

konkurs **biber** 05

biber 05

- . конкурс за краток расказ .
- . konkurs për tregim të shkurtër .
- . konkurs za kratku pričū .

Beograd | Sarajevo, 2023.

biber 05

Aida Šečić Nezirević · Albina Idrizi · Amina Kaja · Ana Jugo · Ana Kutleša
· Andrea Hribar Livada · Anica Marčelić · Ante Storić · Dražana Marković
Krezić · Dubravka Tintor · Dušan Radaković · Ena Katarina Haler · Ernad
Osmić · Goran Janković · Lana Bunjevac · Lidija Deduš · Miloš Perišić
· Naida Mujkić · Сања Мучкајева Видановска · Senad Jusić · Slađana
Nina Perković · Srđan Miljević · Tena Lončarević · Vasilije Perović · Весна
Тодоровска

Издавач | Botues | Izdavač:

Centar za nenasilnu akciju Sarajevo | Beograd

Тимот на Бибер | Ekipi i Biberit | Biber tim:

Ана Битољану · Davorka Turk · Ivana Franović · Katarina Milićević ·
Qerim Ondozi · Radomir Radević

Подготвиле | Përgatitur nga | Priredile:

Ivana Franović · Davorka Turk · Katarina Milićević

Превод | Përkthimi | Prevod:

Borislav Pavlovski · Ѓоко Здравески · Đorđe Vožović · Иван Шопов
· Irena Šentevska · Kreshnik Ajdini · Qerim Ondozi

Лектура | Lektura | Lektura:

Aleksandra Zrинушић · Arsim Jonuzi · Бобан Карапејовски · Jelena
Angelovski · Mirjana Evtov · Татјана Б. Ефтимоска

Дизајн на кориците | Dizajni i kopertinave | Dizajn korica:

Zoran Cardula

Печати | Shtyp | Štampa: Standard 2, Beograd

ISBN: 978-86-89845-15-0

Objavlјivanje ove knjige je pomoglo Ministarstvo za ekonomsku
saradnju i razvoj Savezne Republike Nemačke (BMZ)

biber е конкурс за краток ангажиран расказ на албански, македонски, босански, хрватски, српски и црногорски јазик. Темата на конкурсот е помирување во контекст на оставнината/наследството на војните и насилството во земјите од поранешна Југославија, а доаѓаат предвид и раскази што можат да придонесат за подобро разбирање меѓу луѓето, намалување на омразата и разградување на предрасудите, антивоени раскази, раскази што се занимаваат со соочување со минатото, разградување на сликата за непријателите, сочувство за другите, храбри раскази што се осмелуваат да одат во „непријателски“ чевли, раскази што ги поместуваат границите и ни ги отвораат патиштата да градиме поизвесна, побезбедна и послободна иднина за сите. Конкурсот го организира тимот Бибер на Центарот за ненасилна акција Сараево – Белград.

biber është konkurs për tregim të shkurtër, të angazhuar në gjuhën shqipe, maqedonase, boshnjake, kroate, serbe dhe malazeze. Tema e konkursit është pajtimi në kontekstin e trashëgimisë së luftërave dhe dhunës në vendet e ish-Jugosllavisë, ndërsa paraysh merren edhe tregimet që mund të kontribuojnë për mirëkuptim më të madh mes njerëzve, që zbusin urrejtjen dhe thyejnë paragjykimet, tregime kundër luftës, tregime rreth ballafaqimit me të kaluarën, thyerje të imazheve për armikun, tregime të dhembshurisë për të tjerët, tregime të guximshme që guxojnë të ecin me këpucë “të armikut”, tregime që lëvizin kufijtë dhe hapin rrugën për të ndërtuar një të ardhme më të qartë, më të sigurtë dhe më të lirë për të gjithë. Konkursin e organizon ekipi *Biber* nga Qendra për Veprim të Padhunshëm Sarajevë-Beograd.

biber je konkurs za kratku, angazovanu priču na albanskom, makedonskom, bosanskom, hrvatskom, srpskom i crnogorskom jeziku. Tema konkursa je pomirenje u kontekstu zaostavštine ratova i nasilja u zemljama bivše Jugoslavije, a dolaze u obzir i priče koje mogu da doprinesu boljem razumevanju među ljudima, smanjenju mržnje i razgradnji predrasuda, antiratne priče, priče koje se bave suočavanjem s prošlošću, razgradnjom slika o neprijateljima, saosećanjem sa drugima, hrabre priče koje se usuđuju da hodaju u „neprijateljskim“ cipelama, priče koje pomeraju granice i otvaraju nam puteve da gradimo izvesniju, bezbedniju i slobodniju budućnost za sve. Konkurs organizuje *Biber* tim Centra za nenasilnu akciju Sarajevo-Beograd.

Содржина

- 6 Предговор
7 Соопштение на жирито
- 26 Земја на среќата, *Анте Сторик*
46 Вошки, *Душан Радаковиќ*
63 Кога ќе влезам дома, ја гаснам светлината, *Ена Катарина Халер*
77 Црвениот облакодер, *Лана Буњевац*
94 Вртлози, *Сенад Јусиќ*
106 Глувонемата, *Албина Идризи*
116 Солзите исто болат, *Весна Тодоровска*
144 Кафе, комшике, *Тена Лончаревиќ*
163 Фертик, *Лидија Дедуш*
179 Грахо, *Дражана Марковиќ Крезич*
190 Војна е грд збор, *Срѓан Милијевиќ*
204 Кафе со Јелена, *Аница Марцелиќ*
222 Цртички од животот на еден бегалец, *Ана Југо*
238 Зборови, *Милош Перишиќ*
253 Време на митарење, *Ана Кутлеша*
270 Колаче на среќата, *Наида Мујкиќ*
276 Се викам мама, *Сања Мучкајева Видановска*
301 Цела приказна, а човек..., *Горан Јанковиќ*
320 Погача, *Аида Сечич-Незиревиќ*
336 Девојченце, *Андреа Хрибар Ливада*
350 Нешто мрачно што мама го носи во себе, *Слаѓана Нина Перковиќ*
368 Баба ми Аница, *Дубравка Тинтор*
380 На дното од филџанот, *Амина Каја*
400 Размерот на бога... сепарат, *Василије Перовиќ*
418 Заклучоци од состанокот на месната заедница на кој немаше воздржани, *Ернад Осмиќ*
- 425 Биографски белешки

Përmbajtja

- 9 Parathënie
- 10 Kumtesa e jurisë
- 20 Toka e lumturisë, *Ante Storiq*
- 40 Morrat, *Dushan Radaković*
- 58 Kur hyj në shtëpi, e fik dritën, *Ena Katarina Haler*
- 73 Rrokaqielli i kuq, *Lana Bunjevac*
- 88 Vorbullat, *Senad Jusiq*
- 102 Shurdhmemecja, *Albina Idrizi*
- 122 Lotët dhembin njëjtë, *Vesna Todorovska*
- 139 Kafe, komshike, *Tena Lonçareviq*
- 156 Fertik, *Lidija Dedush*
- 175 Graho, *Drazhana Marković Kreziq*
- 187 Lufta është fjalë e pahijshme, *Sërgjan Mileviq*
- 199 Kafja me Jelenën, *Anica Marçeliq*
- 217 Skica nga jeta e një refugjati, *Ana Jugo*
- 233 Fjalët, *Milosh Perishiq*
- 248 Ndërimi i qimeve, *Ana Kutllesha*
- 265 Biskota e fatit, *Naida Mujkiq*
- 282 Emrin e kam nënë, *Sanja Muçkajeva Vidanovska*
- 297 Rrëfimi i plotë, e njeriu..., *Goran Janković*
- 313 Pogaçja, *Aida Sheçiq Nezireviq*
- 333 Vogëlushja, *Andrea Hribar Livada*
- 345 Diçka e errët që mami mban në vete, *Sllagjana Nina Perković*
- 363 Gjyshja ime Anica, *Dubravka Tintor*
- 376 Në fundin e filxhanit, *Amina Kaja*
- 395 Përmasa e zotit... separat, *Vasilije Perović*
- 412 Konkluzionet nga takimi i bashkësisë lokale ku nuk ka pasur abstenime, *Ernad Osmiq*
- 433 Shënime biografike

Sadržaj

- 11 Predgovor
12 Saopštenje žirija
- 14 Zemlja sreće, *Ante Storić*
34 Vaške, *Dušan Radaković*
54 Kada uđem u kuću, ugasim svjetlo, *Ena Katarina Haler*
70 Crveni neboder, *Lana Bunjevac*
82 Vrtlozi, *Senad Jusić*
111 Gluvonema, *Albina Idrizi*
128 Suze isto bole, *Vesna Todorovska*
134 Kava, komšinice, *Tena Lončarević*
150 Fertik, *Lidija Deduš*
172 Graho, *Dražana Marković Krezić*
184 Rat je ružna reč, *Srđan Miljević*
194 Kava s Jelenom, *Anica Marčelić*
212 Crtice iz života izbjeglice, *Ana Jugo*
228 Reči, *Miloš Perišić*
244 Doba linjanja, *Ana Kutleša*
260 Kolačić sreće, *Naida Mujkić*
288 Zovem se Mama, *Sanja Mučkajeva Vidanovska*
294 Priča cijela, a čovjek..., *Goran Janković*
306 Pogača, *Aida Šečić Nezirević*
330 Djevojčica, *Andrea Hribar Livada*
340 Nešto mračno što mama nosi u sebi, *Sladana Nina Perković*
- 358 Moja baba Anica, *Dubravka Tintor*
385 Na dnu šoljice, *Amina Kaja*
390 Razmera boga... separat, *Vasilije Perović*
406 Zaključci sa sastanka mjesne zajednice na kojem nije bilo suzdržanih, *Ernad Osmić*
- 441 Biografske bilješke/beleške

Предговор

Во овој зборник се наоѓаат 25 раскази што ги одбра жирито во состав: Лејла Каламуџиќ, Калина Малеска и Оља Савичевиќ Иванчевиќ.

Петтиот конкурс *Бибер* беше отворен од 10.12.2021 до 1.6.2022 г. На конкурсот пристигнаа вкупно 473 анонимни дела, од кои 101 расказ ја помина претселекцијата и беше проследен до жирито на читање. Претселекцијата ја правea мировните активисти и активистки од нашиот регион: Абдулах Феризи, Ана Битољану, Боро Китаноски, Даворка Турк, Ивана Франовиќ, Катарина Милиќевиќ и Љуан Имери.

Секогаш нè радува богатството на јазиците и на наречјата меѓу кориците на една книга, како и шаренилото на местата во кои живеат авторките и авторите на одбраните дела, па затоа посебно ги наведуваме: Аранѓеловац, Бања Лука, Виена, Белград, Битола, Брчко, Бугојно, Добој, Гњилане, Куманово, Љубљана, Мостар, Приштина, Сараево, Шибеник, Вараждин, Вишково, Загреб, Запрешиќ, Зрењанин и Жупања. Во зборникот ќе сретнете некои сосема нови имиња, но и некои што веќе ги знаете, а застапени се дури петмина писатели и писателки чии раскази веќе сме ги објавувале.

Им благодариме на сите што учествуваа и на сите кои на различен начин го поддржаа овој конкурс.

Тимот на *Бибер*

Соопштение на жирито

По извршената претселекција, читавме и оценувавме 101 расказ пристигнат на конкурсот. Едногласно одлучивме првите три награди да им се доделат на следните раскази:

прва награда: „Доба на митарење“ на авторката Ана Кутлеша;

втора награда: „Фертик“ на авторката Лидија Дедуш;

трета награда: „Земја на среќата“ на авторот Анте Сториќ и „Зборови“ на авторот Милош Перишиќ.

Исто така, посебно сакаме да го пофалиме расказот „Вошки“ на авторот Душан Радаковиќ.

Освен наведените, во зборникот ќе бидат објавени и расказите на следните автори и авторки: Сенад Јусиќ, Ернад Осмиќ, Слаѓана Нина Перковиќ, Аница Марцелиќ, Аида Сечиќ Незиревиќ, Тена Лончаревиќ, Андреа Хрибар Ливада, Наида Мујкиќ, Албина Идризи, Весна Тодоровска, Срѓан Милијевиќ, Ана Југо, Лана Буњевац, Дубравка Тинтор, Ена Катарина Халер, Горан Јанковиќ, Василије Перовиќ, Дражана Марковиќ Крезкиќ, Амина Каја и Сања Мучкајева Видановска.

Годинашниот избор на раскази тематски се движи од отворено соочување со болното минато (често прикажано од перспектива на децата и младите, што е очекувано со оглед на генерациската припадност на авторките и авторите) до некои нови предизвици кои ги носи современоста. Позитивен впечаток ни остави храброста искажана во голем број раскази – обидот „да се оди во туѓи чевли“; пишувањето од перспектива на „онаа друга страна“, без оглед дали таа перспектива припаѓа на друг род, на друг светоглед, на друга националност или на друга генерација.

Им изразуваме благодарност на сите кои учествуваа и искрено им честитаеме на избраните автори и авторки.

Лејла Каламујиќ,
Калина Малеска,
Оља Савичевиќ Иванчевиќ

Parathënie

Në këtë përmbledhje janë 25 tregime të cilat i ka përzgjedhur juria e përbërë nga Lejla Kalamujiq, Kalina Maleska dhe Ola Saviçeviq.

Konkursi i pestë *Biber* qëndroi i hapur nga data 10.12.2021 deri me datën 1.6.2022. Në konkurs u paraqitën gjithsej 473 tekste anonime, nga të cilat 101 tregime kaluan në parazgjedhje dhe iu përcollën jurisë për lexim. Parazgjedhjen e bënë aktivistët e paqes nga rajoni: Abdullah Ferizi, Ana Bitolani, Boro Kitanoski, Davorka Turk, Ivana Franoviq, Katarina Miliceviq dhe Luan Imeri.

Na gëzon gjithmonë pasuria e gjuhës dhe dialekteve mes kopertinave të një libri të vetëm si dhe larmia e vendeve ku jetojnë autorët e tregimeve të përzgjedhura, prandaj po i përmendim konkretisht: Arangjelovac, Banja Llukë, Vjenë, Beograd, Manastir, Bërçko, Bugojno, Doboje, Gjilan, Kumanovë, Lubjanë, Mostar, Prishtinë, Sarajevë, Shibenik, Varazhdin, Vishkovo, Zagreb, Zapreshiq, Zrenjanin dhe Zhupanja. Në këtë përmbledhje do të hasni disa emra krejtësisht të rinj, disa që tashmë i njihni, ndërkaq pjesë e koleksionit janë edhe pesë shkrimtarë tregimet e të cilëve i kemi botuar më parë.

Duam t'u shprehim mirënjohje të gjithë atyre që morën pjesë dhe të gjithë atyre që e mbështetën këtë konkurs në mënyra të ndryshme.

Ekipi Biber

Kumtesa e jurisë

Pas parazgjedhjes, lexuam dhe vlerësuam 101 tregimet e paraqitura në konkurs. Vendosëm njëzëri që tri çmimet e para t'i ndanim për këto tregime:

çmimi i parë “Doba linjanja” i autores Ana Kutlesha;
çmimi i dytë: “Fertik” i autores Lidija Dedush;
çmimi i tretë “Zemlja sreće” i autorit Ante Storiq dhe “Reči” i autorit Milosh Perishiq.

Po ashtu, dëshirojmë ta lavdërojmë në veçanti tregimin “Vaške” të autorit Dushan Radaković.

Përveç këtyre tregimeve, në përmbledhjen shumëgjuhëshe do të botohen edhe tregimet e autoreve dhe autorëve në vijim: Senad Jusiq, Ernad Osmiq, Slagjane Nina Perković, Anica Marcelliq, Aida Sheçiq Nezireviq, Tena Lonçareviq, Andrea Hribar Livada, Naida Mujkiq, Albina Idrizi, Vesna Todorovska, Sërgjan Miljeviq, Ana Jugo, Lana Bunjevac, Dubravka Tintor, Ena Katarina Haler, Goran Janković, Vasilije Perović, Drazhana Marković Kreziq, Amina Kaja dhe Sanja Muçkajeva Vidanovska.

Përzgjedhja e sivjetme e tregimeve tematikisht sillet nga ballafaqimi i hapur me të kaluarën e dhimbshme (shpesh të paraqitur nga perspektiva e fëmijëve dhe të rinjve, gjë që pritet duke pasur parasysh gjeneratën e autoreve dhe autorëve), e deri te disa sfida të reja që sjell bashkëkohorja. Mbresë pozitive na ka lënë guximi i shprehur në një numër të madh tregimesh – në përpjekje për “të ecur në këpucë të huaja”, të shkruara nga perspektiva e “anës tjetër” – qoftë nga perspektiva e gjinisë, botëkuptimit, përkatësisë etnike apo gjeneratës së tjetrit.

U shprehim mirënjohje të gjithëve për pjesëmarrje dhe i përgëzojmë nga zemra autoret dhe autorët e përzgjedhur.

Lejla Kalamujiq, Kalina Maleska dhe Olja Saviçević Ivançević

Predgovor

U ovom zborniku nalazi se 25 priča koje je odabrao žiri u sastavu: Lejla Kalamujić, Kalina Maleska i Olja Savičević Ivančević.

Peti konkurs *Biber* bio je otvoren od 10. 12. 2021. do 1. 6. 2022. Na konkurs su stigla ukupno 473 anonimna rada, od kojih je 101 priča prošla predselekciju i prosleđene su žiriju na čitanje. Predselekciju su radili mirovni aktivisti i aktivistkinje iz naše regije: Abdullah Ferizi, Ana Bitoljanu, Boro Kitanoski, Davorka Turk, Ivana Franović, Katarina Miličević i Luan Imeri.

Uvek nas raduje bogatstvo jezika i narečja među koricama jedne knjige, kao i šarenilo mesta u kojima žive autorke i autori odabranih radova, pa ih zato posebno navodimo: Arandelovac, Banja Luka, Beč, Beograd, Bitolj, Brčko, Bugojno, Dobož, Gnjilane, Kumanovo, Ljubljana, Mostar, Priština, Sarajevo, Šibenik, Varaždin, Viškovo, Zagreb, Zaprešić, Zrenjanin i Županja. U zborniku ćete se susresti sa nekim sasvim novim imenima, nekima koje već znate, a zastupljeno je čak petoro pisaca i spisateljica čije smo priče već objavljivali.

Zahvaljujemo svima koji su učestvovali i svima koji su ovaj konkurs na različite načine podržali.

Biber tim

Saopštenje žirija

Nakon izvršene predselekcije, čitale smo i ocjenjivale 101 priču pristiglu na konkurs. Jednoglasno smo odlučile da se prve tri nagrade dodijele sljedećim pričama:

prva nagrada: *Doba linjanja*, autorice Ane Kutleše;

druga nagrada: *Fertik*, autorice Lidije Deduš;

treća nagrada: *Zemlja sreće* autora Ante Storića i Reči autora Miloša Perišića.

Također, posebno želimo pohvaliti priču *Vaške* autora Dušana Radakovića.

Pored navedenih, u zborniku će biti objavljene i priče sljedećih autora i autorica: Senada Jusića, Ernada Osmića, Slađane Nine Perković, Anice Marčelić, Aide Šečić Nezirević, Tene Lončarević, Andree Hribar Livada, Naide Mujkić, Albine Idrizi, Vesne Todorovske, Srđana Miljevića, Ane Jugo, Lane Bunjevac, Dubravke Tintor, Ene Katarine Haler, Gorana Jankovića, Vasilija Perovića, Dražane Marković Krezić, Amine Kaje i Sanje Mučkajeve Vidanovske.

Ovogodišnji izbor priča tematski se kreće od otvorenog suočavanja s bolnom prošalošću (često prikazanom iz perspektive djece i mladih, što je očekivano s obzirom na generacijsku pripadnost autorica i autora) do nekih novih izazova koje donosi suvremenost. Pozitivan utisak na nas ostavila je hrabrost iskazana u velikom broju priča – da se pokuša „hodati u tuđim cipelama“, pisati iz perspektive „one druge strane“, bilo da ta perspektiva pripada drugom rodu, svjetonazoru, nacionalnosti ili generaciji.

Izražavamo zahvalnost svima koji su učestvovali, te iskreno čestitamo odabranim autorima i autoricama.

Lejla Kalamujić, Kalina Maleska i Olja Savičević Ivančević

Zemlja sreće

Toka e lumturisë

Земја на среќата

Zemlja sreće

Ante Storić

„Vid ga, Mimi, kakav je“, kaže majka.
„Šta mu fali?“ odgovori ona dok mi oko vrata vezuje dotrajali žuti stolnjak.

„Pari grm. Triba ga ostrić pod hitno!“

„A nemoj sad tako.“

„Za misec dana je škola. Neće ga pustit u četvrti razred!“

„Sa ćemo ga, dont vori. Biće lip ki Sandokan.“

Sjedim pred ogledalom nasred hodnika, Mimi mi stavi lonac na glavu, pa škarama odrezuje viškove kose.

Kad joj se obratim, kaže: „Nemoj me molin te više zvat teta *Milana*. Rekla san ti već. Zvuči ki neka baba.“

Potvrdim glavom i kažem *Mimi*.

„Moš i na francuskon... *Mí - mí*“, dobaci majka.

Smiju se.

Ona je majčina prijateljica i kolegica iz računovodstva.

Jedina je odrasla osoba koju, više-manje uspješno, zovem nadimkom.

Dok me šiša, kaže: „Nasmij se malo, vruga ne izija.“

Zacrvenim se.

Ne razumijem zašto moj otac za nju govori da je *ružna ki lopov*.

Jedno ljeto, majku i mene pozove u selo pored Prokljanskog jezera, u kuću svojih roditelja.

Doručujem sendvič od pancete, po prvi put pijem *kisélínu*.

Dok me Mimi uči skok na glavu, majka plivajući viče: „Bome je lakše u moru.“

Onda malo plivam kraul i ronim po plićaku, a Mimi i majka si šamponiraju kosu, pa ju gnjurenjem ispiru, nakon čega se sunčaju u toplesu.

Mimina majka s dovratka viče *kako vas sram nije i navuete nešto na se.*

„Ajme ti se ako te ćaća vidi“, kaže.

One se smiju.

Kasnije u kući, njen otac me pozove da odem s njim *bacit mrižu*, na što mu moja majka odgovori: „Ajte vi lipo sami. On van ne zna baš s rukama. Zamrsit će van pel.“

Predvečer ipak odem s njim.

„Ti samo sidi tu“, kaže.

Dok se *pasarom* vozimo uz rub jezera, sjedim pored drvene kutije s parangalom u koju sam umalo sjeo, gledam Miminog oca kako izbacuje mrežu u bočatu vodu.

Navečer, pod odrinom ispred kuće večeramo salpe ispečene na gradelama, pljuckamo riblje koščice.

Mimin otac priča viceve na koje se samo on smije, pa kad Mimi započne prepričavanje duhovitih anegdota s posla, kaže joj: „Ćerce mila, kolko moš mlit.“

„A javija se pravi“, kaže Mimina majka.

Nakon večere, pijući domaće vino Miminog oca, Mimi i majka se opiju.

Biram kasete i umećem u kasetofon, Mimi i majka plešu po dvorištu, pjevuše uz *Zamisli život u ritmu muzike za ples i Dodirni mi kolena.*

Mimin otac ih prekrizhenih ruku gleda i vrti glavom lijevodeno; njena majka govori *nc, nc, nc.*

Stigavši po nas, otac potrubi, pa čeka laktom naslonjen na krov Yuga 55.

Mimini roditelji nam poklone domaće *pamidore* i najlonsku vrećicu punu smrznute ribe izvađene *iz jacere.*

Pri rastanku, majka im zahvali i poljubi se sa svima tri puta; otac nakon drugog poljupca izmakne glavu.

Nakon par mjeseci, razveselim se kad čujem kako majka telefonira s Mimi, radi šišanja.

„Muko Iruda, kolko morete trackat“, kaže otac pa zapjevuši:
„Milaaanaaa Pilaanaaa.“

„Ne seri“, odgovori majka.

Mimi mi prilikom dolaska pokloni kasetu koju je presnimila sa svoje ploče: novi album grupe Film – *Zemlja sreće*.

Dok me šiša, gledam ju u odrazu, potajno mirišem.

Nakon što mi majka opere kosu, dok ne zaspim, preslušavam kasetu; pod sobnom lampom čitam popis pjesama ispisan ljubičastom kemijskom olovkom, gledam u majušna slova njenog rukopisa.

Sutradan, dok su roditelji na poslu, pronađem „Start“ skriven ispod posteljine u ormaru njihove sobe.

Upalim *Zemlju sreće*, listam časopis.

Na bračnom krevetu, legnem pored rasklopljene duplerice.

Prisjetim se Miminih golih grudi.

Na mjestu gdje su usne gole djevojke, poljubim papir.

Poslije nekoliko tjedana, iz svoje sobe čujem majku kako u kuhinji uz kavu nakon ručka priča ocu da Mimi već nekoliko dana nije došla u kancelariju, kako se ne javlja na telefon, kako neka kolegica govori za nju da je *kuja trofazna i nek odjebe ća odale i ona i cila joj familja*.

„Bolje da iđu. Viš kakvo je vrime došlo“, kaže otac.

Kasno navečer, zazvoni telefon.

„Di si?“ govori majka plačnim glasom.

„U selu. Kod matere.“

„Kako su oni?“

„Dobro... valjda.“

„Pa šta ćete?“

„A ne znan. Ne znan ni di ćemo, ni šta ćemo.“

Par dana kasnije, ležim u krevetu, kroz grilje vidim bljeskove. Gradom odzvanjaju detonacije, čuje se pucnjava oko kasarni. Kad zasniva sirena za opću opasnost, nabrzinu se oblačimo, žurnim korakom ulazimo u pećinu adaptiranu u sklonište.

„Sve će nas priklat“, govori neka starija susjeda.

Ujutro, dječak iz susjedstva mi se ruga jer sam se u snu popiškio.

Tijekom povremenih granatiranja grada, s majkom sam u skloništu više od mjesec dana.

Prisilno se navikavam na spavanje u potpunom mraku.

Povremeno, kad otac dođe s ratišta, otrčimo do kuće radi tuširanja.

Pred spavanje, da ne bih slušao hrkanja, škripanja zubima i buncanja, stavim slušalice na uši; vokmen preokreće strane Mimine kasete: *Ljubav je zakon, Rob ljubavi, Dobre vibracije, Vlak do zemlje sreće, Doći ću ti u snovima...*

Prilikom zatišja, otac stigne kući s ratišta.

Kaže mi da odem u sobu i upalim kasetofon, pa zatvori vrata kuhinje.

Stišam glazbu i prislonim uho na vrata sobe.

Ne čujem ih.

Iziđem iz sobe, prišuljam se kuhinjskim vratima.

Otac govori kako je čuo od nekog vojnika da su ubijeni Mimini roditelji.

Mlatili su ih kundacima, potom strpane u ribarsku mrežu vukli obalom Prokljanskog jezera, nakon čega su ih polili benzinom i spalili.

Majka kroz suze upita za Mimi.

Otac šuti.

Jedne noći, sanjam da sam star otprilike kao Mimi.

Stojimo zagrljeni na nekoj ledini, ljubimo se u usta.

Volim je.

Odjeven sam u vojnu uniformu.

Prilazi kamion.

Šofer se dere da uđem u kabinu.

Glave proturene kroz prozor vozila, gledam Mimi kako mi maše dotrajalom žutim stolnjakom.

Mašem joj.

Najednom, Mimi samo nestane.

Žuti stolnjak leluja naelektriziranim zrakom.

Tijekom vožnje, shvatim da prevozimo leševe Miminih roditelja.

Iskočim iz kamiona.

Dok bježim, rafalna paljba iz kalašnjikova pokosi me s leđa.

Probudim se.

S krova spiljskog skloništa, voda mi kaplje po licu.

Nekoliko godina poslije rata, zazvoni telefon.

„Ko je sad u ovu uru?“ kaže otac i javi se.

Čujem Mimin glas.

Otac dodaje majci slušalicu.

Rekla je da je u Zrenjaninu i da je dobro.

„Lipo mi te čuti“, kaže majka.

Kratko razgovaraju.

Majka poklopi slušalicu, pa ode u kupaonicu.

Čujem jecaje.

Otac pojača zvuk na televizoru.

Prilikom jednog od zadnjih posjeta Šibeniku, dijelom iz svjedočenja prijateljeva oca koji se nedavno objesio, dijelom iz pronađenih sudskih spisa, saznajem kako je pored luke Mandalina, u preuzetoj JNA kasarni u južnom dijelu grada, pretkraj zime 1992. godine u prostorije vojnog zatvora Kuline dovedeno dvadesetak zarobljenih vojnika i nekoliko civila.

Svakodnevno ih udaraju šakama, palicama, kundacima; cipelare, šibaju kabelima.

Muče ih ogoljenim strujnim žicama i elektrošokerima, tjeraju na međusobne seksualne odnose.

Jednu od zatočenih žena višestruko siluju, prisiljavaju na spolni odnos s jednim od civila.

Ta žena je Milana Janković.

Mimi.

Dok mi frizerka šišaćem uklanja naraslu kosu, na radiju zasvira *Vlak do zemlje sreće*.

Ona pjevuši, pa me primijeti u odrazu ogledala.

„Jel ti to plačeš?“ kaže.

Šutim, nadlanicom brišem obraze.

„Pa nije ova pisma tužna“, kaže ona i nastavi sa šišanjem.

Toka e lumturisë

Ante Storiq

“Shihe Mimi, shihe çfarë është”, thotë nëna.

“S’i mungon gjë!” u përgjgj ajo ndërsa rreth qafe ma lidh mbulesën e verdhë të stërmbajtur.

“Si kaçube. Duhet me e qethë menjihërë!”

“Mos, mos”.

“Për një muaj fillon shkolla. Nuk e lënë në klasë të katërt!”

“Tash e ndreqim na, don’t worry. Kemi me e ba si Sandokanin”.

Ulem para pasqyrës mu në mes të korridorit, Mimi ma vë tenxheren në kokë, dhe me gërshërë ma pret tepricën e flokëve.

Kur i drejtohem, më thotë: “Të lutem, mos më thirr më teta *Millana*. Të kam thanë njëherë. Si me qenë plakë”.

Pohoj me kokë dhe them *Mimi*.

“Mundesh edhe n’frenjjsht. *Mí - m’*”, ma kthen nëna.

Qeshin.

Ajo është mikesha e nënës dhe kolegja nga kontabiliteti.

Është personi i vetëm i rritur të cilin, deri diku me sukses, e thërras me nofkë.

Teksa më qethë, thotë: “Kesh pak, të hangtë dreqi”.

Skuqem.

Nuk e kuptoj pse babai im për të thotë se është e keqe si *hajni*.

Një verë, nënën dhe mua na thërret në katund pranë Liqenit të Proklanit, në shtëpinë e prindërve.

Për kaftjall ha sendviç me pancetë, për herë të parë pi *kiselinë*.

Derisa Mimi më mëson kërcimin me kokë, nëna duke notuar bërtet: “Përbesë, ma lehtë në det”.

Pastaj notoj pak cowl dhe zhytem në cekëtirë, e Mimi dhe nëna i bëjnë flokët me shampun, dhe pastaj e shpëlajnë dhe rreziten pa jelekë.

Nëna e Mimit nga dera bërtet *marre ju koftë dhe veshni diçka*.

“Hajt ti se me ba me të pa baba”, thotë.

Qeshin.

Më vonë në shtëpi, babai i saj më thërret të shkoj me të me e *hedhë rrjetën* ndërsa nëna ime ia kthen: “Hajt ju vetë. Atij nuk i shkojnë fort këtu punë për dore. I pshtjellen gjanat”.

Në muzg megjithatë shkoj me të.

“Ti veç rri aty”, thotë.

Ndërsa me pasar lëvizim buzë liqenit, rri pranë kutisë së drunjte me parangalin në të cilin gati u ula, shikoj babain e Mimit ndërsa e hedh rrjetën në ujën e kripur.

Në mbrëmje, nën shpatin përballë shtëpisë darkojme salpa të pjekura në zgarë, pështyjme kockat e peshkut.

Babai i Mimit tregon barcoleta me të cilat vetëm ai qesh, dhe kur Mimi nis të tregojë ankedota të mira nga puna, i thotë: “Oj bijë, sa shumë po bluen”.

“E ti, marifet”, i thotë nëna e Mimit.

Pas darkës, duke pirë verën e shtëpisë së babait të Mimit, nëna dhe Mimi dehen.

Zgjedh kasetat dhe i fus në kasetofon, Mimi dhe nëna vallëzojnë në oborr, përcjellin këngët *Zamisli život u ritmu muzike za ples* dhe *Dodirni mi kolena*.

Babai i Mimit duarkryq shikon dhe tund kokën sa majtas djathtas, nëna e saj thotë *nc, nc, nc*.

Me të mbërritur për të na marrë, babai i bie borisë, dhe pret me bërrylin e mbështetur për kulmin e Yugo 55.

Prindërit e Mimit na japin pomodorë të shtëpisë dhe një qese najloni përplot peshq të ngrirë të nxjerrë nga *pellgu*.

Me t'u përshëndetur, nëna i falënderon dhe puthet me secilin tri herë: babai pas puthjes së dytë largon kokën.

Dy muaj më vonë, gëzohem kur dëgjoj se nëna po e telefonon Mimin, për t'u qethur.

“Haj medet, sa shumë e zgjatët”, thotë babai dhe ia thotë këngës “Milaaanaaa Pilaaanaaa”.

“Mbylle ti”, ia kthen nëna.

Kur vjen, Mimi më dhuron kasetën të cilën e ka incizuar nga pllaka e saj: albumi i ri i grupit Film – *Zemlja sreće*¹.

Ndërsa më qeth, e shikoj në reflektim, marr erë vjedhurazi.

Pasi nëna m'i lan flokët, derisa më merr gjumi, e dëgjoj kasetën: nën llambën e dhomës lexoj listën e këngëve të shkruar me stilolapsin pembe, shikoj shkronjat e imëta të shkrimit të saj.

Të nesërmen, derisa prindërit janë në punë, e gjej revistën “Start” të fshehur poshtë çarçafit në dollapin e dhomës së tyre.

E lëshoj *Tokën e lumturisë*, shfletoj revistën.

Në krevatin bashkëshortor, shtrihem pranë dopios së hapur.

Më kujtohet gjoksi lakuriq i Mimit.

Në vendin ku janë buzët e vajzës lakuriqe, e puth letrën.

Pas disa javësh, nga dhoma ime dëgjoj nënën ndërsa në kuzhinë duke pirë kafën pas drekës i tregon babait se Mimi ka disa ditë që nuk ka ardhur në zyrë, se nuk përgjigjet në telefon, se një kolege thotë se ajo është *kuçke trefazore*, dhe *le ta thejë qafën atje ku e ka familjen*.

“Ma mirë me shku. A po e sheh çfarë kohe ka ardhë?!”, thotë babai.

Vonë në mbrëmje, bie telefoni.

“Ku je?”, thotë nëna me zë vajtues.

“N'katund. Te nana”.

“Qysh janë ata?”

---

1 Toka e lumturisë

“Mirë... besoj”.

“E çka doni me ba?”

“Ah s’e di. S’e di as ku kemi me shku, as çka kemi me ba”.

Dy ditë më vonë, i shtrirë në shtrat, nëpër grila shoh shkëndija.

Nëpër qytet jehojnë shpërthime, dëgjohej të shtëna armësh rreth kazermës.

Pasi bie sirena për rrezik të përgjithshëm, vishemi shpejt e shpejt, me nxitim futemi në shpellën e adaptuar në strehë.

“Krejt kanë me na pre”, thotë një komshike plakë.

Në mëngjes, djaloshi komshi më përqesh se jam pshurrë në gjumë.

Gjatë granatimeve të kohëpaskohshme të qytetit, rri me nënën në strehë për më shumë se një muaj.

Me zor mësohem të fle në terr të plotë.

Kohë pas kohe, kur babai vjen nga fushëbeteja, vrapojmë në shtëpi për t’u larë.

Para gjumit, për të mos dëgjuar gërhitjen, kërcitjen e dhëmbëve dhe përçarjet, i vë dëgjueset në vesh: *walkmani* rrotullon anët e kasetës së Mimit: *Ljubav je zakon, Rob ljubavi, Dobre vibracije, Vlak do zemlje sreće, Doći ću ti u snovima...*

Kur qetëohet gjithçka, babai vjen në shtëpi nga fushëbeteja.

Më thotë të shkoj në dhomë dhe ta ndez kasetofonin, dhe e mbyll derën e kuzhinës.

E uli volumin dhe ngjitem për derën e dhomës.

Nuk po i dëgjoj.

Dal nga dhoma, ngjitem për dyert e kuzhinës.

Babai tregon se e ka dëgjuar njëfarë ushtari se janë vranë prindërit e Mimit.

I kanë rrahur me kondakë, pastaj i kanë futur në rrjetën për peshkim dhe i kanë tërhequr zvarrë përgjatë bregut të Liqenit të Proklanit, dhe më pas i kanë llyer me benzinë dhe i kanë djegur.

Nëna me lot në sy pyet për Mimin.
Babai hesht.

Një natë, shoh në ëndërr se jam i moshës së Mimit.
Qëndrojmë të përçafuar në njëfarë lëndine, puthemi në gojë.

E dua.

Kam të veshur uniformën ushtarake.

Afrohet kamioni.

Shoferi më ulërin të futem në kabinë.

Me kokën të nxjerrë jashtë dritares së makinës, e shoh
Mimin teksa ma tund dorën me mbulesën e verdhë të vjetëruar.

Edhe unë ia bëj me dorë.

Përnjëherë, Mimi zhduket.

Mbulesa e verdhë valëvitet nëpër ajrin e elektrizuar.

Gjatë ngasjes, e kuptoj se po i bartim kufomat e prindërve
të Mimit.

Kërcej jashtë kamionit.

Ndërsa vrapoj, breshëria nga kallashnikovi ma pret shpinën.

Zgjohem.

Nga çatia e strehës së Splitit, uji më pikon në fytyrë.

Disa vite pas luftës, bie telefoni.

“Kush është tash në këtë sahat”, thotë babai dhe përgjigjet.

E dëgjoj zërin e Mimit.

Babai ia zgjat dëgjuesen nënës.

Tha se ishte në Zrenjanin dhe se ishte mirë.

“Po m’vjen mirë që po t’ dëgjoj”, i thotë nëna.

Flasin shkurt.

Nëna e mbyll telefonin, dhe shkon në banjo.

Dëgjoj dënesën.

Babai ia ngrit volumin televizorit.

Me rastin e njëres prej vizitave të fundit në Shibenik,
pjesërisht nga dëshmitë e mikut të babait i cili së fundmi vari
veten, pjesërisht nga shkresat e gjykatës, e kuptoj se pranë

limanit të Mandalinit, në kazermën e pushtuar të APJ-së në pjesën jugore të qytetit, nga fundi i dimrit të vitit 1992 në hapësirat e burgut ushtarak të Kulinës u sollën nja njëzetë ushtarë të zënë rob dhe disa civilë.

Përditë i godasin me shuplaka, shkopinj, kondakë; i shqelmojnë, i rrahin me kablllo.

I torturojnë me tela elektrikë dhe me elektroshok, i detyrojnë të kryejnë marrëdhënie me njëri-tjetrin.

Njëren nga gratë e zëna e dhunojnë disa persona, e detyrojnë të kryejë marrëdhënie me njërin prej civilëve.

Ajo grua është Millana Jankoviq.

Mimi.

Ndërsa frizerja me makinë m'i qeth flokët e rritura, në radio dëgjohet Vlak do zemlje sreće.

Ajo këndon, dhe më vëren në reflektimin e pasqyrës.

“A po qan, a”, thotë.

Unë heshti, me bërryl i fshij lotët.

“Po kjo këngë nuk është e dhimbshme”, thotë ajo dhe vazhdon qethjen.

Përkthim: Qerim Ondozi

Земја на среќата

Анте Сториќ

„Глеј го, Мими, каков е“, вели мајка ми.
„Што му фали?“, одговара таа, додека околу вратот ми го врзува дотраениот жолт чаршаф.

„Ко грмушка е. Треба итно да го шишаме!“

„Е, немој сега така.“

„За еден месец почнува школото. Нема да го пуштат вака во четврто одделение!“

„Сега ќе го средиме, донт вори. Ќе биде убав ‘ко Сандокан.“

Седам пред огледалото среде ходникот, Мими ми го става лонецот на глава, па со ножиците ги сече вишоците коса.

Кога ѝ се обраќам, вели: „Те молам веќе немој да ме викаш *тетка Милана*. Ти реков веќе. Звучи ‘ко некоја баба.“

Потврдувам со главата и велам *Мими*.

„Можеш и на француски... *Mí - tí*“, дофрла мајка ми.

Се смеат.

Таа е пријателка на мајка ми и колешка од сметководство. Единствената возрасна личност што, горе-долу успешно, ја викам по прекар.

Додека ме потстрижува, вели: „Насмеј се малку, га’ол да те земе.“

Се зацрвенувам.

Не разбирам зошто татко ми за неа вели дека е *грда* ‘ко *лопов*.

Едно лето мајка ми и мене нè викна во село покрај Прокљанското Езеро, во куќата на своите родители.

Појадувам сендвич со сланина, првпат пијам киселина.

Додека Мими ме учи скокање на глава, мајка ми пливајќи вика: „Богами, полесно е во море.“

Потоа малку пливам краул и нуркам во плиткото, а Мими и мајка ми си ставаат шампон косата, па ја плакнат со нуркање, по што се сончаат топлес.

Мајката на Мими од вратата вика: *Како не ви е срам!, и: Ставете нешто на себе!*

„Тешко тебе ако те види татко ти“, вели.

Тие се смеат.

Подоцна во куќата нејзиниот татко ме вика да одам со него *да фрлам мрежа*, на што мајка ми одговара: „Ајде вие фино одете сами. Тој баш и не умее со рацете. Ќе ви ја замрси мрежата.“

Приквечер, сепак, одам со него.

„Ти само седи тука“, вели.

Додека со *кајчето* се возиме по работ на езерото, седам покрај дрвената кутија со парангал во која за малку ќе седнев и го гледам татко ѝ на Мими како ја фрла мрежата во солената вода.

Навечер, под одрината пред куќата, вечераме салпи испечени на скара и плукаме рибји коски.

Татко ѝ на Мими кажува вицеви на кои само тој се смее, па кога Мими ќе почне да прераскажува духовити анегдоти од работа, ѝ вели: „Ќерко мила, ама мелеш.“

„Нашол кој да каже“, вели мајка ѝ на Мими.

По вечерата, пиејќи го домашното вино од татко ѝ на Мими, Мими и мајка ми се опиваат.

Избирам касети и ги ставам во касетофонот, Мими и мајка ми играат во дворот, пеејќи ги *Замисли живот у ритму музике за плес и Додирни ми колена*.

Татко ѝ на Мими ги гледа со скрстени раце и врти леводесно со главата; мајка ѝ вели: Ц, ц, ц. Доаѓајќи по нас, татко ми свирнува, па чека со лактот потпрен на покривот на југото 55.

Родителите на Мими ни подаруваат домашни *памидори* и најлонска кеса полна со смрзната риба извадена од *сандакот*.

При разделбата, мајка ми се заблагодарува и ги бакнува сите по трипати; татко ми по долгиот бакнеж ја тргнува главата.

По неколку месеци, се развеселувам кога слушам како мајка ми ѝ телефонира на Мими, за потстрижување.

„Мајко мила, ама се лицкате“, вели татко ми, па запејува: „Милаанааа Пилаанааа.“

„Не сери“, одговара мајка ми.

Кога дојде, Мими ми подари касета што ја преснимила од својата плоча: нов албум на групата Филм – *Земја на среќата*.

Додека ме потстрижува, ја гледам во одразот, потајно ја мирисам.

Откако мајка ми ми ја измива косата, додека не заспијам, ја преслушувам касетата; под собната ламба го читам списокот песни испишан со виолетово пенкало, гледам во малечките букви од нејзиниот ракопис.

Утредента, додека родителите беа на работа, пронајдов „Старт“ скриен под постелнината во орманот од нивната соба.

Ја пуштам *Земја на среќата*, го листам списанието.

На брачниот кревет, легнувам покрај отворената дуплерица.

Се присетувам на голите гради на Мими.

На местото каде што се усните на девојката, ја бакнувам хартијата.

По неколку недели од својата соба ја слушам мајка ми како во кујната, со кафе по ручекот, му вели на татко ми дека Мими веќе неколку дена не дошла во канцеларијата, дека не

се јавува на телефон, дека некоја колешка за неа вели *оти е кучка трофазна и нека се гони одовде и таа и цела нејзина фамилија.*

„Подобро да си одат. Гледаш какво време дојде“, вели татко ми.

Доцна навечер звони телефонот.

„Каде си?“, вели мајка ми со плачлив глас.

„На село. Кај мајка ми.“

„Како се тие?“

„Добро... белки.“

„Па, што ќе правите?“

„Не знам. Не знам ни каде ќе одиме ни што ќе правиме.“

Неколку дена подоцна лежам во креветот, низ ролетните гледам блесоци.

Низ градот одзвонуваат детонации, се слуша пукање околу касарната.

Кога засвирува сирената за општа опасност, набрзина се облекуваме, со брзи чекори влегуваме во пештерата адаптирана во засолниште.

„Сите ќе нè заколат“, вели некоја постара сосетка.

Наутро едно момче од соседството ми се потсмева затоа што сум се измочкал во сон.

За време на повремение гранатирања на градот, со мајка ми сум во засолништето повеќе од еден месец.

Присилно се навикнувам на спиење во целосен мрак.

Повремено, кога татко ми ќе дојде од боиштето, ќе отрчае до куќата за туширање.

Пред спиење, за да не ги слушам ‘рчењата, чкрипењата со заби и бладањата, ставам слушалки на ушите; вокменот ги врти страните на касетата од Мими: *Љубовта е закон, Роб на љубовта, Добри вибрации, Воз до земјата на среќата, Ќе ти дојдам во сонитата...*

За време на затишјето, татко ми стигнува дома од боиштето.

Ми вели да одам во собата и да го вклучам касетофонот,
па ја затвора вратата од кујната.

Ја стишувам музиката и го ставам увото на вратата од
собата.

Не ги слушам.

Излегувам од собата, се прикрадувам до вратата од
кујната.

Татко ми вели дека чул од некој војник дека се убиени
родителите на Мими.

Ги тепале со кундаци, потоа, пикнати во рибарска мрежа,
ги влечеле по брегот на Прокљанското Езеро, по што ги
полеале со бензин и ги запалиле.

Мајка ми низ солзи прашува за Мими.

Татко ми молчи.

Една ноќ сонувам дека сум стар приближно колку Мими.

Стоиме прегрнати на некоја ледина, се бакнуваме в уста.

Ја сакам.

Облечен сум во воена униформа.

Приоѓа камион.

Возачот вреска да влезам во кабината.

Со глава извадена низ прозорецот на возилото, гледам
како Мими ми мавта со дотраениот жолт чаршаф.

Ќ мавтам.

Наеднаш, Мими само исчезнува.

Жолтиот чаршаф се лелее на наелектризираниот воздух.

За време на возењето сфаќам дека ги пренесуваме
труповите на родителите на Мими.

Скокнувам од камионот.

Додека бегам, рафален оган од калашников ме покосува
од зад грб.

Се будам.

Од покривот на пештерското засолниште, вода ми капе
по лицето.

Неколку години по војната засвонува телефонот.

„Кој е сега во ова време?“, вели татко ми и се јавува.
Го слушам гласот на Мими.
Татко ми ѝ ја подава слушалката на мајка ми.
„Мило ми е што те слушам“, вели мајка ми.
Кратко разговараат.
Мајка ми ја спушта слушалката, па оди во бањата.
Слушам липање.
Татко ми го засилува звукот на телевизорот.

При една од последните посети на Шибеник, делумно од сведочењето на таткото на една пријателка, кој неодамна се обеси, делумно од пронајдените судски списи, дознавам дека покрај пристаништето Мандалина, во преземената касарна на ЈНА во јужниот дел од градот, пред крајот на зимата 1992 година, во просториите на воениот затвор Кулине се доведени дваесетина заробени војници и неколку цивили. Секојдневно ги удираат со тупаници, палки, кундаци; ги клоцаат, ги шibaат со кабли.

Ги мачат со оголени жици од струја и електрошокери, ги тераат на меѓусебни сексуални односи.

Една од заробените жени повеќекратно ја силуваат, ја принудуваат на полов однос со еден од цивилите.

Таа жена е Милана Јанковиќ.

Мими.

Додека фризерката со машинка ми ја отстранува израснатата коса, на радиото засвирува *Воз до земјата на среќата*.

Таа потпевнува, па ме забележува во одразот на огледалото.

„Плачеш ли?“, вели.

Молчам, со дланката ги бришам образите.

„Па, песнава не е тажна“, вели таа и продолжува со потстрижувањето.

Превод: Иван Шопов

Vaške

Morrat

Вошки

Vaške

Dušan Radaković

o.

„Da li si vozač kamiona?“, upitala me je moja ćerka, devojčica krivih nogu, koja ima devet godina. Inače, te krive noge nasledila je od mene. Moje su još krivlje. Nikada me do tada nije pitala čime se bavim. Prišla mi je, noseći svesku sa čisto belim koricama gde ništa nije pisalo, pokazala mi naslov koji je zadala učiteljica i upitala me to. Da li sam? Trebalo je da napiše sastav o mom zanimanju. O zanimanju svog oca.

Ležao sam bezvoljno na starom bež trosedu koji se nije mogao razvući već nekoliko godina. Posle četrnaeste i konačne selidbe dobro je da se moglo ležati na njemu. Taj stan je moja supruga nasledila od svoje neudavane baba tetke, koja se uzvinula na nebo četrnaestog februara. Nije je slučajno Svevišnji pozvao baš tada – govorila je da je ceo život u nekog zaljubljena. Pih, zaljubljena. Zaljubljenost je za klinčuriju, ne za ozbiljne ljude zauzete poslom kao što sam ja. Trideset i četiri kvadrata stana za nas troje bilo je sasvim dovoljno. Svakom po malo više od jedanaest.

Izvukao sam poslednje zrno volje iz svog umrtvljenog uma i ponosno joj odgovorio da jesam vozač kamiona. I to ne običnog kamiona nego *skanija* šlepera. Ćerka je čula da sam izgovorio „avion“ a ne kamion. Počešala se iznad uha; češanje je trajalo nekoliko sekundi, ostavivši crveni pečat na tom mestu. Bila je sveže kratko ošišana jer su se vaške pojavile u školi i njena majka, moja supruga, uhvatila se za jednu reč: *preventiva*.

Izgovorio sam nekoliko rečenica u vezi sa mojim poslom i rekao ćerki da joj je to sasvim dovoljno da napiše dobar sastav. Počešala se ponovo, sela pored bež troseda, raširila svesku na tepih i počela da piše. Iznenadio ju je podatak da sam u rokovnik upisivao svaki pređeni kilometar otkad vozim kamione. U taj rokovnik podaci o vožnji automobila nisu upisivani.

Svako veče supruga joj je pregledala kosu. Pregledala je i moju kosu, tražeći vaške i gnjide, ubeđujući me da se ošišam. Nisam se mogao odreći svog konjskog repa, koji sam nosio od srednje škole. Mislim da mi nijedna dlaka nije opala od tada.

1.

Završio sam trogodišnju saobraćajnu školu. Odmah po završetku škole otac me je zaposlio kod svog prijatelja Marka Čolovića, koji je bio vlasnik nekoliko mesara. Nijedna mesara nije odskakala od fona njegovih drugih mesara koje su gromko zaudarale na pokvareno meso. Nisam odmah razumeo kako je uopšte uspevao da proda svoje proizvode. Svakodnevno sam kamionom volvo, hladnjačom, dostavljao robu u te smradom opšivene mesare. Kako je gazda Marko uspevao da proda svoje proizvode? Uvek je bio bar dvadeset procenata jeftiniji od konkurenata, što je znatno povećavalo promet u njegovim mesarama. To je bio prvi razlog. Možda i dovoljan za zemlju siromaha. Drugi razlog je bio taj što je većinu bolesnih ili uginulih životinja koje se koriste u ishrani ljudi, na teritoriji čitave države, on otkupljivao. Za dovoženje tih životinja bio je zadužen Oskar. Taj Oskar bio je ćutljiv, onizak, ciglastog lica, sede brade uprkos mladim godinama. Mislim da nije imao više od trideset i pet. Oskar je bio zadužen za prevoz sve dok nije dobio dozvolu za ulazak u Sjedinjene Države. Tamo su mu živeli sestra i zet. Te bolesne ili mrtve životinje gazda Marko Čolović sortirao je i obrađivao u svojoj klanici.

„Od sutra si na posebnoj, odgovornoj poziciji“, pozvao me je Čolović i rekao mi. „Čovek koji je bio na toj poziciji odlazi u inostranstvo. A znaš li zašto odlazi? Jer je kod Čolovića stekao

znanje i iskustvo koje u inostranstvu i te kako cene. Stoga, pamet u glavu!“; izgovorio je moj otac.

Posebnoj poziciji? Pomislih na Oskara koji se smrada uginulih životinja uvučenog i u folikulu kose na njegovoj glavi nije oslobodio čak ni tamo, u Americi.

Kasnije, možda mesec i po od kada je Oskar otišao, počeo sam voziti i vangranične ture. Odlazio sam po robu kojoj je istekao rok ili je to bila roba koju oni, Nemci, Austrijanci ili Švajcarci, nisu koristili u svojoj ishrani. Oči. Creva. Bubrezi. Mozgovi. Jednom sam prevezio i polutke. Preko stotinu polutki vorilo se u hladnjači volva.

2.

Već sam više od dve godine radio za gazdu Marka. Iako je plata bila bedna, bio sam zadovoljan. Odlazio sam često u inostranstvo, švercovao cigarete i alkohol, tokom putovanja nalazio pristojne devojke čije vreme nije bilo skupo. Šverc je lako pokrивao druženje s njima. U to vreme hiperinflacije, u odnosu na većinu ljudi, živeo sam odlično.

Onda su mi pokucali na vrata. Njih dvojica, obojica s osmehom od uva do uva. Zubi su im bili belji od opasača. Nekoliko sati pre toga bio sam stigao iz Bazela.

„Vidim da si u dobroj vozačkoj formi. Ne izgledaš umorno. Švajcarska nije blizu“, izgovorio je jedan od dvojice vojnih policajaca.

Odveli su me pravo na front. Ostavili su me ispred Iloka. Tamo sam zadužio civilni kamion, FAP kiper. Dobio sam posebnu poziciju u jedinici, sa pečatom *Vojna tajna* u knjižici.

Devet meseci, koliko sam obavljao te posebne zadatke, proteklo je relativno brzo. Nikome nikada nisam ni zucnuo o tome šta sam tačno radio. Niti me je iko pitao.

Sada povremeno imam košmare, nije da nemam. Često sanjam ta nagomilana tela, koja su se premetala iza kabine u kojoj sam se uvek nalazio sam. Nikada nisam imao suvozača. Imao sam osećaj da prenosim bundeve ili lubenice jer sam ih

prevezio nekoliko puta dok sam u školi učio da postanem vozač kamiona. Kada bih stigao na lokaciju za koju sam imao pismeno naređenje, izlazio bih iz kabine nakon kipovanja tela i stajao po strani dok su dva bagera ta ljudska tela gurala u već iskopane rake veličine odbojkaškog terena. Sve rake bile su s ove naše strane Dunava. Ponekad sam čuo jauke, muške, ženske i dečije, koji su se činili kao cijukanje zbog buke koju su pravili bageri. Zvuk pištaljke starešine značio je kraj poluvremena ili četvrtine, znak da treba da krenem nazad. U neprijateljsku teritoriju. Po sledeću turu.

Moj otac bio je ponosan na mene kada sam se vratio. Raširio je tamnozeleni šator u našem dvorištu i pozvao preko stotinu ljudi. Okupljena deca su u meni videla vojnika, borca. Možda i heroja.

3.

„Tri, četiri, pet, šest...“, izgovori ulickani policajac, bacivši polugotovu cigaru na asfalt. Bio je skoro golobrad. Tek pokoja dlaka iznad usana i na bradi pomuškiivala je njegovo ženskasto lice.

„Uh, kako li su se samo ovde ugurali? Kakav smrad! Jebeni migranti!“, uzviknuo je sklanjajući se u stranu, ne sakrivajući od tih ljudi nagon za povraćanjem. Ispovraćao se na samo nekoliko metara od mog šlepera *skanija*, prišavši kanalu pored puta u kojem se presijavala tamna tečnost koja je više ličila na sirovu naftu no na kanalsku vodu. I u toj tečnosti mogao je da vidi svoje ulickano lice.

Pokušao je da izvadi papirnu maramicu iz džepa da bi obrisao usta, ali se još jedan mlaz iz želuca sručio u kanal. Osetio sam miris dimljenog sira, miris koji su zasigurno osetili i ljudi koji su iza njegovih leđa izlazili jedan za drugim. Izlazili su polako, meko, kao kada se leopard približava plenu. Prvo su im se pojavljivala stopala. Većina je na tim stopalima imala patike koje su bile jasne replike najki. Onda su im se pojavljivali kukovi, grudi, da bi glava izašla na kraju. Stidljivo, spuštena ka asfaltu. Činilo se da im glave neki nevidljivi teg vuče nadole. Osetio sam

njihov stid, mada sam u prvom momentu pomislio da je to bio strah. Izvlačili su se iz tog uskog prostora, bunkera naknadno napravljenog u prednjem delu prikolice, koji se nalazio tik iza kabine skanije.

„Sedam, osam, devet...“, brojao je ulickani. Drugi čovek, carinik, čučao je pored suvozačevih vrata držeći šapku u ruci. „Možda bi trebalo da pozovemo hitnu pomoć? Pogledaj na šta liče! Vidi, svi do jednog su bleđi kao krpe. Imaju li oni uopšte dovoljno vazduha u tom bunkeru?“, reče.

„Dvanaest, trinaest...“, provlačilo mi se kroz ušnu školjku. Najednom je brojanje prestalo.

Već je carinik bio prišao ulickanom policajcu kada je video tamnopusutog dečaka u crvenim bermudama, koji nije imao više od sedam godina. Beli šušlavac visio mu je preko tela, šake se nisu mogle ni nazreti. Bio je kratko podšišan, možda na „trojku“. Podsetio me je na moju ćerku, te sam pomislio da je možda i u njegovom razredu bilo vaški. Za njim su izašla još dvojica dečaka sličnih godina i frizure, možda i oni s vaškama u kosi. Sva trojica imala su tamniju put od onih koji su do tada izašli.

„Petnaest!“, uzviknu ulickani. „Pa koliko ih ima, sunce ti jebem? Kako si ih nagurao ovde?“, okrenu se ka meni.

„Sedamnaest“, izgovorih smireno.

Potom se ispod kamiona, iz donjeg bunkera, promolila žena ptičje laganog tela, puti kao u trojice dečaka. Onda se promolio i čovek, koji je izašao znatno brže nego žena. Mršav, zatrljih crta lica, gotovo da je dolebdeo do ovo četvoro. Policajac i carinik gledali su u dečake, ženu i čoveka koji su napravili krug u kom su se čvrsto zagrlili.

„Ovo mora da im je majka. A ovaj prosedi otac. Porodica, čoveče!“, izgovori carinik.

Iz zadnjeg džepa izvadih svežanj novčanica.

„Ima pet i sto? Da ne brojim? Tri stotke evra po glavi?“, izgovori.

„Tačno.“

Počeo se novcem po bradi, pa, pomerajući šapku po glavi levo-desno, reče: „Vraćaj ih u te bunkere i vozi. Više te niko neće ni pogledati do odredišta.“

Sve vreme sam vozeći šleper osećao kako se pomeraju u tih osam kvadrata. Tačno sam znao i kada mokre u plastične flaše. Znao sam i kada zaspe, pa im se telesa opuste i udaraju o zidove bunkera.

Vozio sam ih do Nemačke bez nepotrebnih pauza. Do predgrađa Minhena, gde sam ih ostavio u jednoj garaži. Četrnaest ih je izašlo, dok ih je troje ostalo u bunkeru šlepera. Dečak u crvenim bermudama i sa belim šuškvacem na sebi, kao i dve žene, ne starije od trideset, nisu izašli. I ovog puta zakazala je ventilacija.

I za njih troje, bez obzira na smrt, važila je ista cena – hiljadu evra po glavi.

*

Bio sam vrlo blizu kupovine novog, znatno većeg stana, već kaparisanog duplexa od sedamdeset kvadrata u Novom Naselju. Trideset i četiri kvadrata za nas troje, malo više od jedanaest po osobi, ispod svakog je ljudskog dostojanstva.

Morrat

Dushan Radakoviç

o.

“A je ti shofer kamioni?”, më pyeti vajza ime, vogëlushja me këmbë të shtrembra, e cila është nëntë vjeç. Në fakt, ato këmbë të shtrembra i ka trashëguar nga unë. Të miat janë edhe më të shtrembra. Asnjëherë nuk më kishte pyetur se me çka merresha. M’u afrua, duke mbajtur një fletore me kopertina të pastra të bardha ku nuk shkruante asgjë, ma tregoi titullin që ua kishte dhënë mësuesja dhe më pyeti. A jam? Duhet ta shkruante një hartim për profesionin tim. Për profesionin e babait të saj.

Isha i shtrirë pa shumë vullnet në divanin e vjetër ngjyrë drapi i cili nuk mund të hapej tash e sa vite. Pas zhvendosjes së katërmbëdhjetë dhe të fundit mjaftonte që mund të shtriheshe në të. Atë banesë bashkëshortja ime e trashëgoi nga halla e saj që kurrë s’ishte martuar, e cila kaloi në amshim më katërmbëdhjetë shkurt. Nuk është çudi që i Madhërishmi e kishte ftuar bash atëherë – thoshte se tërë jetën ishte e dashuruar me dikë. Ph, e dashuruar. Dashuria është për kalamaj, dhe jo për njerëz seriozë të zënë me punë siç jam unë. Tridhjetë e katër metra katrorë banesë për ne të tre ishin mjaftueshëm. Secilit pak më shumë se njëmbëdhjetë metra.

Nxora edhe kokrrën e fundit të vullnetit nga truri im i mpirë dhe me krenari iu përgjigja se jam shofer kamioni. Dhe jo të ndonjë kamioni të thjeshtë, por të maunës *skani*. Vajza ime dëgjoi “avion” dhe jo kamion. Kroi veshin; kruarja zgjati disa sekonda, duke lënë një nishan të kuq mbi atë vend. Ishte e sapoqethur shkurt sepse në shkollë ishin shfaqur morrat

dhe nëna e saj, bashkëshortja ime, ishte kapur për një fjalë të vetme: *preventivë*.

Shqiptova disa fjali në lidhje me punën time dhe i thashë vajzës se kjo i mjaftonte për të shkruar një hartim të mirë. U krua përsëri, u ul pranë divanit ngjyrë drapi, hapi fletoren në tepih dhe filloi të shkruante. E befasoi informata se në agjendë unë e shkruaja çdo kilometër të kaluar qëkur ngas kamionë. Në atë agjendë nuk shkruheshin të dhënat për ngasjen e automobilin.

Çdo mbrëmje, bashkëshortja ia kontrollonte flokët. Edhe mua m'i kontrollonte flokët, duke kërkuar morra e thërija, duke këmbëngulur që të qethem. Nuk mund të hiqja dorë nga bisteku im, të cilin e kisha që nga shkolla e mesme. Më duket se asnjë qime nuk më ka rënë që atëherë.

1.

Unë kam mbaruar shkollën trevjeçare të trafikut. Me të përfunduar shkollën, babai më punësoi te miku i tij Marko Çoloviqi, i cili ishte pronar i disa mishtoreve. Asnjë mishtore nuk dallonte nga yrneku i mishtoreve të tij të tjera të cilat kutërbonin fort në mish të prishur. Në fillim nuk ma rrokte se si arrinte t'i shiste produktet e tij. Përditë, me kamionin volvo, me frigorifer, i furnizoja me mall ato mishtore të mbuluara me kutërbim. Si arrinte shefi Marko t'i shiste produktet e veta? Gjithmonë ishte së paku njëzet për qind më i lirë se konkurrentët, që rriste dukshëm qarkullimin në mishtoret e tij. Kjo ishte arsyeja e parë. Ndoshta edhe e mjaftueshme për një vend të varfrish. Arsyeja e dytë ishte se shumicën e kafshëve të sëmura apo të ngordhura të cilat përdoren për ushqim të njerëzve, në territorin e krejt shtetit, e blinte ai. Për transportin e atyre kafshëve kujdesej Oskari. Ky Oskari ishte fjalëpak, shkurtabiq, fytyrëtullë, mjekërthinjur përkundër moshës rinore. Më duket se nuk ishte më shumë se tridhjetë e pesë vjeç. Oskari ishte përgjegjës për transport deri në çastin kur mori lejen për të hyrë në Shtetet e Bashkuara. Atje i jetonte motra dhe dhëndri. Ato kafshë të sëmura a të ngordhura shefi Marko Çoloviq i kategorizonte dhe i përpunonte në thertoren e tij.

“Nga nesër, je në pozitën e veçantë, të përgjegjshme”, më thirri Çoloviqi dhe më tha. “Personi që e mbajti atë pozitë po shkon jashtë vendit. A e di pse po shkon? Sepse te Çoloviqi mori dijen dhe përvojën të cilën jashtë vendit e çmojnë gjithsesi. Prandaj, hapi sytë”, më tha babai im.

Pozitë të veçantë? Më shkoi mendja tek Oskari i cili nga kutërbimi i kafshëve të ngordhura të futur në qeskën e flokëve të kokës së tij nuk u çlirua as atje, në Amerikë.

Më pas, ndoshta një muaj e gjysmë pasi shkoi Oskari, fillova të bëj edhe udhëtime tejkufitare. Shkoja për mallra të cilave u kishte dalë afati apo ishin mallra të cilat ata, gjermanët, austriakët ose zvicranët nuk e përdornin në ushqimin e tyre. Sytë. Zorrët. Veshkat. Trutë. Njëherë kam transportuar edhe gjysma. Mbi njëqind gjysma valëviteshin në frigoriferin e volvos.

2.

Për më shumë se dy vjet po punoja për shefin Marko. Edhe pse paga ishte e mjerë, unë isha i kënaqur. Shkoja shpesh jashtë vendit, kontrabandoja cigare dhe alkool, gjatë udhëtimeve takoja vajza të pranueshme koha e të cilave nuk ishte e shtrenjtë. Kontrabanda e mbulonte lehtë shoqërimin me to. Në atë kohë hiperinflacioni, në raport me shumicën e njerëzve, jetoja për merak.

Pastaj më trokitën te dera. Ata të dy, të dytë me buzëqeshjen prej veshit në vesh. Dhëmbët i kishin më të bardhë se rripat. Disa orë më parë kisha mbërritur nga Baseli.

“Po e shoh se je në formë të mirë të ngasjes. Nuk dukesh i lodhur. Zvicra nuk është afër”, tha njëri nga dy policët ushtarakë.

Më çuan drejt e në front. Më lanë para llokut. Atje më dhanë të ngisja kamion civil, FAP kiper. Mora pozicion të veçantë në njësit, me vulën *Sekret ushtarak* në librezë.

Nëntë muajt të cilat i kalova në ato detyra speciale kaluan relativisht shpejt. Kurrë askujt nuk ia kam thënë as edhe një fjalë për atë që kam bërë atje. Askush kurrë nuk më ka pyetur.

Tash, kohë pas kohe kam maktthe, nuk është se nuk kam.

Shpesh ëndërroj trupa grumbull, të cilat janë lënë prapa kabinës në të cilën gjithmonë kam qenë vetë. Kurrë nuk kam pasur kopilot. Kisha ndjenjën se po transportoja kunguj apo bostanë sepse këtë e kisha bërë disa herë kur po mësoja në shkollë për t'u bërë shofer kamioni. Kur mbërrija te lokacioni për të cilin kisha urdhër me shkrim, dilja nga kabina pas shkarkimit të trupave dhe qëndroja anash ndërsa dy ekskavatorë i shtynin ata trupa në gropa tashmë të hapura me madhësi terreni volejbolli. Të gjitha gropat ishin nga ana jonë e Danubit. Nganjëherë dëgjoja britma, burrash, grash dhe fëmijësh, të cilat dukeshin sikur cijatje për shkak të zhurmës që prodhonin ekskavatorët. Zëri i bilbilit të eprorit shënonte fundin e gjysmës apo të çerekut të parë, shenjë se duhet të kthehesha mbrapa. Në territorin armik. Për turin e radhës.

Babai im ishte krenar me mua kur u ktheva. Hapi tendën jeshile në oborrin tonë dhe ftoi mbi njëqind mysafirë. Fëmijët e grumbulluar në mua panë ushtarin, luftëtarin. Ndoshta edhe heroin.

3.

“Tre, katër, pesë, gjashtë...”, tha ushtari i pispillosur, duke hedhur cigaren gjysmë të djegur në asfalt. As që kishte filluar t'i dalë mjekra. Tek-tuk ndonjë qime mbi buzë dhe në mjekër ia mashkullonte fytyrën femërore.

“Uh, si qenkan bërë duq këtu? Çfarë kutërbimi! Emigrantët e dreqit!”, bërtiti duke u larguar mënjane, pa fshehur prej atyre njerëzve shtytjen për të vjellë. Volli vetëm disa metra larg maunës sime skani, duke iu afruar kanalit buzë rrugës në të cilin gërshetohej lëngu i errët i cili më shumë i ngjante naftës së papërpunuar se ujërave të zeza. Edhe në atë leng mund ta shihnte fytyrën e tij të pispillosur.

Provoi të nxirrte faculetën nga xhepi për ta fshirë gojën, por edhe një valë tjetër nga lukthi iu derdh në kanal. Ndjeva aromën e djathit të tymosur, aromë të cilën sigurisht e ndjenë edhe njerëzit të cilët prapa shpinës së tij dilnin njëri pas tjetrit. Dilnin ngadalë, butësisht, si kur leopardi i afrohet presë. Së pari

u shfaqeshin shputat. Shumica në ato shputa kishin atlete të cilat ishin kopje të dukshme të nikeve. Më pas u shfaqeshin ijet, gjokset që pastaj kokat t'u dilnin në fund. Të marrshme, të kërrusura drejt asfaltit. Dukej sikur kokat po ua tërhiqte teposhtë ndonjë peshë e padukshme. E ndjeva marren e tyre, megjithëse në çastin e parë mendova se ishte frikë. Dilnin nga ajo hapësirë e ngushtë, nga bunkerit i ndërtuar më vonë në pjesën e përparme të rimorkios, i cili gjendej mu te kabina e skanit.

“Shtatë, tetë, nëntë...”, numëronte pispilluqi. Burri tjetër, doganieri, rrinte çuq pranë dyerve të kopilotit duke mbajtur kapelën në dorë. “Ndoshta duhet të thërrasim ndihmën e shpejtë? Shikoj si duken! Shiko, secili i zbehtë si lecka. A thua kanë pasur mjaft ajër në atë bunker?”, tha.

“Dymbëdhjetë, trembëdhjetë...”, më depërtonte nëpër llapën e veshit. Përnjëherë u ndal numërimi.

Tashmë doganieri i ishte afruar pispilluqit kur pa një djalosh zeshkan me bermude të kuqe, i cili nuk ishte më i madh se shtatë vjeç. Tuta e bardhë i varej mbi trup, as që i shiheshin pëllëmbat. Ishte i qethur shkurt, ndoshta në “tresh”. Ma kujtoi vajzën time, dhe mendova se edhe në klasën e tij ndoshta ka pasur morra. Pas tij dolën edhe dy djem moshe dhe frizurash të ngjashme, ndoshta edhe ata me morra në flokë. Të tretë kishin lëkurë më të errët se këta që kishin dalë më herët.

“Pesëmbëdhjetë!”, bërtiti pispilluqi. “Sa paskan qenë, dreqi e marrtë? Si i paske futë këtu?”, m'u kthye mua.

“Shtatëmbëdhjetë”, i thashë qetas.

Më pas nën kamion, nga bunkerit i poshtëm, nxori kryet gruaja me trup zogu, me ngjyrë lëkure sikur tre djemtë e mëparshëm. Pastaj u shfaq edhe burri, i cili doli shumë më shpejt se gruaja. Thatanik, fytyrëzbehur, gati sa fluturoi te këta katër. Polici dhe doganieri i shikuan djemtë, gruan dhe burrin të cilët bënë qarkun në të cilin u përqaftuan fort.

“Kjo duhet të jetë nëna. E ky, babai i thinjur. Familja, or burrë”, tha doganieri.

Nga xhepi i pasëm nxori një duq me para.

“Ka pesë e dhjetë? Të mos i numëroj? Treqind euro për kokë?”, tha.

“Aq”.

Kroi mjekrrën me para dhe, duke lëvizur kapelën majtas-djathtas nëpër kokë, tha: “Ktheji në ato bunkerë dhe vazhdo. Më nuk do të të kontrollojë askush deri te destinacioni”.

Gjithë kohën teksa ngisja maunën e ndieja se si lëviznin në ato tetë metra katrorë. E dija saktë edhe kur urininon në shishe plastike. E dija edhe kur i merrte gjumi, dhe trupat u rehatohen dhe u përplasen për muret e bunkerit.

I çova deri në Gjermani pa pauza të panevojshme. Deri te paralagjet e Munchenit, ku i lashë në një garazh. Katërmbëdhjetë prej tyre dolën, tre të tjerë mbetën në bunkerin e maunës. Djali me bermude të kuqe dhe me tutë të bardhë, si dhe dy gra, jo më të mëdha se tridhjetë vjeç, nuk dolën. Edhe kësaj radhe dështoi ventilimi.

Edhe për ata të tre, pavarësisht vdekjes, vlente i njëjti çmim – një mijë euro për kokë.

*

Isha shumë afër të blija një banesë të re, shumë më të madhe, një duplex me paradhënie prej shtetëdhjetë metrash katrorë në Novo Naselje. Tridhjetë e katër katrorë për ne të tre, pak më shumë se njëmbëdhjetë për person, është nën minimumim e çdo dinjiteti njerëzor.

Përkthim: Qerim Ondozi

Вошки

Душан Радаковиќ

о.

„Дали си возач на камион?“, ме праша ќерка ми, девојче со криви нозе, кое има девет години. Инаку, кривите нозе ги наследи од мене. Моите се уште покриви. Никогаш дотогаш не ме праша со што се занимавам. Ми пријде носејќи тетратка со чисто бели корици, каде што ништо не пишуваше, ми го покажа насловот што го задала учителката и ми го постави тоа прашање. Дали сум? Требаше да напише состав за мојата професија. За професијата на својот татко.

Лежев безволно на стариот беж тросед, кој не можеше да се развлече веќе неколку години. По четиринаесеттата и конечна селидба, добро е што можеше да се лежи на него. Тој стан мојата сопруга го наследи од немажената сестра на баба ѝ, која се вивна на небото на четиринаесетти февруари. Неслучајно Севишниот ја повикал баш тогаш – велеше дека целиот живот е заљубена во некого. Их, заљубена. Вљубеноста е за клинци, не за сериозни луѓе зафатени со работа каков што сум јас. Триесет и четирите квадрати стан беа сосема доволни за нас тројцата. Секому по малку повеќе од единаесет.

Го извлеков последното зрнце волја од својот умртвен ум и гордо ѝ одговорив дека сум возач на камион. И тоа не обичен камион, туку шлепер *сканија*. Ќерка ми слушна дека изговорив „авион“, а не камион. Се почеша над увото; чешањето траеше неколку секунди, оставајќи црвен печат на тоа место. Беше свежо кратко истрижена, зашто на

училиште се појавиле вошки и мајка ѝ, мојата сопруга, се фати за еден збор: *превентива*.

Изговорив неколку реченици во врска со мојата работа и ѝ реков на ќерка ми дека тоа ѝ е сосема доволно за да напише добар состав. Се почеша повторно, седна покрај треседот, ја рашири тетратката на тепихот и почна да пишува. Ја изненади податокот дека во роковникот го запишував секој поминат километар откако возам камиони. Во роковникот не се запишувани податоци за возењето автомобил.

Секоја вечер сопругата ѝ ја прегледуваше косата. Ја прегледа и мојата коса, барајќи вошки и гниди, убедувајќи ме да се истрижам. Не можев да се откажам од својата коњска опашка, која ја носев од средно училиште. Мислам дека ниедно влакно не ми падна оттогаш.

1.

Завршив тригодишно сообраќајно училиште. Веднаш по завршувањето на училиштето татко ми ме вработи кај својот пријател Марко Чоловиќ, кој беше сопственик на неколку месарници. Ниедна месарница не отскокнуваше од фонот на неговите други месарници, кои громогласно смрдеа на расипано месо. Не разбрав веднаш како воопшто успеваше да ги продаде своите производи. Секојдневно со камионот волво, ладилник, ја доставував стоката во месарниците опшиени со смрдеа. Тоа беше првата причина. Можеби и доволна за земјата на сиромашните. Втората причина беше таа што повеќето болни или умрени животни што се користат во исхраната на луѓето, на територијата на цела држава, ги откупуваше тој. За довозување на животните беше задолжен Оскар. Оскар беше молчалив, низок, со циглесто лице и сега брада и покрај тоа што беше млад. Мислам дека немаше повеќе од триесет и пет. Оскар беше задолжен за превозот сè додека не доби дозвола за влез во Соединетите Држави. Таму живееја сестра му и зет му. Болните или мртвите животни газда Марко Чоловиќ ги сортираше и ги обработуваше во својата клиника.

„Од утре си на посебна, одговорна позиција“, ми се јави Чоловиќ и ми кажа. „Човекот што беше на таа позиција заминува во странство. А, знаеш ли зошто заминува? Затоа што кај Чоловиќ стекна знаење и искуство што во странство и тоа како го ценат. Затоа, памет во глава!“, изговори татко ми.

Посебна позиција? Помислив на Оскар, кој од смрдеата на умрените животни вовлечени и во фоликулата од косата на неговата глава не се ослободил дури ни таму, во Америка.

Подоцна, можеби месец и пол откако Оскар замина, почнав да возам и задгранични тури. Одев по стока на која ѝ изминал рокот или по стока што тие, Германците, Австријците или Швајцарците, не ја користеа во својата исхрана. Очи. Црева. Бубрези. Мозоци. Еднаш превезував и полутки. Преку стотина полутки се виореа во ладилникот на волвото.

2.

Веќе подолго од две години работев за газда Марко. Иако платата беше бедна, бев задоволен. Често одев во странство, шверцував цигари и алкохол, за време на патувањата наоѓав пристојни девојки, чие време не беше скапо. Шверцот лесно го покриваше дружењето со нив. Во тоа време на хиперинфлација, во однос на повеќето луѓе, живеев одлично.

Потоа ми тропнаа на вратата. Тие двајца, обајцата со насмевка од уво до уво. Забите им беа побели од појасите. Неколку часа пред тоа бев стигнал од Базел.

„Гледам дека си во добра возачка форма. Не изгледаш уморно. Швајцарија не е блиску“, изговори еден од двајцата воени полицајци.

Ме одведоа право на фронтот. Ме оставија пред Илок. Таму го задолжив цивилниот камион, ФАП кипер. Добив посебна позиција во единицата, со печат *Воена тајна* во книшката.

Деветте месеци, колку што ги извршував посебните задачи, поминаа релативно брзо. Никому никогаш не ни зуцнава за тоа што правев точно. Ниту некој ме праша.

Сега повремено имам кошмари, не дека немам. Често ги сонувам натрупаните тела, кои се праметнуваа зад кабината во која секогаш се наоѓав сам. Никогаш немав совозач. Имав чувство дека пренесувам тикви или лубеници, зашто ги превезував неколку пати додека во училиштето учев да станам возач на камион. Кога ќе стигнев на локацијата за која имав писмена наредба, излегував од кабината по истоварувањето на телата и стоев настрана додека два багера ги пикаа човечките тела во веќе ископаните јами со големина на одбојкарски терен. Сите јами беа од нашата страна на Дунав. Понекогаш слушав лелекања, машини, женски и детски, кои се чинеа како цивкања поради вревата што ја правеа багерите. Звукот на свирчето на старешината значеше крај на полувремето или на четвртината, знак дека треба да тргнам назад. На непријателска територија. По следната тура.

Татко ми беше горд на мене кога се вратив. Го рашири темнозелениот шатор во нашиот двор и покани повеќе од сто луѓе. Насобраните деца во мене видоа војник, борец. Можеби и херој.

3.

„Три, четири, пет, шест...“ , изговори лицнатиот полицаец, фрлајќи ја полуготовата цигара на асфалтот. Беше речиси голобрад. Само по некое влакно над усните и на брадата го омажествуваше неговото женствено лице.

„Ух, како ли само се пикнале овде? Каква смрдеа! Ебани мигранти!“ , извика тргнувајќи се настрана, не сокривајќи го од нив нагонот за повраќање. Исповрати само на неколку метри од мојот шлепер сканија, приоѓајќи кон каналот покрај патот во кој одблеснуваше темната течност што повеќе личеше на сурова нафта отколку на каналска вода. И во таа течност можеше да го види своето лицнато лице.

Се обиде да извади хартиено шамиче од џебот за да ја избрише устата, но уште еден млаз од желудникот се истури во каналот. Почувствувајќи мирис на чадено сирење, мирис што сигурно го почувствуваа и луѓето кои зад неговиот грб излегуваа еден по друг. Излегуваа полека, меко, како кога леопардот се доближува до пленот. Прво им се појавуваа стапалата. Повеќето на стапалата имаа патики што беа јасна реплика на најк. Потоа им се појавуваа колковите, градите, за да излезе главата на крајот. Срамежливо спуштена кон асфалтот. Се чинеше дека некој невидлив тег им ги влече главите надолу. Го почувствувајќи нивниот срам, иако во првиот момент мислев дека тоа беше страв. Се излекуваа од тесниот простор, од бункерот дополнително направен во предниот дел на приколката, кој се наоѓаше веднаш зад кабината на сканијата.

„Седум, осум, девет...“, броеше лицнатиот. Другиот човек, цариникот, чучеше покрај совозачката врата држејќи ја шапката в раце. „Можеби би требало да викнеме брза помош? Погледни на што личат! Гледај, сите до еден се бледи како крпи. Имаат ли воопшто воздух во бункерот?“, рече.

„Дванаесет, тринаесет...“, ми се провлекуваше низ ушната школка. Наеднаш броењето престана.

Веќе цариникот му беше пришол на лицнатиот полицаец, кога го виде црномурестото момче во црвени бермуди, кое имаше повеќе од седум години. Белиот шушкавец му висеше преку телото, дланките не можеа ни да се насрат. Беше кратко потстрижен, можеби на „тројка“. По него излегоа уште две момчиња со слични години и фризури, можеби и тие со вошки во косата. Сите тројца имаа потемнен тен од оние што дотогаш беа излезени.

„Петнаесет!“, извика лицнатиот. „Па, колку ги има, да му ебам мајката? Како ги напика овде?“, се сврте кон мене.

„Седумнаесет“, изговорив смирено.

Потоа од под камионот, од долниот бункер, се провре жена со лесно птичјо тело, со тен како кај трите момчиња.

Потоа се провре и човек што излезе значително побрзо од жената. Слаб, со потиштени црти на лицето, речиси долета до четворицата. Полицаецот и цариникот гледаа во момчињата, во жената и во човекот, кои направија круг во кој цврсто се прегрнаа.

„Ова мора да е мајка им. А, овој проседиот татко. Семејство, човеку!“ изговори цариникот.

Од задниот џеб извадив врзоп банкноти.

„Има пет и сто? Да не бројам? Триста евра по глава?“ изговори.

„Точно.“

Се почеша со парите по брадата, па, поместувајќи ја шапката по главата лево-десно, рече: „Врати ги во бункерите и вози. Веќе никој нема ни да те погледне до одредиштето.“

Цело време возејќи го шлеперот чувствував како се поместуваат во осумте квадрати. Точно знаев и кога мократ во пластични шишиња. Знаев и кога заспираат, па телата им се опуштаат и удираат во сидовите на бункерот.

Ги возев до Германија без непотребни паузи. До предградието на Минхен, каде што ги оставив во една гаража. Четиринаесет излегоа, додека тројца останаа во бункерот на шлеперот. Момчето во црвени бермуди и со бел шушкавец на себе, како и двете жени, не постари од триесет, не излегоа. И овојпат откажа вентилацијата.

И за нив тројца, без оглед на смртта, важеше истата цена – илјада евра по глава.

*

Бев многу блиску до купување нов, значително поголем стан, веќе капарисан дуплекс од седумдесет квадрати во Ново Насеље. Триесет и четирите квадрати за нас тројца, малку повеќе од единаесет по лице, се под секое човечко достоинство.

Превод: Иван Шопов

Kada uđem u kuću, ugasim svjetlo

Kur hyj në shtëpi, e fik dritën
Кога ќе влезам дома, ја гаснам светлината

Kada uđem u kuću, ugasim svjetlo

Ena Katarina Haler

Zadnje su iščupali prozore. Crvenih lica, zajapureni vukli okna, obijali zidove, eno i mog ćaće i za čas – jedan prozor s njihove kuće stoji i u našoj šupi. Nigdje korist od njega, samo se spotičemo i psujemo, prokleli smo to okno već bezbroj puta, dođavola neka ide, još nije otišlo.

„Neka im tamo gole kuće!“ kaže on, moj ćaća, i dobro kaže, i sakate ljude bacaju gole, pa što bi s kućama bilo drugačije.

Kroz tako gole otvore vidi se u kuću i kada je unutra mrak. Zjapile su prazne i već smo pomislili, nestat će same od sebe; ako ćemo trebati izvući koju ciglu – neka, uradit ćemo i to, no kako bilo, urušit će se na poslijetku i bit će mir.

Prekoputa moje, ruši se tako njezina kuća. Na tom će mjestu, samo je pitanje vremena, ostati tek gnjili brijeg od cigli i blata, a ja ću sa svog prozora napokon vidjeti tada već zaraslo polje iza, buja na njemu gusta šikara. Bili smo uvjereni u to rušenje, kako li je samo vjetar trusio zidove; ta prašina što leti mogla je biti i pepeo, tako peče, pa stišćem oči kada prolazim kraj te kuće, dođavola i ona.

Tko legne u moj krevet, može tamo čuti tutanj vlaka. Ako se leži na leđima, kralješci postaju tračnice i zvuk klokota niz njih, nestaje negdje iza polja, a kuća prekoputa još se nije urušila i zaklanja mi pogled. Ako zastanem na vratima sobe, vidim jasno što rade oni, koji su naselili njezinu kuću. Dovoljno je to malo svjetla s ulice da vidim sve što rade u toj prvoj sobi, gdje su nekada spavali njezini roditelji. Njezinu sobu mogu vidjeti

tek ako se primaknem svom prozoru: dobro da smo istrgnuli vrata, pa sijeva sivi zid, kiša se već namjerila na njega. Uz taj je zid uvijek htjela spavati, gurala me na rub vazda, htjela je da padnem, nema što drugo.

„Doveli su nam one šta kolju,“ govore mi, „oni kolju i kad pušku imaju, kolju jer tako vole!“ A mi brže-bolje u kuće, zaključali kapije, drščemo kao da su i s nas poskidali sva vrata i prozore, iznijeli i rasprodali po pijacama, pa sad vjetar šiba kroz šuplja tijela, takva nas treskavica hvata dok strepimo od njih, mada još je ljeto i kada legnem u krevet, prostruji mlaz niz tračnice i ležim u znoju, dugo.

Steglo nas u grlima za goli život, a kroz raščijane otvore klate se žene, samo su im bijela lica iščupani prorez u crnini. Hodaju amo-tamo niz sobu, ugušile bi dlanove pod mišićama kako stežu ruke na prsima; zar tim rukama kolju?

„To su njihove kurve,“ kažu mi ipak „one su ih ljubile, a oni su klali!“

Što nisu mogle ljubiti nekog tko je znao opaliti puškom, nismo im mi krivi.

Nakon što nasred dvorišta izgori ono što nismo uzeli iz tih kuća, ostavljamo to pred vratima kurvi. Tako im napišem i na kapiju, još tinja paljevina u koju će ugaziti, da bar stane u nju bosom nogom, kurva koja sada spava u njezinoj kući. Mama me vuče za uho i kada uđemo u kuću, mlati me dok sva ne pocrveni. Odlazi od mene takva natečena, bijesna na njih, što nisu samo pustili kuću da se sruši.

Njezini su otišli, jer su bili oni što krađu. Najednom se saznalo da krađu, pa i otimaju, ubili bi za tuđe i što s njima onda, bolje da su daleko, a kuće neka se sruše. Nije mi bilo druge do složiti se: nego što da krađu, takvi su oni, ukrala je i od mene, morala je nešto ukrasti. Sve te moje stvari što mislim da su pogubljene tko zna gdje, mora da je ona uzela, nema tko drugi i zato su prebirali po njihovim ormarima, izvlačili ladice, širili šlifere i perine, sve ne bi li iz njih ispalo nešto naše, morali su nešto uzeti, a ako ne bi ništa pronašli (za svaki slučaj, valja biti siguran), odnosili su svojim kućama sve njihovo, bubnjale su komode na tačkama

niz selo, ne bi li ipak u njima bilo nešto naše; trpali smo sobe namještajem, odjećom, navukli njihove zavjese na prozore – svuda se može zavući ono što su nam uzeli, iz čega li će se pojaviti?

A ono što je ona uzela meni, morala je ponijeti sa sobom. Mora da je tako, jer ništa ne pronalazim. Uđem u kuću, otvaram sve silne ladice, prevrćem sve njihove stvari i ništa moje iz njih da ispadne. Štogod mi je ukrala, nije kod mene, a nije moglo niti ostati u njezinoj kući. Tamo sada tumaraju njezinim sobama, te dvije ženske figure u crnini, nikog sada ne ljube niti itko ovdje kolje. Ne znaju ni one što bi sa sobom, vuku se uvečer niz sobe i onda klonu, a kada se to dogodi, više ih ne vidim, leže negdje ispod okna i struji li i pod njima vlak, kao i pada mnom? Tako je strujao njoj, ona ga je prva čula, tapkala prstima niz moja leđa i rekla:

„Čuješ, tu?“

Čujem, ne mogu više zaspati od toga.

Stanem u kutu sobe, gledam ih dok ne potonu, zaspu li one uopće? Znam da me ne mogu vidjeti, ako se zabijem u taj kut. Dok je upaljeno svjetlo u mojoj sobi, ne vidim van, ali jedna sjenka se pomakne negdje na stropu, gonjena nečim sasvim slučajnim i tada znam, pomaknula se i ona; vidim svoj obris u staklu, na sigurnom mjestu, u kutu u kojem me ne može vidjeti.

Tko zna što ove dvije čuju, kada legnu tamo gdje više nema kreveta. Stara dolazi leći kasnije i dotad vidim samo nju, kći joj je valjda. Gledam ju kako promiče pred praznim otvorom, amo-tamo, skida komad po komad crnine sa sebe i tada mislim da mora biti starija od mene, silne su godine u tim pokretima. Gledam ju iz tog kuta sobe kako steže ruke na prsima, neće li i nju vjetar dokrajčiti i dok prilazim svom prozoru, ona stoji tamo sva sapeta i kruta, nema zavjese za kojom bi se sakrila, iza koje bi se navirila prema meni, propela na prste.

„Navuci firange, šta imaju oni gledat! Trebalo im je odmah letve zakucat na prozore“, kaže mi sestra i potegne niz karnišu, samo što ju ne slomi tako.

Ako gori svjetlo unutra, vidim sebe na prozoru. Znam da

vani puše vjetar, u kuću se uvlači ona hladnoća od koje smrde zidovi i steže se koža, krevet je leden kao crna zemlja, pa se presvlačim brzo i stavim ruke na prsa, omotam se njima koliko mogu, kad bi se samo dalo uvući u sebe i tamo se ugrijati. Kada nikoga nema, usudim se razmaknuti zavjesu rukom i eto nje, u dnu sobe razmata tu svoju crninu, pa brzo navlači na sebe spavaćicu. Na taj je čas, kada nema ništa na sebi, sasvim mlada; sva se krutost razlije, mlada je, djevojčica, za umotati u toplu deku.

Prvi put kada sam ju vidjela голу, istrčala sam iz kuće. Zanosio me vjetar napolju, bezglavo sam se vrzmala dvorištem i zatvorila se u šupu, sve se osjetilo po piljevini i čadi, dalo bi se ugušiti od toga. Zapela sam za onaj prozor, stajao je i dalje tamo posred, dođavola i nije se moglo napraviti ništa, osim udariti šakom kroz staklo. Krvarilo je kao sumanuto, ruka se pretvorila u crvenu kuglu, mislila sam da će se zapaliti kako je peklo. Tuče bol u ruci, a vlakovi jure jedan za drugim, lupaju mi u ušima do jutra.

„Šta je tebi, ko te svetio!“ čistio mi je tata ranu i da je samo malo jače povukao, iščupao bi mi ruku iz ramena.

I da je, neka je.

Kada uđem u kuću, ugasim svjetlo. Zavjese držim rastvorenima, ide zima, a prekoputa su navučeni debeli zastori, postaviti će i prozore, a meni i dalje prska krv van iz rane ako stežem ruku; da mi je razderati i dlan noktima tako. Više ju ne mogu vidjeti, postala je tek sjena iza stakla i dođe mi tada da sve pootvaram, što drugo, neka upadnu unutra, sve nam pokradu, odnesu i rasprodaju, neka nas rasele, morat će se i to dogoditi.

Kur hyj në shtëpi, e fik dritën

Ena Katarina Haler

Të fundit i shkulën dritaret. Me fytyra të skuqura flakë, tërhiqnin korniza, shembnin mure, ja edhe babi im dhe sa hap e mbyll sytë – një dritare nga shtëpia e tyre u gjend edhe në hangarin tonë. Pa fije dobie, vetëm marrim në thua dhe shajmë, sa e sa herë e kemi mallkuar atë kornizë, dreqi e marrtë, qysh s’e mori.

“T’i gëzojnë tash shtëpitë lakuriqe”, thotë ai, babi im, dhe mirë e ka, edhe sakatët i hedhin lakuriqë, e pse të jetë ndryshe me shtëpitë.

Nëpër hapje të tilla lakuriqe sheh brenda shtëpisë edhe kur brenda është terr. Mbetën ashtu qyqe e ne menduam se do të zhdukeshin vetvetiu; nëse do të na duhet ta shkulim ndonjë tullë – pse jo, e shkulim, por, sidoqoftë, do të shembet dhe në fund do të kemi paqe.

Përballë shtëpisë sime shembet kështu shtëpia e saj. Në atë vend, çështje kohe gjithsesi, do të mbetet ndonjë ngrehinë e kalbur tullash dhe balte, dhe unë nga dritarja ime më në fund do të mund të shoh fushën e bleruar mbrapa saj, plot kaçubesh të dendura. Besonim fort në atë shembje, seç i tundte era muret; ai pluhur që fluturon mund të ishte edhe hi, të përvëlton, e unë i mbyll fort sytë kur kaloj pranë asaj shtëpie, dreqi e marrtë.

Kush shtrihet në krevatin tim, aty mund ta dëgjojë ushtimën e trenit. Nëse shtrihesh në shpinë, rruazat bëhen hekurudha dhe zëri kumbon prapa tyre, zhduket diku mbrapa fushës, ndërsa shtëpia përballë ende nuk është shembur dhe ma pengon

pamjen. Nëse ndalem te dera e dhomës, shoh qartë se ç'bëjnë ata të cilët janë vendosur në shtëpinë e saj. Më mjafton ajo pak dritë nga rruga për të parë gjithçka që bëjnë në atë dhomë të parë, ku dikur flinin prindërit e saj. Dhomën e saj mund ta shoh vetëm nëse i afrohem dritares sime: mirë që e kemi shkullur derën e po shkëlqen muri i hirtë, shiu s'po i ndahet. Buzë atij muri gjithmonë donte të flinte, gjithmonë më shtynte në skaj, donte që unë të bija, s'ka tjetër.

“Na i kanë sjellë ata që presin”, më thonë, “ata presin edhe kur kanë pushkë, presin se u pëlqen!” E ne, shpejt e shpejt në shtëpitë tona, i mbyllim portat, dridhemi thuajse na i kanë shkullur të gjitha dyert dhe dritaret, i kanë nxjerrë dhe shitur në treg, dhe tash era na e pret trupin bosh, aq shumë dridhemi ndërsa ua kemi frikën, edhe pse është verë kur shkoj të fle, sytë më lagen dhe për një kohë të gjatë rri shtrirë në djersë.

Na ka mbetur diçka në fyt, e nëpër vrimat e hapura lëkundën gratë, vetëm fytyrat e tyre të bardha e thyejnë zinë e territ. Ecin poshtë e lart nëpër dhomë, sa nuk i ngulfatin pëllëmbët nën krahë ndërsa i shtrëngojnë duart në gjoks: si vallë të presin me ato duar?

“Ato janë kuçkat e tyre”, më thonë, “ato i kanë puthur, e ata kanë prerë!”

Që nuk kanë mundur ta puthin dikë që ka ditur të shtijë me pushkë, për këtë ne nuk kemi faj.

Pasi në mes të oborrit digjet ajo që nuk kemi mundur të marrim nga ato shtëpi, e lëmë para dyerve të kuçkave. Kështu ua shkruaj edhe te porta, ende digjet zjarri të cilën do ta shkelë, ta shkelte së paku këmbëzbathur, kuçka e cila tash fle në shtëpinë e saj. Mami më ngre veshin dhe kur hyjmë në shtëpi më jep dajak derisa skuqet. Largohet nga unë, ashtu e hidhëruar, e tërbuar me ta, që nuk e kanë lënë shtëpinë veç të shembet.

Të sajët kanë shkuar, sepse kanë qenë ata që vjedhin. Përnjëherë u bë e ditur që vjedhin, por edhe të plaçkisin, të vrasin për mallin e huaj dhe ç'mund t'u bësh atyre, më mirë larg, e shtëpitë le të shemben. Nuk kisha se si të mos pajtohesh: por

këta që vjedhin, kështu janë ata, më ka vjedhur edhe mua, diçka duhej të vidhte. Të gjitha ato sendet e mia që mendoja se kanë humbur kushedi se ku, duhet t'i ketë marrë ajo, s'ka kush tjetër dhe prandaj kanë hallakatur nëpër dollapët e tyre, nxirrnin sirtarë, hapnin çarçafë e jorganë, se mos bie diçka e jona, diçka duhet të kenë marrë, e nëse nuk gjenin asgjë (për çdo rast, duhet qenë të sigurtë), i çonin në shtëpi të gjitha gjërat e tyre, pëplaseshin komodinat nëpër pikat e katundit, se mos ka brenda tyre diçka e jona, i mbushim dhomat me orendi, rroba, i varëm perdet e tyre në dritare – gjithkund mund të përbirohet ajo që na kanë rrëmbyer, ku do të dalë vallë në dritë?

E atë që ajo ma mori mua, duhet ta ketë marrë me vete. Duhet të jetë kështu, se unë s'po gjej gjë prej gjëje. Hyj në shtëpi, i hap të gjitha sirtarët një nga një, hallakas të gjithë gjërat e tyre dhe asgjë e imja nuk bie prej tyre. Çkado që më ka vjedhur, nuk e kam unë, e nuk ka mundësi të ketë mbetur as në shtëpinë e saj. Atje tash po i hallakasin dhomat e saj, ato dy silueta grash në zi, askënd tash nuk po e puthin dhe askush këtu nuk pret më. As ato nuk është se e dinë ç'të bëjnë me veten, sillen e pështillen rreth dhomës dhe pastaj dorëzohen, e kur ndodh kjo, unë më nuk i shoh, flenë diku poshtë kornizës dhe a thua u kalon edhe atyre treni përfundi sikur mua? Kështu i kalonte asaj, ajo e dëgjoji e para, më përshkonte shpinën me gishta dhe thoshte:

“E dëgjon, këtu?”

E dëgjoj, nuk më zë tash gjumi nga kjo.

Ndalem në një skaj të dhomës, i shikoj derisa të fundosen, vallë a i merr gjumi? E di se nuk mund të më shohin, nëse ngulem në atë skutë. Kur drita është e ndezur në dhomën time, nuk shoh jashtë, por një hije lëviz diku në tavan, e ndjekur nga diçka krejt e zakonit dhe atëherë e di, ka lëvizur edhe ajo; shoh siluetën time në xham, në vend të sigurtë, në skutën ku ajo nuk mund të më shohë.

Kushedi se ç'dëgjojnë këto të dyja, kur shtrihen aty ku nuk ka më krevat. Plaka vjen të flejë më vonë dhe deri në atë çast e shoh vetëm atë, të bijën mbase. E shikoj se si lëviz para vrimës

së hapur andej-këndeje, heq nga vetja zinë copë-copë, dhe më pas më shkon mendja se duhet të jetë më e madhe se unë, shumë vjet duhet të ketë në ato lëvizje. E shikoj nga ajo skutë e dhomës se si i shtrëngon duart në gjoks, e fshin edhe atë era mbase, dhe ndërsa i afrohem dritares sime, ajo qëndron atje krejt e ngrirë dhe e ngurtë, s'ka perde pas së cilës do të fshihej, pas së cilës do të ngritej drejt meje, në maje të gishtave.

“Mbylli perdet, s'kanë pse të na shohin! Është dashur menjëherë t'ua gozhdojmë dritaret me dërrasa”, më thotë motra dhe e ngre perden, gati e thyen garnishën.

Kur ka dritë brenda, e shoh veten në dritare. E di se jashtë fryn era, në shtëpi futet ai acar nga i cili kutërbojnë muret dhe tkurret lëkura, shtrati është i akullt si dheu i zi, dhe zhvishem shpejt dhe i vë duart në gjoks, mbështillem me to sa mundem, sikur të mund të mbështilleshim brenda vetes dhe të ngroheshim ashtu. Kur nuk ka njeri, marr guxim ta hap perden me dorë dhe ja ku është ajo, në cep të dhomës e heq atë zinë e saj dhe fluturimthi e vesh këmishën e natës. Në atë çast, kur nuk ka asnjë rrobë në trup, është krejt e re; e gjithë ajo ashpërsi derdhet, është e re, vogëlueshe, për t'u mbështjellë në një batanije të ngrohtë.

Herën e parë kur e pashë lakuriq, dola vrap nga shtëpia. Era më nxori jashtë, si e pakokë dola në oborr dhe u mbylla në hangar, gjithandej vinte erë talle e bloze, gati të zihej fryma. U ngjita për atë dritare, vazhdonte të qëndronte aty në mes, dreqi e marrtë nuk është se mund të bëhej gjë tjetër pos ta përplasje xhamin me dorë. Gjaku rridhte rrëke, dora u shndërrua në top të kuq, mendova se do të merrte flakë sa shumë më digjte. Dhimbja e dorës s'ndalet, e trenat nxitojnë njëri pas tjetrit, m'i shpojnë veshët deri në agim.

“Ç'ke ti, kush ta mori hakun?” ma pastronte babi plagën dhe po të ngrente edhe pak do të ma kishte këputur dorën nga krahu.

Nuk prish punë.

Kur hyj në shtëpi, e fik dritën. Perdet i mbaj hapur, dimri po vjen, e përballë qëndrojnë të mbyllura perdet e trasha, do të

vënë edhe dritare, e mua vazhdon të më kullojë gjaku nga varra nëse e shtrëngoj dorën; të mund ta shqyeja krejt pëllëmbën me thonj. Më nuk mund ta shoh, është bërë hije prapa xhamit dhe në ato çaste më vjen t'i hap të gjithat, ç'të bësh, le të futen brenda, le të na i marrin të gjitha, le t'i çojnë e t'i shesin, le të na dëbojnë, edhe kjo duhet të ndodhë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Кога ќе влезам дома, ја гаснам светлината

Ена Катарина Халер

Последно ги искорнаа прозорците. Со црвени лица, заруменети ги влечеа окната, ги кршеа сидовите, ене го и татко ми и за час – еден прозорец од нивната куќа стои и во нашата шупа. Никаква корист од него, само се сопкаме и пцуеме, го проколнавме тоа окно веќе безброј пати, по ѓаволите нека оди, уште не отишло.

„Нека им ги таму голите куќи!“, вели тој, татко ми, и добро вели, и сакати луѓе ги фрлаат голи, па што има со куќите да биде поинаку.

Низ така голите отвори се гледа во куќата и кога внатре е мрак. Зјаеја празни и веќе помисливме, ќе исчезнат самите од себе; ако треба да извлечеме некоја тула – нека, ќе го направиме и тоа, но како било, ќе се урне на крајот и ќе настане мир.

Спроти мојата се урива така нејзината куќа. На тоа место, само прашање на време е, ќе остане само гнилото брдо од тули и кал, а јас од својот прозорец конечно ќе го видам тогаш веќе зараснатото поле одзади, буи на него густ честар. Бевме уверени во тоа уривање, како ли ги тресеше сидовите ветрот; таа прашина што лета можеше да биде и пепел, така пече, па ги стискам очите кога поминувам крај таа куќа, по ѓаволите и таа.

Тој што ќе легне во мојот кревет може таму да го чуе татнежот на возот. Ако се лежи на грб, пршлените стануваат шини и звукот клокоти низ нив, исчезнува некаде

зад полето, а куќата отспротива уште не се урнала и ми го сокрива погледот. Ако застанам на вратата од собата, јасно гледам што прават тие што ѝ ја населиле куќата. Доволно е тоа малку светлина од улицата за да видам сè што прават во таа прва соба, каде што некогаш спиеја нејзините родители. Нејзината соба можам да ја видам само ако се доближам до својот прозорец: добро што ја искорнавме вратата, па светка сивиот сид, дождот веќе се намерил на него. До тој сид секогаш сакаше да спие, везден ме туркаше до работ, сакаше да паднам, нема што друго.

„Ни ги донесоа оние што колат“, ми велат, „тие што колат и пушка кога имаат, колат затоа што така сакаат!“ А ние наврат-нанос по дома, ги заклучивме капиите, се тресеме како и од нас да ги тргнале сите врати и прозорци, ги изнеле и ги распродаде по пазарите, па сега ветрот шиба низ шупливите тела, таква трескавица нè фаќа додека стравуваме од нив, макар што сè уште е лето и кога ќе легнам в кревет, прострујува млаз низ шините и лежам во пот, долго.

Нè стегна во грлата за гол живот, а низ расчепатените отвори се клатат жени, само белите лица им се искорнат расцеп во црнината. Одат ваму-таму низ собата, дланките би си ги задушиле под мускулите како си ги стегаат рацете на градите; зарем со тие раце колат?

„Тоа се нивни курви“, ми велат сепак, „тие ги бакнувале, а овие ги колеле!“

Што не можеле да бакнуваат некого што знаел да пукне со пушка, ние не сме им криви.

Откако среде дворот изгоре она што не го зедовме од тие куќи, го оставаме тоа пред вратата на курвите. Така им пишувам и на капијата, уште тлее саѓето во коешто ќе згазат, да стапне во него барем со боса нога, курвата што сега спие во нејзината куќа. Мама ме влече за уво и кога ќе влеземе во куќата, ме мава додека не поцрвени целата. Заминува од мене таква отечена, бесна на нив, што не сме пуштиле да се урне куќата.

Нејзините си заминаа, зашто беа оние што крадат. Одеднаш се дозна дека крадат, па ѝ дека одземаат, би убиле за туѓото и што со нив тогаш, поарно да се далеку, а куќите нека се урнат. Немаше друго, морав да се согласам: туку што да крадат, такви се и тие, украде и од мене, мораше нешто да украде. Сите тие мои работи што мислам дека се испогубени којзнае каде мора таа да ги зела, нема кој друг и затоа пребираа по нивните шкафови, ги отвораа фиоките, ги ширеа чаршафите и перниците, само за од нив да испадне нешто наше, мораа да земат нешто, а ако не пронајде ништо (за секој случај, треба да се биде сигурен), си носеа дома сè што е нивно, тропеа комодите со тркалца низ селото, за да не има сепак во нив нешто наше; ги трупаа мебелите со мебел, алишта, ги навлекоа нивните завеси на прозорците – секаде може да се завлече она што ни го зедеа, од каде ли ќе се појави?

А она што таа го зеде од мене, морала да го понесе со себе. Мора да е така, зашто ништо не наоѓам. Влегувам во куќата, ги отвораам сите фиоки, буричам по сите нивни работи и ништо мое да испадне од нив. Што и да ми украде, не е кај мене, а не можело ниту да остане во нејзината куќа. Таму сега талкаат по нејзините соби, тие две женски фигури во црнина, никога сега не бакнуваат, ниту некој овде коле. Не знаат ни тие што да прават со себе, се влечат навечер низ собите, па после папсуваат, а кога ќе се случи тоа, веќе и не ги гледам, легнуваат некаде под окното и струи ли под нив возот, како и под мене? Така ѝ струеше нејзе, таа прва го чу, тапкаше со прстите по мојот грб и рече:

„Слушаш ти?“

Слушам, не можам веќе да заспијам од тоа.

Застанувам во аголот од собата, ги гледам додека не потонат, заспиваат ли тие воопшто? Знам дека не можат да ме видат, ако се забијам во тој кош. Додека е запалена светлината во мојата соба, не гледам надвор, ама една сенка се помрднува негде на таванот, гонета од нешто сосем случајно и тогаш знам, се помрднала и таа; си ја

гледам силуетата во стаклото, на сигурно место, во аголот во којшто не може да ме види.

Којзнае што слушаат овие двете, кога ќе легнат таму каде што веќе нема кревети. Старата доаѓа да легне подоцна и дотогаш ја гледам само неа, ќерка ѝ е изгледа. Ја гледам како поминува пред празниот отвор, ваму-таму, слекува парче по парче црнина од себе и тогаш мислам дека мора да е постара од мене, многу години има во тие движења. Ја гледам од аголот на собата како ги стега рацете на градите, нема ли и неа да ја докрајчи ветрот и додека приоѓам до својот прозорец, таа стои таму сета згрчена и крута, нема завеса зад која би се сокрила, зад која би сиркала кон мене, би се поткренала на прсти.

„Навлечи ги пердињата, што има тие да гледаат! Требаше веднаш да им се заковаат летви на прозорците“, ми вели сестра ми и потегнува низ корнизата, само што не ја крши така.

Ако гори светлината внатре, се гледам себе на прозорецот. Знам дека надвор дува ветар, во куќата се вовлекува она студенило од кое смрдат сидовите и се стега кожата, креветот е студен како црна земја, па се пресликувам брзо и ги ставам рацете на градите, се замотувам со нив колку што можам, кога само би можело да се вовлечам во себе и таму да се загреам. Кога нема никого, се осмелувам да ја развлечам завесата со раката и ете ја, во дното на собата ја развлекува таа своја црнина, па брзо ја навлекува на себе ношницата. Во тој час, кога нема ништо на себе, сосема млада; сета крутост се разлива, млада е, девојче, за замотување во топло ќебе.

Првпат кога ја видов гола, истрчав од дома. Ме занесуваше ветрот надвор, безглаво се врткав по дворот и се затворив во шупата, сè мирисаше на трина и саѓе, можеше човек да се задуши од тоа. Се закачив за оној прозорец, сè уште стоеше таму, на средина, по ѓаволите, и не можеше да се направи ништо, освен да се удри со дланката низ стаклото. Крвавеше како разулачено, раката се претвори во

црвена топка, мислев дека ќе се запали колку печеше. Тепа болката во раката, а возовите се бркаат еден со друг, до утрото ми удираат во ушите.

„Што ти е тебе, кој те пеел!“, татко ми ми ја чистеше раната и само малку посилено да повлечеше, ќе ми ја откорнеш раката од рамото.

И да ја повлечеше, ако.

Кога влегувам во куќата, ја гаснам светлината. Завесите ги чувам тргнати, иде зима, а отспротива се навлечени дебелите завеси, ќе стават и прозорци, а мене уште ми прска крв надвор од раната ако ја стегам раката; да можам да ја раскинам и дланката со ноктите така. Веќе не можам да ја видам, стана само сенка зад стаклото и ми дојде тогаш сè да испоотворам, што друго, нека упаднат внатре, сè нека ни испокрадат, нека однесат на распродажба, нека нè раселат, ќе мора и тоа да се случи.

Превод: Ѓоко Здравески

Crveni neboder

Rrokaqielli i kaltër

Црвениот облакодер

Crveni neboder

Lana Bunjevac

Teta Nada je bila bakina najbolja prijateljica. Živjela je nedaleko od nas, u jednom od dva crvena ciglena nebodera u ulici paralelnoj s našom. Bili su to tzv. vojni neboderi, sagrađeni 1974. godine, dobrih 20 godina nakon izgradnje našeg kvarta, ali iz moje perspektive oni su tamo oduvijek. Dijeli ih terasa koja je danas zapuštena i zarasla u travu i korov, no nekada je služila svojoj svrsi i bila je mjesto okupljanja djece i stanara. Klinci su tamo igrali nogomet, a bake sjedile po klupicama. Nama klincima je ulica u kojoj su bili neboderi uvijek bila „neprijateljska“ ulica pa je postojala prešutna podjela teritorija – oni ne smiju na naše klupice, mi ne smijemo na njihovu terasu. Sa stražnje strane terase nalazila se policijska postaja, u čijem je dvorištu nekada bila stara breskva vinogradarka, pa bi se u trenucima hrabrosti ipak odvažili zaletjeti se na terasu, pobrati još zelene breskve, najesti se toliko da te boli trbuh i onda košticama gađati murju preko ograde.

U lijevom neboderu živjela je i teta Nada. Njezin muž bio je umirovljeno vojno lice, imali su sina koji je išao s mojom mamom u razred, pa su se baka i teta Nada upoznale preko djece. S vremenom su postale najbolje prijateljice, družili su se svi zajedno obiteljski i odlazili na izlete u Opatiju. Teta Nada bi često navraćala k nama nakon placa i pamtim je po tome što se uvijek glasno smijala i uvijek je govorila sve duplo – moju baku zvala je *stara, stara*, meni je govorila *maco, maco*, a uvijek bi rekla da će ostati *samo pet minuta, samo pet minuta* koje bi se

gotovo uvijek pretvorile u jedan sat. Baš kao ni moja baka, ni teta Nada nije bila školovana, bila je domaćica, ali bila je uporna i marljiva, sama se obrazovala i kao odrasla žena završila je dopisnu ekonomsku školu.

I Nada i njezin muž bili su rodom s Banije, iz jednog sela pored Gline, gdje su imali kuću i gdje su provodili svaki slobodan trenutak. Teta Nada je imala krasan banijski naglasak, koji nisam godinama čula, sve dok na TV-u nisu počeli prikazivati reportaže s potresom pogođenih područja. Stalno su baki donosili voće i povrće sa sela, jer ga je bilo toliko da oni sami nisu mogli sve pojesti, a i baka je cijelo jedno ljeto provela s njima. Trebala sam i ja ići s njom jer te godine nismo išli na more, ali sam s prezirom odbila, jer s 12-13 godina baš i nije neka špica provesti ljeto s bakom i nekim starim ženama na selu (sad mi je žao).

Sljedeće ljeto tetu Nadu i njenog muža na selu je zatekao rat. Na početku nitko još nije bio svjestan situacije, kako se tada još govorilo, i nadali su se da će se uskoro vratiti u Zagreb, no to se nije dogodilo, pa su tako u ljetnoj robi ostali zatočeni na selu sve do jeseni, bez telefona u kući i bez mogućnosti da se ikome jave. Svašta su proživljavali u tom razdoblju, to smo ionako saznali tek kasnije, ali uspjeli su nekako pobjeći iz sela i preko nekakvih šuma i šikara dokopati se Bosne, gdje ih je jedna muslimanska obitelj ugostila i pomogla im da dođu do Beograda gdje je živio brat Nadinog muža. Nadali su se da će se iz Beograda lakše uspjeti vratiti u Zagreb.

U međuvremenu, u Zagrebu je počela hajka na ljude koji su živjeli u vojnim stanovima, pa je tako i stan tete Nade u neboderu zaposjeo netko iz redova HV-a. Kad je moja baka jednom nazvala da provjeri tko je u stanu, javio se nepoznati muški glas i opsovao joj četničku mater. Baka se uplašila i nije više zvala. Nadin sin nije uspio uzeti nijednu stvar iz svog stana, ni robu, ni dokumente, ništa, pa je pokupio svoju dugogodišnju curu, koja je dala otkaz u muzeju u kojem je radila, i doslovce od danas na sutra otišao s njom u Nizozemsku. Nikada se nisu vratili i puno prije nego što je to službeno napravila i hrvatska država,

zauvijek su raskinuli sve veze s republikama i pokrajinama bivše Jugoslavije.

Skršen brigama, muž tete Nade umro je nedugo nakon toga, dobio je infarkt, pa je teta Nada ostala sama u Beogradu s njegovom rodbinom koja ju baš i nije voljela i u rijetkim trenucima kad bi uspjela nazvati, plakala je baki na telefon i govorila da jedva čeka da se vrati. Ali nije se imala gdje vratiti, jer je nepoznati muškarac iz HV-a još uvijek bio u njihovom stanu, a možda je tamo još i danas.

Nakon rata, teta Nada je uspjela doći u Zagreb da si sredi penziju i tih par tjedana stanovala je kod moje bake i dede. Imala je upale oči, nije se više smijala, nije govorila *stara, stara* i plakala je svaki put kad bi joj moja baka i ostale susjede spakirale paket u kojem je bila neka roba i posteljina, jer teta Nada više nije imala apsolutno ničeg svog. Opunomoćila je tada moju baku da joj podiže penziju, a ona bi dolazila svako toliko iz Beograda da je pokupi. Nekoliko godina kasnije, umrla je i ona, a prije par godina i moja baka. Na bakinu adresu još uvijek dolaze izvještaji o stanju na računu tate Nade u banci i iako sam već nekoliko puta odlazila intervenirati da to prestanu slati, Zagrebačka banka je neumoljiva:

„Punomoć može ukinuti samo osoba koja je opunomoćila drugu osobu.“

„Ali ta osoba je umrla, mi samo želimo da nam prestanete slati te izvještaje jer nas to uznemirava.“

„Žalim, to može napraviti samo osoba na koju glase izvještaji.“

„Ali to je moja baka, a i ona je umrla.“

„Onda osoba koja ju je opunomoćila.“

I tako u krug.

Svaki put kad stigne nova koverta sjetim se tete Nade kako mi s vrata viče maco, maco, obavezno dvaput.

Rroqaqielli i kuq

Lana Bunjevac

Teta Nada ishte shoqja më e ngushtë e gjyshes. Jetonte jo larg nesh, në njërin nga dy rrokaqiejt me tulla të kuqe në rrugën paralele me tonën. Ata ishin të ashq. rrokaqiejt ushtarakë, të ndërtuar në vitin 1974, 20 vjet të plota pas ndërtimit të kuartit tonë, por nga këndvështrimi im ato kanë qenë aty përherë. I ndan tarraca e cila sot është e lënë pas dore dhe plot barishte, por dikur i shërbente qëllimit të vet dhe ishte vendtubim i kalamajve dhe banorëve. Kalamajtë aty luanin futboll, e gjyshet rrinin nëpër banka. Për ne, kamalajtë, rruga në të cilin ishin rrokaqiejt gjithmonë ishte rrugë “armiçësore” dhe kështu erdhi deri te ndarje e heshtur e territorit – ata nuk guxojnë te bankat tona, ne nuk guxojnë në terracën e tyre. Nga ana e pema e tarracës ishte stacioni policor, në oborrin e të cilit dikur ishte njëfarë peme e vjetër e pjeshkës në formë hardhie, dhe në çaste trimërie megjithatë vendosnim të nxitonim drejt tarracës, të mblidhnim pjeshkë të papjekura, t’i hanim derisa na kapte barku, dhe pastaj me bërthama t’i qëllonim policët përtej gardhit.

Në rroqaqiellin e majtë jetonte edhe teta Nada. I shoqi i saj ishte ushtarak në pension, kishin një djalë i cili ishte në klasë me mamin tim, dhe kështu gjyshja dhe teta Nada u njohën përmes fëmijëve të tyre. Pas një kohe u bënë mikeshat më të ngushta, u shoqëruan edhe familjet dhe të gjithë bashkë shkonin në piknikë në Opatija. Teta Nada shpesh ndalej te ne dhe e mbaj mend që gjithmonë qeshte me zë të lartë dhe çdo gjë e

përsëriste dy herë – gjyshen time e quante *plaka, plaka*, mua më thoshte *mace, mace*, dhe gjithmonë thoshte se do të rrinte *veç pesë minuta, veç pesë minuta*, të cilat pothuajse gjithmonë shndërroheshin në një orë. Sikurse gjyshja ime, as teta Nada nuk ishte e shkolluar, ishte amvise, por ishte këmbëngulëse dhe e kujdesshme, u arsimua vetë dhe si grua e rritur e përfundoi shkollën ekonomike me korrespondencë.

Nada dhe i shoqi i saj ishin nga Banija, nga një fshat te Glina, ku kishin shtëpinë dhe ku e kalonin çdo çast të lirë. Teta Nada kishte theks të mrekullueshëm të asaj zone, të cilin nuk e kisha dëgjuar tash e sa vjet deri në çastin kur në TV nisën të shfaqnin reportazhe nga zonat e goditura nga tërmeti. Gjithmonë i sillnin gjyshes pemë dhe perime nga fshati, sepse kishte aq shumë saqë ata vetë nuk mund t'i hanin, por edhe gjyshja e kaloi një verë të tërë me ta. Edhe unë duhej të shkoja me të sepse atë vit nuk shkuam në bregdet, por unë me neveri e rrefuzova, sepse kur je 12-13 vjeç nuk është fort lezet ta kalosh verën me gjyshen dhe me ca plaka në fshat (tash më vjen keq).

Një vit më vonë, teta Nadën dhe të shoqin e saj në fshat i gjeti lufta. Në fillim askush nuk ishte i vetëdijshëm për situatën, siç flitej atëbotë, dhe shpresonin se së shpejti do të ktheheshin në Zagreb, por kjo nuk ndodhi, dhe kështu me rroba vere mbetën të ngujuar në fshat deri në vjeshtë, pa telefon dhe pa mundësi për ta lajmëruar dikë. Përjetuan gjithçka në atë periudhë, këtë e kuptuam më vonë, por arritën disi të iknin nga fshati dhe nëpër disa pyje e kaçube mbërritën deri në Bosnje, ku i strehoi një familje myslimane dhe u ndihmoi të arrinin deri në Beograd ku jetonte vëllai i të shoqit të Nadës. Shpresonin se nga Beogradi do të mund të ktheheshin më lehtë në Zagreb.

Në ndërkohë, në Zagreb nisi gjuetia në njerëz të cilën jetonin në banesa ushtarake, dhe kështu edhe banesën e teta Nadës në rrokaqiell e zuri dikush nga radhët e Ushtrisë së Kroacisë. Kur gjyshja ime thirri njëherë për të parë se kush ishte në banesë, u lajmërua një zë i panjohur burri dhe ia shau nënën çetnike. Gjyshja u frikësua dhe nuk thirri më. I biri i Nadës nuk

arriti të merrte asnjë gjë nga banesa e vet, as veshmbathjet, as dokumentet, asgjë, dhe kështu e mori të dashurën e tij shumëvjeçare, i cila dha dorëheqje në muzeun ku kishte punuar dhe, si sot për nesër, shkoi me të në Holandë. Kurrë nuk u kthyen më dhe shumë kohë para se një gjë të tillë ta bënte zyrtarisht edhe shteti kroat, i shkëputën përgjithmonë të gjitha lidhjet me republikat dhe krahinat e ish-Jugosllavisë.

I këputur nga brengat, bashkëshorti i teta Nadës vdiq pak kohë pas kësaj, pësoi infarkt, dhe kështu teta Nada mbeti vetëm në Beograd me familjen e tij e cila nuk e donte fort, dhe në momente të rralla kur i jepej rasti, i qante gjyshes në telefon dhe i thoshte se mezi priste të kthehej. Por, nuk kishte ku të kthehej, sepse burri i panjohur nga HV-ja ende ishte në banesën e tyre, e ndoshta vazhdon të jetë aty edhe sot e kësaj dite.

Pasi mbaroi lufta, teta Nada arriti të vinte në Zagreb, ta rregullonte pensionin dhe për ato dy javë qëndroi te gjyshja dhe gjyshi im. Sytë i ishin zbehur, nuk qeshte më, nuk thoshte plaka, plaka dhe qante saherë që gjyshja ime dhe komshiket i jepnin ndonjë paketë me rroba e çarçafë, sepse teta Nada më nuk kishte absolutisht asgjë të vetën. Atëherë e autorizoi gjyshen time për t'ia marrë pensionin, e ajo vinte kohë pas kohe nga Beogradi për ta marrë atë. Disa vite më pas, vdiq edhe ajo, e para dy vitesh edhe gjyshja ime. Në adresën e gjyshes vazhdonin të vinin raportet e gjendjes së llogarisë së teta Nadës në bankë dhe megjithëse tash e disa herë kam shkuar të intervenoj për të mos na dërguar më raporte, Banka e Zagrebit nuk ndalej:

– Autorizimin mund ta heqë vetëm personi i cili e ka autorizuar personin tjetër.

– Por ky person ka vdekur, ne vetëm duam që ju të mos na i dërgoni këto raporte sepse po na shqetësojnë.

– Na vjen keq, këtë mund ta bëjë vetëm personi në emrin e të cilit janë raportet.

– Por ajo është gjyshja ime, e ajo ka vdekur.

– Atëherë personi që e ka autorizuar atë.

Dhe kështu rreth e qark.

Saherë që vjen zarfi i ri më kujtohet teta Nada teksa më thërret nga dera, *mace, mace*, dy herë, patjetër.

Përkthim: Qerim Ondozi

Црвениот облакодер

Лана Буњевац

Тетка Нада беше најдобрата другарка на баба. Живееше недалеку од нас, во еден од двата облакодери од тула во улицата паралелна со нашата. Тоа беа т.н. воени облакодери, изградени 1974 година, добри 20 години по изградбата на нашиот квартал, ама од моја перспектива тие се таму отсекогаш. Ги дели тераса што денес е запуштена и зарасната во трева и пиреј, но некогаш ѝ служеше на својата цел и беше место за собирање на децата и станарите. Клиниците таму играа фудбал, а бабите седеа по клупичките. Нам, на клиниците, улицата во која беа облакодерите секогаш ни беше „непријателската“ улица, па постоеше премолчена поделба на териториите – тие не смеат на нашите клупички, ние не смееме на нивната тераса. Од задната страна на терасата се наоѓаше полициската станица, во чиј двор некогаш беше старата праска лозарка, па во миговите на храброст сепак ќе се одважеваме да се залетаме на терасата, да набереме уште зелени праски, да изедеме толку што ќе нè боли stomакот и после со семки да ги гаѓаме џандарите преку оградата.

Во левиот облакодер живееше и тетка Нада. Маж ѝ беше пензионериано воено лице, имаа син што одел со мајка ми во исто одделение, па баба и тетка Нада се запознале преку децата. Со текот на времето станале најдобри пријателки, се дружеле сите заедно фамилијарно и одеа на излети во Опатија. Тетка Нада често свраќаше кај нас од напазар и

ја памтам по тоа што секогаш гласно се смееше и секогаш зборуваше сè двојно – баба ми ја викаше *стара, стара*, мене ми велеше *маче, маче*, а секогаш велеше дека ќе остане *само пет минути, само пет минути*, кои речиси секогаш се претвораа во еден час. Баш како ни баба ми, ни тетка Нада не беше школувана, беше домаќинка, ама беше упорна и вредна, сама се образувала и како возрасна жена завршила дописна економска школа.

И Нада и маж ѝ беа родум од Банија, од едно село покрај Глина, каде што имаа куќа и каде што го поминуваа секој слободен миг. Тетка Нада имаше прекрасен баниски акцент, што со години го немав чуено, сè додека на телевизија не почнаа да прикажуваат репортажи со подрачјата погодени од земјотресот. Постојано ѝ носеа овошје и зеленчук од село на баба ми, зашто го имаше толку многу што тие самите не можеа сè да изедат, а и баба цело едно лето го помина со нив. Требаше и јас да одам со неа, зашто таа година не отидовме на море, ама со презир одбив, зашто на 12-13 години баш и не е некоја финта да го поминеш летото со баба ти и некои стари жени на село (сега ми е жал).

Следното лето тетка Нада и нејзиниот маж на село ги затекна војната. На почетокот сè уште никој не беше свесен за ситуацијата, како што се зборуваше тогаш, и се надеваа дека наскоро ќе се вратат во Загреб, но тоа не се случи, па така во летни алишта останаа затечени на село сè до есента, без телефон во куќата и без можност некому да му се јават. Сенешто преживувале во тој период, тоа и онака го дознавме дури подоцна, ама успеале некако да побегнат од селото преку некакви шуми и честаци да се дограбат до Босна, каде што едно муслиманско семејство ги примило и им помогнало да дојдат до Белград, каде што живеел братот на мажот на Нада. Се надевале дека од Белград полесно ќе успеат да се вратат во Загреб.

Во меѓувреме, во Загреб почна хајка на луѓето што живеат во воените станови, па така и станот на тетка Нада во облакодерот го запоседна некој од редовите на ХВ. Кога

баба ми еднаш се јави да провери кој е во станот, се јави непознат машки глас и ѝ ја опцу мајката четничка. Баба ми се уплаши и веќе не се јавуваше. Синот на Нада не успеа да земе ништо од својот стан, ни алишта, ни документи, ништо, па си ја собра долгогодишната девојка, која даде отказ во музејот во којшто работеше, и буквално од денес до утре отиде со неа во Холандија. Никогаш не се вратија и многу пред тоа да го направи и хрватската држава, засекогаш ги раскинаа сите врски со републиките и покраините на поранешна Југославија.

Скршен од секирации, мажот на тетка Нада умре кратко потоа, имаше инфаркт, па тетка Нада остана сама во Белград со неговите роднини, кои баш и не ги сакаше и во ретките мигови кога ќе успееше да се јави, ѝ плачеше на баба ми по телефон и велеше дека едвај чека да се врати. Ама немаше каде да се врати, зашто непознатиот маж од ХВ сè уште беше во нивниот стан, а можеби и денес е уште таму.

По војната тетка Нада успеа да дојде во Загреб да си ја среди пензијата и тие неколку недели престојуваше кај баба ми и дедо ми. Имаше испиени очи, веќе не се смееше, не велеше стара, стара и плачеше секојпат кога баба ми и другите сосетки ќе спакуваа пакет во којшто имаше некакви алишта и постелнина, зашто тетка Нада веќе немаше апсолутно ништо свое. Ја ополномошти тогаш баба ми да ја подигнува пензијата, а таа доаѓаше од Белград само колку да ја земе. Неколку години подоцна, умре и таа, а пред неколку години и баба ми. На адресата на баба ми сè уште доаѓаат извештаи за состојбата на сметката на тетка Нада во банката, иако веќе неколкупати бев да интервенирам да престанат да го праќаат тоа, Загрепска банка е неумолива:

„Полномошното може да го укине само лицето што го ополномоштило другото лице.“

„Ама тоа лице умре, ние само сакаме да престанете да ни ги испраќате извештаите затоа што тоа нè вознемирува.“

„Жал ми е, тоа може да го направи само лицето на кое гласат извештаите.“

„Ама тоа е баба ми, а и таа е умрена.“

„Тогаш лицето што ја ополномоштило.“

И така во круг.

Секојпат кога ќе стигне нов коверт, ми текнува на тетка Нада како од врата ми вика *маче, маче*, задолжително двапати.

Превод: Ѓоко Здравески

Vrtlozi

Vorbullat

Вртлози

Vrtlozi

Senad Jusić

Vrbas ovdje pravi blagi zavoj i, što mu nije odlika, grana se u tri rukavca stvarajući tako mala ostrvca, a naniže se te tri krivudave trake ponovo spajaju u jednu. Huči, nadošao je. Obala s ovu stranu je strma, vrbe i žbunje. Dalje se prostrla ravnica, ravnica je problem, kroz tamu prijeteće nepregledna, u njenoj mračnoj utrobi cesta nestaje, nikako da je sustignemo.

Najmlađa mora mokriti. Baš sad. Od straha, vjerovatno.

„Strpi se, evo tu smo. To je to“, obraćam se majci „ja dalje ne mogu. S obe strane su čet... srpski vojnici, punkt im je pravo nekih dvjesto metara. Idite cestom, samo cestom. Ne silazite s asfalta, sve okolo je minirano.“

Stoje skrušeno. Strah. Strah. Strah. Nestala je ona Irenina drčnost, nema zakeranja za svaku sitnicu, što ovo, što ono... Tišina. Negdje u daljini javi se puška. Nesvjesno se primaknu mome ramenu.

„Možeš li još malo s nama“, majka će molećivo „bar još malo?“

I ovako sam otišao više nego što treba. Ničija zemlja. Kuće su sve rjeđe, a polje sve šire. Prazne, davno izgorene kuće, otvori kao duplje na lobanji. Svjedoci pustošenja. Prošli smo i moju. Ostaje samo polje. Preklinjući pogledi – još malo. Jednom će mi to još malo doći glave. Oprezniji korak, napregnutiji, otkočena puška; one dišu na usta, da prikriju i taj izdajnički zvuk. Kad osjetim da su zastale, da hoće da stanu, okrenem se, nakratko, i ubrzam hod, a one me prate, zaborave na umor i kolebanje.

Blago proširenje, međuzona, tu niko ne dolazi. Stajemo, zarasla cesta ode u noć. Ma koliko naprezali oči i pogledom razdirali tamu, ništa se ne razaznaje. Čučnule su. Na rubu su panike, na ovo nisam računao. Govorim šapatom.

„Nemate se šta bojati, samo idite pravo cestom i nakon pedesetak metara vičite glasno: Heej, mi smo civili, žene... tako nešto...“

Majka se premišlja. Na trenutak je neodlučna, nakratko baci pogled u pravcu grada, vrati oči na njih dvije, pa opet na cestu iza nas. Da li će odustati? Oprezno ustaje. Vadi pare za koje smo se dogovorili. Stišće mi ruku. Drhti.

„Hvala ti ko Bogu“, govori jedva čujnim šapatom „ako se ikada sretnemo...“

„Hoćemo, samo vi idite cestom. Samo cestom, ne silazite s ceste...“

Ništa ne zbližava tako kao strah i nevolja. Grlimo se kao rod najrođeniji, iskreno i prisno, za rastanak, bez izgovorene riječi. Dojučerašnji stranci. Tišina je. Tupa i mučna, uz prijetecé kлокotavi šum vode.

Kako naglo dođe, osjećaj bliskosti tako i prestane. Potisne ga misao koja pritišće, koja ih parališe, misao na taj zadnji korak što ga moraju napraviti.

„Nema ni sto metara do njihovog punkta“, šapućem. „Idite pedeset i tad počnite vikati, bilo što, skontaće ženske glasove. Ni u kom slučaju ne silazite sa ceste. Samo hrabro, niste prve koje prevodim, vjerujte mi.“

Škanjuju se. Odustaće. Neće. Krenu nesigurnim korakom, zastajkujući. Okrenu se izgubljeno, pa kad me vide, kroče malo odlučnije; pratim pogledom sve dok nejasni obrisi ne iščeznu u tami. Čekam. Umjesto da se žurno vraćam nazad, čekam. Šta mi ovo treba? Da strepim za tri očajne žene koje sam upoznao prije tri dana. Za mizeriju.

Samo ne silazite s asfalta. Samo pravo, cestom. Samo asfaltom. Ispušiću jednu pa nazad. Dobro je, trebalo bi da su uspostavile kontakt mada je čudno da se nije čulo dozivanje. Dobro je.

„Bru-boom“, odjekne kroz noć.

Ovo je mina! Jebem ti sreću. I nesreću. Jebem ti žensku pamet. Glupače glupe. Sto puta sam ponovio da ne silaze sa ceste. Sto puta! Pa može li se meni išta odigrati kako treba?

Počinje prolom, čitavi rafali. Dum-dum-dumdum-tuum. PAM!?! Odjekuje dolina, tutanj se u koncentričnim krugovima odbija s jedne na drugu stranu. Fijuče iznad glave. Misle da se uvukla neka diverzantska grupa.

Strma obala pruža zaklon. Ispod je prirodni kazan s opasnim vrtlozima, otac nikad nije dao da se tu kupamo. Nikad. Zbog sestre.

*

Bilo joj je trinaest godina kad se utopila. Na istom ovom mjestu. Povukao je vrtlog. Polje je tada bilo prekriveno šatorima njemačkih vojnika. Wehrmacht. Izvukao ju je plavokosi German; niko od mještana nije imao vještine i smjelosti da zaroni u prirodni kazan koji Vrbas pravi na tom dijelu, i da traga na par metara dubine. Dedo je preuzeo tijelo, uzeo ga u naručje i tako bez zastajkivanja i bez ijedne progovorene riječi nosio uz priličan uspon do kuće na brdu. To su stariji ljudi stalno prepričavali: njegovu staloženost, kameno lice, stoičku reakciju. Neninu reakciju nikad niko nije spomenuo.

*

„Opet cugaš.“

„Što to tebe tangira?“

„Ma nije, nego... Slušaj... vidiš onu ženu za zadnjim stolom... nemoj tako upadljivo... jeste, ona sijeda... sjećaš je se?“

Nikad vidio. Samo malo. Poznata mi odnekud... ipak ne.

„Pametnije ti je da zovneš turu nego što gledaš stare žene.“

„Vidiš, tu i jeste problem“, poče otegnuto. „Stanovala u ulazu moje sestre, bila jučer na kafi. Tri sata su pričale. Brat joj umro pa došla na sahranu. I da sredi papire oko svog stana. Miješani brak. Sad je u Kanadi. Izašla je, kaže, zadnju godinu,

proveo neki vojnik za pare nju i kćerke kroz liniju. Starija joj kćerka, Irena, nastradala. Stala na minu.“

U zbuñenoj glavi misli se pletu sporo, nedorečene. Odjednom rasanjen, uznemiren, a nesposoban za rezon, uputio sam joj podozriv, ispitivački pogled. Je li to ona? Da Miki ne reče ne bih je ni... Sjedi nepomična, ukočenog pogleda. Zar je moguće da se ovoliko promijenila za... četiri godine. Lice ispijeno, blijedo. Zakleo bih se da je bila crnka. Sad je potpuno sijeda ali svejedno, osiona je, vanvremenski prisutna. U cijeloj njenoj pojavi ima nečeg prkosnog i potresnog. Crne oči hladnog sjaja fiksiraju, suzne ali bez ijednog treptaja. I kroz suze, oštar pogled.

Stvari za stolom, glupe čaše i pepeljare, postaju antičke vaze, piljim u njih i vrpoljim se pod njenim prodirućim pogledom. Miki mrmlja sebi u njedra, negoduje, kaže da se ne okrećem, da plače kako je mene ugledala, da popijem i da idemo.

Nisam ni primjetio kad je prišla, tek odjednom mi se stvorila iznad glave. Iako su joj oči bile vlažne, progovorila je neočekivano strogo i odsječno, glasom tvrdim:

„Vidim da uživaš... pa da te pozdravim.“

Gledam je sa strahom. Sve ostalo potisnuo je osjećaj da mi je nešto teško upalo u život, nešto od čega odavno strepim, i da će mi sad raznijeti i ono malo mira što ga daje dnevna doza tečne utjehe. Sjedim nepomičan i nijem, gledam je i riječi jedne ne uspijevam da pronađem iako silno želim i nastojim da nešto kažem, da se opravdam.

„Moje saučešće za brata“, rekoh u mučnoj tišini koja zavlada, učini se, u cijelom lokaluu. Jedino sam to, zbuñjen i izgubljen, izustio.

Oči joj se smračiče, kao da se trgla od jakog bola i prosto se osjetilo kako u njoj struji ona ženska, sirova, potiskivana snaga. Inače sitna i niska, sad me gledala odozgo, puna napadne odlučnosti.

„Ne plaćem ja za bratom, zlotvore.“

Toliko ogorčenja i prezira u jednoj jedinoj riječi. Zlotvore! Puna te nepopustljive gorčine, nage se i primaknu stolu, boreći se da zatomi bolni grč oko usana, neuspješno. Donja vilica se tresu. Znam taj osjećaj. To mračno i kobno nasljeđe nikad joj neće dozvoliti da se opusti, stezaće je i u trenucima spokoja, ako ga ikad bude. Strepim, samo da ne sjedne. Nepomična i nijema, optužujuće zuri; uzvratilo sam pogledom saučesnika i oborio glavu.

„Zlotvore“, ponovila je promuklo.

Sad gnjev preplavi mene, uzburkana mješavina srdžbe i nepravde. Ljutio sam se na sebe, na nju, na cijeli svijet, svu tu žgadiju što od mene pravi hulju i profitera. Zaustio sam da joj odgovorim, njoj, Mikiju, Dadi, Irmi, čaršiji, svima, svima, došlo mi da vičem, da konačno objasnim, da se derem, da plačem, ali sjedim ukočen i nijem, oborene glave. I stiskam čašu u ruci. Kako šutim i ne dižem glavu, i ona se malo odmaknu.

Videći me takvog, zgužvanog i bez reakcije koju je žudno očekivala, lice joj neprimjetno napusti ona tamna sjena a sitno tijelo izgubi onaj izazivački stav. Kako li bijedan i ukaljan moram izgledati da se i ta nesretna žena sažalila. Ona gleda negdje gore, ja u pod, čekamo da se nešto desi, ali ništa se ne dešava, šutimo i ta šutnja je doživotna. Ostaje samo misao na jedan događaj, težak i mračan, prije kojeg je sve bilo drugačije, mi smo bili drugačiji. Okrenu se bez riječi.

Prije no što će zamaknuti, uputi mi još jedan pogled, dug, strogo i bolan; ponovo sam oborio glavu.

*

Zajednički odlazak na groblje. Nijemi polukrug u dijelu gdje se odvajkada ukopavaju članovi porodice; najsvježiji, dedin mezar provocira okorjelu divlju jabuku. Nakon pola vijeka, nena je ostala sama. Dobro je to podnijela. Ona i mama pokrivene maramama, muški u svečanoj tišini. Mirno je. Polagano se javlja tihi jecaj. Nena je plakala.

„Ma dobro, nemoj plakati“, tješi je mama.

Jecaj je postajao sve jači, pretvarajući se u grčevit plač.

„Nemoj plakati, pa eto Bog vam je dao da ste fino proživili. Niste nikad imali problema, bez ijedne svađe.“

Starica je nastavila plakati. Niz naborano lice slivaju se suze. Polako se sagnula i drhtavom rukom dodirnula jedan manji nišan pored dedinog, puno stariji, stariji preko pedeset godina.

„Ja plačem za svojom Đemilom.“

Vorbullat

Senad Jusiq

Vërbasi këtu bën një kthesë të butë dhe, diçka që nuk i ka hije atij, degëzohet në tri rrjedha duke prodhuar kështu ujdhesa të vogla, e pak më poshtë ata tre shiritë të dredhur përsëri bashkohen dhe bëhen një. Ushton, ka baticë. Bregu nga kjo anë është i pjerrët, me shelgje e shkurre. Tutje shtrihet rrafshina, rrafshina është problem, nëpër terr rruga e pafundme në brendinë e saj zhduket, assesi ta mbërrijmë.

Më e vogla duhet të urinojë. Bash tash. Nga frika, sigurisht.

– Duro edhe pak se mbërritëm. Kaq – i drejtohem nënës – unë nuk mundem më. Nga të dyja anët janë çet... ushtarët serbë, punkti nja dyqind metra tutje. Shkoni rrugës, vetëm rrugës. Mos zbrisni nga asfalti, gjithçka përreth është e minuar.

Qëndrojnë të kërrusur. Frikë. Frikë. Frikë. I ka humbur Irenës ai nazellëku, nuk qahet për çdo imtësirë, pse kjo, pse ajo... Heshtje. Diku në largësi kumbon pushka. Pavetëdijshëm u ngjiten supeve të mia.

– A mundesh edhe pak me ne – përgjeron nëna – veç edhe pak?

Edhe kështu kam shkuar më shumë se që është dashur. Toka e askujt. Shtëpitë sa vijnë e rrallohen, e fusha gjithnjë e më e gjerë. Shtëpitë e boshatisura, moti të djegura, vrimat si zgavrat në kafkë. Dëshmitarë të shkatërrimit. E kaluam edhe timen. Mbetet vetëm fusha. Pamjet përgjëruese – edhe pak. Shumë shpejt edhe mua ka për të më plasur. Hapi më i kujdesshëm, më i tendosur, pushka e zhbllokuar; ato marrin frymë me gojë,

ta fshehin edhe atë tingull tradhtar. Kur e ndiej se janë ndalur, se duan të ndalen, kthehem, shkurt, dhe shpejtoj hapin, e ato më ndjekin, harrojnë lodhjen dhe ngurrimin. Zgjatje e vogël, zonë e ndërmjetme, aty askush nuk vjen. Ndalemi, rruga e pashkelur ikën me natën. Sado që i hapim sytë dhe me shikim e çajmë errësirën, gjë nuk dallohet. Janë ulur çuç. Janë në prag të panikut, unë këtë s'e kisha paraparë. Flas me pëshpëritje.

– S'keni pse frikësoheni, shkoni rrugës drejt dhe pas pesëdhjetë metrash bërtitni me zë të lartë: Heeej, civilë jemi, gra... kështu diçka...

Nëna mendohet. Për një çast luhatet, hedh një shikim të shpejtë në drejtim të qytetit, kthen sytë tek ato të dy, pastaj prapë në rrugë prapa nesh. A do të heqë dorë? Ngrihet me kujdes. Nxjerr paratë për të cilat jemi marrë vesh. Ma shtrëngon dorën. Dridhet.

– Të faleminderit si Zotit – flet me pëshpërimë gati pa zë – nëse takohemi ndonjëherë...

– Takohemi, vetëm shkoni rrugës. Vetëm rrugës, mos u largoni nga rruga...

Asgjë nuk të afron si frika dhe fatkeqësia. Përqafohemi si të ishim familje e ngushtë, sinqerisht dhe afërsisht, për lamtumirë, pa asnjë fjalë. Jabanxhi të djeshëm. Qetësi. E mbytur dhe e sikletshme, me shushurimën kërcënuese të ujit.

Siç vjen papritmas, ashtu edhe zhduket ndjenja e afërsisë. Atë e shtyp një mendim shtypës, i cili i paralizon, mendimi për atë hap të fundit që duhet ta bëjnë.

– Nuk ka as njëqind metra deri te punkti i tyre – pëshpëris. – Shkoni për pesëdhjetë dhe pastaj bërtitni, çkado, do t'i dallojnë zërat femërore. Kursesi mos dilni nga rruga. Veç me guxim, nuk jeni të parët që po i çoj, besomëni.

Ngurrojnë. Do të heqin dorë. Nuk duan. Nisen me hapa të pasigurtë, me ndalesa. Kthehen të përhumura, dhe kur më shohin, vazhdojnë më me vendosmëri; i ndjek me shikim deri kur siluetat e paqarta zhduken në errësirë. Pres. Në vend se të kthehem nxitimthi mbrapa, pres. Ç'm'u desh kjo? Të frikësohem

për tri gra të mjera të cilat i kam njohur para tri ditësh. Për një mizerie.

Veç mos u largoni nga asfalti. Veç drejt, rrugës. Veç asfaltit. Po e ndezi një dhe po kthehem. Mirë është, duhet të kenë vënë kontakt, megjithëse është e çuditshme që nuk u dëgjuan thirrjet. Mirë është.

– Bru-boom – jehon nëpër natë.

Kjo është minë! Të dhjefsha fatin. Dhe fatkeqësinë. Të dhjefsha mendtë e guas. Budallaqe të marra. Njëqind herë ua kam përsëritur të mos zbresin nga rruga. Njëqind herë! A ka ndonjë gjë që më del mua mirë?

Fillojnë të shtënat, breshëri të tëra. Dum-dum-dumdum-tuum. BAM!? Jehon lugina, kumbimi në rrrathë koncentrikë përplasjet nga njëra anë te tjetra. Fishkëllejnë mbi kokë. Mendojnë se ka depërtuar ndonjë grup diversant.

Bregu i pjerrët ofron strehë. Poshtë është një kazan natyror me vorbulla të rrezikshme, babai kurrë nuk na linte të laheshim aty. Kurrë. Për shkak të motrës.

*

Ishte trembëdhjetë vjeç kur u mbyt. Mu në këtë vend. E përpiu vorbulla. Fusha atëbotë ishte e mbuluar me tenda ushtarësh gjermanë. Wehrmacht. E nxori gjermani bjond; askush nga vendasit nuk kishte shkathtësi as guxim të zhytej në kazanin natyror të cilin Vërbasi e bënte në atë pjesë, dhe të kërkonte në dy-tri metra thellësi. Gjyshi e pranoi trupin, e mori në prehër dhe kështu pa u ndalur e pa thënë asnjë fjalë e çoi në një përpjetëze jo të vogël deri te shtëpia mbi shpat. Këtë gjithmonë e tregonin pleqtë: qetësinë e tij, fytyrën e gurtë, reagimin stoik. Reagimin e nanës kurrë askush nuk e zuri në gojë.

*

– Prapë po rrëkëllen.

– E ty ç'të hyn në punë?

– Jo hiç, thjesht... Dëgjo... e sheh atë grua në tavolinën e fundit... mos kaq ashiqare... po, ajo e thinjura... të kujtohet?

Kurrë parë s'e kam. Veç pak. Më duket se e njoh... po jo.

– Më mirë të na qerasësh edhe nga një sesa të shikosh plaka.

– Eh, aty qëndron problemi – fillon me siklet. – Banonte në hyrjen e motrës sime, ishte dje për kafe. Biseduan tri orë. I kishte vdekë vëllai dhe kishte ardhë në varrim. Dhe t'i ndreqë letrat rreth banesës së vet. Martesë e përzier. Tash është në Kanadë. Doli, tha, vitin e fundit, njëfarë ushtari e nxori përtej vijës për para, atë dhe vajzat. Vajza më e madhe, Irena, e pësoi. Shkeli minën...

Në kokën e trazuar mendimet thuren ngadalë, të pathëna. Përnjëherë i zgjuar, i shqetësuar dhe i paaftë për të menduar, ia drejtova një shikim të dyshimtë, pyetës. A mos është ajo? Të mos kish' thënë Miki as që e kisha... Rri pa lëvizur, me shikim të shtangur. Si ka mundësi të ketë ndryshuar kaq shumë për... katër vjet. Fytyra e rrudhur, e zbehtë. Mund të vëja bast se ishte zeshkane. Tash është krejt e thinjur po nejtë, është kokëllartë, e pranishme amshueshmërisht. Në krejt paraqitjen e saj ka diçka kundërshtuese dhe tronditëse. Sytë e zinj shkëlqimi të akullt të fiksojnë, me lot, por pa asnjë lëvizje kapakësh. Dhe nëpër lot, shikimi i ashpër.

Gjërat nëpër tavolinë, gotat dhe shpuzoret e marra, bëhen vazo antike, u ngul sytë dhe përdridhem nën shikimin e saj shpotitës. Miki pëshpërit diçka në vete, kundërshton, thotë të mos kthehem, se po qan qëkur më ka parë, ta pij e të shkojmë.

As që e kam vënë re kur më është afruar, përnjëherë m'u shfaq mbi kokë. Edhe pse sytë i kishte të lagur, foli papritshmërisht ashpër dhe preraz, me zë të lartë:

– Po e shoh se po kënaqesh... thashë të të përshëndes.

E shikoj me druajtje. Të gjitha të tjerat i ka shtypur ndjenja se diçka e rëndë më është futë në jetë, diçka që më frikëson tash e një kohë, dhe tashti ka për të ma larguar atë pak prehje që ma jep doza ditore e ngushëllimit të lëngshëm. Rri pa lëvizur dhe

pa bërë zë, e shikoj dhe as një fjalë nuk mund ta gjej edhe pse dua fort dhe përpiqem të them diçka, të arsyetohem.

– Ngushëllimet e mia për vëllain – thashë në qetësinë e sikletshme që mbretëroi, pothuajse në krejt lokalin. Vetëm këtë, me huti dhe përhumbje, arrita t’ia thosha.

Sytë iu bënë terr, thuajse është zgjuar nga dhimbja e madhe dhe thjesht u pa se si brenda saj rrjedh ajo fuqi femërore, e papërpunuar, e shtypur. E vogël dhe e shkurtër, tash më shikonte nga lart, me plot vendosmëri sulmuese.

- Nuk po qaj unë për vëllain, o katil.

Aq trishtim dhe urrejtje në një fjalë të vetme. Katil!? Me plot atë hidhërim të palëkundur, përkulet dhe i afrohet tavolinës, duke u përpjekur ta mbysë atë mpirje të dhimbshme rreth buzëve, por pa sukses. Nofulla e poshtme i dridhet. E di atë ndjenjë. Ajo trashëgimi e errët dhe e kobshme kurrë s’ka për ta lënë të qetësohet, ka për ta shtrënguar edhe në çaste prehjeje, nëse do të ketë të tilla. Druhem, veç të mos ulet. E palëvizshme dhe memece, ngul sytë akuzueshëm; ia ktheva me një shikim bashkëkryesi dhe ula kokën.

– Katil – përsëriti mbyturazi.

Tashti tërbimi më kaplon mua, një përzjerje e trazuar hidhërimi dhe padrejtësie. Hidhëroheshja me veten, me të, me krejt botën, me krejt atë neveri që nga unë po e bënte një poshtërsirë dhe një profiter. Hapa gojën t’i përgjigjem, asaj, Mikit, Dadës, Irmës, çarshisë, të gjithëve, të gjithëve, më erdhi të ulërij, të shpjegoj më në fund, të bërtas, të qaj, por rri i shtangur dhe memec, kokëulur. Dhe shtrëngoj gotën në dorë. Ndërsa hesht pa e ngritur kokën, edhe ajo pakëz largohet.

Duke më parë ashtu, të ndrydhur dhe pa reagimin të cilin po e priste me padurim, nga fytyra iu largua pavërejtshëm ajo hije e errët ndërsa trupi i vogël e humbi atë qëndrim dyluftues. Sa i mjerë e i ndyrë qenkam bërë që edhe asaj gruaje të pafat t’i dhimbsem. Ajo shikon diku lart, unë në dysheme, presim të ndodhë diçka, por asgjë nuk po ndodh, heshtim dhe ajo heshtje është e përjetshme. Mbesin vetëm mendimet e një ngjarjeje, të

rëndë e të errët, para së cilës gjithçka ishte ndryshe, të gjithë ne ishim ndryshe. Kthehen pa e thënë asnjë fjalë.

Para se të largohet, ma hedh edhe një shikim, të gjatë, të reptë e të dhimbshëm; përsëri ula kokën.

*

Shkuarja e përbashkët në varreza. Gjysmërrethi memec në pjesën ku gjithmonë varrosen anëtarët e familjes; mezari më i freskët i gjyshit e provokon mollën e egër rrënjësh të thella. Pas gjysmë shekulli, nana mbeti vetëm. E përballoi mirë. Ajo dhe mami të mbuluara me shami, burrat në kostume solemne. Është qetë. Ngadalë shfaqet dënosa e heshtur. Gjyshja po qante.

– Hej, hej, mos qaj – e ngushëllon mami.

Dënosa sa vjen e shtohet, duke u kthyer në vaj të zëshëm.

– Po mos qaj, qe Zoti ju ka dhënë të jetoni mirë. Kurrë nuk keni pasur probleme, as edhe një grindje.

Plaka vazhdonte të qante. Poshtë fytyrës së rrudhur derdhen lotët. Ngadalë u përkul dhe me dorën që i dridhej e preku një nishan më të vogël pranë atij të gjyshit, shumë më të vjetër, mbi pesëdhjetë vjet.

– Unë po qaj për Xhemilen time.

Përkthim: Qerim Ondozi

Вртлози

Сенад Јусиќ

Врбас овде прави благ свијок и, што не му е одлика, се разгранува тука во три ракави создавајќи така мали островчиња, а подолу тие три кривулести ленти повторно се спојуваат во една. Бучи, надојден е. Брегот од оваа страна е стрмен, со врби и џбунови. Понатаму се простира рамницата, рамницата е проблем, низ темнината заканувачки непрегледна, во нејзината мрачна утроба патот исчезнува, никако да ја стигнеме.

Најмладата мора да мокри. Баш сега. Од страв, веројатно. „Стрпи се, еве тука сме. Тоа е тоа“, ѝ се обраќам на мајката „јас не можам понатаму. Од двете страни има чет... српски војници, пунктот им е право некои двесте метри. Одете по патот, само по патот. Не тргајте се од асфалтот, сè наоколу е минирано.“

Стојат понизно. Страв. Страв. Страв. Исчезна онаа алчност на Ирена, нема наоѓање мани за секаква ситница, што ова, што она... Тишина. Некаде во далечината се јавува пушка. Несвесно се приближува до моето рамо.

„Можеш ли уште малку со нас“, вели мајката молежливо „барем уште малку?“

И вака отидов повеќе од што треба. Ничија земја. Куќите се сè поретки, а полињата сè пошироки. Празни, одамна изгорени куќи, отвори како длалпки на черепот. Сведоци на пустошењето. Ја поминавме и мојата. Остануваат само полињата. Преколнувачки погледи – уште малку. Еден

ден тоа уште малку ќе ми се удри од глава. Повнимателен чекор, понапрегнат, откочена пушка; тие дишат преку уста, да го прикријат тој предавнички звук. Кога ќе сетам дека застанале, дека сакаат да застанат, се вртам, накратко, и го забрзувам одењето, а тие ме следат, забораваат на уморот и колебањето. Благо проширување, меѓузона, тука никој не доаѓа. Застануваме, зараснатиот пат заминува во ноќта. Колку и да ги напрегаме очите и со поглед да ја раскинуваме темнината, ништо не се распознава. Клекнаа. На раб на паника се, за ова не размислив. Зборувам шепотејќи.

„Немате од што да се плашите, само одете право по патот и по педесетина метри викајте гласно: Еееј, ние сме цивили, жени... така нешто...“

Мајката се премислува. За миг е неодлучна, накратко фрла поглед во правец на градот, ги враќа очите кон нив двете, па пак кон патот зад нас. Дали ќе се откаже? Внимателно станува. Ги вади парите за кои се договоривме. Ми ја стиска раката. Трепери.

„Фала ти ко на Бога“, вели со едвај чуен шепот „ако некогаш се сретнеме...“

„Ќе се сретнеме, само вие одете по патот. Само по патот, не тргајте се од патот...“

Ништо не зближува толку многу колку стравот и неволјата. Се гушкаме како најблиска рода, искрено и топло, за разделба, без изговорен збор. Довчерашни странци. Тишина е. Тапа и мачна, со заканувачкиот расклокотен шум на водата.

Како што доаѓа нагло, чувството на блискост така и престанува. Го потиснува мислата што притиска, која ги парализира, мислата на тој последен чекор што мораат да го направат.

„Нема ни сто метри до нивниот пункт“, шепотам. „Одете педесет и тогаш почнете да викаете, што било, ќе ги сконтаат женските гласови. Во никој случај не тргајте се од патот. Само храбро, не сте првите што ги преведувам, верувајте ми.“

Се кршат. Ќе се откажат. Нема. Тргуваат со несигурен чекор, подзастанувајќи. Се вртат изгубено, па кога ќе ме видат, чекорот малку поодлучно; ги следам со погледот сè додека нејасните силуети не исчезнат во темнината. Чекам. Наместо забрзано да се враќам назад, чекам. Што ќе ми е ова? Да се тресам за три очајни жени што сум ги запознал пред три дена. За греота.

Само не трагајте се од асфалтот. Само право, по патот. Само по асфалтот. Ќе испушам една, па назад. Добро е, би требало да воспоставиле контакт, макар што чудно е дека не се чу довикување. Добро е.

„Бру-бууум“, одекнува низ ноќта.

Ова е мина! Ти ебам среќата. И несреќата. Ти ебам паметот женски. Глупачки глупави. Стопати им повторив да не се трагаат од патот. Стопати! Па може ли мене нешто да ми се одигра како што треба?

Почнува пробив, цели рафали. Дум-дум-думдум-туум. ПАМ!? Одекнува долината, татнежот во концентрични кругови се одбива од една на друга страна. Фучи над глава. Мислат дека се вовлекла некаква диверзантска група.

Стрмниот брег нуди завет. Одоздола има природен казан со опасни вртлози, татко ми никогаш не даваше да се капеме тука. Никогаш. Поради сестра ми.

*

Имала тринаесет години кога се удавила. На истото ова место. Ја повлекол вртлогот. Полето тогаш било прекриено со шаторите на германските војници. Wehrmacht. Ја извлекол русокос Германец; никој од мештаните немал вештина и смелост да се нурне во природниот казан што Врбас го прави на тој дел, и да трага на неколку метри длабочина. Дедо ми го презел телото, го зел в раце и така без подзастанување и без ниеден проговорен збор го носел по прилична угорница до куќата на ридот. Тоа постарите луѓе постојано го прераскажуваа: неговата сталоженост,

каменото лице, стоичката реакција. Реакцијата на нана никој никогаш не ја спомена.

*

„Пак си шљокаш?“

„Што ти е тебе гајле за тоа?“

„А бе, не ми е, туку... Слушај... ја гледаш женана на последната маса... немој толку упадливо... да, таа седата... ја памтиш?“

„Никогаш не сум ја видел. Само малку. Позната ми е однекаде... сепак не.“

„Попаметно ти е да викнеш тура отколку да гледаш стари жени.“

„Гледаш, тука е проблемот“, почна оптегнато. „Живееше во влезот на сестра ми, беше вчера на кафе. Три саати муабетеа. Брат ѝ умрел, па дошла на погреб. И да ги среди документите околу својот стан. Мешан брак. Сега е во Канада. Излегла, вели, последната година, ги спровел некој војник за пари неа и ќерка ѝ преку линијата. Постарата ќерка, Ирена, настрадала. Згазнала на мина.“

Во збунетата глава мислите се плетат бавно, недоречени. Одеднаш расонет, вознемирен, а неспособен за резон, ѝ упатив сомничав, испитувачки поглед. Таа ли е? Да не кажеше Мики, немаше ни да ја... Седи неподвижна, со вкочанет поглед. Зарем е можно толку да се променила за... четири години. Лицето испиено, бледо. Би се заколнал дека беше црнка. Сега е целосно седа, ама сеедно, осилена е, вонвременски присутна. Во целата нејзина појава има нешто пркосно и потресно. Црните очи со студен сјај фиксираат, насолзени, ама без ни едно трепкање. И низ солзи, остар поглед.

Работите на масата, глупавите чаши и пепелници, стануваат антички вази, се џарам во нив и се прпелкам под нејзиниот продирачки поглед. Мики си мрмори во недрата, негодува, вели да не се вртам, дека плаче затоа што ме здогледала, па да испијам и да си одиме.

Не ни забележав кога пријде, само одеднаш ми се создаде над главата. Иако очите ѝ беа влажни, проговори неочекувано строго и отсечно, со глас тврд:

„Гледам дека уживаш... па да те поздравам.“

Ја гледам со страв. Сето останато го потисна чувството дека нешто тешко ми упаднало во животот, нешто од што одамна стравувам, и дека сега ќе ми го разнесе она малку мир што го дава дневната доза течна утеха. Седам неподвижен и нем, ја гледам и збор еден не успевам да пронајдам, иако силно посакувам и настојувам да кажам нешто, да се оправдам.

„Моето сочувство за братот“, реков во мачната тишина што завладеа, се чинеше, во целиот локал. Само тоа, збунет и изгубен, изуствив.

Очите ѝ се смрачија, како да се сепна од некоја силна болка и просто се почувствува како во неа струи онаа женска, сирова, потиснувана сила. Инаку ситна и ниска, сега ме гледаше одозгора, полна со нападна одлучност.

„Не плачам јас по брат ми, злосторнику.“

Толку огорченост и презир во еден единствен збор. Злосторнику! Полна со таа непопустлива горчина, се наведна и се приближи до масата, борејќи се да го потисне болниот грч околу усните, неуспешно. Долната вилица се тресе. Го знам тоа чувство. Тоа мрачно и кобно наследство никогаш нема да ѝ дозволи да се опушти, ќе ја стега и во миговите на спокој, ако некогаш го има. Стрепам, само да не седне. Неподвижна и нема, обвинувачки се џари; возвратив со поглед на соучесник и ја наведнав главата.

„Злосторнику“, повтори зарипнато.

Сега гневот ме преплави мене, разбуричкана мешавина од гнев и неправда. Си се лутев себеси, нејзе, на целиот свет, на целиот тој џган што од мене прави неранимајко и профитер. Зауствив да ѝ одговорам, нејзе, на Мики, на Дада, на Ирма, на чаршијата, на сите, на сите, ми дојде да викам, конечно да објаснам, да се дерам, да плачам, ама седам

вкочанет и нем, со наведната глава. И ја стискам чашата во раката. Како што молчам и не ја кревам главата, и таа малку се оддалечува.

Гледајќи ме таков, истуткан и без реакцијата што копнежливо ја очекуваше, лицето незабележливо ѝ го напушти онаа темна сенка, а ситното тело го изгуби оној предизвикувачки став. Колку ли бедно и извалкано мора да изгледам за и таа несреќна жена да се сожали. Таа гледа некаде горе, јас во подот, чекаме да се случи нешто, ама ништо не се случува, молчимо и тоа молчење е доживотно. Останува само мислата на еден настан, тежок и мрачен, пред кој сè беше поинаку, ние бевме поинакви. Се сврте без збор.

Пред да се оддалечи, ми упати уште еден поглед, долг, строг и болен; пак ја наведнав главата.

*

Заедничко одење на гробишта. Нем полукруг во делот каде што од дамнини се закопуваат членовите на семејството; најсвежиот, мезарот на дедо ми ја провоцира закоравената дива јаболкница. По пола век, нана остана сама. Добро го поднесе тоа. Таа и мама се покриени со марами, машки во свечена тишина. Мирно е. Пополека се јавува тивко липање. Нана плачеше.

„Ама, добро, немој да плачеш“, ја теши мама.

Липањето стана сè посилено, претворајќи се во грчовит плач.

„Немој да плачеш, па ете Бог ви даде фино да си поживеете. Никогаш немавте проблеми, без ни една кавга.“

Старицата продолжуваше да плаче. Низ збрчканото лице ѝ се слеваат солзите. Полека се наведна и со растреперената рака допре еден мал нишан покрај дедовиот, многу постар, постар преку педесет години.

„Јас плачам по својот Џемил.“

Превод: Ѓоко Здравески

Shurdhmemecja

Глувономата
Gluvonema

Shurdhmemecja

Albina Idrizi

Ishte nata e tretë e bombardimeve dhe tashmë kishim mësuar shtratin ku dhe me kë do të shtriheshim në bodrumin e errët të spitalit. Sapo dëgjuam fishkëllimën e thekshme të sirenës së pasdites që lajmëronte rrezikun e bombardimit të qytetit, dolëm nga dhomat ku qemë vendosur dhe zbritëm shkallët në radhë të gjatë, të njëtrajtshme e të heshtur të grave shtatzëna, i cili kur vështrohej nga kati më i lartë ngjante me trupin e përdredhur të një zvarraniku të majmë e të plogësht. Ecnim si somnambulë duke ndjekur njëra-tjetrën me sytë përdhe në hapin e radhës dhe mendjen te shtëpitë tona ku kishim lënë familjet dhe përditshëritë me rropatjet e bezditë e zakonshme që tani ngjanin aq të ëmbla e të dashura duke na joshur shpresën për t'iu kthyer sa më parë të ishte e mundur.

Në të vërtetë, bodrumi qe një nëndhesë e gjerë, e ftohtë dhe e errët, e padefinuar me asnjë ndarje përveç katër shtyllave të gjera çimentoje në mes të tij, brendia e të cilave bënte një hapësirë katrore boshe e të pashfrytëzuar. Në dy paralele, pas shtyllave, qenë vendosur shtretërit e spitalit ku paloseshin trupat tanë dy e nga dy, shpinë pas shpine në mënyrë që t'i linim vend barkut të fryrë, me nga një krah të zgjatur jashtë shtratit për injektimin e terapisë së rastit nëse paraqitej nevoja. Nga njëra anë ishim ne, shqiptaret, kurse nga ana tjetër, përballë nesh, shtriheshin shtatzënat e kombësisë serbe, shpesh vetëm nga një në shtratin edhe ashtu të ngushtë të paraparë për një person, meqë ishin më pak se ne. Në të majtën e hyrjes së bodrumit gjendeshin dy tavolina pune me pajisjet e nevojshme

për ndonjë ndërhyrje të shpejtë. Ndërkaq, në të djathtë, nga mesi e lart, ngjitur me tavanin e bodrumit ishin dritaret e hekurta që u shkonin për shtati mureve të pasuvatuara e nga të cilat dëgjohej vazhdimisht një fishkëllimë ngjethëse. Tri batanije të stërvjetruara të spitalit, hedhur mbi dritare ngjitur njëra me tjetrën në kapëse metali, të cilat ndonëse mbulonin pluhurin dhe merimangat nga brenda bashkë me dritën që nuk duhej parë nga jashtë, nuk arrinin të ndalonin erën e athët të përmjerrjeve as duhmën postkoitale të qenve të rrugës që, para se të niste lufta, kishin zakon të strehoheshin përskaj murit.

– Kemi për të marrë plevit! – më pëshpëriti shoqja e dhomës nga passhpina ime, zëri i së cilës më mirë dëgjohej nga pacientja e shtratit tjetër, e kthyer me kokë kah ajo, se sa nga unë.

– Më mirë plevit se të vdesim! – ia ktheu shpejt e shpejt shoqja përballë pa e ditur nëse po i jepte zemër apo po e tmerronte më shumë.

– Më vjen shumë keq, por është gjendje e jashtëzakonshme. Të shpresojmë të mos zgjasë. – tha mjeku i vizitës.

Rreshtat e shtretërve të ndarë vetiu sipas kombësisë, rrejdhimisht ndanë edhe ekipin mjekësor të spitalit. Andej nga vinin pyetjet, ankimet, e kërkesat në gjuhën serbe, andej drejtoheshin përgjigjet, këshillat, udhëzimet e sugjerimet nga përkatësit profesionalë në këtë gjuhë. Kështu, pjesa tjetër e ekipit që fliste shqip kthehej anash të plotësonte nevojat e pacienteve shqiptare.

Sapo pushoi trazimi i parë i zënies së vendeve me kuisjet stërzgjatëse të shtretërve shoqëruar nga ofshamat gjëmuese të grave, një zhurmë zërash e hapash të shpejtë në hyrje bënë që të niste gjithçka nga fillimi. Asnjëra nga ne nuk u durua pa lëvizur, teksa ato më të shëndetshmet u ngritën përgjysmë të shihnin më mirë.

Në hapësirën katrore mes shtyllave, sakaq zuri vend një shtrat me një paciente të re, i shtyrë nga motrat e spitalit me të gjitha pajisjet e duhura përreth. Pas tyre, dy ekipet mjekësore të të dyja kombësive arritën njëherësh dhe me të shpejtë nisën nga kontrollet e përgjithshme sipërfaqësore të barkut,

syve, gjuhës, temperaturës, deri tek analizat e gjakut të cilat mblodhën kokë më kokë mjekët e të dyja grupeve.

Gjatë gjithë kësaj kohe, pacientja, një grua e re e cila duhej ta kishte shtatzaninë e parë, përpëlitej në agoni nga dhimbje të tmerrshme që sa e bënin të kthehej në njërin krah sa në tjetrin, e herë-herë e zgjoni ulur për t'u përplasur sërish e dërrmuar në shtrat. Përkundër të tjerave me të cilat ishim mësuar, ofshamat e saj nuk kuptoheshin as dëgjoheshin të artikuluar, ani se ishin shumë më tronditëse sa të linin përshtypjen se vinin nga honet më të thella të shpirtit. Dy sy të kaltër që derdhnin frikë e llahtar sa herë hapeshin dhe rrëshqisnin shpejt e shpejt nëpër fytyrat përreth përgjëronin për ndihmë. Flokët e gjatë ngjyrë gështenje shpupuriseshin nëpër fytyrë duke i zënë herë sytë e herë gojën dhe ajo as që kishte forcë të lëvizte duart e t'i largonte që andej.

– E gjora, është shurdhmemecë! – u skajua afër nesh të na pëshpëriste motra Dritë.

Tani na u duk sikur përnjëherë kuptuam gjuhën e ofshamave të saj. Njësoj duhej të kishin ndier edhe radha e pacienteve serbe pëballë nesh, sepse edhe ato nisën ta shikonin me të tjerë sy në fytyrat që shprehnin keqardhje, lutje të heshtura e dashamirësi.

– Nuk dihet çfarë kombësie ka. Madje, nuk dimë as emrin e saj. Nuk dimë nëse e solli dikush dhe e la pranë dyerve të spitalit ku e gjetëm të molisur njësoj siç po e shihni, apo erdhi vetë. Asgjë! – sqaroi më tej motra Dritë.

Ngjante sikur edhe muret e bodrumit mbanin vesh kah pacientja e re. Asnjë zhurmë, asnjë pipëtimë nga asnjëra prej nesh që gjer atëherë mezi zaptonim ofshamat e njëra-tjetrës. Kishin heshtur edhe dhimbjet tona në ne, të përfshira në ankthin e shqetësimit të ri për të sapoardhurën.

– Duhet ta operojmë, patjetër! – foli me zë të ulët doktor Vlado, kirurg i vetëm serb i ardhur së voni në spital.

– Ashtu mendoj edhe unë. Madje, urgjentisht. Nuk shoh ndonjë zgjidhje tjetër. – iu bashkua doktor Agroni, i një moshe me të.

– Shkojmë, pra. Të mos rrezikojmë më gjatë. Të dhënat i marrim më pas, kur të kalojë e gjitha dhe pacientja mund të

shkruajë nëse di të shkruajë. – tha më i vjetri prej tyre, doktor Rexha.

– Për tridhjetë minuta mbaron ora policore dhe mund të ndezim dritat e të fillojmë. Duhet të jemi gati. – shtoi ai duke shikuar orën e dorës.

Pas gjysmë ore edhe ne do të largoheshim nga bodrumi dhe ashtu siç kishim zbritur, ngadalë e plogësht, do të ngjiteshim njëra pas tjetrës nëpër dhomat tona, edhe më të lodhura, edhe më të plogështa. Gjer atëherë, nuk ia shqitëm sytë për asnjë çast pacientes së re. Ishte pika që na lidhte të gjithave. Midisi ku zbarkonin e përputheshin dhimbjet, frikërat, shqetësimet dhe shpresat tona. Shurdhmemecja që as fliste as dëgjonte, por e dëgjonim dhe e kuptonim ne, sepse ishte gjuha jonë universale. Ishte të gjitha ngjashmëritë tona bashkë. Ajo ishte ne dhe ne ishim ajo.

U ngrita nga shtrati dhe iu afrova. Ngadalë, të mos i prishja dremitjen aq të nevojshme të atyre pak çasteve, ia largova flokët e djersitur nga sytë dhe ia mbajta dorën. Motra serbe e cila kujdesej për infuzionin e krahut, buzëqeshi me miratim. Kishte gishtërinj të bardhë e të gjatë. Thonjtë e Iyer në ngjyrë të kuqe pjesa më e madhe e të cilëve ishte gërvishur kaheërë, më nxitën ta imagjinoja të qetë, të lumtur, ulur diku në shtëpinë e saj pranë të shoqit.

Kur gjithçka ishte gati dhe motra erdhi ta merrte të saposjellurën për ta shpënë në sallën e operacionit, ne ishim të gjitha tok në këmbë përreth saj. U përshëndetëm e i dhamë kurajo secila si diti e si mundi. U përziën gjuhët, fjalët, përqaftimet, e u shkrinë në një të përbashkët.

Shkallët i ngjitëm me mendjen atje, te salla e operacionit, ku gruaja që sapo njohëm po mishëronte në mënyrën më hyjnore dashurinë dhe sakrificën e saj për të ardhmen.

– E morët vesh kush ishte pacientja e re? – pyeti të nesërmen motra Dritë, sapo hyri në bodrumin e spitalit.

– Po, – u nguta të përgjigjem para se të vazhdonte më tej.

– Ishte NËNË!

Глувонемата

Албина Идризи

Беше третата ноќ од бомбардирањата и сега веќе го имахме научено креветот, каде и со кого ќе легнеме во темниот подрум на болницата. Само што ја слушнахме заглушувачката сирена попладне, што јавуваше за опасност од бомбардирање на градот, излеговме од собите каде што бевме сместени и се симнавме по скалите во долга, еднолична и тивка редица на бремени жени, која ако се набљудува од највисокиот кат, наликуваше на извиткано тело на дебела и истоштена влечуга. Чекоревме како месечарки следејќи се една со друга со погледот на земја во следниот чекор и со мислите во нашите домови, каде што ги оставивме семејствата и секојдневните работи со вообичаените тропања и грижи, што сега изгледаа толку слатки и посакувани, намамивајќи ни ја надежта за што поскорошно враќање.

Всушност, подрумот беше една пространа, студена и темна скривница, недефинирана со никакви поделби, освен со четирите бетонски столбови на средина, чија внатрешност создаваа еден четвртест празен и неискористен простор. Во две паралели, зад столбовите, беа сместени болничките кревети во кои се речеа нашите тела две по две, грб на грб, за да му оставиме простор на надуениот стомак, со по една рака издолжена надвор од креветот за инјектирање терапија доколку се јави потреба. На една страна бевме ние, Албанките, а на другата страна, спроти нас, лежеа бремените

од српска националност, најчесто само по една во и онака тесниот кревет предвиден за еден човек, зашто беа помалку од нас. Лево од влезот на подрумот се наоѓаа две работни маси со потребната опрема за брза интервенција. А десно, од средина до горе, до подрумскиот таван беа железните прозорци, што одговараа на неваросаните сидови од каде што постојано се слушаше морничаво пиштење. Три многу стари кебиња, поставени на прозорците и фатени едно со друго со метални штипки, покрај тоа што ги покриваа прашината и пајажината, како и светлината што не требаше да се гледа однадвор, не успеваа да го спречат киселиот мирис на урината, ниту посткоиталната смрдеа на уличните кучиња што, пред да почне војната, се засолнуваа покрај сидот.

„Ке фатиме пневномија!“, ми шепнува другарката од соба од зад грб, чиј глас подобро го слушаше пациентката од другиот кревет, свртена со главата кон неа, отколку јас.

„Подобро пневномија отколку да умреме!“, ѝ возврати набрзина другарката отспротива, не знаејќи дали ја охрабрува или ја вџашува уште повеќе.

„Многу ми е жал, но вонредна состојба е. Да се надеваме дека нема да потрае“, рече лекарот што е на посета.

Наредените кревети, поделени според националноста, последователно го поделија и лекарскиот тим во болницата. Од каде што доаѓаа прашањата, жалбите и барањата на српски јазик, натаму се насочуваа одговорите, советите, насоките и сугестиите од персоналот на тој јазик. А останатиот дел од тимот што говореше албански, се вртеше на другата страна, за да ги исполни потребите на пациентките Албанки.

Само што заврши првиот метеж на заземање место со непрестајно чкрипење на креветите, придружено од бучните воздишки на жените, една бука од гласови и брзи чекори на влезот доведоа до тоа сè да започне од почеток. Ниедна од нас не издржа а да не се помести, а тие понадуените станаа до половина за да видат подобро.

Во четвртестиот простор помеѓу столбовите, одеднаш се најде кревет со млада пациентка, туркан од медицински сестри со сета потребна опрема наоколу. По нив, двата лекарски тима од двете националности дојдоа одеднаш и набрзина почнаа со општите надворешни контроли на стомакот, очите, јазикот, температурата, до анализа на крвта, што ги обедини лекарите од двете групи.

Сето ова време, пациентката, млада жена чија бременост веројатно беше прва, се превиткуваше во агонија од ужасната болка што ја тераше да се врти час на една, час на друга страна, одвреме-навреме ја креваа да седне, за повторно да клапне изнемоштена на креветот. За разлика од другите со кои бевме научени, нејзините воздишки не се разбираа ниту се слушаа артикулирано, иако беа многу повознемирувачки, оставајќи впечаток дека излегуваат од најдлабоките слоеви на душата. Две сини очи што исфрлаа страв и немир кога и да се отвореа и се лизгаа набрзина низ лицата наоколу, молеа за помош. Долгата костенлива боја ѝ се испреплетуваше по лицето, покривајќи ѝ ги час очите, час устата, а таа немаше сила да ја оттргне оттаму.

„Кутрата, глувонема е!“ се доближи до нас за да ни каже сестра Дрита.

Сега ни се чинеше дека одеднаш го сфативме јазикот на нејзините воздишки. Истото би требало да го чувствуваат и пациентките Србинки спроти нас бидејќи и тие почнаа да ги гледаат со друго око лицата што изразуваа жалење, молитви во молк и милост.

„Не знаеме од која националност е. Дури не ѝ го знаеме ниту името. Не знаеме дали некој ја доведе и ја остави на вратата на болницата каде што ја најдовме исцрпена како што ја гледате или дојде сама. Ништо!“ ни објасни сестра Дрита.

Се чинеше дека и сидовите на подрумот ја слушаа младата пациентка. Никаква бука, ниту шепот од ниту една од нас, што дотогаш одвај ги восприемавме воздишките

една на друга. Замолчеа и болките во нас, опфатени од вознемиреноста за штотуку дојдената пациентка.

„Мора да ја оперираме!“ , прозборе тивко доктор Владо, единствениот хирург Србин неодамна дојден во болницата.

„И јас мислам така. Дури треба итно да се оперира. Не гледам друго решение“, му се придружи доктор Агрон, негов вртник.

„Одиме, тогаш. Да не ризикуваме повеќе. Податоците ќе ги собереме подоцна, кога сè ќе заврши и пациентката ќе може да напише, ако знае да пишува“, рече најстариот од нив, доктор Реџа.

„За триесет минути завршува полицискиот час и ќе може да ги вклучиме светлата и да почнеме. Треба да сме подготвени“, додаде тој, гледајќи го рачниот часовник.

По половина час и ние ќе заминеме од подрумот и така како што се симнавме, бавно и исцрпено, ќе се качиме една по друга до нашите соби, уште поуморни, уште поисцрпени. Дотогаш, не го тргавме ниту за миг погледот од младата пациентка. Беше точката што нè врзуваше сите. Средината во која се собраа и беа исти нашите болки, стравови, вознемирувања и надежи. Глувонемата што ниту зборуваше, ниту слушаше, ја слушавме и ја разбиравме ние, затоа што беше нашиот универзален јазик. Беше сè што наликува на нас сите. Таа беше ние и ние бевме таа.

Станав од креветот и ѝ се доближив. Полека, да не ѝ ја нарушам дремката толку потребна во тие малку мигови, ѝ ја отстранив испотената коса од очите и ѝ ја држев раката. Сестрата Србинка, што се грижеше за инфузијата на раката, се насмеа во знак на одобрување. Имаше бели и долги прсти. Ноктите обоени во црвено, што во голема мера беа изгребани од поодамна, ме поттикнаа да ја замислам смирена, среќна, седната дома до нејзиниот сопруг.

Кога сè беше подготвено и сестрата дојде да ја земе штотуку дојдената за да ја одведе во салата за операции, ние сите стоевме заедно околу неа. Ја поздравивме и ја окураживме секоја од нас, како знаеше и умеше. Се

испомешаа јазиците, зборовите, преградките и се стопија во едно заедничко.

Скалите ги искачивме со мислите таму, во салата за операции, каде што жената што ја запознавме неодамна ги отелотворуваше на најбожествен начин љубовта и пожртвуваноста за иднината.

„Дознавте која беше новата пациентка?“, праша утредента сестра Дрита, веднаш штом влезе во болничкиот подрум.

„Да“, побрзав да одговорам пред да продолжи понатаму.

„Беше МАЈКА!“

Превод: Крешник Ајдини

Gluvonema

Albina Idrizi

Bilo je treće veče bombardovanja i već smo se istrenirale na koji krevet i sa kim ćemo leći u mračnom podrumu bolnice. Čim smo čule prodorne zvižduke popodnevnih sirena koji su opominjali na opasnost od bombardovanja grada, izašle smo iz soba u kojima smo bile smeštene i spustile se niz stepenice u dugom, jednoličnom i tihom redu trudnica, koji je, kada bi se posmatrao s gornjeg sprata, ličio na uvijeno telo nekog debelog i tromog gmizavca. Hodale smo kao mesečari, prateći jedna drugu pognutih glava, korak po korak, utonule u misli na naše kuće, u kojima smo ostavile porodice i svakodnevice sa uobičajenim teškoćama i smetnjama, koje su nam sada izgledale tako slatke i drage, budeći nam čežnju da im se vratimo što je pre moguće.

Podrum je zapravo bio prostrano podzemlje, hladno i mračno, nedefinisano ijednom pregradom osim četiri široka cementna stuba na sredini, čija unutrašnjost je predstavljala četvrtast prazan i neiskorišćen prostor. U dve paralelne linije, iza stubova, bili su poređani bolnički kreveti u koje su se spuštala naša tela, dvoje po dvoje, leđima jedna ka drugoj, tako da ostavimo prostora za nadute stomake, s po jednom rukom pruženom izvan kreveta za infuziju eventualne terapije, ako bi se ukazala potreba. S jedne strane bile smo mi, Albanke, dok su s druge strane, prekoputa nas, ležale trudnice srpske nacionalnosti, često samo po jedna na krevetu, ionako uskom i predviđenom za jednu osobu, pošto ih je bilo manje od nas. Levo

od ulaza u podrum stajala su dva radna stola s neophodnom opremom za neku hitnu intervenciju. Zdesna, od sredine naviše, sve do spoja s tavanicom podruma, bili su gvozdeni prozori koji su pristajali nemalterisanim zidovima i sa kojih se čulo stalno zastrašujuće zviždanje. Tri prastare bolničke posteljine, bačene preko prozora i spojene jedna za drugu metalnim kopčama, iako su prekrivale prašinu i paučinu iznutra, zajedno sa svetlošću koja se nije smela videti spolja, nisu uspevale da zaustave opori miris urina i postkoitalni vonj pasa koji su se, pre nego što je počeo rat, obično sklanjali tu, uz ivicu zida.

„Dobićemo upalu pluća!“, prošaputala mi je drugarica iz sobe, okrenuta od mene leđima, tako da je njen glas bolje mogla da čuje pacijentkinja s drugog kreveta, okrenuta prema njoj glavom, nego što sam mogla da je čujem ja.

„Bolje upala pluća nego da umremo!“, odvratila joj je brže-bolje drugarica prekoputa, ne znajući da li ju je to utešilo ili ju je još više prestravilo.

„Žao mi je, ali je vanredno stanje. Nadamo se da neće dugo potrajati“, rekao je doktor iz vizite.

Redovi kreveta, spontano podeljenih po nacionalnosti, sledstveno su podelili i medicinsko osoblje bolnice. Tamo odakle su dolazila pitanja, žalbe i molbe na srpskom jeziku, tamo su upućivani i odgovori, saveti, uputstva i preporuke odgovarajućih stručnjaka na tom jeziku. Tako se ostatak osoblja, koji je govorio albanski, okrenuo na drugu stranu, da namiri potrebe albanskih pacijentkinja.

Čim je prestao prvi metež oko zauzimanja mesta, uz dugotrajno škripanje kreveta, praćeno gromoglasnim plaćem žena, buka glasova i užurbanih koraka na ulazu učinila je da sve počne ispočetka. Nijedna od nas nije mogla da miruje, pošto su se one sposobnije napola pridigle da bolje vide.

U četvrtastom prostoru između stubova namah se smestio krevet s mladom pacijentkinjom, koji su gurale bolničke sestre, sa svom potrebnom opremom. Nakon njih, istovremeno su stigle i dve lekarske ekipe, obeju nacionalnosti, koje su brzo krenule sa opštim spoljašnjim pregledom stomaka, proverom

očiju, jezika, temperature, pa sve do analiza krvi, oko kojih su se okupili svi lekari iz obe grupe.

Za sve to vreme, pacijentkinja, mlada žena kojoj je ovo morala biti prva trudnoća, grčila se u agoniji od strašnih bolova koji su je terali da se okreće čas na jednu, čas na drugu stranu, a katkad je i dizali u sedeći položaj, da bi je opet zatim iscrpljenu oborili na krevet. Za razliku od drugih na koje smo navikli, njeni vapaji nisu bili ni shvaćeni, niti su se čuli artikulirano, iako su bili toliko uznemirujući da su ostavljali utisak kako dolaze iz najdubljih ponora duše. Dva plava oka, iz koja su izbijali strah i užasnuće svaki put kada bi se otvorila i brzo skliznula preko lica unaokolo, preklinjala su za pomoć. Duga smeđa kosa bila joj je razbacana po licu, katkad joj prekrivajući oči, a katkad usta, dok ona nije imala snage ni da pomeri ruke i skloni je odatle.

„Jadnica, gluvonema je!“, prišla je blizu nas da nam prošaputa sestra Drita.

Sada nam se činilo kao da smo odjednom razumele jezik njenih vapaja. Mora da je isto osetio i red srpskih pacijentkinja prekopta nas, jer su i one počele da je gledaju drugim očima, sa izrazima lica na kojima se očitavalo sažaljenje, tihe molitve i samilost.

„Ne zna se koje je nacionalnosti. Čak joj ne znamo ni ime. Ne znamo da li ju je neko doveo i ostavio kod vrata bolnice, gde smo je našli ovako iscrpljenu kao što je vidite, ili je došla sama. Ništa!“, objašnjavala je dalje sestra Drita.

Činilo se kao da su i zidovi podruma sada slušali novu pacijentkinju. Ni najmanjeg zvuka, niti piska ni od jedne od nas, koje smo do tada s mukom otimala jecaje jedna drugoj. Čak su i naši bolovi u nama začutili, udubljeni u strepnju oko nove brige za pridošlicu.

„Definitivno moramo da operišemo!“, rekao je tiho doktor Vlado, jedini hirurg Srbin koji je nedavno došao u bolnicu.

„I ja tako mislim. Čak hitno. Ne vidim drugo rešenje“, pridružio mu se doktor Agron, njegov vršnjak.

„Idemo onda. Da više ne rizikujemo. Uzećemo njene podatke posle, kada sve prođe i kad bude mogla da piše, ako zna da piše“, rekao je najstariji među njima, doktor Redža.

„Za trideset minuta završava se policijski čas i moći ćemo da uključimo svetla i počnemo. Moramo biti spremni“, dodao je, gledajući svoj ručni sat.

Nakon pola sata i mi bismo izašle iz podruma i, isto kao što smo sišle, polako i tromo, pepele bismo se jedna za drugom u naše sobe, još umornije, još tromije. Do tada, nijednog trenutka nismo skidale pogled s nove pacijentkinje. To je bila tačka koja nas je sve povezivala. Središte u kome su se prizemljivali i spajali svi naši bolovi, strahovi, brige i nade. Ta gluvonema žena, koja niti je govorila niti je čula, ali koju smo mi čule i razumele, sve to je bio naš zajednički jezik. To su bile naše sličnosti. Ona je bila mi i mi smo bile ona.

Ustala sam iz kreveta i prišla joj. Polako, da joj ne pokvarim tako potreban san u tih malo trenutaka, sklonila sam joj ozojenu kosu sa očiju i uzela je za ruku. Sestra Srpkinja, koja se starala o ruci za infuziju, nasmešila se odobravajući. Ženiniprsti bili su beli i dugački. Nokti premazani crvenom bojom, čiji je najveći deo davno otpao, naveli su me da je zamislim mirnu, srećnu, kako sedi negde u svojoj kući, pored muža.

Kada je sve bilo spremno i kada je sestra došla da odvede pridošlicu u operacionu salu, sve smo bile skupa na nogama oko nje. Pozdravljale smo se i bodrile je svaka koliko je znala i kako je mogla. Izmešali su se jezici, reči, zagrljaji, i stopili se u jedno zajedničko.

Stepenicama smo se pele s mislima tamo, u operacionoj sali, gde je žena koju smo tek upoznali na najbožanstveniji način otelovljavala svoju ljubav i žrtvu za budućnost.

„Jeste li čule šta je nova pacijentkinja?“ pitala je sutradan sestra Drita, čim je ušla u podrum bolnice.

„Da“, požurila sam da odgovorim pre nego što nastavi dalje.

„Ona je MAJKA!“

Prevod: Đorđe Božović

Солзите исто болат

Lotët dhembin njëjtë

Suze isto bole

Солзите исто болат

Весна Тодоровска

Декември. Завеан вторник. Стоев на раскрсницата кај Градскиот пазар, замотана во голем плетен шал, додека го чекав да пристигне колегата. Ноздрите ми се полнеа со мирис на пржени мекици, а кркореењето на цревата се зголемуваше. Ги удирав вкочанетите нозе една од друга за да ги загреам. Остинатото тело ми ја подгреваше нетрпеливоста. Знаев дека и во стариот голф е студено, ама барем немаше да стојам на заледениот тротоар.

Конечно, темносиниот автомобил застана пред мене. Се поднаведнав за да го здогледам познатиот лик на колегата Фатмир, кој само ми мавна со раката за да влезам внатре.

„Мерменџес. Како си овој студено утро?“

Фатмир не ме ни погледна. Го стави во уста запалениот тутун и вешто се вклучи во хаотичниот сообраќај. Се навикнав на неговите јазични грешки.

„Добро сум, малку смрзнато, добро е што престана да вее.“

„Автопат сигурно е исчистен“, ми возврати поспано, зевајќи. „Али, не знам како ќе да буде до школу.“

Додека се возевме по автопатот, молчев. Неизвесноста за стигнување на работното место и двајцата нè мачеше. Чувствував страв што се оживотвори веднаш штом се исклучивме кај трите силоси за жито, кои како солитери се издигаа над белата земја.

Пред нас излегоа тројца војници. Обесените пушки, стиснати со двете раце, делумно вперени кон нас, ми го подзаледија телото, кое и онака утрово беше премрзнато.

„Каде сте тргнале?“ строго нè запраша највисокиот, кој претходно издаде наредба да излеземе од автомобилот и да се идентификуваме.

Стоев стуткана зад колегата, а стравот лебдеше како дух над нас. Можеби од таа причина се доближи уште еден од војниците и со попријатен глас ни објасни дека од селото ниту некој излегол ниту влегол утрото. „Ако морате на работа, тргнете пешки, оти ќе се заглавите во снегот со колата.“

Автомобилот остана да стои заедно со војниците и силосите и да стражари во снегот.

„Мораме да се појавиме на работното место.“ Фатмир за првпат ме погледна, упатувајќи ми поглед преполн со молба и продолжи да зборува:

„Јас ќе одам напред, ти стапнувај по моите стапки. Јас ќе го разгазувам снегот, а ти помалку ќе ги натопиш нозете.“

Кимнав со главата во знак на одобрување. Бавно се движевме. Нозете ни пропаѓаа до колениците во сувиот замрзнат снег. На секое згазнување се слушаше крцкање, а скрамата попушташе под притисокот на ногата. Фатмир беше низок, а искривеноста во ‘рбетот дополнително му го скусуваше телото. Одевме молкум. Целата снага на нашите тела беше насочена кон желбата да стигнеме побргу до училиштето. Во целата околина како да беа исчезнале звуците. Се слушаше само нашето бревтање. Дури и кучињата, кои секогаш трчаа и лаеја по колата кога се возевме, сега ги немаше.

Училишната зграда беше мало куќиче со две простории и едно мало ходниче што ги разделуваше. Нашето пристигнување со радост и неверување беше поздравено од прислужникот. Внатре беше топло. Премрзнати од студот, застанавме до кумбето, кое баботеше од сувите дрва. На малото помошно масиче чашите за чај беа

подготвени. Пиев лакомо. Со замрзнатите усни дував, а со дланките ја стегав затоплената чаша. Рацете ми ја крадеа топлината и ја менуваа бојата во темновиолетова. Двајцата мажи разговараа на албански. Разбирав по некој збор, па суштината ја сфатив: студено, многу снег, децата не се тука. Главната вест од прислужникот ја слушнав на македонски: на телевизија соопштиле дека наставата се прекинува и започнува зимскиот распуст.

Просторијата се исполни со мирис на влага, која испаруваше од нашата облека што полека се сушеше. За кратко време малото претсобје се исполни и со мирис на качак, кој мажите со задоволство го мотаа и го пушеа.

Ги засушивме панталоните, чевлите и се подготвивме за назад. Прислужникот стоеше на училишната врата, мавташе со раката во знак на поздрав и скоро видување. Полека, по истите стапки се вративме назад кај автомобилот. Високиот војник саркастично нè погледна. Неговите очи зборуваа: нели ви кажав. Другите, со главите полуvtурнати во шинелите, само кусо нè поздравиа.

*

Станот беше едвај педесетина квадратни метри. Татко ми почина пред две илјади и првата. Мајка ми ја користеше неговата пензија. Животот ѝ беше посветен на семејството. Не беше зачудувачка предвреме остарената и висната кожа...

Живеевме многу скромно. Паметам, секое утро на училиште нè испраќаше со топол чај и неколку бисквити ставени во тацната од филџаните за кафе, со голема и искрена насмевка полна љубов.

Ги паметам очите на мајка ми полни со солзи кога брат ми го испрати во резервни војници. Глумеше храброст и, поднаместувајќи му ја војничката облека, го бакна и со растреперен глас му посака среќа, жив и здрав да се врати.

Ни среќа. Ни здрав. Ни жив. Брат ми беше еден од четворицата чиј автомобил нагази на мина. Дома ни донесоа

лимен ковчег со тело, а на нашето прашање дали е цело, не добивме одговор.

Оттогаш поминаа три години. Сега сè е смирено, животот тече во соживот и разбирање.

Сликата на брат ми со црна, косо врзана лента, стои закачена на ѕидот спроти масата. Кога седевме на масата, неговиот поглед беше упатен кон нас. Често ја фаќав мајка ми како разговара со него, мислиш тој е тука, седи до неа и внимателно ја слуша. Во сè што работеше, пронаоѓаше некоја ситница за да ја поврзе со мртвиот. Постојано плетеше волнени чорапи, кои ги шараше со своите солзи. Се навикнав. Не ѝ префлував. Само нежно ќе ја погалев по оседената коса и нежно ќе ја бакнев.

Од почит кон мртвиот, секогаш јадевме во тишина. Денеска, овој снежен вторник, кога предвреме започна зимскиот распуст, домашно подготвена зелка навлезе во моите ноздри.

*

Пролетта ги раззелени дрвјата и го врати земјиното шаренило. Вчера беше празник – Рамазан.

Јас и Фатмир се враќавме од работа. Пазарската гужва не ни дозволуваше побрзо движење. На семафорот сврте десно.

„Жена моја те покани да идеш код нас, знаеш празник, баклава, кафе да пиемо.“

Првпат влегов во албанска куќа. На вратата не пречека мала женичка со врзана темносива марама низ која сиркаа седите влакна.

„Букурие“, изговори нежно, прифаќајќи ми ги двете раце. Влеговме во мало сопче. Масата беше стокмена. Во исчекување на кафето, со погледот ја впивав внатрешноста на собата и колоритот на народниот вез што доминираше. Очите ми застапаа на врамена слика на младо момче со сини очи вперени кон масата. Ист лик сиркаше од повеќе неврамени слики зад стаклото од витрината.

„Нашиот син, единец, загина, знаеш кад беше докажување“, даде објаснување Фатмир, со глас чија растрепереност неуспешно ја контролираше.

Во ист момент Букурие влезе со подготвеното кафе.

„Млад отиде, не се њега нарадувамо.“ Растреперените раце ја нарушија привидната смиреност. Слушнала.

„Убавка“, нејзиното име на мојот јазик. Убава жена, со тага исцртана на лицето. Сините, бесјајни очи, преполни со скрб, како да бараат објаснување за болното минато. Полека, поднаведната, се сврте и, излегувајќи, со крајот од шамијата ги забриша влажните очи. Кога се врати, во рацете носеше здиплено платно. Го распосла пред моите очи за да уживам во уште едно парче навезена ракотворба.

„Помина, ама не се заборава, ама мора да се живи со димје (болка). Јас вака до касно у ноќ.“

Разговаравме како да се познаваме одамна. Во детали ми го објаснуваше процесот на настанувањето на една изработка. Сега јас бев ученичка, која учеше за црниот и за црвениот конец, тагата и надежта што тие ја симболизираа. Овојпат Везилка беше Букурие, мајка без син, мајка што своето чедо го оживуваше со конците во боја, преку шарениот вез што се раѓаше од нејзините раце.

„Треба да одам, мајка ми ќе се загрижи.“

На влезната капија, пред да излезам, Букурие ми ја поддаде навезената прекривка:

„Ова за тебе, сакам подарам.“

Претходно избришаните солзи ми го згрчија стомакот, но ова ме заболело до душа. Во неа го видов ликот на мајка ми.

Две жени, исти писанија, иста тага и солзи што исто болат.

*

Декември. Смрзнат вторник. Последен работен ден во оваа календарска година. Пред да го напуштам стариот голф, од торбата што ја стискав силно до мене, чиниш некој

ќе ми ја грабне, ги извадив замотаните плетени чорапи од мајка ми. Срамежливо се свртев кон Фатмир.

„Оваа е подарок за тебе и за Букурие. Мајка ми Ве поздравува. Се надевам ќе ги носите како што ние го местиме чаршафот на масата.“

Излегов од автомобилот и му мавнав со раката.

*

Велигден. Ни доаѓаат на гости Букурие и Фатмир.

По долго време вистинска насмевка на лицето на мама.

Lotët dhembin njëjtë

Vesna Todorovska

Dhjetor. Një e martë e mbuluar me borë. Qëndroja në udhëkryq te Tregu i Qytetit, e mbështjellë me një shall të thurur, duke e pritur kolegun. Vrimat e hundës më mbusheshin me erë të petullave të skuqura, ndërsa fishkëllima e zorrëve shtoheshin. I godisja këmbët e mpira njëërën me tjetrën për t'i ngrohur. Trupi i ftohur ma nxehte padurimin. E dija se edhe në Golfin e vjetër është ftohtë, por, së paku, nuk do të qëndroj në trotuarin e ngrirë.

Më në fund, vetura me ngjyrë të kaltër të errët u ndal para meje. U përkula për ta parë fytyrën e njohur të kolegut Fatmir, i cili vetëm ma tundi dorën për të hyrë brenda.

“Mirëmëngjesi. Si je në këtë mëngjes të acartë?”

Fatmiri as që më shikoi. E vuri në gojë cigaren e ndezur dhe me shkathtësi depërtoi në trafikun kaotik. U mësova me gabimet e tija gjuhësore.

“Mirë jam, pak i ngrirë, mirë që pushoi të bie borë.”

“Autostrada me siguri është pastruar”, ma ktheu i përgjumur, duke gogësitur. “Por, nuk e di se si do të jetë deri te shkolla.”

Derisa vozisnim nëpër autostradë, heshtja. Pasiguria e arritjes në vendin e punës na mundonte të dyve. Ndjeja frikë, e cila u ngjall sapo u shkëputëm te tre siloset e grurit, të cilët si rrokaqiej ngriheshin mbi tokën e bardhë.

Na dolën përballë tre ushtarë. Pushkët e varura, të shtrënguara me të dy duart, pjesërisht të drejtuara nga ne, ma ngrinë trupin, i cili gjithsesi këtë mëngjes ishte bërë akull.

“Ku jeni nisur?”, me rreptësi na pyeti më i larti, i cili paraprakisht na urdhëroi që të dalim nga vetura dhe të identifikohemi.

Qëndroja e strukur pas kolegut, ndërsa frika qëndronte pezull si një fantazmë mbi ne. Ndoshta për këtë arsye u afrua edhe një nga ushtarët dhe me një zë më të këndshëm na shpjegoi se nga fshati as ka dalë e as ka hyrë njeri këtë mëngjes. “Nëse duhet të shkoni në punë, nisuni në këmbë, sepse do të ngecni në borë me veturën.”

Vetura mbeti të qëndronte së bashku me ushtarët dhe siloset dhe të bëjë rojë në borë.

“E kemi patjetër të shkojmë në vendin e punës.” Fatmiri më shikoi për herë të parë, duke më drejtuar një shikim përplot lutje dhe vazhdoi të fliste:

“Unë do të eci, ti ndiqi hapat e mia. Unë do ta shkel borën, ndërsa ti do t’i lagësh pak këmbët.”

Tunda kokën në shenjë miratimi. Lëviznim ngadalë. Këmbët na zhyteshin deri në gjunjë në borën e thatë dhe të ngrirë. Gjatë çdo shkeljeje dëgjohej kërcitje, ndërsa shtresa e sipërme e ngrirë e borës nuk rezistonte dot peshën e këmbëve. Fatmiri ishte i shkurtër nga shtati, ndërsa kurrizi i shtrembët në mënyrë plotësuese ia shkurtonte shtatin. Ecnim të heshtur. E tërë fuqia e trupave tona ishte drejtuar drejt dëshirës që të arrijmë sa më shpejt në shkollë. Në tërë rrethin sikur ishin zhdukur tingujt. Dëgjohej vetëm gulçima jonë. Madje edhe qentë, të cilët gjithmonë vraponin dhe lehnin pas veturës kur vinim, tani nuk dukeshin fare.

Godina e shkollës ishte një shtëpizë e vogël me dy hapësira dhe një korridor i vogël që i ndante. Arritja jonë me gëzim dhe mosbesim u përshëndet nga punonjësi i shërbimit. Brenda ishte ngrohtë. Të ngrirë nga i ftohti, u ndalëm pranë sobës, e cila ushtonte nga drutë e thatë. Në tavolinën e vogël ndihmëse ishin vendosur gotat e çajit. Duart ma vidhnin nxehtësinë dhe e ndryshonin ngjyrën në ngjyrë vjollcë të errët. Dy burrat bisedonin shqip. Kuptoja ndonjë fjalë, kështu që e mora vesh thelbin: ftohtë, shumë borë, fëmijët nuk janë këtu. Lajmin

kryesor nga punonjësi i shërbimit e dëgjova maqedonisht: në televizor kanë lajmëruar se ndërpritet mësimi dhe fillon pushimi dimëror.

Hapësira u mbush me erë lagështie, e cila avullonte nga rrobat tona të cilat thaheshin ngadalë. Për një kohë të shkurtër, korridori i vogël u mbush me erë duhani kaçak, të cilin burrat me kënaqësi e thurnin dhe pinin.

Na u thanë pantallonat dhe këpucët dhe u bëmë gati për t'u kthyer. Punëtori i shërbimit qëndronte te dera e shkollës, duke tundur dorën në shenjë përshëndetjeje dhe takimi të shpejtë. Dalëngadalë, nëpër të njëjtat gjurmë, u kthyem prapa te vetura. Ushtari i lartë na hodhi një shikim sarkastik. Sytë e tij flisnin: e po, ju tregova. Të tjerët, me kokat gjysmë të mbuluara me palltot ushtarake, vetëm shkurt na përshëndetën.

*

Banesa mezi i kishte pesëdhjetë metra katror. Im atë ndërroi jetë para dy mijë e njëshit. Nëna e shfrytëzonte pensionin e tij. Jetën ia kishte përkushtuar familjes. Nuk habiste lëkura e saj e plakur para kohe dhe e varur...

Bënim një jetë shumë modeste. E mbaj mend, çdo mëngjes na përcillte në shkollë me çaj të nxehtë dhe disa biskota të vendosura në pjatën e filxhanëve të kafesë, me një buzëqeshje të madhe dhe të sinqertë, përplot dashuri.

I kujtoj sytë e nënës të mbushura me lot kur e përcolli vëllain në ushtri si rezervist. Aktronte se është e guximshme, duke ia rregulluar uniformën ushtarake, e puthi dhe me një zë të dridhur i uroi fat dhe kthim të mbarë.

As fat. As kthim. As i mbarë. Im vëlla ishte njëri nga të katërt, vetura e të cilëve shkeli mbi një minë. Në shtëpi na sollën një arkivol të metaltë me një trup, ndërsa në pyetjen tonë se a është i tëri, nuk morëm përgjigje.

Kaluan tre vjet që atëherë. Tani gjithçka është qetësuar, jeta vazhdon në bashkëjetesë dhe mirëkuptim.

Fotografia e vëllait me një shirit të zi të lidhur pjerrët, qëndron e varur në murin mbi tryezë. Kur rrinim në tryezë,

shikimi i tij ishte drejtuar nga ne. Shpeshherë e kuptoj nënën kur bisedon me të, thua ai është këtu, ulur pranë saj dhe e dëgjon me vëmendje. Çfarëdo që bënte, gjente ndonjë imtësirë për ta lidhur me të vdekurin. Vazdhimisht thurte çorapë leshi, duke i bërë lara-lara me lotët e saj. U mësova. Nuk e qortoja. Vetëm e ledhatoja me butësi mbi flokët e thinjura dhe e puthja butë.

Në nder të të vdekurve, gjithmonë hanim në qetësi. Sot, në këtë të martë me borë, kur para kohe filloi pushimi dimëror, gjella me lakër e gatuar në shtëpi më hyri në vrimat e hundës.

*

Pranvera i gjelbëroi pemët dhe e ktheu laramaninë tokësore. Dje ishte festë – Ramazan.

Unë dhe Fatmiri ktheheshim nga puna. Rrëmuja e tregut nuk na lejonte të lëviznim më shpejt. Te semafori ktheu djathtas.

“Gruaja ime të ftoi të vish te ne, e di ti, festë, bakllava, kafe të pimë.”

Për herë të parë hyra në një shtëpi shqiptare. Te dera na priti një grua e vogël me një shami të lidhur me ngjyrë të kaltër të errët, nga e cila dilnin disa fije të thinjura flokësh.

“Bukurie”, tha butësisht, duke m’i kapur të dy duart. Hymë në një dhomë të vogël. Tryeza ishte e mbushur. Duke pritur kafënë, me shikim e përthithja brendësinë e dhomës dhe koloritin e të qëndisurave popullore, të cilat dominonin. Sytë m’u ndalën te një fotografi me kornizë me një djalë të ri me sy të kaltër të drejtuar nga tryeza. E njëjta fytyrë shikonte nga fotografi të shumta pa kornizë prapa xhamit të vitrinës.

“Djali ynë, i vetëm, u vra, e di ti, atëherë kur dëshmoheshin”, shpjegoi Fatmiri, me një zë dridhjen e së cilit e kontrollonte pa sukses.

Në të njëjtin çast Bukuria hyri me kafënë e përgatitur.

“Shkoi i ri, nuk na ra t’i gëzohemi.” Duart e dridhura e prishën qetësinë në dukje. Kishte dëgjuar.

“Ubavka”, emri i saj në gjuhën time. Grua e bukur, me një trishtim të vizatuar në fytyrë. Sytë e kaltër e pa shkëlqim, të mbushura me vajtim, sikur kërkojnë shpjegim për të kaluarën

e dhimbshme. Ngadalë, e përkulur, u kthye dhe, duke dalë, me majën e shamisë i fshiu sytë e përbotur. Kur u kthye, në duar mbante një pëlthurë të palosur. E shtriu para syve të mi që unë të kënaqem edhe në një copë të qëndisur.

“Kalo, por, nuk harrohet, duhet jetuar me dhimbje. Unë kështu, deri natën vonë.”

Bisedonim sikur njihemi që moti. Në detaje ma shpjegonte procesin e sajimit të një qëndisjeje. Tani unë isha nxënësja, e cila mësonte për perin e zi dhe atë të kuq, trishtimin dhe shpresën që ata simbolizojnë. Këtë herë Qëndistarja ishte Bukuria, nëna pa bir, nëna që fëmijën e vet e ngjallte me penjtë me ngjyra, nëpërmjet qëndisjes me lara që lindte në duart e saj.

“Duhet të shkoj. Nëna ime do të brengoset.”

Në portën hyrëse, para se të dal, Bukuria ma dha mbulesën e qëndisur:

“Kjo për ty, dua të ta dhuroj.”

Lotët e fshira më parë ma tkurrën barkun, por kjo më krijoi një dhembje deri në shpirt. Në të e pash fytyrën e nënës.

Dy gra, rrëfime të njëjta, trishtim i njëjtë dhe lot që dhembin njëjtë.

*

Dhjetor. Një e martë e ngrirë. Dita e fundit e punës në këtë vit kalendarik. Para se të dal nga Golfi i vjetër, nga çanta, të cilën e shtrëngoja fort për trupin, sikurse dikush do të ma rrëmbejë, i nxora çorapët e thurura të mbështjella nga nëna. Sikur e turpëruar u ktheva nga Fatmiri.

“Kjo është dhuratë për ty dhe për Bukurien. Keni të fala nga Nëna. Shpresoj se do t’i mbani, ashtu siç ne e shtrojmë çarçafin mbi tryezë.”

Dola nga vetura dhe ia tunda dorën.

*

Pashkët. Na vijjnë mysafirë Bukuria dhe Fatmiri.
Pas një kohe të gjatë, një buzëqeshje e vërtetë në fytyrën e nënës.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Suze isto bole

Vesna Todorovska

Prosinac. Zameten utorak. Stajala sam na raskrižju kod gradske tržnice, umotana u veliki pleteni šal, dok sam čekala da stigne kolega. Dok su mi se nosnice ispunjavale mirisom tek pečenih krafna, kruljenje crijeva se uvećavalo. Lupkala sam ukočene noge jednu o drugu da ih ugrijem. Ozeblo tijelo podgrijavao je moju nestrpljivost. Znala sam da je i u starom Golfu hladno, ali barem ne bih stajala na zaleđenom nogostupu.

Konačno je tamnoplavi automobil stao ispred mene. Sagnula sam se da pogledam poznati lik kolege Fatmira, koji mi je samo mahnuo rukom da uđem unutra.

„Mermendes. Kako si ovoga hladnog jutra?“

Fatmir me nije ni pogledao. Stavio je u usta zapaljenu cigaretu i vješto se uključio u kaotični promet. Naviknula sam se na njegove jezične greške.

„Dobro sam, malo promrznuo, dobro je što je prestalo puhati.“

„Autocesta je sigurno očišćena“, uzvratilo mi je pospano, zijevajući. „Ali ne znam kako će bi do škola.“

Dok smo se vozili po autocesti, šutjela sam. Neizvjesnost glede stizanja na radno mjesto oboje je mučilo. Osjećali smo strah koji se oživotvorio odmah čim smo skrenuli kod tri silosa za žito, što su se kao neboderi uzdizali nad bijelom zemljom.

Pred nas su izišla trojica vojnika. Obješene puške, stisnute objema rukama, djelomice uperene prema nama, još više su mi zaledile tijelo, koje je ovoga jutra ionako bilo promrzlo.

„Kamo ste krenuli?“ strogo nas je upitao najviši, koji je prije toga izdao naređenje da izidemo iz automobila te se identificiramo.

Stajala sam iza kolege, a strah je lebdio kao duh iznad nas. Možda se zbog toga razloga približio još jedan od vojnika i ugodnijim glasom objasnio nam da iz sela nije nitko ni izišao niti u njega ušao jutros. „Ako morate na posao, krenite pješice, jer ćete se inače zaglaviti s kolima u snijegu.“

Automobil je ostao stajati i stražariti zajedno s vojnicima u snijegu.

„Moramo se pojaviti na radnom mjestu.“ Fatmir me je prvi put pogledao, upućujući mi pogled prepun molbe i nastavlajući govoriti:

„Ja ću ići naprijed, a ti me slijedi po mojim tragovima. Prtiti ću snijeg, tako da što manje smočiš noge.“

Klimnula sam glavom u znak odobravanja. Sporo smo se kretali. Noge su nam propadale do koljena u suhi smrznuti snijeg. Pri svakom koraku čulo se pucketanje, a smrznuta površina popuštala je pod pritiskom noge. Fatmir je bio nizak, a pogrbljenost mu je dodatno skraćivala tijelo. Hodali smo šuteći. Sva snaga naših tijela bila je usmjerena prema želji da što prije stignemo do škole. U cijeloj okolici kao da su se izgubili glasovi. Čulo se samo naše otežano disanje. Sada čak nije bilo ni pasa koji su uvijek trčali za kolima kad smo se vozili.

Školska zgrada bijaše kućica s dvije prostorije i malim hodnikom koji ih je razdvajao. Naš dolazak s radošću i nevjericom bijaše pozdravio domar. Unutra je bilo toplo. Promrzli od hladnoće stali smo pored pećice u kojoj su pucketala suha drva. Na malom stoliću bile su postavljene čaše za čaj. Pila sam lakomo. Puhala sam smrznutim usnama, dok sam u dlanovima stezala toplu čašu. Moje su joj ruke potkradale toplinu mijenjajući joj boju u tamnojubičastu. Dvojica muškaraca razgovarali su na albanskom. Razumjela sam poneku riječ pa sam shvatila suštinu: hladno, mnogo snijega, djeca nisu ovdje. Glavnu vijest čula sam od domara na makedonskom: na televiziji su priopćili da se nastava prekida i počinje zimski raspust.

Prostorija se ispunila mirisom vlage što se isparavala iz naše odjeće koja se polako sušila. Za kratko vrijeme malo predsoblje ispunilo se mirisom duhana što su muškarci sa zadovoljstvom motali i pušili.

Osušili smo hlače, cipele i spremili se za povratak. Domar je stajao na školskim vratima, mašući rukom u znak pozdrava i skorog viđenja. Polako smo se po istim tragovima vratili natrag do automobila. Visoki vojnik sarkastično nas je pogledao. Njegove su oči govorile: nisam li vam rekao. Ostali, s glavama napola uvučenim u šinjele samo su nas kratko pozdravili.

*

Stan je bio jedva pedesetak kvadratnih metara. Otac je umro prije dvije tisuće i prve. Moja majka dobivala je njegovu mirovinu. Njen život bio je posvećen obitelji. Nije bilo čudno što je prije vremena ostarjela i s naboranom kožom...

Živjele smo vrlo skromno. Pamtim, svako jutro ispraćala me je u školu toplim čajem i nekoliko biskvita serviranih na tacni od fildžana za kavu, s velikim i iskrenim osmijehom punim ljubavi.

Pamtim, majčine oči pune suza kad je ispratila moga brata u rezerviste. Glumeći hrabrost i popravljajući mu vojničku odoru poljubila ga je i drhtavim glasom poželjela sreću, da se živ i zdrav vrati.

Niti sretan. Niti zdrav. Niti živ. Moj brat bijaše jedan od četvorice čiji je automobil naletio na minu. Doma su nam donijeli limeni sanduk s tijelom, a na naše pitanje je li cijelo, nismo dobili odgovor.

Otada su prošle tri godine. Sada je sve mirno, život teče u suživotu i razumijevanju.

Bratova slika s crnom ukoso vezanom vrpcom stoji ovješena na zidu nasuprot stolu. Kad bismo sjedili za stolom njegov pogled bio bi upućen prema nama. Često bih uhvatila majku kako razgovara s njim kao da je ovdje, sjedi pored nje i pažljivo je sluša. U svemu što je radila pronalazila je neku sitnicu što bi je povezivala s pokojnikom. Stalno je plela vunene čarape koje

je šarala svojim suzama. Navikla sam se. Nisam joj predbacivala. Samo bi je nježno pomilovala po sijedoj kosi i nježno poljubila.

Iz poštovanja prema pokojniku uvijek smo jele u tišini. Danas u ovaj snježni utorak i prije vremena započeti zimski raspust, moje nosnice ispunjava na domaći način spremljeno zelje.

*

Proljeće je zazelenilo stabla i vratilo zemaljsko šarenilo. Jučer bijaše praznik – Ramazan.

Ja i Fatmir vraćali smo se s posla. Pazarna gužva nije nam dopuštala brže kretanje. Na semaforu je skrenuo desno.

„Moja žena poziva te k nama, znaš da je praznik, s baklavom, a popit ćemo i kavu.“

Prvi sam put ušla u albansku kuću. Na vratima nas je dočekala mala ženica s tamnoplavom maramom iz koje su virile sijede kose.

„Bukurie“, izgovorila je nježno prihvaćajući moje obje ruke. Ušli smo u malu sobu. Stol je bio spremljen. U očekivanju kave upijala sam pogledom unutrašnjost sobe i kolorit narodnoga veza koji je dominirao. Pogled mi se zadržao na uramljenoj slici mladića s plavim očima zagledanim prema stolu. Isti lik gledao je s više neuramljenih slika, iza stakla vitrine.

„Naš sin, jedinac, poginuo je, znaš, kad bijaše dokazivanje“, objasniše Fatmir glasom čije je podrhtavanje neuspješno kontrolirao.

U istom trenutku Bukurie je ušla sa skuhanom kavom.

„Mlad je otišao, nismo mu se stigli ni radovati.“ Drhtave ruke narušile su prividnu smirenost. Čula je.

„Ljepojka“, njeno ime na momu jeziku. Lijepa žena, s tugom iscrtanom na licu. Plave, bez sjaja oči, posvećene skrbi kako potražiti objašnjenje za bolnu prošlost. Polako, potuljeno, okrenula se i izlazeći obrisala krajem šamije vlažne oči. Kad se vratila nosila je u rukama nešto presavijeno. Kad je to razmotala pred mojim očima, uživala sam u još jednom komadu izvezene rukotvorine.

„Prošlo je, ali se ne zaboravlja, jer se mora živjeti s dimje (bolom). Pa ja ovako duboko u noć.“

Razgovarale smo kao da se poznamo odavno. Detaljno mi je objašnjavala postupak nastanka jedne izrađevine. Sada sam bila učenica koja je učila o crnom i crvenom koncu, tuzi i nadi koje simboliziraju. Ovoga puta je *Vezilja* bila Bukurie, majka bez sina, koja je svoje čedo oživljavala koncima u boji šarenoga veza što se rađao iz njenih ruku.

„Moram ići, moja majka će se zabrinuti.“

Na ulaznoj kapiji, prije izlaska, Bukurie mi je pružila izvezeni stolnjak:

„Ovo za tebe, želim darovati.“

Prethodno obrisane suze zgrčile su mi stomak, ali darovanje me je zaboljelo do dna duše. U njoj sam vidjela lik svoje majke.

Dvije žene, ista pisanija, ista tuga i suze koje isto bole.

*

Prosinac. Zaleđeni utorak. Posljednji radni dan u ovoj kalendarskoj godini. Prije napuštanja staroga Golfa, iz torbe koju sam jako stiskala pored sebe, kao da će mi je netko oteti, izvadila sam umotane majčine ispletene čarape. Stidljivo sam se okrenula prema Fatmiru.

„Ovo je dar za tebe i Bukirie. Moja majka vas pozdravlja. Nadam se da ćete ih nositi kao što mi prostiremo stolnjak na stol.“

Izišla sam iz automobila i mahnula mu rukom.

*

Uskrs. Dolaze nam u goste Bukurie i Fatmir.

Poslije dugo vremena pravi smiješak na maminu licu.

Prevod: Borislav Pavlovski

Kava, komšinice

Kafe, komshike

Кафе, комшике

Kava, komšinice

Tena Lončarević

Vera pomisli da joj se pričinilo, u zadnje se vrijeme svjetlost i zvukovi poigravaju s njom, posebno pri ulasku s ovako probadajuće bijelog sunca u zamračenu kuću. Kroz iznenadno crnilo bljeskaju zaostali kadrovi zabilježeni u kratkom jutarnjem razdoblju kada se uopće usudi izići van, prije napada ljetne žege. Otkako je sama, svaki se prizor miješa s nekim već davno viđenim, kao da pred sobom gura vreću u kojoj se batrgaju zapletene slike prošlosti pa svako malo koja pobjegne van i skakuće joj pred očima. Prepušta se toj varljivosti, otkako je ostala sama, dani su ionako sasvim besmisleni i prazni. Ujutro pristavi kavu, na stol stavi džezvu i šalice. Vera zna da Miroslava više nema, ali u tom jutarnjem ritualu kao da to nije istina, kao da ga vidi pred sobom u nerazbuđenoj tišini, s košuljom kojoj još nije zakopčao gornje dugme, vidi ga kako nabija cigaretu na cigaršpic i blijedi u tragu dima. Udaljeni razgovor s ulice na tren je sasvim razgovijetan, a zatim se stišava i nestaje, zajedno s topotom potpetica i brundanjem vozila. Vera pali tranzistor da pucketavi glasovi spikera popune tišinu, zatim izlazi u dvorište, u kućnoj haljini na sitne cvjetiče obilazi rascvjetale dalije i begonije, tiho im tepa dok ih zalijeva.

Isprva ne reagira, škripa otvaranja kapije skrila se u neku tugaljivu orkestraciju što cvili s tranzistora. Ne reagira niti na prvi povik gazde, pomisli da joj se pričinilo, mora da joj se pričinilo. Taj glas nije ušao u njeno dvorište, koliko ono već godina? Ubrzano prevrće desetljeća pokušavajući dokučiti kad

je konačno podigao zid i zauvijek presjekao svaku komunikaciju. Na drugi povik gazde mora proviriti. Saginje svoje staračko, papirnato tijelo do one uske trake svjetlosti što prodire ispod skoro sasvim spuštene rolete. Uz kapiju, s rukom položenom na poluotvorena vrata stoji on, Antun. Osvrne se na cvjetnjak pružen uz ogradu pa zakorači na usku stazu što vodi ravno prema terasi i ulaznim vratima njezine kuće.

Da, nesumnjivo je to on, vuče kvrgave bijele noge u poderanim papučama, debela donja usna poskakuje sa svakim korakom. U raskopčanoj je ljetnoj košulji, nabrekli trbuh rasteže okomita rebra bijele potkošulje. Oronuo je otkako ga je zadnji put vidjela, ono malo kose oko ušiju sad je sasvim sijedo, a obrazi obješeni kao engleskom buldogu. Čvorovi nezdravih vena plave se na voštanoj koži nogu, Vera je iznenađena razmjerom propasti koju vidi pred sobom. Nije da se ne sretnu, u onim rijetkim prilikama kada se odvaži prošetati do centra, ona mora proći uz Antunovo dvorište, ali tada nastoji hodati pravocrtno, pogleda usmjerenog prema konačnom izlasku iz ulice. Tih par metara uz visoku živicu prati je muk, po tome zna da je Antun na dvorištu, zna da su se on i Mandica ukipili, sa zaustavljenim vrtlarskim škarama u rukama čekaju da im se makne iz vidokruga. Jedni su za druge prestali postojati, a ta odluka zahtijeva punu koncentraciju prilikom baš svakog izlaska iz kuće.

Vera se sjeća kako je bila iznenađena u ono prvo vrijeme, nakon što je visoki limeni zid osvanuo na razmeđu njihovih dvorišta, ne Antunovim, to nikako (od njega je bila spremna i na puno gore), već Mandičinim ponašanjem. Isprva joj se činilo kako se nakon svakog njegovog ispada Mandičina ramena malo više uvuku, a glava u hodu povuče još koji milimetar dalje, isprva je mislila kako se ona njega stidi, ipak je cijeli radni vijek bila sekretarica generalnog direktora PIK-a, a to je podrazumijevalo određenu odmjerenost, finoću u komunikaciji. Njeni štofani kostimi, kosa nakovrčana pod haubom, kožna torbica i cipele s malenom potpeticom nikako nisu pristajale uz Antunove plave kute učitelja tehničke kulture, debeli batrljak u nekoj nezgodni

slučajno odrezanog prstenjaka i galamu koja je preskakalo Verino cvijeće. Činilo joj se kako bi se magnetofonska vrpca sa zvučnim zapisom njihova braka sastojala od Antunove logoreje praćene povremenim Mandičinim uzdahom. S Mandicom je nekad davno preko ograde znala komentirati vremenske prilike, međusobno su si komplimentirale cvijeće i poklanjale rasade. Kad je podigao zid, stvari su se postupno počele bistrirati, kao da ih je jasnije vidjela sad, kad ih više nije vidjela. Mandica nije bila ništa pristojnija od svog muža, ispod uglađene, u celofan umotane vanjštine nalazila se ista beščutnost. Neko su vrijeme još potihom razmjenjivale *dobar dan* kao stidljive, prešutne saveznice usred glasnog rata dvojice muževa, ali nakon što je Miroslav preživio prvi moždani udar, a Mandica pri slučajnim susretima počela okretati glavu, Vera je shvatila koliko se prevarila.

A evo Antuna sad, nakon tolikih desetljeća šutnje, tetura njezinom stazom i osvrće se po dvorištu kao pas lualica koji ni sam ne zna kamo krenuti. Vera osjeti kako joj disanje postaje sve brže, u ušima joj bubnja uznemirenost. Poželi zaustiti *bježi, vraže, marš odavde*. Što on uopće ima tražiti u njenom dvorištu? Što ima tražiti od nje? Vidi Miroslava kako ljutito izlijeće iz kuće, hvata Antuna za kragnu razdrljene košulje, odguruje ga i reži *goni se*. Nasmije se nad tim prizorom. Miroslav je znatno sitniji od Antuna, njegovo tjeme doseže taman do te kragne, a koščate šake neuvjerljive su tako stegnute. Antunova donja usna rastegnula se od iznenađenja, nespretno zakorači unatrag, zanese se gubeći ravnotežu. Vera osjeti kako joj tijelo podrhtava od smijeha. Ona zna da je prizor koji gleda samo plod njene usamljene mašte, u stvarnosti se situacija ne bi tako odigrala, Miroslavu su šake služile samo za držanje penkala i cigarete, nije se njima znao obračunavati.

Vera pomisli kako bi najbolje bilo zaključati kuću i ugasisi tranzistor, a onda se sjeti da je za to već kasno, Antun je kroz poluotvoren prozor morao čuti glazbu, on zna da je kod kuće. Možda bi trebala nazvati policiju, ali što da im kaže? *U dvorištu je susjed s kojim ne razgovaram sigurno već trideset godina?*

Spustili bi joj slušalicu uz obavezno luda baba... Sigurno i jest luda baba, naravno da jest. Skriva se tu u vlastitoj kući, naviruje kroz poluotvorenu roletu, umjesto da stane pred njega i izgovori sve što se u njoj kuha sva ova desetljeća, od toga kako je nakaradno djelovalo kad je počeo svetiti kuću, on koji je školskoj djeci skoro do penzije trgao križiće s lančića, kako je preko ograde pljunuo u njihovo dvorište dok je Miroslav skidao naljepnicu ZNA SE s kapije, do toga kako je za njim pijan znao vikao *komunjaro*, iako su često istim kolima odlazili na partijske sastanke. Vera pomisli kako je taj zid što ga je podigao ipak bila dobra stvar, čuvao ju je od ovog bijesa što ga ponovno osjeti istom jačinom, kao da njihov tužni sukob počinje upravo sada.

Vera odlučila izaći pred Antuna, sve će mu nabrojiti, sve redom, neka se jednom barem suoči sa samim sobom. Reći će mu kako ju je ipak najviše povrijedilo to što na sahranu nisu došli, ni on ni Mandica, kao da je Miroslav bio sasvim beznačajan, kao da je bio kakva muha čije su prisutnosti konačno riješeni. Kad otvori vrata, on već sjedi u pletenoj fotelji, diše glasno kao da se tih nekoliko desetaka koraka stazom zapravo uspinjao, jako visoko i jako strmo. Leđa su mu savijena, laktovi položeni na raširene natkoljenice, obješeni obrazi plešu dok ih okreće prema njoj. Potrošena je, pohabana verzija samog sebe. U Veri svejedno ključa nervoza. Pripremljene rečenice škakljaju u grlu, osjeti kako se penju prema jeziku, provalit će silovito.

„Kava, komšinice.“ Antun promumlja jedva razgovijetno.

Vera zastane pa naglo shvati, on je zaboravio, zaboravio je da su posvađani. Pred njom sjedi dementni starac čiji je pobrkani mozak noge usmjerio u pogrešno desetljeće. Je li moguće da je sve zaboravio? I zid i šutnju i prezir s kojim su jedni drugima izgovarali imena? Mržnja njegovana tolike godine ishlapjela je poput rose s begonije. Veru preplavi neobjašnjiva tuga, proguta sve pripremljene bijesne rečenice, sada više nemaju smisla. Njihovi joj se prezidani životi najednom ukažu kakvi zaista jesu, sitni i jadno smiješni. Pokuša zamisliti Miroslava na ovoj terasi, pokuša ga smjestiti do Antuna, ali shvati da ne može, pred očima joj raste samo praznina.

Spusti svoje staro, papirnato tijelo u pletenu fotelju pored Antuna. Pogled mu kruži uplašeno, djeluje kao kakav utopljenik trenutak prije no što će potonuti. Vera položi svoju ruku na njegovu, pomiješaju se spletovi nabreklih vena i pjege na koži.

„Kakvu ti ono voliš, slađu bez mlijeka?“, upita.

Kafe, komshike

Tena Lonçareviq

Vera mendon se i ishte dukur ashtu, kohëve të fundit drita dhe zërat po luajnë me të, sidomos kur hyn nga dielli i këtitllë përcëllues në shtëpinë e errësuar. Përgjatë territ të papritur shkëlqejnë kuadrot e mbetura të shkrepura në periudhën e shkurtër të mëngjesit vetëm kur merr guximin të dalë, para sulmit të vapës verore. Që kur është vetëm, secila pamje i përzihet me ndonjë që dikur moti e ka parë, thujse para vetes shtyen thesin në të cilin vërshojnë imazhet e thurura të së shkuarës, dhe sa njëra sa tjetra dalin jashtë dhe i kërcejnë para syve. I dorëzohet kësaj lajthitjeje, që kur ka mbetur vetëm, ditët gjithsesi i ka krejt të pakuptimta e të zbrazëta. Në mëngjes përgatit kafën, në tavolinë e vë xhezven dhe filxhanët. Vera e di se Miroslavi më nuk është, por në atë ritual mëngjesor thujse kjo nuk është e vërtetë, thujse e sheh para vetes në atë heshtje të pazgjuar, në këmishën së cilës ende nuk ia ka mbërthyer pullat e sipërme, e sheh se si e fut cigaren në kamish dhe venitet në gjurmët e tymit. Biseda e largët nga rruga për një çast bëhet krejt e dallueshme, e pastaj qetësohet dhe zhbëhet, bashkë me kërcitjet e takave dhe zhurmën e makinave. Vera e ndez tranzistorin që zërat kërcitës të spikerëve të mbushin heshtjen, pastaj del në kopsht, në fustanin e shtëpisë me lule të vogla viziton dahlia dhe begonia të lulëzuara, i përkëdhel butë ndërsa i ujit.

Në fillim nuk reagon, kërcitja e hapjes së portës është fshehur në njëfarë orkestrimi të trishtë që qan nga tranzistori.

Nuk reagon as ndaj thirrjes së parë të *pronarit*, mendon se i kanë bërë veshët, duhet t'i kenë bërë veshët. Ai zë nuk ka hyrë në kopshtin e saj, sa vjet janë bërë? I kalon nxitimthi dekadat duke u përpjekur të gjejë se kur e kishte ngritur murin dhe e kishte shkëputur përfundimisht çdo komunikim. Pas thirrjes së dytë të *pronarit*, i duhet të shikojë. Përkul trupin e saj të plakur prej letre deri tek ai shirit i ngushtë drite që depërton poshtë qepenit pothuajse krejt të lëshuar. Në portë, me dorën në derën gjysmë të hapur qëndron ai, Antuni. Shikon lulet e mbështetura për gardhi dhe kalon nëpër shtegun e ngushtë që të çon drejt e te tarraca dhe dera e hyrjes së shtëpisë së saj.

Po, padyshim është ai, tërheq këmbët e tij të bardha gungungungung në papuçe të grisura, buza e poshtme e trashë i kërcen pas çdo hapi. Ka të veshur një këmishë verore të zbërthyer, barku i fryrë ia zgjat brinjët vertikale të bluzës së bardhë nën këmishë. Është plakur që kur e ka parë herën e fundit, ato pak flokë rreth veshëve tanimë i janë thinjur, e faqet i janë varur si bulldogut anglez. Nyjet e venave të sëmura i mavijosen mbi lëkurë dylli të këmbëve, Vera është e shtangur nga përmasat e përmytjes që po e sheh para vetes. Nuk është se nuk takohen, në ato raste të rralla kur vendos të shetisë deri në qendër, ajo duhet të kalojë nëpër kopshtin e Antunit, por në ato raste përpriqet të ecë njëtrajtshëm, me shikimin e ngulitur drejt daljes përfundimtare nga rruga. Në ato pak metra përgjatë gardhit të lartë e ndjek heshtja, kështu e di se Antuni është në kopsht, e di se ai dhe Mandica janë ngurosor, me gërshërët e ngrira kopshti në dorë presin që ajo t'u hiqet nga sytë. Njëret për të tjerët kanë pushuar së ekzistuari, e ky vendim kërkon përqendrim të plotë me rastin e çdo daljeje nga shtëpia.

Vera kujton kohën kur befasohej në ato ditët e para, pasi muri i lartë prej llamarine agoi në mexhen mes kopshteve të tyre, jo me sjelljen e Antunit, assesi (nga ai priste edhe shumë më keq), por me sjelljen e Mandicës. Në fillim i dukej se pas çdo shpërthimi të tij, supet e Mandicës i rrudheshin paksa, e kryet në ecje i futet ca milimetra më poshtë, në fillim mendonte se asaj i vinte turp nga ai, gjithsesi tërë jetën e saj punoi si sekretareshë

e drejtorit gjeneral të PIK-ut, e kjo nënkupon pjekuri dhe finesë të caktuar në komunikim. Kostumet e saj prej shtofi, kaçurrelat poshtë kapelës, çanta prej lëkure dhe këpucët me taka të ulëta nuk i shkonin asessi mantelit të kaltër të Antunit si mësues i kulturës teknike, tringut të trashë të gishtit të këputur nga ndonjë fatkeqësi, dhe vikamës e cila i kapërcente lulet e Verës. I dukej se shiriti i magnetofonit me kolonën zanore të martesës së tyre do të përbëhej nga llafazania e Antunit të përcjellë me psherëtimat e herëpashershme të Mandicës. Me Mandicën dikur moti përtej gardhit i komentonte kushtet atmosferike, ia lëvdonin lulet dhe fidanët njëra-tjetrës. Kur u ngrit muri, gjërat dalëngadalë u bënë më të qarta, thuajse tani i shihte më qartë, tani kur nuk i shihte më. Mandica nuk ishte hiç më e sjellshme se i shoqi, nën jashtësinë e saj të lëmuar, të mbështjellë me cellofan fshihej e njëjta llafazani. Për një kohë shkëmbyen heshtas *mirëmëngjeset*, sikur aleate të marrshme, të heshtura në mes të luftës së zhurmshme të të dy bashkëshortëve, por pasi Miroslavi i mbijetoi pikës në tru, e Mandica në takime të rastësishme e kthente kokën, Vera e kuptoi se sa ishte mashtruar.

E ja Antuni tash, pas disa dekadash heshtjeje, sillet përgjatë shtegut të saj dhe kthen kokën nëpër kopsht sikur llaskuq i cili nuk di nga të shkojë. Vera e ndien se frymëmarrja po i rëndohet, veshët i kumbojnë nga shqetësimi. Dëshiron të thotë, *ik, or drejt, shporru nga këtu*. Ç'kërkon ai në kopshtin e saj? Ç'kërkon nga ajo? E sheh Miroslavin teksa del furishëm nga shtëpia, e kap Antunin për jakën e këmishës së hapur, e shtyn dhe i bërtet, *zhduku*. Qesh me atë pamje. Miroslavi është dukshëm më i vogël se Antuni, koka i mbërrin mu te jaka e Antunit, e pëllëmbët thatanike nuk duken aq bindëse ashtu të shtrënguara. Buza e poshtme e Antunit i zgjatet nga habia, tërhiqet me ngathtësi, ngatërrohet dhe e humb barazpeshën. Vera e ndien se trupi po i dridhet nga e qeshura. Ajo e di se pamja që po e sheh është vetëm frut i imagjinatës së saj të vetmuar, në realitet situata nuk do të qe zhvilluar ashtu, Miroslavit duart i shërbenin vetëm

për të mbajtur stilolapsin dhe cigaren, me to nuk dinte të qëronte hesape.

Vera mendoi se më e mira do të ishte ta mbyllte shtëpinë dhe ta fikte tranzistorin, e pastaj i kujtohet se është vonë për këtë punë, Antuni duhet ta ketë dëgjuar muzikën nga dritarja gjysmë e hapur, ai e di se ajo është në shtëpi. Mbase duhet lajmëruar policinë, e ç't'u thotë? *Në kopsht më ka hyrë komshiu me të cilin nuk flas tash e tridhjetë vjet?* Do t'ia kishin ndërprerë telefonatën me komentin *plaka e krisur...* Sigurisht, dhe me një po, plaka e krisur, natyrisht se po. Po fshihet në shtëpinë e vet, po shikon nëpër qepenin gjysmë të hapur, në vend se t'i dalë përpara dhe t'i thotë të gjitha ato që i zihen brenda për krejt këto dekada, nga ajo se sa mbrapsht u duk kur nisi ta shenjtëronte shtëpinë, ai i cili fëmijëve në shkollë gati deri në pension ua këpuste kryqet nga qaforet, se si përtej gardhit pështyu në kopshtin e tyre ndërsa Miroslavi po e hiqte simbolin ZNA SE nga porta, dhe kur dehej dhe ulërinte komunist, edhe pse me të njëjtën makinë shpesh shkonin në takime partiake. Vera mendoi se ai mur që ky e kishte ngritur megjithatë ishte gjë e mirë, e mbronte nga ky tërbim të cilin e ndiente sërish me po atë intensitet, thujse përplasja e tyre e trishtë po fillonte pikërisht tani.

Vera vendos t'i dalë përpara Antunit, do t'ia numërojë të gjithat me radhë, le të përballet së paku njëherë me vetveten. Do t'i thotë se më së shumti ishte prekur që nuk i kishin ardhur në varrim, as ai as Mandica, thujse Miroslavi ishte krejt i parëndësishëm, thujse ishte mizë praninë e së cilës përfundimisht po e hiqnin qafesh. Me ta hapur derën, ai rri ulur në kolltukun e thurur, merr frymë zëshëm thujse ato dhjetëra hapa përgjatë shtegut në fakt i ka hipur, shumë lart dhe shumë pjerrët. Shpinën e ka kërrusur, bërrylat i ka mbështetur për gjunjët e hapur, faqet e varura i hedhin valle ndërsa i kthen drejt saj. Versioni i harxhuar, i konsumuar, i vetvetes. Vera megjithatë është plot nervozë. Fjalitë e gatshme i vlojnë në fyt, e ndien se si i hipin drejt gjuhës, do të shpërthejnë fuqishëm.

– Kafe, komshike. – Antuni mezi belbëzon.

Vera ndalet dhe përnjëherë e kupton, ai paska harruar, paska harruar se ishin fjalosur. Pranë saj rri një plak matuf mendja e përzier e të cilit ia ka çuar këmbët në dekadën e gabuar. A është e mundur të ketë harruar gjithçka? Edhe murin, edhe heshtjen, edhe urrejtjen me të cilën ia thoshin emrat njëri-tjetrit? Urrejtja e kultivuar për aq vjet u avullua sikur vesa nga begonia. Verën e kaplon një trishtim i pashpjegueshëm, i përpin të gjitha fjalitë e përgatitura plot tërbim, tashmë ato nuk kanë kuptim. Jetët e tyre të murosura përnjëherë i shfaqen siç janë përnjëmend, të vockla dhe tejet qesharake. Përpiqet ta përfytyrojë Miroslavin në këtë tarracë, përpiqet ta vendosë pranë Antunit, por e sheh se nuk mundet, para syve i shtrihet vetëm boshllëku.

E lëshon trupin e saj plak prej letre në kolltukun e thurur pranë Antunit. Sytë i shkojnë rrotull plot frikë, duket sikur i mbyturi para se të fundoset. Vera ia vë dorën mbi dorë, përzihet lëmshi i venave të fryra dhe pikave në lëkurë.

– Çfarë të pëlqen, e ëmbël pa qumësht? – pyet.

Përkthim: Qerim Ondozi

Кафе, комшике

Тена Лончаревик

Вера си помисли дека ѝ се причинило, во последно време светлината и звуците си поигруваат со неа, особено при влезот со вака пробивачко бело сонце во замрачената куќа. Низ ненадејното црнило блескаат заостанатите кадри забележани во краткиот утрински период кога воопшто се осмелува да излезе надвор, пред нападот на летната жега. Откако е сама, секоја глетка се меша со некоја веќе одамна видена, како пред себе да турка вреќа во која се прпелкаат заплеткани слики од минатото, па на секое некоја ќе побегне надвор и ѝ скока пред очите. Ї се препушта на таа лажливост, откако остана сама, деновите и онака се сосема бесмислени и празни. Наутро пристава кафе, на масата ги става ѓезвето и шолјите. Вера знае дека Мирослав веќе го нема, ама во тој утрински ритуал како тоа да не е вистина, како да го гледа пред себе во неразбудената тишина, со кошулата на која не го закопчал горното копче, го гледа како ја набива цигарата на чибукот и бледнее во трагата на чадот. Оддалечениот разговор од улицата за миг е сосема разбирлив, а потем се стишува и исчезнува, заедно со тропотот на потпетиците и брмчењето на возилата. Вера го пали транзисторот за гласовите на спикерите што потпукнуваат да ја пополнат тишината, потем излегува во дворот, во куќниот фустан со ситни цветчиња оди кај расцутените далии и бегонии, тивко и милно им зборува додека ги полева.

Најпрвин не реагира, чкрипењето на отворањето на капијата се скрила во некоја жаловита оркестрација што цивка од транзисторот. Не реагира ниту на првиот повик на *газдата*, помисли дека ѝ се причинило, мора да ѝ се причинило. Тој глас не влегол во нејзиниот двор, веќе колку години таму? Забрзано ги превртува десетлетијата обидувајќи се да сфати кога конечно го подигна ѕидот и засекогаш ја пресече комуникацијата. На вториот повик на *газдата* мора да сирне. Го наведнува своето старечко, хартиено тело до онаа тесна лента светлина што продира под речиси сосема спуштената ролетна. До капијата, со раката положена на полуотворената врата стои тој, Антун. Се обрнува кон цвеќињата пружени до оградата, па зачекорува на тесната патека што води право кон терасата и на влезната врата од нејзината куќа.

Да, без сомнение е тој, ги влече глуждавите бели нозе во искинатите влечки, дебелата долна усна потскокнува со секој чекор. Во раскопчаната летна кошула, подуениот stomак ги растегнува вертикалните ребра на белата поткошула. Пропаднал од последниот пат кога го виде, тоа малку коса околу ушите сега е сосема седа, а образите обесени како на англиски булдог. Јазлите на нездравите вени синеат на восочната кожа на нозете, Вера е изненадена од размерот на пропаста што ја гледа пред себе. Не е дека не се среќаваат, во оние ретки ситуации кога ќе се одважи да прошета до центарот, таа мора да помине покрај дворот на Антун, ама тогаш настојува да оди праволиниски, со погледот насочен кон конечниот излез од улицата. Тие неколку метри покрај високата жива ограда ја следи молк, по тоа знае дека Антун е во дворот, знае дека тој и Мандица се здрвиле, со запрените градинарски ножици во рацете чекаат да им се мавне од видокругот. Едни за други престанаа да постојат, а таа одлука бара полна концентрација баш при ваквото излегување од дома.

Вера се сеќава дека беше изненадена на почетокот, откако високиот лимен ѕид осамна на размеѓето помеѓу

нивните дворови, не од Антуновото, тоа никако (од него беше подготвена и за многу полошо), туку од однесувањето на Мандица. Најпрвин ѝ се чинеше дека по секој негов испад рамената на Мандица малку повеќе се привлекуваат, а главата во одење ѝ се повлекува уште некој милиметар надолу, најпрвин мислеше дека таа се срами од него, сепак целиот работен век беше секретарка на генералниот директор на ПИК, а тоа подразбираше определена одмереност, фотија во комуникацијата. Нејзините штофени костими, косата навиткана под хауба, кожената торбичка и чевлите со малечка потпетица никако не одговараа со сината скутина на Антун, учителот по техничка култура, дебелиот чкунка од случајно во некоја незгода отсечениот прст и галамата што ги прескокнуваше цвеќињата на Вера. Ѐ се чинеше дека магнетофонската лента со звучниот запис од нивниот брак се состои од логорејата на Антун, проследена со повремениот воздишка на Мандица. Со Мандица некогаш одамна преку оградата знаеја да ги коментираат временските услови, меѓусебно си упатуваа комплименти за цвеќињата и си подаруваа расади. Кога го подигна сидот, работите почнаа целосно да се бистрат, како појасно да ги гледаше сега, кога веќе не ги гледаше. Мандица не беше ништо попристојна од својот маж, под измазнетата, во целофан завиткана надворешност се наоѓаше истата бесчувствителност. Некоје време уште потихум разменуваа добар ден како срамежливи, премолчани сојузнички среде гласната војна на двајцата мажи, ама откако Мирослав го преживеа првиот мозочен удар, а Мандица при случајните средби почна да ја врти главата, Вера сфати колку се излажала.

А еве го сега Антун, по толку десетлетија молчење, се тетерави по нејзината патека и се обрнува по дворот како пес скитник што ни самиот не знае каде да тргне. Вера чувствува како дишењето ѝ станува сè побрзо, во ушите ѝ татни вознемиреност. Посакува да заусти бегај, *ѓаоле, марш одовде*. Што има тој воопшто да бара во нејзиниот двор? Што има да бара од неа? Го гледа Мирослав како луто

излетува од куќата, го фаќа Антун за јаката од искинатата кошула, го оттурнува и 'ржи *да те нема*. Се насмевнува пред таа глетка. Мирослав е значително поситен од Антун, неговото теме досегнува тамам до таа јака, а ковчестите дланки се неуверливи така стегнати. Долната усна на Антун е растегната од изненадување, несмасно зачекорува наназад, се занесува губејќи ја рамнотежата. Вера чувствува како телото ѝ затреперува од смеење. Таа знае дека глетката што ја гледа е само плод на нејзината осамена фантазија, во стварноста ситуацијата не би се одиграла така, на Мирослав дланките му служеа само за држење пенкало и цигари, не знаеше да се пресметува со нив.

Вера помисли дека би било најдобро да ја заклучи куќата и да го изгаси транзисторот, а потоа се сети дека за тоа е веќе доцна, Антун низ полуотворениот прозорец мораше да ја чуе музиката, тој знае дека е дома. Можеби би требало да повика полиција, ама што да им каже? *Во дворот е соседот со кого не разговарам сигурно веќе триесет години?* Ќе ѝ ја спуштеа слушалката со задолжителното *луда баба...* Сигурно и е луда баба, секако дека е. Се крие во сопствената куќа, сирка низ полуотворената ролетна, наместо да застане пред него и да го изговори сето она што во неа врие сите овие десетлетија, од тоа како грозно изгледаше кога почна да ја свети куќата, тој, кој на школските деца речиси до пензија им ги тргаше крвчињата од синџирчињата, како преку ограда плукна во нивниот двор додека Мирослав ја вадеше налепницата СЕ ЗНАЕ од капијата, до тоа како по него пијан знаеше да вика *комуњариште*, иако често со истата кола заминуваа на партиски состаноци. Вера помисли дека тој сид што го подигна сепак беше добра работа, ја чуваше од овој бес што повторно го почувствува со иста јачина, како нивниот тажен судир штотуку да почнува.

Вера одлучи да излезе пред Антун, сè ќе му наброи, сè по ред, еднаш барем нека се соочи со самиот себе. Ќе му каже дека сепак најмногу ја повредило тоа што на погребот не дојдоа, ни тој ни Мандица, како Мирослав да беше сосема

безначаен, како да беше некаква мува од чие присуство се конечно ослободени. Кога ја отвори вратата, тој веќе седи во плетената фотелја, дише гласно како тие десетина чекори по патеката всушност да се искачувал, многу високо и многу стрмно. Грбот му е свиткан, лактите положени на раширените натколеници, обесените образи танцуваат додека се врти кон неа. Потрошена е, изабена верзија од себе. Во Вера сепак врие нервозата. Подготвените реченици гргорат во грлото, чувствува како се искачуваат кон јазикот, силно ќе избијат.

„Кафе, комшике“, промрморува Антун едвај разбирливо.

Вера застанува, па нагло сфаќа, тој заборавил, заборавил дека се скарани. Пред неа седи дементен старец чиј збркан мозок ги насочил нозете во погрешно десетлетие. Дали е можно да заборавил сè? И сидот и молчењето и презирот со којшто едни со други си ги изговараа имињата? Омразата негувана толку години изветреана како росата од бегунијата. Вера ја преплави необјаслива тага, ги проголта сите подготвени бесни реченици, сега веќе немаат смисла. Нивните пресидани животи одеднаш се укажуваат какви што навистина се, ситни и мизерно смешни. Се обидува да го замисли Мирослав на оваа тераса, се обидува да го смести до Антун, ама сфаќа дека не може, пред очите ѝ расте само празнина.

Го спушти своето старо, хартиено тело во плетената фотелја покрај Антун. Погледот му кружи уплашено, изгледа како некаков давеник миг пред да потоне. Вера ја положува својата рака на неговата, се помешуваат сплетовите на набрекатите вени и пегите на кожата.

„Какво кафе сакаше, благо, без млеко?“, праша.

Превод: Ѓоко Здравески

Fertik

Fertik
Фертик

Fertik

Lidija Deduš

Prolazila sam još jednom, stavku po stavku.

1. EKV – Dum dum, kasete
2. Alan Ford, Marti Misterija, Dilan Dog, Zagor – po jedan broj
3. Walkman i par rezervnih baterija koje sam skrivala tri mjeseca očekujući mogućnost ovog trenutka
4. Dezodorans koji miriši i namazan na znojne pazuhe
5. Rushdiejevu Djecu ponoći, koju nisam stigla vratiti u biblioteku prije nego što je izgorjela.

„I to je sve?“ pitala me stara.

„Sve“, rekla sam.

„A odjeća?“

„Pa rekla si najosnovnije!“

„Ti valjda misliš gola hodati po svijetu“, rekla je umorno.

Sva nam je odjeća ionako smrdila na podrum, jer smo mjesec dana proveli gotovo bez danjeg svjetla. Sedam četveročlanih obitelji u prostoriji bez prozora, noću i danju. Memla nam se uvukla u kožu i kosti, a vode za pranje nije bilo. I da je bilo, ne bi isprala taj miris.

Sedam obitelji, dvadeset i osmero ljudi. Prije „ovoga svega“, pozdravljali smo se samo u liftu. A sad smo, pritisnuti „ovim svim“, koje smo govorili kao eufemizam da ne moramo reći strašnu riječ koja počinje na R, čamili u podrumu kao jedna. I

kad bi netko izlazio iz podruma, strepili smo i čekali da se vrati, kao da čekamo nekoga svog, rodenog.

Prije sam mislila da ću postati nešto drugo. Netko lud i sasvim suprotan od svojih staraca. Trejdmak obitelji po kojem će moje starce zaustavljati u gradu i pitati za mene, a moju sestru spominjati po „ovo ti je sestra te i te, ma znaš je, poznata po tome i tome.“ A sad sam imala memljivu odjeću i strah.

U sobi je bio mrak. Iako je bila samo pola metra od mene, nisam staroj mogla vidjeti lice. Ali, energija koju je odašiljala izazivala je u meni nervozu i strah i po tome sam znala da ništa ne valja. Bila je unezvjerena. Vadila je iz ormara i na krevet slagala gaće, čarape, zelenu majicu s kapuljačom i dugim rukavima, jednu s kratkim rukavima koju mi je odabrala na sniženju po svom ukusu. A nikad nije imala ukusa. Kupovala mi je, a ja sam ih mrzila, veste i tregerice od širokog samta u govornim bojama, jakne s naramenicama za gospođe i dolčevite od angore koje su me bockale pa bih se češala po cijelom tijelu i pravila kraste koje joj nisam smjela pokazati jer bi odmah digla frku. Jednostavno nije kužila. Mrzila sam tu odjeću i bila na nju alergična. Metaforički. A ona ju je uporno kupovala jer je bilo važno držati do standarda, do kvalitete, kako je govorila. „Pogledaj kako je ovo kvalitetno“, rekla bi. „Nećemo kupovati te mikimaus majice što se poderu nakon tri dana, ovo možeš nositi i dogodine.“

U dnevnoj sobi je čekala sestra sa svojim popisom i stvarima. „Daj da vidim šta si ti uzela“, rekla sam sestri i raširila torbu. Njezine stvari su već bile složene na dnu. Oduvijek me nervirala svojim redom i točnošću.

1. Maskara
2. Ruž za usne – sedefasti
3. Rumenilo
4. Puder
5. Hikmetovo pismo.

Hikmetovo pismo u kojem joj piše o ljubavi koja ih je spojila, a sada ih razdvaja, kako će je čekati, kako će i on uskoro izaći i pronaći je gdje god bila. Mislila je da ne znam. A sve sam ih pročitala. „Voljena moja volijo bi da smo stalnoma skupa ali moja glava se koleba u oblacima crnim i ti stalno prateći me oblaci mi zamagljuju moj pogled.“

Vidjela sam ga jednom. Lijep i nepismen. Nije imao odgovor na pitanje koja mu je omiljena knjiga.

„Samo šminku nosiš?“ pitala sam je.

„Da, i?“

„Šta će ti šminka, imaš momka.“

„Pa nisam mrtva“, odgovorila mi je hladno, kao da jeste.

Počela sam, povrh njezinih, slagati svoje stvari. Putna torba je bila zaista mala, ostala iz vremena kad je stari odlazio na službena vikend-putovanja i kad je služila za *ni previše, ni premalo, taman* stvari koje je trebao nositi u hotel:

1. Rezervne gaće
  2. Čarape
  3. Šteku Jugoslavije
  4. Brijaći aparat
  5. Rezervnu košulju
  6. Četkicu i pastu za zube
- i fertik.

Uvijek je na kraju bio fertik, tako je stari završavao svaki popis.

Gotovo.

Često bi, jer je mislio da nam je to smiješno, pričao anegdotu o nekom liku iz rodnog sela koji je išao na općinu prijaviti svoje četvero djece. Franc, Pavle, Joža, Štef i fertik, rekao je, pa su općinari u knjige uveli i peto dijete – Fertika. Nije nam bilo smiješno, ali smo se smijale iz pristojnosti.

Sad je sestra nogama obujmila napola punu torbu u koju je moglo stati još ponešto, ali nijedna od nas nije više marila. Stara

je uzdahnula: „Dobro, idete ionako samo na dva tjedna. Stvari su vam ovdje, kad se ovo sve smiri...“

Kad se ovo sve smiri. Svi su to govorili. „Ma šta se brinete, neće vam ovo dugo, mjesec dana maksimalno.“ Pokušavala sam ne misliti na sve što ostavljam iza sebe.

Knjige.

Ploče. Taman sam dobila Talking Headse kad je ukinulo struju.

Albume sa sličicama.

Stripove.

Dnevnike u koje sam pisala banalije kao „vidjela sam A. i srce mi je zatreperilo od sreće.“ Glupača.

Pisma koja smo Milica i ja razmjenjivale na raspustu kad bi ona otišla kod tetke u Beograd, a ja kod babe u Varaždin.

Kasete na koje sam snimala muziku s radija. Ako ih je itko kasnije našao i slušao, mogao je vidjeti u šta sam se pretvarala. Iz ljupke slušačice Whitney Houston i Kylie Minogue u ljutu pankericu wannabe kojoj se zadnja presnimljena kompilacija Sex Pistolsa, Clasha i Smithsa toliko izlizala da je pukla, ali sam je uspjela zalijepiti selotejpom i nastavila slušati.

Osjećala sam se odvratno. Povraćalo mi se. Iz dna guzice u noge i ruke, prema glavi, širilo se u valovima. Kao da ću se urušiti u samu sebe. Najgore je bio u crijevima. Istovremeno mi se i pišalo. Godinama poslije psihijatri će mi reći da je to tjeskoba uzrokovana traumom. Svejedno, nisam htjela pokazati kako se osjećam. Stara je pokazivala za sve tri. Sestra je bila hladna kao špricer, barem na van. Takva je bila oduvijek. Kameno lice. Vidjela sam je da plače samo jednom kad nam je stari zbog *preglasne muzike* uletio u sobu pa, uz puno galame, iz gramofona izvukao ploču i prelomio je na koljenu. Sljedeći dan je kupio novu, ali nam se nikad nije izvinuo.

Bila je mirna noć, kakvu nismo imali u zadnja četiri mjeseca. Iz daljine je dopiralo povremeno puškanje, predaleko da bismo se brinuli. Osluškivala sam i čekala da čujem lupkanje po

radijatoru u kupaonici, znak da je Milica budna i da mi želi sretan put. Nekad je stanovala iznad mene. U normalnim vremenima, prije nego je sve ovo počelo, imale smo svoje znakove sporazumijevanja. Svoj kôd. Pet sitnih udaraca značilo je „tu sam, jesi li i ti“. Dva uzastopna značila su „jesu li ti starci doma.“ Dva razmaknuta su bila znak da nisu, samo jedan da jesu. Ako je ona kucnula dvaput razmaknuto, ja sam išla k njoj, i obratno. Gore je sad živjela nova obitelj. Milica je sa svojima otišla u Beograd kad je zapucalo. Mi smo im sušili veš po radijatorima jer nije bilo vremena za normalno pakiranje. Ni za pozdrav. Držala sam njene gaće u rukama i plakala.

Sjela sam na wc i odugovlačila nadajući se da ćemo zakasniti i na Voju i na autobus i na novi život koji nas je čekao. Mene nije mogao prevariti lažni optimizam da će se sve ovo smiriti i da ćemo se, za dva tjedna maksimalno, vratiti kući. Previše krvi je upućivalo na to da neće. Uostalom, i Miličini su mislili da idu na dva tjedna. Nisam to htjela reći pred starom. Ona je sredila Voju, ona će nas pratiti na bus. Ona će se vratiti ovamo i tri godine svakoga dana čekati da joj netko javi jesu li joj djeca iz grada uopće izašla živa.

WC je bio začepljen jer vode nije bilo tjednima. Nosili smo je u karnistrima s centralnog mjesta u kvartu gdje je, jednom tjedno, dolazio kamion. Jednom stare nije bilo satima. Mislile smo da ju je skinuo snajper. Kad je došla, oko vrata je imala gajtan s dva karnistra po pet litara i toliko još u rukama. Da je imala sto ruku, ne bi bilo dovoljno. Govorila je da su se u wc-ugovna zasušila u vertikalni i da ih više ni bog otac neće oprati. „Jebem ti boga,“ rekla bi, „ako me ne ubije onaj s brda, ubit će me ovaj iz govana.“

Sad nam je u torbu ubacila još nekoliko uložaka, dva ručnika i nastavila se okretati po stanu kao muha bez glave jer „sve bi trebalo, a ništa ne stane.“

Još je bila noć kad je stigao Vojo – vojnik koji nas je trebao prebaciti na Stup. Otamo su išla dva autobusa kojima smo mi trebali odjebati odavde. Iz ovog nečijeg rata. Od nas do Stupa trebalo je voziti preko stotke u cik-cak. Inače, ode glava od snajpera.

Ne mnogo stariji od sestre, u maskirnoj uniformi, masne kose, Vojo je rekao: „Pičimo odma. Za pola sata će bit dan i vidiće nas onaj odozgo.“ Mama nas je obje poljubila. U očima su joj, kao kapljice u infuziji, pupile suze, ali ostala je pribrana. Uzela je ključeve, potapšala se po džepu kao da provjerava je li uzela život, i rekla: „Idemo!“

A meni su u glavi krenule riječi:

*‘And we’re not little children
And we know what we want
And the future is certain
Give us time to work it out’*

I prvi put sam staru htjela zagrliti i reći joj da ne smetaju ružne veste. I da će se stari vratiti. I da će sve ovo proći. I gurnula sam ruku u džep da vidim je li taj popis tu. Bez njega ne idem.

Pisalo je:

1. Čika Ibro
2. Čika Pajo
3. Komšija Tadić
4. Komšija Aco
5. Moj stari.

Koji je zadnjim atomima hrabrosti ispod klimavo dopisao:

I fertik.

Fertik

Lidija Dedush

Kalova edhe një herë, pikë për pikë.

1. EKV – Dum dum, kasetë
2. Alan Fordi, Marti Misterija, Dilan Dog, Zagor – nga një numër
3. Walkmani dhe një palë baterish rezervë të cilat i mbaja fshehur për tre muaj në pritje të mundësisë së këtij çasti
4. Deodoranti me erë dhe i lyer nën sqetullat me djersë
5. Fëmijët e Mesnatës së Rushdit të cilin nuk arrita ta kthej në bibliotekë para se të digjej.

“Kjo është e gjitha?”, më pyet lokja.

“E gjitha”, u përgjigja.

“E rrobat?”

“Ti më the më elementaret!”

“Amendon ti të sillësh lakuriq rreth e rrotull?”, tha lodhshëm.

Gjithsesi, të gjitha rrobave tona u vinte erë bodrumi, sepse e kaluam një muaj të tërë pa dritë të ditës. Shtatë familje katëranëtarëshe në një hapësirë pa dritare, ditë e natë. Lagështia na ishte futur në palcë, e ujë për larje nuk kishte. Edhe po të kishte, nuk do ta shpëlante dot atë erë.

Shtatë familje, njëzet e tetë frymë. Para “gjithë kësaj”, përshëndeteshim vetëm në lift. E tash, të detyruar nga “e gjithë kjo”, që ne e përdornim si eufemizëm për të mos e thënë atë fjalë të llahtarshme e cila fillon me shkronjën L, rrinim bashkë në bodrum si një familje. Dhe kur dikush dilte nga bodrumi,

frikësoheshim dhe prisnim të kthehej, si të ishim duke e pritur dikë tonin.

Dikur mendoja se do të bëhesha diçka tjetër. Person i marrë dhe krejt i ndryshëm nga pleqtë e mi. Marka e familjes sipas së cilës pleqte e mi do t'i ndalin në qytet dhe t'i pyesin për mua, e motrën time do ta përmendin sipas “kjo është motra e filanes, e ke parasysh, njihet për këtë dhe atë”. E tash kisha rroba dhe frikë plot lagështi.

Në dhomë ishte terri. Edhe pse ishte vetëm gjysmë metri larg meje, lokes sime nuk ia shihja dot fytyrën. Por, energjia të cilën e përçonte mua më shkaktonte nervozë dhe frikë dhe kështu unë e dija se diçka nuk po shkon si duhet. Ishte e përhumbar. Nxirrte nga dollapi dhe mbi shtrat i paloste brekët, çorapet, bluzën jeshile me kapelë me mëngë të gjata, tjetrën me mëngë të shkurtra të cilën ma kishte zgjedhur me zbritje sipas shijes së saj. E kurrë nuk pati shije. Më blinte, e unë i urreja, xhemperë e pantollona somoti të gjerë me ngjyrë jashtëqitjesh, xhaketa me supe të fryra për zonja dhe dolçevita të leshta të cilat më shponin dhe pastaj kruhesha në gjithë trupin dhe bëja flluska të cilat nuk guxoja t’ia tregoja sepse shpërthente belaja. Thjesht nuk ia rrokte. I urreja ato tesha dhe kisha alergji prej tyre. Metaforike. E ajo i blinte me ngulm sepse ishte shumë me rëndësi të ruhej standardi, cilësia, kështu thoshte. “Shih çfarë cilësie ka kjo”, thoshte. “Nuk do t’i blemë ato bluza mikimaus sepse shqyhen për tri ditë, këtë mund ta veshësh edhe në mot”.

Në dhomën e ndejës priste motra me listën dhe gjërat e saj. “Më jep të shoh çka more ti”, i thosha motrës dhe e hapja çantën. Gjërat e saj tashmë ishin palosur në fund. Gjithmonë më nervozonte me rregullin dhe saktësinë e saj.

1. Maskara
2. Buzëkuqi – ngjyrë sedefi
3. Cinabari
4. Pudra

5. Letra e Hikmetit.

Letra e Hikmetit në të cilin i shkruan për dashurinë e cila i ka bërë bashkë, e tash po i ndan, se do ta presë, se edhe ai së shpejti do të dalë e ta gjejë kudo që ishte. Mendonte se unë nuk e di. E unë i kam lexuar të gjithat. “E dashuria ime, do të doja me qenë bashkë, por koka ime lëkundet në re të zeza dhe ato re të zeza më ndjekin pa pra dhe m’i mjugullojnë sytë”.

E kam parë njëherë. I bukur dhe i pashkollë. Nuk kishte përgjigje për pyetjen se cili ishte libri i tij i preferuar.

“Grim dhe asgjë më shumë?” e pyeta.

“Po, edhe!?”

“Ç’të duhet grimi, ti ke të dashur”.

“Po unë s’kam vdekur”, m’u përgjigj ftohtë, si të kishte vdekur.

Mbi gjërat e saj fillova t’i paloj gjërat e mia. Çanta e udhëtimit ishte vërtet e vogël, kishte mbetur nga kohërat kur plaku shkonte në udhëtime zyrtare të fundjavës dhe kur shërbente për *as tepër, as pak, tamam* gjëra të cilat i duheshin për në hotel:

1. Brekë rezervë
2. Çorapa
3. Një kuti të Jugosllavisë
4. Makinë rroje
5. Këmishë rezervë
6. Brushë dhe pastë dhëmbësh dhe fertik.

Gjithmonë në fund ishte fertik, kështu plaku e mbaronte çdo listë.

U krye.

Shpeshherë, ngase mendonte se na dukej qesharake, e tregonte anekdotën për një burrë të katundit të tij i cili shkonte në komunë për t’i regjistruar katër fëmijët e tij. Franc, Pavle, Jozha, Shtef dhe fertik, thoshte, dhe zyrtarët në libra e regjistruan edhe fëmijën e pestë – Fertikun. Nuk na dukej qesharake, por qeshnim nga mirësjellja.

Tash motra e mbështolli me këmbë çantën gjysmë të mbushur në të cilën mund të futej edhe ndonjë gjë, por asnjëra prej nesh nuk donte t'ia dinte më. Lokja ofshau: “Eh, gjithsesi po shkoni vetëm për dy javë. Gjërat i keni këtu, kur e gjithë kjo të qetësohet...”

Kur e gjithë kjo të qetësohet. Të gjithë thoshin kështu. “Po pse po mërziteni, nuk do të zgjasë kjo shumë, maksimumi një muaj”. Përpiqesha të mos mendoja për gjithçka që po lija pas.

Librat.

Pllakat. Sa i kisha siguruar Talking Headsët kur u ndal rryma.

Albumet me fotografi.

Stripët.

Ditarët në të cilët i shkruaja banalitetet si “e pashë A-në dhe zemra më fluturoi nga gëzimi”. Budallaqe.

Letrat të cilat Milica dhe unë i shkëmbenim gjatë pushimit kur ajo shkonte te tezja në Beograd, e unë te gjyshja në Varazhdin.

Kasetat në të cilat e incizoja muzikën nga radioja. Nëse dikush më pas i gjente dhe i dëgjonte, mund të shihte se në çka po shndërrohesha. Nga dëgjuesja e ëmbël e Whitney Houstonin dhe Kylie Minogueit në wannabe pankere të egër, kompilacioni i fundit i Sex Pistolsëve, Clashit dhe Smithsëve të së cilës ishte incizuar aq shpesh saqë ishte këputur, por unë ia kam dalë ta ngjitja me shirit dhe të vazhdoja ta dëgjoja.

Ndihesha tmerrshëm. Më vellej. Nga fundi i prapanicës në këmbë dhe duar, drejt kokës, përhapej valë-valë. Sikur donte të shpërthente në brendi. Më e keqja ndodhte brenda zorrëve. Njëkohësisht kisha nevojë të pshurrem. Vite më vonë psikiatrët do të më thonin se kjo ishte tendosje e shkaktuar nga trauma. Por, unë nuk doja të tregoja se si ndihesha. Plaka e tregonte këtë për të trija. Motra ishte e ftohtë akull, së paku nga jashtë. Kështu ishte përherë. Zemërgur. Vetëm një herë e kam parë të qajë kur plaku për shkak të muzikës shumë të zhurmshme ia behu në dhomë dhe, me shumë shamatë, nga gramafoni e

nxori pllakën dhe e theu me gjunjë. Të nesërmen e bleu një të ri, por kurrë nuk na kërkoi falje.

Ishte natë e qetë, të tillë nuk e kishim tash e katër muaj. Nga largësia depërtonin të shtëna sporadike, shumë larg për t'u bregosur. Dëgjoja dhe prisja trokitjet mbi radiator në banjo, shenjë se Milica ishte zgjuar dhe më dëshiron rrugë të mbarë. Dikur jetonte mbi banesën time. Në kohë normale, para se të niste e gjithë kjo, ne kishim shenjat tona për t'u marrë vesh. Kodin tonë. Pesë goditje të lehta nënkuptonin “këtu jam, a je edhe ti”. Dy goditje të njëpasnjëshme ishin “a janë pleqtë në shtëpi”. Dy goditje të ndara ishin shenjë se nuk janë, vetëm një goditje se janë. Nëse ajo i bënte dy goditje të ndara, unë shkoja te ajo, dhe anasjelltas. Lart, tash jetonte një familje tjetër. Milica me të sajët kishte shkuar në Beograd kur filluan krismat. Ne u thanim rrobat mbi radiatorë sepse nuk kishte kohë për paketim normal. As për t'u përshëndetur. I mbaja brekët e saj në dorë dhe qaja.

U ula në WC dhe u sorollata me shpresë se do të vonoheshim edhe për te Voja edhe për në autobus edhe për në jetën e re e cila po na priste. Mua nuk më mashtronte dot optimizmi i rremë se e gjithë kjo do të qetësohet dhe se, për dy javë maksimum, do të kthehemi në shtëpi. Gjaku i tepërt linte të kuptohej se nuk qe ashtu. Përndryshe, edhe ata të Milicës mendonin se po shkonin për dy javë. Këtë nuk doja ta thosha para lokes. Ajo e kishte ndrequr Vojën, ajo do të na përcillte tek autobusi. Ajo do të kthehej këndeje dhe për tri vjet me radhë, çdo ditë do të presë që dikush t'i tregojë nëse fëmijët e saj kishin dalë të gjallë nga qyteti.

WC-ja ishte e mbyllur sepse ujë nuk kishte me javë të tëra. E sillnim me bidonë nga vendi qendror në kuart ku, një herë në javë, vinte kamioni. Një herë lokja nuk u kthye për orë të tëra. Mendonim se e kishte palosur snajperi. Kur u kthye, rreth qafës e kishte një gajtan me dy bidonë pesëlitërshe dhe po aq në duar.

Të kishte njëqind duar, nuk do t'i kishin mjaftuar. Thoshte se në WC muti ishte tharë në vertikale dhe se tash as dreqi as i biri nuk do të mund ta lante. “Të dhjefsha fatin”, thoshte, “nëse nuk më vret ai nga kodra, do të më vrasë ky nga muti”.

Tash në çantë na kishte futur edhe disa peceta, dy peshqirë dhe vazhdoi të sillej e pështillej nëpër banesë si pula pa krye sepse “gjithçka duhet, e për asgjë s’ka vend”.

Ishte akoma natë kur erdhi Voja – ushtari i cili duhej të na çonte deri në Stup. Nga aty shkonin dy autobusë me të cilët ne do të duhej të shporreshim nga këtu. Nga kjo luftë e dikujt. Nga vendi ynë e deri në Stup duhej vozitur mbi njëqind në orë në zigzage. Përndryshe, të iku koka nga snajperi.

Pak më i madh se motra, në uniformë ushtarake, me flokë të yndyrshme, Voja tha: “Ecim menjëherë. Për gjysmë ore do të bëhet dritë dhe do të na shohë ai lart”. Mami na puthi të dyjat. Në sytë e saj, si pikat e infuzionit, fryheshin lotët, por nuk u dha. Mori çelësat, e preku xhepin sikur po kontrollonte nëse e kishte marrë jetën, dhe tha: “Shkojmë”.

E në kokën time jehuan fjalët:

*‘And we’re not little children
And we know what we want
And the future is certain
Give us time to work it out’*

Dhe për herë të parë doja ta përqafoja loken dhe t'i them se xhemperët e shëmtuar nuk më pengonin. Dhe se plaku do të kthehej. Dhe se e gjithë kjo do të kalojë. Dhe e futa dorën në xhep për të parë në ishte aty ajo listë. Pa të nuk shkoj.

Shkruante:

1. Xha Ibro
2. Xha Pajo
3. Komshiu Tadiq
4. Komshiu Aco
5. Plaku im.

I cili me atomët e fundit të guximit kishte sharravitur përfundi:

Dhe fertik.

Përkthim: Qerim Ondozi

Фертик¹

Лидија Дедуш

Поминував уште еднаш, ставка по ставка.

1. ЕКВ – Дум дум, касета

2. Алан Форд, Марти Мистерија, Дилан Дог, Загор – по еден број

3. Вокмен и неколку резервни батерии што ги криев три месеци очекувајќи ја можноста за овој миг

4. Дезодоранс што мириса и намачкан на испотени пазуви

5. Руждиевата „Деца на полноќта“, која не стигнав да ја вратам во библиотеката пред да изгори.

„И тоа е сè?“, ме праша старата.

„Сè“, реков.

„А алишта?“

„Па рече најосновното!“

„Ти изгледа мислиш гола да одиш по светот“, рече уморно.

Целата облека и онака ни смрдеше на подрум, зашто еден месец поминавме речиси без дневно светло. Седум четиричлени семејства во просторија без прозорци, ноќе и дење. Влагата ни се вовлече во кожата и коските, а вода за миене немаше. И да имаше, немаше да го измие мирисот.

Седум семејства, дваесет и осуммина луѓе. Пред „сето ова“, се поздравувавме само во лифтот. А сега, притиснати

---

1 Германизам што значи подготвено, готово (заб. на прев.).

во „сето ова“, кое го кажувавме како еуфемизам за да не мора да го кажеме страшниот збор што почнува на В, чмаевме во подрумот како едно. И кога некој ќе излезеше од подрумот, страхувавме и чекавме да се врати, како да чекаме некој свој, роден.

Порано мислев дека ќе станам нешто друго. Некој луд и сосема спротивен од своите старци. Трејдмарк на семејството, по којшто моите старци ќе ги запираат низ град и ќе ги прашуваат за мене, а сестра ми ќе ја спомнуваат по „ова е сестрата на таа и таа, а бе, ја знаеш, позната е по тоа и тоа“. А сега имав мемлива облека и страв.

Во собата беше мрак. Иако беше на само пола метар од мене, не можев да ѝ го видам лицето на старата. Но енергијата што ја испраќаше предизвикуваше во мене нервоза и страв и по тоа знаев дека ништо не чини. Беше вџашена. Вадеше од шкафот и на креветот ставаше гаќи, чорапи, зелена маица со качулка и долги ракави, една со кратки ракави што ми ја одбра на попуст по свој вкус. А никогаш немаше вкус. Ми купуваше, а јас ги мразев, џемперчиња и комбинезонки од широк сомот во гомнести бои, јакни со потполнки за госпоѓи и долчевити од ангора што ме боцкаа, па се чешав по целото тело и правев красти што не смеев да ѝ ги покажам зашто веднаш ќе направеше фрка. Едноставно не контакташе. Ги мразев тие алишта и бев алергична на нив. Метафорички. А таа упорно ги купуваше затоа што ѝ беше важно да држи до стандардот, до квалитетот, како што велеше. „Види колку е квалитетно ова“, ќе речеше. „Нема да ги купуваме тие микимаус маици што се кинат за три дена, ова можеш да го носиш и догодина.“

Во дневната соба чекаше сестра ми со својот попис и со работите.

„Дај да видам што си зела ти“, ѝ реков на сестра ми и ја

раширив торбата. Нејзините работи веќе беа спакувани на дното. Отсекогаш ме нервираше со својот ред и со точноста.

1. Маскара
2. Кармин за усни – седефест
3. Руменило
4. Пудра
5. Писмото од Хикмет

Писмото од Хикмет во кое ѝ пишува за љубовта што ги споила, а сега ги разделува, како ќе ја чека, како и тој наскоро ќе излезе и ќе ја пронајде каде и да е. Мислеше дека не знам. А сè имав прочитано. „Љубена моја би сакал да сме стално заједно ама мојава глава се колеба во облаци црни и тије стално ме пратат облациите ми го замаглуваат мојот поглед.“

Го видов еднаш. Убав и неписмен. Немаше одговор на прашањето која книга му е омилена.

„Само шминка носиш?“, ја прашав.

„Да, и?“

„Што ќе ти е шминка, имаш дечко.“

„Па, не сум мртва“, ми одговори студено, како да е.

Почнав, врз нејзините, да ги пакувам своите работи. Патната торба беше навистина мала, останата од времињата кога стариот одеше на службени викенд-патувања и кога служеше за *ни премногу, ни премалку, тамам* за работите што требаше да ги носи во хотелот:

1. Резервни гаќи
2. Чорапи
3. Штека „Југославија“
4. Апарат за бричење
5. Резервна кошула
6. Четкичка и паста за заби
и фертик.

Секогаш на крајот беше фертик, така го завршуваше стариот секој попис.

Готово.

Често, затоа што мислеше дека тоа ни е смешно, ја раскажуваше анегдотата за некој лик од родното село, кој одел во општината да си ги пријави четирите деца. Франц, Павле, Јоже, Штеф и фертик, рекол, па општинарите во книгите го вовеле и петтото дете – Фертик. Не ни беше смешно, ама се смеевме од пристојност.

Сега сестра ми со нозете ја опфати напалу полната торба во која можеше да собере уште по нешто, ама ниедна од нас веќе не се грижеше. Старата воздивна: „Добро, и онака одите само на две недели. Работите ви се овде, кога ќе се смири сето ова...“

Кога ќе се смири сето ова. Сите тоа зборуваа. „А бе, што се секирате, нема ова долго да трае, еден месец максимално.“ Се обидував да не мислам на сè што оставам зад себе.

Книгите.

Плочите. Тамам ги добив Токинг хедс кога ја укинаа струјата.

Албумите со сликички.

Стриповите.

Дневниците во кои пишував баналности како „го видов А. и срцето ми затрепери од среќа.“ Глупачка.

Писмата што Милица и јас ги разменувавме на распуст кога таа ќе отидеше кај тетка си во Белград, а јас кај баба ми во Вараждин.

Касетите на кои ја снимав музиката од радио. Ако некој подоцна ги нашол и ги слушал, можел да види во што сум се претворала. Од симпатична слушателка на Витни Хјустон и Кајли Миног во налутена панкерка wannabe на која последната преснимена компилација од Секс пистолс, Клеш и Смитс толку се излижала што пукнала, ама успеав да ја залепам со селотејп и продолжив да ја слушам.

Се чувствував одвратно. Ми се повраќаше. Од дното на газот во нозете и рацете, накај главата, се ширеше во

бранови. Како во самата себе да ќе се струполам. Најлошо ми беше во цревата. Истовремено и ми се мочаше. Години потоа психијатрите ќе ми речат дека е тоа тегоба предизвикана од траума. Сеедно, не сакав да покажам како се чувствувам. Старата покажуваше за сите три. Сестра ми беше ладна како шприцер, барем кон надвор. Таква беше отсекогаш. Камено лице. Само еднаш ја имав видно да плаче, кога стариот поради *прегласната музика* ни влета во собата, па со многу галама ја извлече плочата од грамофонот и ја скрши на коленото. Следниот ден купи нова, ама никогаш не ни се извини.

Беше мирна ноќ, каква што немавме во последните четири месеци. Од далечината допираше повремено пушкарење, предалечно за да се грижиме. Наслушнував и чекав да го чујам тропкањето по радијаторот во бањата, знак дека Милица е будна и дека ми посакува среќен пат. Некогаш живееше над мене. Во нормалните времиња, пред да почне *сето ова*, ги имавме своите знаци за разбирање. Свој код. Пет малечки удари значеше „тука сум, дали си и ти“. Два врзани удари значеа „дома ли ти се старците“. Два раздвоени удари беа знак дека не се, само еден дека се. Ако тропнеше двапати раздвоено, јас одев кај неа, и обратно. Горе сега живееше ново семејство. Милица со своите отиде во Белград кога запука. Ние им ги сушевме алиштата по радијаторите, зашто немаше време за нормално пакување. Ни за поздрав. Ги држев в раце нејзините гаќи и плачев.

Седнав во вецето и одолговлекував надевајќи се дека ќе му задоцниме и на Војо и за автобусот и за новиот живот што нè чекаше. Мене не можеше да ме прелаже лажниот оптимизам дека *сето ова* ќе се смири и дека, за две недели максимално, ќе се вратиме дома. Премногу крв упатуваше на тоа дека нема. Впрочем, и на Милица нејзините мислеа дека одат на две недели. Не сакав да го кажам тоа пред старата. Таа го среди Војо, таа ќе нè испрати на автобус. Таа

ќе се врати ваму и три години секој ден ќе чека некој да ѝ јави дали децата воопшто излегле живи од градот.

Веџето беше затнато зашто со недели немаше вода. Ја носевме во канистри од централното место во кварталот каде што, еднаш неделно, доаѓаше камион. Еднаш старата ја немаше со саати. Мислевме дека ја скинал снајпер. Кога дојде, околу вратот имаше гајтан со два канистри по пет литри и уште толку во рацете. Да имаше сто раце, немаше да биде доволно. Велеше дека во веџето гомната се засушиле во вертикала и дека веќе ни Господ Бог нема да ги исчисти. „Ти ебам Господ“, ќе рече, „ако не ме убие оној од ридот, ќе ме убие овој од гомнава.“

Сега во торбата ни пикна неколку влошки, две крпи и продолжи да се врти по станот како мува без глава зашто „сè би требало, а ништо не собира“.

Уште беше ноќ кога стигна Војо – војникот што требаше да нè префрли на Ступ. Оттаму одеа два автобуси со кои требаше да одјебеме одовде. Од оваа нечија војна. Од нас до Ступ требаше да вози преку стотка цик-цак. Инаку, отиде главата од снајперот.

Не многу постар од сестра ми, во маскирна униформа, со мрсна коса, Војо рече: „Шибаме одма. За пола саат ќе биде ден и ќе нè види оној одозгора.“ Мама нè бакна двете. Во очите, како капки во инфузија, ѝ пупеа солзи, ама остана прибрана. Ги зеде клучевите, се потапка по џебот како да проверува дали си го зела животот, и рече: „Одиме!“

А мене во главата ми тргнаа зборовите:

*'And we're not little children
And we know what we want
And the future is certain
Give us time to work it out'²*

---

2 Talking Heads, Road to Nowhere

И првпат сакав да ја прегрнам старата и да ѝ кажам дека не пречат грдите џемперчиња. И дека стариот ќе се врати. И дека сето ова ќе помине. И ја пикнав раката в џеб за видам дали тој попис е тука. Без него не одам.

Пишуваше:

1. Чичко Ибро
2. Чичко Пајо
3. Комшијата Тадик
4. Комшијата Аџо
5. Стариот мој.

Кој со последните атоми храброст одоздола климаво допишал:

И фертик.

Превод: Ѓоко Здравески

Graho

Graho

Γραχο

Graho

Dražana Marković Krezić

U cik zore, kada je iznad bakine kuće nebo još ljubičasto od noćne svježine a sunce negdje tamo iza, na drugoj strani Grmeča, već najavilo dolazak dana, moj oroz Graho je s vrha krošnje jabuke, baš s grane koju vidim iz svog kreveta, najavljivao novi dan upornim kukurijekanjem, zvonkim i prodornim, a za mene strogim i nestrpljivim. To nam je bio tajni znak – meni da skočim iz kreveta i sjednem na drvenu klupicu prozora moje sobe, a Grahi da vidjevši mene još jednom kukurijekne, sada veselo, pa se šušteći krilima u letu spusti s grane u moje krilo, sav raščupan. Tu bi se umirio i malo otkunjao.

Kunjao je Graho i ovog jutra spokojno na mom krilu dok sam mu polako, da ga ne probudim, slagala grahorasta pera, perja i paperja i, kao da ih prvi put vidim, sa čuđenjem se divila bojama u koje su se prelijevala na suncu koje se polako promaljalo iznad šumovitog brežuljka. Grahu sam izabrala kao poklon za svoj peti rođendan, između svih pilića koje je prethodne godine izlegla koka Bilka.

Rezak zvuk telefona zaparao je tišinu našeg lijenog jutra. I Graho i ja smo skočili. Moja mama Zehra već je bila na hodniku i razgovarala na telefonu. Čula sam i da baka Mileva pita je li to Dane. Dane je moj tata, koji je otišao kad sam bila još beba. Nekad bi se odjednom pojavio da nas sve izgrli, da mi kaže kako sam ja njegova sjajna zvjezdica, da mama i baka uglas plaču i da onda dugo dugo u noć s mamom priča i priča. Ujutro kad se probudim nije više tu.

Prislonjene glave uz vrata, čula sam kako mama plače i jeca. Plakala je i baka s njom. Malo poslije mama je došla u sobu i rekla mi da se trebamo odmah nakon doručka spremati na put, da nas dvije idemo kod tate u Beograd i da ćemo tamo proslaviti moj šesti rođendan. Pitala sam je zašto su joj oči tako crvene i napuhane, ona je rekla da ju je sinoć na hodniku propuh ubio.

Nekako sam nasilu popila šolju pjene koju je baka svako jutro baš za mene kupila s vrućeg mlijeka i kojoj sam se uvijek radovala. Počela sam spremati svoje stvari. Naravno, Graho je moja prva stvar! Tražim od bake za njega korpu, a baka kaže da pijetao ostaje kod nje na selu i da će me tu čekati. Plačući idem moliti mamu da povedemo i Grahu, govorim joj da ću i ja ostati na selu ako Graho ne ide s nama. Molila sam ju a ona je žurno kupila naše stvari po kući i bila jako ozbiljna i cijelo to jutro kao da me nije niti čula niti vidjela. Nikad još nisam vidjela mamino lice tako ukočeno, bilo me je strah da se mami nešto loše dogodilo i da će me sad stalno tako ukočenim pogledom gledati a ne vidjeti i slušati a ne čuti. Pobjegla sam plačući, otrčala do Grahe, sjela na travu iza kuće, naslonila se na stablo jabuke i tako plačući zaspala. Mama me probudila i rekla da je sve najvažnije stavila u stojadina te još idemo da se pozdravimo s bakom i krećemo na put. Nisam joj smjela pogledati u lice, vidjeti njene ukočene oči a niti ju opet moliti da povedemo Grahu. Baka je stajala kod auta šireći ruke prema nama. Kako smo se približavale, sve smo više i više plakale; baka za nama, mama za bakom a ja za Grahom.

Baka me uzela u naručje, pa zagrlila i mamu. Tako smo zagrljene dugo stajale, šuteći. Nekako smo sve tri bile naslonjene glavama jedna na drugu, svaka sa svojim mislima, sve dok prostor oko nas nije prorezalo zvonko, radosno i ponosno Grahino kukurijekanje. Pogledam i iza bakinih ramena vidim – na zadnjem sjedalu auta je šarena bakina korpa, u koju sam često skupljala jaja po dvorištu, a u njoj se smjestio Graho! Nisam mogla da vjerujem, pogledam baku i mamu, obje se smiju i plaču istovremeno i obje me grle. Pomislila sam da je sve to san i da se ne događa u stvarnosti, jer mamino lice je sad, iako

uplakano, tako lijepo i blago i nema ni traga onoj ukočenosti od jutros i vidim da me vidi i vidim da me čuje, a baka više ne govori da će Graho ostati kod nje. Samo da me neko ne probudi iz ovog sna.

I nije, nije bio san!

Evo već putujemo, Graho se ne čuje, kunja i uživa u obilju kukuruza sa travom što mu je baka pripremila, radio svira neke meni nepoznate pjesme. Pitam mamu hoće li mi dedo Hasan doći u Beograd. Mama kaže sigurno da hoće i da je mu napisala pismo jer telefoni s Bihaćem ne rade, te da će mu to pismo pop Milenko sutra odnijeti. Pitam mamu je li pop Milenko postao poštar, a mama kaže da nema više poštara.

Sad ni na radiju nema više pjesama, stalno najavljuju da je počela neka oluja negdje u nekoj krajini.

Mama mi kaže: Unče, pogledaj Grmeč kako je moćan, daje snagu i kad nam je teško da se ne bojimo.

Okrenem se i vidim!

Stari Grmeč nam snažno maše svojim šumama,
miriše nam puteve svojim travama,
čobanima naredio sviraju nam Bosno moja svojim frulama
i sva stada složno uz jeku zvone svojim zvonima,
natjerao ptice da lete sa nama,
I iza nas,
svoje djece,
a da nam budu sretni putevi
prolijeva vodu potocima i brzacima.

Graho

Drazhana Markoviq Kreziq

Me të gdhirë, kur mbi shtëpinë e gjyshes qielli ende ishte vjollcë nga freskia e natës e dielli andej diku mbrapa, në anën tjetër të Gërmeçit, tashmë e lajmëronte ardhjen e ditës, lajmëtari im Graho nga maja e kurorës së mollës, mu nga dega të cilën e shoh nga shtrati im, e lajmëronte ditën e re me kakarisjen e tij shpotitëse dhe kumbuese, e për mua të ashpër e të padurueshme. Kjo ishte shenja jonë e fshehtë – për mua që të zgjohem nga shtrati dhe të ulem në stolin e drunjte të dritares së dhomës sime, e për Grahun që, duke më parë mua, të kakarisë edhe një herë, tash hareshëm, dhe duke shushuritur me krahë në fluturim të zbresë nga dega drejt e në prehrin tim, krejt i shpupurishur. Aty qetësohej dhe paksa çlodhej.

Dremiste Graho edhe këtë mëngjes qetësisht në prehrin tim, derisa unë ngadalë, për të mos e zgjuar, ia palosja pendët e puplat me pika, thuajse po i shihja për herë të parë, duke u mahnitur me ngjyrat të cilat shkriheshin në diellin i cili dalëngadalë po dilte mbi shpatin pyjor. Grahon e pata zgjedhur si dhuratë për ditëlindjen time të pestë, mes të gjithë zogjve të cilët vitin e shkuar i kishte bërë kllloçka Bilka.

Tingulli thumbues i telefonit e theu qetësinë e mëngjesit tonë të ngadaltë. Edhe Graho edhe unë ia behëm në këmbë. Nëna ime, Zehra, tashmë ishte në korridor duke biseduar në telefon. Dëgjova se edhe gjyshja Mileva po pyeste nëse po fliste me Danen. Dane është babai im, i cili kishte shkuar që kur

isha foshnjë. Nganjëherë vinte papritmas të na përqafoje me radhë, të më thoshte se unë jam ylli i tij ndriçues, që mami dhe gjyshja të qajnë me zë dhe që pastaj natën vonë-vonë të fliste e të fliste me nënën. Në mëngjes, kur zgjohesha, ai nuk ishte aty.

Me kokën e mbështetur për dere, e dëgjoja mamin teksa qante e dëneste. Qante edhe gjyshja me të. Pas pak, mami erdhi në dhomë dhe më tha se menjëherë pas mëngjesit duhej të bëheshim gati për rrugë, se ne të dyja po shkonim te babi në Beograd, dhe se atje do ta festonim ditëlindjen time të gjashtë. E pyeta pse i kishte sytë aq të kuq e të fryrë, e ajo tha se mbrëmë në korridor e kishte mbytur fryma e ftohtë.

Disi me zor e piva një filxhan me shukumë të cilën gjyshja çdo mëngjes bash për mua e kishte mbledhur nga qumështi i ngrohtë, e mua më pëlqente gjithmonë. Nisa t'i bëj gati gjërat e mia. Natyrisht, Graho është gjëja ime e parë! I kërkoj gjyshes një shportë për të, e gjyshja thotë se këndesi do të mbetet me të në fshat dhe do të më presë aty. Duke qarë, shkoj ta lus mamin për ta marrë edhe Grahon, i them se edhe unë do të mbes në fshat nëse Graho nuk vjen me ne. E lusja e ajo me nxitim i mblodhi sendet tona nëpër shtëpi dhe ishte shumë serioze, dhe tërë mëngjesin thuajse nuk më dëgjoji dhe nuk më pa fare. Kurrë nuk e kisha parë fytyrën e mamin aq të shtangur, kisha frikë se mos mamin i kishte ndodhur diçka e keqe dhe se tash e tutje do të më shikonte gjithmonë ashtu, si e shtangur, pa më parë, dhe të më dëgjojë pa më ndier. Ika duke qarë, vrapova te Graho dhe u ula në bar, prapa shtëpisë, u mbështeta për pemën e mollës dhe ashtu, në vaj, më mori gjumi. Më zgjoi mami dhe tha se të gjitha gjërat i kishte futur në zastavë dhe po shkojmë të përshëndetemi me gjyshen dhe nisemi. Nuk kisha zemër ta shihja në fytyrë, t'i shihja sytë e saj të shtangur, e as ta lusja sërish për ta marrë Grahon. Gjyshja qëndronte pranë veturës me krahët e hapur drejt nesh. Ndërsa po afroheshim, vaji sa vinte e na shtoej; gjyshja qante për ne, mami për gjyshen e unë për Grahon.

Gjyshja më mori në prehër, pastaj e përqafoi edhe nënën. Kështu të përqafuara qëndruam gjatë, në heshtje. Të triat disi e

kishim mbështetur kokën për njëra-tjetrën, secila me mendimet e veta, derisa hapësirën mes nesh e çau kakarisja kumbuese, ngazëlluese dhe krenare e Grahos. Shikoj prapa supeve të gjyshes, shoh – në ulësen e pasme të veturës është shporta e larme e gjyshes në të cilën shpesh mblidhja vezë nëpër oborr, e në të ishte futur Graho! Nuk mund t’u besoja syve, shikoj gjyshen dhe mamin, të dyjat qeshin dhe qajnë njëkohësisht, dhe të dyjat më përqafojnë. Mendova se e gjithë kjo ishte ëndërr dhe se nuk po ndodhte në zgjëndërr, sepse fytyra e mamit tash, megjithëse me lot, ishte aq e bukur dhe e butë, dhe s’kishte gjurmë të asaj shtangieje të mëngjesit, dhe shoh se po më sheh dhe shoh se po më dëgjon, e gjyshja nuk thotë më se Graho do të mbesë me të. Veç të mos më zgjojë dikush nga kjo ëndërr.

Dhe jo, nuk ishte ëndërr!

Jemi rrugës. Graho nuk po dëgjohet, po dremit e po kënaqet me bollëkun e misrit bashkë me barin që ia ka përgatitur gjyshja, radioja po lëshon ca këngë që i kam për zemër. E pyes mamin a do të na vijë gjyshi Hasan në Beograd. Mami thotë sigurisht, dhe se i ka shkruar një letër sepse telefonat nuk po bëjnë me Bihaqin, dhe se atë letër do t’ia dërgojë nesër prifti Milenko. E pyes mamin a është bërë postier prifti Milenko, e mami thotë se postierë nuk ka më.

Tash nuk ka më këngë as në radio, vazhdimisht flasin për një stuhi diku në një krahinë.

Mami më thotë: Zemër, shiko se sa madhështor është Gërmeçi, të jep forcë, edhe kur e kemi zor të mos frikësohemi.

Kthehem dhe shikoj!

Gërmeçi plak na përshëndet fort me pyjet e tij,

na i mbush me erë rrugët me barin e tij,

barinjve u ka thënë që me fyejt e tyre ta lozin këngën Bosnja

ime

dhe të gjitha kopetë në harmoni jehojnë me zilet e tyre,

i ka bërë zogjtë të fluturojnë me ne,

dhe prapa nesh,

fëmijëve të tij,

e që rrugët t'i kemi të mbara
e derdh ujin përrenjve dhe ujëvarave.

Përkthim: Qerim Ondozi

Грахо

Дражана Марковиќ Крезик

В мугри, кога над куката на баба ми небото, сè уште виолетово од ноќната свежина, а сонцето некаде таму одзади, на другата страна од Грмеч, веќе го најавуваше доаѓањето на денот, мојот петел Грахо од врвот на крошната на јаболкницата, баш од гранката што ја гледам од својот кревет, го најавуваше новиот ден со упорно кукуригање, свонливо и продорно, а за мене строго и нестрпливо. Тоа ни беше таен знак – мене да скокнам од креветот и да седнам на дрвената клупичка на прозорецот до мојата соба, а на Грахо, кога ќе ме види мене, уште еднаш да кукуригне, сега весело, па шушкајќи со крилјата во лет да се спушти од гранката кај мене в скут, сиот разбушавен. Тука се смируваше и малку дремнуваше.

Дремеше Грахо и ова утро спокојно во мојот скут додека полека, да не го разбудам, му ги мазнев граорестите пера, перја и пердуви и, како првпат да ги гледам, со чудење им се воодушевував на боите, кои се прелеваа на сонцето, кое полека сиркаше над зашуменото ритче. Грахо го одбрав како подарок за својот петти роденден, помеѓу сите пилиња што претходната година ги изведе кокошката Билка.

Остриот звук на телефонот ја распара тишината на нашето мрзливо утро. И Грахо и јас скокнавме. Мајка ми Зехра веќе беше во ходникот и разговараше по телефон. Чув дека и баба ми Милева прашува дали е тоа Дане. Дане е

татко ми, кој си заминал уште кога сум била бебе. Некогаш ќе се појавеше одеднаш да нè испогушка сите, да ми каже дека сум негова сјајна ѕвездичка, мама и баба наглас да плачат и после долго, долго во ноќта, со мама да зборува и зборува. Утрото кога ќе се разбудам, веќе не е тука.

Со глава потпрена на вратата, чув како мама плаче и липа. И баба плачеше со неа. Малку попосле мама дојде в соба и ми рече дека треба веднаш по појадокот да се подготвиме за пат, дека ние двете одиме кај тато во Белград и дека таму ќе го прославиме мојот шести роденден. Ја прашав зошто ѝ се очите толку црвени и подуени, таа рече дека синоќа ја убил провеот во ходникот.

Некако насила ја испив шолјата пена што баба секое утро ја собираше баш за мене од жешкото млеко и на која секогаш ѝ се радував. Почнав да си ги пакувам работите. Секако, Грахо е мојата прва работа! Барам од баба корпа за него, а баба вели дека петелот останува кај неа на село и дека ќе ме чека тука. Плачејќи одам да ја молам мама да го земеме и Грахо, ѝ велам дека и јас ќе останам на село ако Грахо не доаѓа со нас. Ја молев, а таа набрзина ги собираше нашите работи низ куќата и беше многу сериозна и целото тоа утро како да не ме ни чу, ни виде. Никогаш го немав видено лицето на мама со толку вкочанет поглед да гледа, а да не може да види, и да слуша, а да не може да чуе. Побегнав плачејќи, отрчав до Грахо, седнав на тревата зад куќата, се потпрев на стеблото од јаболкницата и така плачејќи заспав. Мама ме разбуди и ми рече дека сè што е најважно ставила во „стоеденот“ и одиме уште да се поздравиме со баба и тргнуваме на пат. Не смеев да ја погледнам в лице, да ги видам нејзините вкочанети очи, а ниту пак да ја молам да го земеме Грахо. Баба стоеше кај колата ширејќи ги рацете кон нас. Како што се приближувавме, сè повеќе и повеќе плачевме; баба по нас, мама по баба, а јас по Грахо.

Баба ме зеде в skut, па ја прегрна и мама. Така прегрнати долго стоевме, молчејќи. Некако сите три бевме потпрени

со главите една на друга, секоја на своите мисли, сè додека просторот околу нас не го пресече свонливото, радосно и гордо кукуригање на Грахо. Погледнувам и зад рамената на баба гледам – на задното седиште од колата е шарената корпа на баба, во која често собирав јајца по дворот, а во неа се сместил Грахо! Не можев да верувам, ги погледнувам баба и мама, двете се смеат и плачат истовремено и двете ме гушкаат. Помислив дека сето тоа е сон и дека не се случува во стварноста, зашто лицето на мама е сега, иако уплакано, толку убаво и благо и нема ни трага од онаа вкочанетост од изутрина и гледам дека ме гледа и гледам дека ме слуша, а баба веќе не зборува дека Грахо ќе остане кај неа. Само да не ме разбуди некој од сонов.

И не, не беше сон!

Еве веќе патуваме, Грахо не се слуша, дреме и ужива во изобилството пченка со трева што му ги подготвила баба, радиото свири некои песни за мене непознати. Ја прашувам мама дали дедо Хасан ќе ми дојде во Белград. Мама вели дека сигурно ќе дојде и дека му напишала писмо затоа што телефоните со Бихаќ не работат, и дека тоа писмо поп Миленко ќе му го однесе утре. Ја прашувам мама дали поп Миленко станал поштар, а мама вели дека нема веќе поштари.

Сега ни на радио нема веќе песни, постојано најавуваат дека почнала некоја бура некаде во некоја краина.

Мама ми вели: Унче, погледни го Грмеч колку е моќен, дава сила и кога ни е тешко да не се плашиме.

Се вртам и гледам!

Стариот Грмеч снажно ни мавта со своите шуми,
ни ги намирисува патиштата со своите треви,
на овчарите им наредил да ни ја свират Босно моја со
своите шупелки

и сите стада сложено со ек свонат со своите свона,
ги натерал птиците да летаат со нас,
и зад нас,

своите деца,
а да ни бидат среќни патиштата
пролева вода по потоците и брзаците.

Превод: Ѓоко Здравески

Rat je ružna reč

Lufta është fjalë e pahijshme

Војна е грд збор

Rat je ružna reč

Srđan Miljević

Moja mama ne govori ružne reči. Tog dana spustila je slušalicu sivog fiksnog telefona s okruglim brojčanikom i rekla: *Jebem ti život, poč'o rat!*

Voleo sam da na sivom fiksnom telefonu s okruglim brojčanikom okrenem devet, okrenem pet, čujem tačno vreme, pa uskladim na satu iznad trpezarijskog stola.

Pet i pet. Mamine klompe tutnje hodnikom ka Noni i njenoj satelitskoj. *Naši nas samo lažu.* Istrčavam na hodnik i vičem: *Vidi šta mi radi ribica! Jebala te ona sad,* tutnji u hodniku, tutnji mi u glavi. Ne znam tačno šta je rat, ali mora biti strašno čim mama ovoliko psuje.

Za stolom ispod sata s kazaljka na malo više od pet i pet baba je mesila štrudlu od maka. Nedeljom se uvek mesi ćutke, očas posla. *Testa su ti laka, nema recepta, moraš da osetiš.* 'Vako 'vako 'vako, i, vidiš, kad je 'vako, onda je dobro. Gledao sam tužno u bakine testaste ruke jer mi je mama opsovala ribicu, iako znam da nije htela. Ali, rekla je: *Jebote!* kad je počeo rat, a moja mama ne govori ružne reči.

Nona s drugog me voli ko prava baka, a samo nam je komšinica. Mama kaže da je tako jer nema nikoga, baba kaže da se gospođa Nona celog života pravila važna pa je zato ostala sama. Svi je vole zbog te satelitske, ja je volim i bez toga. Deda ima babu, baba ima dedu, mama ima mene, a ja nemam nikog. Isto ko gospođa Nona, a ne pravim se važan. Kad pitam mamu da mi rodi brata ili sestru ona se rasplače. Ne volim kad

je tužna, pa kažem da može i neki kućni ljubimac. Deda misli da su životinje za štalu, bolje da odmah izbijem tu glupost iz glave. Mama da sam još mali. Nije lako brinuti o živom stvoru. Odrasli u svemu vide brigu. Ljubimac treba da se ljubi, a ne da te brine. Samo mu ime kaže, ali neeee, ko je ovde stariji, rekla sam i neću da ponavljam... Čiča-miča i gotova priča.

A onda je Nona s drugog smislila da mi kupi ribicu s privremenim boravkom kod nje, na drugom. Plakao sam jer ribica nije pravi ljubimac dok me Nona nije uverila da je Klara samo moja. Bilo mi je sumnjivo što joj je dala takvo ime, iako Klara zvuči otmenije od moje Zorice, dobro, znam. Pristao sam da imam ribicu Klaru na privremenom boravku kod None s drugog. Doneće mi je čim deda popusti. Onda sam plakao od sreće, a baba je rekla: *Samo plači, manje ćeš pišati, ali nije dobro biti cmizdrav.*

Iako nisam znao šta se radi s ribicom, obilazio sam je svakodnevno. Pevušio joj, obećavao da ćemo uskoro biti zajedno, živeće u prostranom akvarijumu s kamenim dvorcem i mnogo ukrasnih biljaka, a ne u tegli od ajvara. Sad mora da se strpi. Kažu da svi moramo.

Pitao sam babu, dok se pekla štrudla s makom, što ljudi ratuju. *Sila boga ne moli.* A šta to znači, bako? *To što si čuo.* Ali ne razumem to što sam čuo. *Ne razumem ni ja, ali je tako.*

U šest i trideset šest nisam odneo Noni vruću štrudlu jer nije bila u stanu, već u kolima hitne pomoći. Tad sam naučio da se kaže infarkt a ne infrakt. *Dok sam se popela ona se iskrivila, jadnica, jebeš mi sve ako se izvuče,* govorila je moja mama, koja nikad ne koristi ružne reči. Osim kad je rat.

Naredne nedelje, mnogo pre pet i pet, deca u parku viču: *Hoćeš da se igramo rata? A kako se to igra? Prvo ubijem ja tebe, onda ubiješ ti mene.* Ne igra mi se.

Gledam u kesu sa vrućom štrudlom za moju Nonu s drugog. Razmišljam kako mrtvi jedu. Nek se zasladi duša, kaže baba. *Pozdravi mi Klaru, znam da je s tobom,* šapućem Noninom grobu jer mi je mama zabranila da plaćem za ribom u tegli usred rata.

Zapečaćen stan. Ne sme niko da uđe, shvati. Neću da shvatim. Rat je glup. Nonu je sigurno zbolelo srce od tuge za jadnim narodom. Tako je govorila. Mene boli srce jer sam dečak bez ribice.

Moja mama ne govori ružne reči sve dok je ne uhvati strah. Ovih dana mama mnogo psuje.

Lufta është fjalë e pahijshme

Sërgjan Mileviq

Mami im nuk thotë fjalë të pahijshme. Atë ditë e lëshoi dëgjuesen e telefonit fiks me rumbullaken me numra dhe tha: *Të qifsha jetën, krisi lufta!*

Më pëlqente që në telefonin e hirtë me rumbullaken me numra ta rrotulloja nëntëshin, pesëshin, të dëgjoja saktë kohën dhe pastaj ta ndeqja orën mbi tryezari.

Pesë e pesë. Kllompat e mamit kërcasin nëpër korridor për te Nona dhe sateliti i saj. Të tanët vetëm rrejnë. Vrapoj në korridor dhe bërtas: *Shiko çka po më bën peshku! T'i marrtë të ligat, gumëzhin korridori, më gumëzhin koka.* Nuk e di saktë se çka është lufta, por duhet të jetë e tmerrshme pasi nëna shan kështu.

Në tavolinë poshtë orës që tregon pak më shumë se pesë e pesë gjyshja ka gatuar shtrudllën me mak. Të dielave gjithmonë gatuan në heshtje, sa çel e mbyll sytë. *Brumi është punë e lehtë, s'ka receta, duhet t'i ndiesh. Kshu, kshu, kshu, a e sheh, kur është kshu, atëherë është mirë.* Shikoja me trishtim duart e brumosura të gjyshes kur mami ma shau peshkun, edhe pse e dija se nuk e kishte përnjëmend. Por, tha: *Të qiftë!* kur nisi lufta, e mami im nuk thotë fjalë të pahijshme.

Nona nga kati i dytë më do si gjyshja, e ne e kemi veç komshike. Mami thotë se kjo është sepse ajo s'e ka askënd, gjyshja thotë se zonja Nona krejt jetën e ka mbajtë kokën përpjetë sepse ka mbetë vetëm. Të gjithë e duan për shkak të atij sateliti, e unë e dua edhe pa të. Gjyshi e ka gjyshen, gjyshja

e ka gjyshin, mami më ka mua, e unë s'e kam kurrkënd. Njëjtë si zonja Nona, po unë s'e çoj kokën përpjetë. Kur i kërkoj mamit të ma lindë një vëlla a motër, ajo fillon të qajë. Nuk më pëlqen kur trishtohet, dhe pastaj i them që bën edhe ndonjë kafshë shtëpiake. Gjyshi mendon se kafshët janë për ahër, më mirë ta heq atë marrëzi nga koka. Mami më thotë se jam i vogël. Nuk është lehtë të kujdesesh për një qenie të gjallë. Të mëdhenjtë gjithkund shohin brenga. Kafshën shtëpiake duhet dashur, e jo të të brengosë. Vetëm emrin ia thotë, por jooooo, kush është këtu më i madh, e thashë dhe nuk do ta përsëris... Ky muhabet mori fund.

E pastaj Nonës nga i dyti i shkoi mendja të ma blinte një peshk me qëndrim të përkohshëm tek ajo, në të dytin. Unë qava se peshku nuk është kafshë shtëpiake e vërtetë, e Nona nuk më bindi se Klara është veç e imja. Më dukej e dyshimtë që ia kishte vënë një emër të tillë, edhe pse Klara tingëllonte më hijerëndë se Zorica ime, mirë, e di. U pajtova ta kemi peshkun Klara me qëndrim të përkohshëm te Nona nga i dyti. Do të ma sjellë sa të lëshojë pe gjyshi. Pastaj qava nga gëzimi, e gjyshja tha: *Qaj, qaj, do të pshurresh më pak, por nuk është mirë të jesh qurran.*

Edhe pse nuk e dija ç'po bëhej me peshkun, e vizitoja përditë. I këndoja, i premtoja se së shpejti do të jemi bashkë, do të jetojë në një akuarim të madh me pallat prej guri dhe me shumë bimë dekorative, e jo në një kavanoz për ajvar. Ora duhet të durojë. Thonë se të gjithë duhet të durojmë.

E pyeta gjyshen, ndërsa piqej shtrudlla me mak, pse njerëzit luftojnë. *I forti s'të pyet.*

E ç'do të thotë kjo, gjyshe? *Ajo që e dëgjova.* Por, unë nuk e kuptova atë që e dëgjova. *Nuk e kuptoj as unë, por kështu është.*

Në gjashtë e tridhjetë e gjashtë Nonës nuk ia çova shtrudllën e nxehtë, sepse nuk ishte në banesë, por në autoambulancë. Atëherë mësova se thuhet infarkt dhe jo infrakt. *Derisa hipa ajo e shkreta ishte shtembëruar, hiqma kokën nëse del e gjallë,*

thoshte mami im, e cila kurrë nuk përdor fjalë të pahijshme. Përveç kur është luftë.

Javën tjetër, shumë kohë para orës pesë e pesë, fëmijët në park bërtasin: *Po luajmë luftash? E si luhet ajo lojë? Së pari të vras unë ty, pastaj më vret ti mua.* Nuk më luhet.

E shikoj qesen me shtrudllën e nxehtë për Nonën time nga i dyti. Mendoj se si hanë të vdekurit. Të ëmbëlsohet pak shpirti, thotë gjyshja. *M'i bëj të fala Klarës, e di se është me ty, i pëshpëris varrit të Nonës sepse mami ma ka ndaluar të qaj për peshkun në kavanoz në vllugun e luftës. Banesa e kyçur. Askush nuk guxon të hyjë, kupto.* Nuk dua të kuptoj. Lufta është marrëzi. Nonës sigurisht i ka dhembur zemra nga trishtimi për popullin e gjerë. Kështu thoshte ajo. Mua më dhemb zemra sepse jam djalosh pa peshk.

Mami im nuk thotë fjalë të pahijshme deri në çastin kur e kaplon frika. Këto ditë, mami shan shumë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Војна е грд збор

Срѓан Милијевиќ

Мајка ми не кажува грди зборови. Дента ја спушти слушалката од сивиот фиксен телефон со тркалезен бројчаник и рече: *Ти ебам животот, почна војна!*

Сакав на сивиот фиксен телефон со тркалезен бројчаник да свртам девет, да свртам пет, да го чујам точното време, па да го усогласам со часовникот над трпезариската маса.

Пет и пет. Кломпите на мајка ми татнат низ ходникот накај Нона и нејзината сателитска. *Нашите само нè лажат.* Истрчувам во ходникот и викам: *Види што ми прави рипчето! Да ти се мочам во рипчето,* татни во ходникот, ми татни во главата. Не знам точно што е војна, ама мора да е страшно штом мајка ми олку пцуе.

На масата под часовникот со стрелки на малку повеќе од пет и пет баба ми месеше штрудла со афион. Во неделите секогаш се меси молкум, час работа. *Тестата ти се лесни, нема рецепт, мораш да осетиш. Вака вака вака, и, гледаш, кога е вака, тогаш е добро.* Гледав тажно во тестестите раце на баба ми зашто мајка ми го опцу рипчето, иако знам дека не сакаше. Ама, рече: *Ти ебам!* кога почна војната, а мајка ми не кажува грди зборови.

Нона од втори ме сака како вистинска баба, а само ни е комшивка. Мама вели дека е така затоа што нема никого, баба вели дека госпоѓа Нона цел живот се правела важна, па затоа останала сама. Сите ја сакаат поради таа сателитската, јас ја сакам и без тоа. Дедо ми ја има баба ми, баба ми го има

дедо ми, мајка ми ме има мене, а јас немам никого. Исто како госпоѓа Нона, а не се правам важен. Кога ја прашувам мама да ми роди брат или сестра, таа се расплакува. Не ми е убаво кога е тажна, па велам дека може и некој домашен миленик. Дедо ми мисли дека животните се за в штала, подобро веднаш да ја исфрлам таа глупост од главата. Мајка ми дека сум уште мал. Не е лесно да се грижиш за живо суштество. Возрасните во сè гледаат грижа. Миленикот треба да се милува, а не да те загрижува. Само то име му кажува, ама нееее, кој е овде постар, реков и не сакам да повторувам... Оп-стоп, готово!

А потоа Нона од втори смисли да ми купи рипче со привремен престој кај неа, на втори. Плачев затоа што рипчето не е вистински миленик, додека Нона не ме увери дека Клара е само моја. Ми беше сомнително што му дала такво име, иако Клара звучи поотмено од мојата Зорица, добро, знам. Се согласив да имам рипче Клара на привремен престој кај Нона од втори. Ќе ми го донесе штом ќе попушти дедо ми. Па плачев од среќа, а баба ми рече: *Само плачи, помалку ќе мочаш, ама не е добро да бидеш плачко.*

Иако не знаев што се прави со рипчето, го посетував секојдневно. Му потпевнував, му ветував дека наскоро ќе бидеме заедно, ќе живее во простран аквариум со камен дворец и многу украсни билки, а не во тегла од ајвар. Сега мора да се стрпи. Велат дека сите мораме.

Ја прашав баба ми, додека се печеше штрудлата со афион, зошто војуваат луѓето. *Сила Бога не моли.* А што ти значи тоа, бабо? *Тоа што чу.* Ама не го разбирам тоа што го чув. *Не разбирам ни јас, ама така е.*

Во шест и триесет и шест не ѝ однесов на Нона жешка штрудла зашто не беше во станот, туку во колата на брзата помош. Тогаш научив дека се вели инфаркт, а не инфракт. *Додека се качив, таа се искривила, кутрата, сè да ми ебеш ако се извлече,* велеше мајка ми, која никогаш не користи грди зборови. Освен кога има војна.

Следната недела, многу пред пет и пет, децата во паркот викаат: *Сакаш да си играме војна? А како се игра тоа? Прво те убивам јас тебе, па ти ме убиваш мене.* Не ми се игра.

Гледам во кесето со жешката штрудла за мојата Нона од втори. Размислувам како јадат мртвите. Нека се заслади душата, вели баба ми. *Поздрави ми ја Клара, знам дека е со тебе, шепкам на гробот на Нона зашто мајка ми ми забрани да плачам по рибата во тегла среде војна. Запечатен стан. Никој не смее да влезе, сфати.* Нејќам да сфатам. Војната е глупава. Нона сигурно ја заболело срцето од тага за кутриот народ. Така велеше. Мене ме боли срцето затоа што сум дете без рипче.

Мајка ми не кажува грди зборови сè додека не ја фати страв. Овие денови мама многу пцуе.

Превод: Ѓоко Здравески

Kava s Jelenom

Kafja me Jelenën

Кафе со Јелена

Kava s Jelenom

Anica Marčelić

Otac je iz dućana donio nekoliko praznih kartonskih kutija na kojima je pisalo „Čajni kolutići“ ili „Suncokretovo ulje“. Rekao je da ih napunimo najnužnijim stvarima, jer više od toga neće stati u prtljažnik. Spustivši kutije na verandu, naslonio se na zid kuće i dugo razgledao dvorište. Potom je polako dizao pogled uz hrapavu koru orahova stabla, prema krošnji i pahuljastim oblacima na proljetnom nebu. Na kraju ga je spustio i ostavio da nekontrolirano pluta ravnicom u daljini. Kad mi je dosadilo pratiti njegov pogled, prebacila sam se na promatranje čika Lujine trešnje, osute bokorima mirisnih cvjetova, spremnih da se uskoro pretvore u sočne slatke plodove.

Za to vrijeme majka je stresala imaginarnu prašinu s kartonskih kutija, okrivljujući je za suze koje je neuspješno pokušavala skriti.

„Ne naslanjaj se na zid“, rekla je ocu. „Uništiti ćeš odijelo, pa ćeš hodati po svijetu poderan k'o zadnja sirotinja.“

Kutije su do zadnjeg milimetra popunile prtljažnik automobila. Uspjeli smo ugurati samo još moj ružičasti poni bicikl, i to rastavljen na dijelove. Bez njega nisam htjela krenuti na put. Nešto odjeće i posteljine zauzelo je više od polovice stražnjih sjedala, dok je preostali dio ostao slobodan za mene. Putem sam se, neprekidno gledajući kroz prozor, prisjećala preklanjskog putovanja na more. I tada je automobil bio natrpan svim i svačim, ali smo često zastajali iz raznih razloga:

kako bismo pogledali slap na nekoj rijeci, pojeli ponesenu hranu ili samo protegnuli noge mirišući zrak novog krajolika.

Ovo putovanje bilo je sasvim drugačije. Sendviče smo jeli šutke, ne zastajući i ne prekidajući vožnju, iako su se mijenjali pejzaži i mjesta kroz koja smo prolazili. Povremeno me je spopadala želja da zaustim kako me neka usputna naselja podsjećaju na čika Lujin osmijeh: poneki zub iza kojeg slijede crne krhotine, zatim opet zub, pa krhotina s proplamsajem nekadašnje bjeline ispod trule patine. Po ovim selima su tako poredane bile kuće: poneka gotovo neoštećena, iza nje niz ruševina, pa opet kuća za kojom slijedi zgarište kroz čije crne ugarke prkosno šikljaju izbojci divljeg sljeza i mlade trave. Čini mi se da mi se tada u glavi formiralo nešto poput pitanja je li u prirodi prirode da se ne obazire na tragove ljudske destruktivnosti gdje god je to moguće. Bojala sam se prekinuti turobnu šutnju u automobilu, kako bih s roditeljima podijelila svoja razmišljanja. Pravila sam se da ne primjećujem ništa.

Ispred naše nove kuće dočekaao nas je agent. Objasnili su mi da je to čovjek koji zna tko želi s nekim drugim zamijeniti kuću. Kad se postigne dogovor, on predaje ključeve novim vlasnicima. Ovaj naš je to obavio brzo, srdačno nas pozdravio i otišao svojim putem. Roditelji su odahnuli, nije im ni trebao za nešto više od toga.

Meni su u to vrijeme sve kuće bile dobre, samo ako nisu ličile na gnjile zube. Ova naša se držala sasvim pristojno, čak je imala i orah u dvorištu. Naša nova prva susjeda, teta Maca, imala je trešnju, tako da je gotovo sve bilo na svom mjestu. Dojam mi je kvario samo njen osmijeh pun prilično bijelih zubi. Zbog njih me je tištalo pitanje hoće li, poput krnjavog čika Luje, glumiti da ne vidi kako joj djeca dolaze krasti trešnje čim počnu sazrijevati.

U smočnici smo pronašli dosta uredno zapakiranog porculanskog posuđa. Majka je rekla da te kutije nećemo dirati. Sigurno su ih ljudi htjeli ponijeti, ali na kraju nisu imali dovoljno prostora za sve. Rat neće trajati vječno, pa ako se vrate po njih, čekat će ih zapakirane, baš kako su i ostavili.

Mene je privukla sasvim posebna keramička šalica, ostavljena sa strane na polici. Nije bila dio upakiranih kompleta. Na njoj je pisalo „Jelena“. Skakutala sam od sreće što su ti nepoznati ljudi mislili na mene i ostavili šalicu s mojim imenom.

„Mama, moraš mi je dati, oni su je spremili za mene, znali su da dolazim“, taj zahtjev je rasplakao moju majku, ali ga nije odbila.

Danas sam sigurna kako mi je taj sitni lomni predmet pomogao da se prilično brzo ušuškam u neku čahuricu topline, s vremenom čak i privrženosti ovoj do tada tuđoj kući, s tuđim mirisima utkanim u sagove i zavjese i tuđim precima na retuširanim fotografijama poredanim na zidu iznad starinske komode.

Dugo vremena sam svakog jutra pila čaj iz svoje „Jelena“ šalice, jer ni iz jedne druge nije bio tako mirisan i fin, sve dok teta Maca nije došla posuditi malo šećera za jutarnju kavu.

„Pa ti još čuvaš Jeleninu šalicu! To su joj poklonili za šesti rođendan, kad je već znala čitati i pisati“, rekla je gotovo ushićeno.

Ne znam kako sam uspjela prigušiti svoju zbunjenost i iznenađenje. Promucala sam samo da je šalica lijepa, a i moje ime je Jelena, pa se sve dobro uklopilo.

Od tada sam čaj, kasnije i kavu, dijelila u dvije šalice: svoju, potpuno novu, i onu staru, Jeleninu. Nakon saznanja da smo vršnjakinje, bilo mi je lako početi povjeravati joj sve ono za što nisam imala nikoga u blizini, jer se kao i u većinu drugih u okolici, u naše ranjeno mjesto život vraćao puževim korakom.

Kad sam potpuno odrasla, osamostalila se i počela pomalo putovati, odlučila sam je potražiti. Smatrala sam da će biti dovoljno otići na adresu svog ranog djetinjstva.

Izdaleka sam prepoznala orah i trešnju. U prizemlju naše nekadašnje kuće bila je prodavaonica malih kućanskih aparata. Čika Lujina je izgledala kao da je već dugo napuštena, spuštениh roleta i dvorišta obraslog u korov. Čovjek u prodavaonici mi je rekao da su mu bivši vlasnici prodali kuću kad im je umrla kćer jedinica. Nakon toga su kupili omanje imanje na selu, kako bi

poslom na okućnici kratili dane u starosti. I sam odnedavna doseljenik, ispričao mi je ono malo što je saznao od Jeleninih roditelja: da je ničim izazvan, netko nevidljiv ispalio rafal prema mjestu gdje je obitelj zastala nakratko predahnuti, kako bi lakše nastavili putovanje prema novom domu. Djevojčica je najteže nastradala. Godine borbe s posljedicama ranjavanja naizmjenično su donosile bolje i lošije dane, da bi nakon jednog od brojnih kirurških zahvata ipak posustala.

Sahranjena je na mjesnom groblju, drugo polje desno od ulaza.

Prizivajući sjećanja, lutala sam neko vrijeme ovim pomalo zabačenim malim gradom, jednim od onih u kakvima svi znaju sve o svima. Nadala sam se da ću zapaziti nekog poznatog, osobu kojoj ću se usuditi obratiti i upitati je nešto više o Jeleni, mojoj Jeleni, prijateljici koju nikada neću sresti. Nisam se usudila. Bojala sam se da će me prepoznati, da će me osuditi zbog mog novog naglaska, reći mi kako se onaj tko je otišao ne treba vraćati, i neka idem od kud sam došla. U cvjećarnici sam iz skromne ponude izabrala stručak cvijeća i zaputila se na groblje.

Na drugom polju desno od ulaza, redom sam čitala imena na spomenicima. Na jednoj prilično novoj mramornoj ploči bile su fotografije i imena muškarca i žene, s ugraviranom godinom rođenja i praznim mjestom za godinu smrti. Ispod njihovih, stajala je slika lijepe tamnokose djevojke srcolikog lica i velikih ljubopitljivih očiju. Obje godine bile su ugravirane. Poživjela je do punoljetnosti. Jelena. Sve znane nam kulture slažu se u jednom: najgore je kad se poremeti redoslijed, kad stari moraju oplakivati mlade. Kakva mora da je bol njenih roditelja!

Stavila sam stručak cvijeća na kamenu ploču i iz šarenog ukrasnog papira izvadila šalicu s natpisom „Jelena“, dragi mi predmet kojem se ovdje više nije imao tko razveseliti.

„Oprosti što ti je neću ostaviti“, rekla sam, misleći kako svijetom i danas lunjaju mnogi zli ljudi. Netko bi iz objesti mogao šutnuti i u paramparčad razbiti ovaj skromni materijalni fragment naše zajedničke povijesti, povijesti dviju Jelena

koje su se, i ne znajući jedna za drugu, mimoišle negdje u vremenu i prostoru, fizički putujući u suprotnom, iako, biljegom progonstva označene, suštinski u potpuno istom smjeru.

Oprostila sam se od Jelene, tužna zbog njene besmisleno prekinute mladosti. Obećala sam sebi i njoj da neće biti zaboravljena.

I danas gotovo svakog dana pijem kavu s mojom Jelenom. Još uvijek je jedina koja zna sve o meni. Njoj prvoj čitam svoje priče za djecu u kojima se najpametnija i najljepša djevojčica redovito zove, ne mojim, nego baš njenim imenom, a dječaci preziru igru plastičnim puškama i tenkovima. Pričam joj o svim svojim ljubavima i razočarenjima, tražim savjete o odgoju djece, poslu i odijevanju. Pitam je kako je zamišljala vlastiti život prije nego je netko bezdušan stavio u pogon svoju stravičnu kolekciju ubojitih igračaka.

Prožeta zebnjom da moje prijateljstvo postaje pomalo sebično, ponekad upitam samu sebe jesu li neke od tih tema preteške za njenih krhkih osamnaest ljeta.

Kafja me Jelenën

Anica Marcelliq

Babai nga dyqani solli ca kuti kartoni ku shkruante “Biskota çaji” ose “Vaj luledielli”. Na tha t’i mbushnim me gjërat më të nevojshme, sepse nuk do të ketë më shumë vend në bagazh. Me t’i lëshuar kutitë në verandë, u mbështet për murin e shtëpisë dhe ia nguli sytë oborrit. Pastaj dalëngadalë e çonte shikimin përgjatë kores së arrës, drejt kurorës së saj dhe reve plot flluska të qiellit pranveror. Në fund e uli shikimin dhe e la të lundronte pa kontroll drejt fushës në largësi. Kur u lodha së ndjekuri shikimin e tij, kalova te vështrimi i qershisë së xha Lujës, të mbuluar me tufa lulesh aromatike, të gatshme të shndërrohen në fruta të lëngshme e të ëmbla.

Gjatë kësaj kohe, nëna e shkundte pluhurin imagjinar nga kutitë e kartonit, duke i fajësuar për lotët të cilët pa sukses provonte t’i fshihte.

“Mos u mbështet për muri”, i tha babait. “Do ta shkatërrosh dhe pastaj do të dalësh i rreckosur”.

Kutitë deri në milimetrin e fundit e mbushën bagazhin e automobilin. Arritëm ta fusnim vetëm edhe bicikletën time pembe, dhe atë të ndarë në pjesë. Pa të nuk doja të merrja rrugën. Pak rroba dhe shtroja zunë më shumë se gjysmën e ulëseve të pasme, derisa pjesa tjetër mbeti e lirë për mua. Rrugës, duke shikuar vazhdimisht nga dritarja, e kujtoja udhëtimin e parvjetshëm në bregdet. Edhe atëherë, automobili që i stërmbyshur me gjithçka, por ndaleshim shpesh për arsye të ndryshme: për të parë ujëvarën në ndonjë lumë, për të

ngrënë ushqimin që e kishim marrë me vete ose thjesht për t'i zgjatur këmbët duke i marrë erë ajrit të viseve të reja.

Ky udhëtim që krejt ndryshe. Senduicët i hëngrëm në heshtje, pa u ndalur dhe pa e ndërprerë ngasjen, edhe pse ndërronin pesiazhet dhe vendet nëpër të cilat kalonim. Nganjëherë më kaplonte dëshira për të thënë se ndonjë vend kalimthi ma kujtonte buzëqeshjen e xha Lujës: ndonjë dhëmb pas të cilit vijne kapakë të zinj, pastaj sërish dhëmb, pastaj kapaku me shkëndija bardhësie të dikurshme nën patinën e prishur. Nëpër këto katunde kështu ishin radhitur shtëpitë: ndonjëra pothuajse e paprekur, pas saj një varg rrënojash, pastaj shtëpia pas së cilës vjen një shkrum nëpër vrimat e zeza të të cilit ngultas nxjerrin krye filiza lulesh të egra dhe bari të njomë. Më duket se në atë çast në kokë m'u formua njëfarë si pyetje se a është në natyrën e natyrës të mos përfill gjurmët e destruktivitetit njerëzor kudo që kjo është e mundur. Kisha frikë t'i jepja fund heshtjes së zymtë në automobil, që t'i ndaja me prindërit mendimet e mia. Bëhesha sikur nuk po vëreja gjë prej gjëje.

Përpara shtëpisë sonë të re na priti agjenti. Më shpjeguan se ky është njeriu i cili e di se kush dëshiron ta ndërrojë shtëpinë e vet me tjetrin. Kur arrihet ujdia, ai u jep çelësat pronarëve të rinj. Ky i yni punën e kreu shpejt, na përshëndeti ngrohtësisht dhe shkoi rrugës së vet. Prindërit u lehtësuan, as që u duhej për diçka tjetër.

Mua në atë kohë të gjitha shtëpitë më dukeshin të mira, me kusht që të mos dukeshin sikur dhëmbët e prishur. Kjo e jona ishte mjaft e pranueshme, madje e kishte një arrë në oborr. Komshikja jonë e parë, teta Maca, kishte një qershi, dhe pothuajse gjithçka ishte në vendin e vet. Idenë ma prishte vetëm buzëqeshja e saj plot dhëmbë mjaft të bardhë. Për shkak të tyre më brente pyetja nëse, ashtu sikur xha Luja i zhbriuar, do të bëhet kinse nuk po i sheh kalamajtë që vijne t'ia vjedhin qershitë që në ditët e para të pjekjes.

Në qilar gjetëm mjaft enë porcelani të paketuara mirë. Nëna tha se ato kuti nuk do t'i prekim. Me siguri kanë dashur t'i marrin me vete, por në fund nuk kanë pasur mjaft vend për të

gjitha. Lufta nuk do të zgjasë përgjithmonë, dhe nëse kthehen t'i marrin, do t'i presin të paketuara, mu ashtu siç i kanë lënë.

Mua më tërhoqi një filxhan porcelani shumë i veçantë, i lënë anash në raft. Nuk ishte pjesë e kompletit të pakeluar. Në të shkruante “Jelena”. Kërceva nga gëzimi që ata njerëz të panjohur kishin menduar për mua dhe më kishin lënë filxhanin me emrin tim.

“Mami, duhet të ma japësh, ata e kanë lënë për mua, e kanë ditur se po vij”, kjo kërkesë e bëri të qante nënën time, por nuk më refuzoi.

Sot jam e sigurtë se ai objekt i vogël i brishtë më ka ndihmuar të strehohem mjaft shpejt në një filluskë ngrohtësie, me kohë edhe përkushtimi ndaj kësaj shtëpie që deri atëherë ishte e huaj, me aroma të huaja të thurura në qilimë e perde me paraardhës të huaj në foto të retushuara të radhitura në mur mbi komodinën e vjetër.

Për një kohë të gjatë çdo mëngjes pija çaj nga filxhani im “Jelena” sepse nga asnjë filxhan tjetër çaji nuk ishte aq aromatik dhe i mirë, deri në çastin kur teta Maca erdhi të kërkonte pak sheqer për kafën e saj të mëngjesit.

“Oh, ti ende e ruan filxhanin e Jelenës! Atë ia kanë dhuruar për ditëlindjen e gjashtë, kur kishte mësuar të lexonte e të shkruante”, tha gati pa frymë.

Nuk e di se si arrita ta mposhtja hutinë dhe befasinë time. Vetëm murmurita se filxhani është i bukur, dhe se edhe unë quhem Jelena, dhe se gjithçka u përshtat bukur.

Që atëherë çajin, e më vonë edhe kafën, e ndaja në dy filxhanë: në timin, krejt të ri, dhe në atë të dikurshëm, të Jelenës. Pasi mora vesh që ishim moshatare, nuk e kisha zor t'i tregoja të gjitha ato fshehtësi të cilat nuk kisha me kë t'i ndaja aty afër, sepse si në shumicën e vendeve të tjera përreth, në vendin tonë të plagosur jeta kthehej me hapat e kërmillit.

Pasi u rrita, u pavarësova dhe nisa të udhëtoja sadopak, vendosa ta kërkoja. Ma mori mendja se mjaftonte të shkoja në adresën e fëmijërisë sime të hershme.

Nga larg e njoha arrën dhe qershinë. Në përdhesën e shtëpisë sonë të dikurshme ishte një dyqan aparatesh të vogla shtëpiake. Shtëpia e xha Lujës dukej e braktisur prej kohësh, me qepetë e ulura dhe me oborr me bar të pakositur. Burri në dyqan më tha se pronarët e dikurshëm ia kishin shitur shtëpinë kur u kishte vdekur vajza e hasretit. Pastaj kishin blerë tokë në fshat, që me punët rreth shtëpisë t'i shkurttonin ditët e pleqërisë. Edhe vetë i ardhur, m'i tregoi ato pak gjëra që mori vesh nga prindërit e Jelenës: se pa pikë shkasi një njeri i padukshëm shtiu një breshëri plumbash drejt vendit ku familja ishte ndalur për një pushim të shkurtër, për të vazhduar udhëtimin drejt shtëpisë së re. Vajza e kishte pësuar më të keqen. Vitet e betejës me pasojat e plagëve të marra sillnin ditë të mira e të këqija, që pas një numri intervenimesh kirurgjike të dorëzohej.

U varros në varrezat e katundit, vendi i dytë në të djathtë të hyrjes.

Duke i evokuar kujtimet, i shkova rreth e rrotull kësaj qyteze të largët, prej atyre ku secili di gjithçka për secilin. Shpresoja të takoja dikë që e njihja, njeriun të cilit do të guxoj t'i drejtohem dhe ta pyes pak më shumë për Jelenën, për Jelenën time, shogen të cilën nuk do ta takoj kurrë. Nuk pata guxim. Kisha frikë se do të më njihnin, se do të më gjykojnë për shkak të theksit tim, të më thonë se ai që ka shkuar nuk bën të kthehet, dhe të kthehesha nga kisha ardhur. Në lulishte nga një koleksion i vobektë mora një tufë lulesh dhe u nisa drejt varrezave.

Në vendin e dytë në të djathtë të hyrjes, lexova me radhë emrat e gdhendur në gurë. Në një pllakë mjaft të re prej mermeri ishin fotografitë dhe emrat e një burri dhe një gruaje, me vitin e gdhendur të lindjes dhe me një vend të zbrazët për vitin e vdekjes. Poshtë tyre, qëndronte fotografia e një vajze të bukur zeshkane me fytyrë të ëmbël dhe sytë e mëdhenj kureshtarë. Të dy vitet ishin të gdhendura. Jetoj deri në adoleshencë. Jelena. Të gjitha kulturat që i njohim pajtohen për një gjë: më e keqja është kur prishet rendi, kur të moshuarit duhet t'i vajtojnë të rinjtë. Ç'dhimbje duhet të kenë prindërit e saj!

E vura tufën me lule mbi pllakën prej guri dhe nga letra dekorative nxora filxhanin me mbishkrimin “Jelena”, objekt aq i dashur për mua të cilit këtu s’ka kush t’i gëzohej më.

“Më fal që nuk po ta lë”, thashë, duke menduar se si sot në botë enden shumë njerëz të ligj. Dikush nga kapadaillëku do të mund ta shqelmonte dhe ta bënte copë e grimë këtë fragment material të historisë sonë të përbashkët, të historisë së dy Jelenave të cilat, edhe pa ditur njëra për tjetrën, kanë kaluar pranë njëri-tjetrës diku në kohë dhe hapësirë, duke udhëtuar fizikisht në drejtimin e kundërt, megjithëse – të shënuar nga ikja e dëbimit – në thelb në drejtimin e njëjtë.

U përshëndeta me Jelenën, e trishtë për shkak të rinisë së saj të ndërprerë pakuptimshëm. I premtova vetes dhe asaj se nuk do të harrohet.

Edhe sot, pothuajse çdo ditë pi kafe me Jelenën time. Ajo vazhdon të jetë e vetmja që di gjithçka për mua. Ajo është e para së cilës ia lexoj tregimet për fëmijë në të cilat vogëlushja më e zgjuar dhe më e bukur gjithmonë quhet, jo me emrin tim, por bash me emrin e saj, e djemtë i urrejnë lojërat me pushka e tanke. I tregoj për të gjitha dashuritë dhe dëshpërimet e mia, i kërkoj këshilla për rritjen e fëmijëve, për punë e për veshmbathje. E pyes se si e kishte përfytyruar jetën e saj para se njeriu i pashpirt ta vënte në lëvizje koleksionin e tij të llahtarshëm të lodrave vrastare.

E shtyrë nga frika se miqësia ime po bëhet pakëz vetjake, nganjëherë pyes veten mos disa prej tyre temave janë tejet të rënda për tetëmbëdhjetë vitet e saj të brishta.

Përkthim: Qerim Ondozi

Кафе со Јелена

Аница Марцелиќ

Татко ми од дуќанот донесе неколку празни картонски кутии на кои пишуваше: „Чајни колачиња“, или: „Сончогледово масло“. Рече да ги наполниме со најнужните работи, зашто повеќе од тоа нема да собере во багажникот. Спуштајќи ги кутиите на верандата, се потпре на сидот од куќата и долго го разгледуваше дворот. Потоа полека го крвеше погледот по рапавата кора на ореовото стебло, кон крошната и кон пувкестите облаци на пролетното небо. На крајот го спушти и го остави неконтролирано да плива по рамнината во далечината. Кога ми здодеа да го следам неговиот поглед, се префрлив на набљудување на црешите на чичко Лујо, опсипани со пупки мирисливи цветови, подготвени наскоро да се претворат во сочни слатки плодови.

За тоа време мајка ми го тресеше имагинарниот прав од картонските кутии, обвинувајќи се за солзите, кои неуспешно се обидувааше да ги скрие.

„Не се потпирај на сидот“, му рече на татко ми. „Ќе ја уништиш облеката, па ќе одиш по светот искинат ‘ко последен голтар.“

Кутиите до последниот милиметар го исполнија багажникот на автомобилот. Успеавме да го пикнеме само уште мојот розов пони-велосипед, и тоа расклопен на делови. Без него не сакав да тргнам на пат. Малкуто облека и постелнина зазеде повеќе од половина од задните седишта,

додека преостанатиот дел остана слободен за мене. По патот, непрестајно гледајќи низ прозорецот, се присетувам на прекланското патување на море. И тогаш автомобилот беше натрупан со сè и сешто, но често застанувавме од разни причини: за да го погледнеме слапот на некоја река, да ја изедеме понесената храна или само да ги протегнеме нозете, мирисајќи го воздухот на новиот пејзаж.

Ова патување беше сосема поинакво. Сендвичите ги јадевме молчејќи, не застанувајќи и не прекинувајќи го возењето, иако се менуваа пејзажите и местата низ кои минувавме. Повремено ме фаќаше желба да кажам дека некои попатни населби ме потсетуваат на насмевката на чичко Лујо: по некој заб, зад кој следуваат црни откrhoсоци, потоа пак заб, па откrhoшок со сјајот на некогашната белина под гнилата патина. По овие села така беа поредени куќите: по некоја речиси неоштетена, зад неа низа урнатини, па пак куќа зад која следува пепелиште низ чији црни гламни пркосно бликаат ластари див слез и млада трева. Ми се чини дека тогаш во главата ми се формираше нешто како прашање дали во природата на природата е да не се обзира на трагите на човечката деструктивност каде и да е тоа можно. Се плашев да го прекинам траорното молчење во автомобилот за да ги сподела своите размислувања со родителите. Се правев дека не забележувам ништо.

Пред нашата нова куќа нè дочека агент. Ми објаснија дека е тоа човекот што знае кој сака да ја замени куќата со некој друг. Кога ќе се постигне договор, тој им ги предава клучевите на новите сопственици. Нашиов го направи тоа брзо, срдечно нè поздрави и си замина по својот пат. Родителите здивнаа, не им ни требаше за нешто повеќе од тоа.

Мене во тоа време сите куќи ми беа добри, само ако не личеа на гнили заби. Нашава се држеше сосема пристојно, дури имаше и орев во дворот. Нашата нова прва сосетка, тетка Маца, имаше цреша, така што речиси сè беше на своето место. Впечатокот ми го расипуваше само нејзината

насмевка полна со прилично бели заби. Поради нив ме тиштеше прашањето дали, како штрбавиот чичко Лујо, ќе глуми дека не гледа како децата ѝ доаѓаат да крадат цреши, штом тие ќе почнат да созреваат.

Во шпајзот најдовме многу уредно спакувани порцелански садови. Мајка ми рече дека нема да ги чепкаме тие кутии. Сигурно луѓето сакале да ги земат, но на крајот немале доволно простор за сè. Војната нема да трае вечно, па ако се вратат по нив, ќе ги чекаат спакувани, баш како што и ги оставиле.

Мене ме привлече сосема посебната керамичка шолја оставена настрана на полицата. Не беше дел од спакуваните комплекти. На неа пишуваше „Јелена“. Потскокнував од среќа што непознатите луѓе мислеле на мене и оставиле шолја со моето име.

„Мамо, мора да ми ја дадеш, тие ја подготвиле за мене, знаеле дека доаѓам“, барањето ја расплака мајка ми, но не го одби.

Денес сум сигурна дека тој ситен кршлив предмет ми помогна прилично брзо да се завијам во некоја чаура од топлина, со текот на времето дури и со приврзаност кон оваа дотогаш туѓа куќа, со туѓи мириси вткаени во теписите и во завесите и со туѓите предци на ретушираните фотографии наредени на сидот над старинската комода.

Долго време секое утро пиев чај од својата шолја „Јелена“, зашто од ниедна друга не беше толку мирислив и фин, сè додека тетка Маца не дојде да позајми малку шеќер за утринското кафе.

„Па, ти уште ја чуваш шолјата на Јелена! Тоа ѝ го подарија за шестиот роденден, кога веќе знаеше да чита и да пишува“, рече речиси восхитено.

Не знам како успеав да ја придушам збунетоста и изненадувањето. Промрморев само дека е шолјата убава, а и моето име е Јелена, па сè добро се вклопило.

Оттогаш чајот, подоцна и кафето, ги делев во две шолји: својата, сосема нова, и онаа старата, на Јелена. По

сознанието дека сме врснички, ми беше лесно да почнам да ѝ го доверувам сето она за што немав некого во близина, зашто, како и повеќето други во околината, во нашето рането место животот се враќаше со чекор на полжав.

Кога целосно пораснав, се осамостоив и почнав по малку да патувам, па одлучив да ја побарам. Сметав дека ќе биде доволно да отидам на адресата на своето рано детство.

Оддалеку ги препознав оревот и црешата. Во приземјето на нашата некогашна куќа имаше продавница на мали апарати за домаќинство. Онаа на чичко Луѓо изгледаше како да е веќе долго напуштена, со спуштени ролетни и двор обраснат во коров. Човекот во продавницата ми рече дека поранешните сопственици му ја продале куќата кога им умрела ќерката единица. Потоа купиле мал имот на село, за да ги скратат деновите на старост со работа во градината. И самиот од неодамна доселеник, ми ги раскажа оние малку работи што ги дознал од родителите на Јелена: дека од ништо непредизвикан, некој невидлив испукал рафал кон местото каде што семејството застанало накратко да одмори за да го продолжат полесно патувањето кон новиот дом. Девојчето најтешко настрадало. Годишите борба со последиците од ранувањето наизменично донесувале подобри и полоши денови, за конечно, по еден од бројните хируршки зафати, сепак, да попушти.

Погребана е на месните гробишта, втората парцела десно од влезот.

Повикувајќи го сеќавањето, талкав некое време низ овој по малку зафрлен град, еден од оние во кои сите знаат сè за сите. Се надевав дека ќе забележам некој познат, личност на која ќе се осмелам да ѝ се обратам и да ја прашам нешто повеќе за Јелена, мојата Јелена, пријателката што никогаш нема да ја сретнам. Не се осмелив. Се плашев дека ќе ме препознае, дека ќе ме осуди поради мојот нов акцент, ќе ми рече дека оној што си заминал не треба да се враќа и да се вратам од каде што сум дошла. Во цвеќарницата

од скромната понуда избрав страк цвеќе и се упатив кон гробиштата.

На второто поле десно од влезот, по ред ги читав имињата на спомениците. На една прилично нова мермерна плоча имаше фотографии и имиња на мажи и на жени, со изгравирани година на раѓање и празно место за годината на смртта. Под нивните, стоеше слика на убава темнокоса девојка со срцевидно лице и големи љубопитни очи. Двете години беа изгравирани. Поживеала до полнолетството. Јелена. Сите култури што ни се познати се согласуваат за едно: најлошо е кога ќе се наруши редоследот, кога старите мораат да ги оплакуваат младите. Каква мора да е болката на нејзините родители!

Го ставив стракот цвеќе на камената плоча и од шарената украсна хартија ја извадив шолјата со натпис „Јелена“, мојот драг предмет, кој овде веќе немаше кого да развесели.

„Прости што нема да ти ја оставам“, реков, мислејќи дека низ светот и денес лунсаат многу лоши луѓе. Некој од бес би можел да го шутне и во парампарче да го скрши овој скромен материјален фрагмент од нашата заедничка историја, историја на двете Јелени, кои, и без да знаат една за друга, се разминале некаде во времето и во просторот, физички патувајќи во спротивна, иако со белегот на прогонството означена, суштински, во сосема иста насока.

Се простив од Јелена, тажна поради нејзината бесмислено прекината младост. Си ветив и себеси и ветив и нејзе дека нема да биде заборавена.

И денес речиси секој ден пијам кафе со мојата Јелена. Сè уште е единствената што знае сè за мене. Нејзе прво ѝ ги читам своите раскази за деца во кои најпамотното и најубаво девојче редовно се вика, не со моето, туку баш со нејзиното име, а момчињата ја презираат играта со пластични пушки и тенкови. Ѓ раскажувам за сите свои љубови и разочарувања, барам совети за воспитувањето на децата, за работата и за облекувањето. Ја прашувам како го замислувала својот

живот пред некој бездушен да ја стави во погон својата стравотна колекција убиствени играчки.

Обземена од страв дека моето пријателство станува малку себично, понекогаш се прашувам самата себе дали некои од тие теми се претешки за нејзините кривки осумнаесет лета.

Превод: Иван Шопов

Crtice iz života izbjeglice

Skica nga jeta e një refugjati
Цртички од животот на еден бегалец

Crtice iz života izbjeglice

Ana Jugo

Stojimo na uzvišenju koje nam pruža divan pogled na okolne brežuljke i dolinu koju okružuju.

„Ono tamo je Trebević“, pokazuje mama rukom na jednu od planina. Obrazi su nam okrugli i crveni od svježeg zraka, šake ušuškane u rukave prevelikih jakni. Livade oko nas još su blatnjave, u sjenama drveća snijeg zadnjim naporima brani teritoriju, ali visibabe i kaćuni hrabro izviruju glave i najavljuju ono što mirišemo u zraku. Proljeće.

„A ovo ovdje je Igman“.

Nemam pojma kako Igman i Trebević stvarno izgledaju. Ali znam da je važno da upamtim ta imena. I mami je važno da igramo ovu igru. Zato ozbiljno pratim putanju njenih ruku i pamtim.

U tom dolinskom gradiću, koji nije Sarajevo, deda ima Ulicu Kralja Tomislava, jer tom ulicom ide petkom s pijace, kao što je nekad pravom ulicom Kralja Tomislava išao s posla.

Ja se, naravno, ne sjećam svog rodnog grada, nemam tamo omiljenu ulicu čijim bi imenom prekrstila neku sličnu ovdje, ne podsjećaju me ove planine ni na šta. Ali mi se čini da zbog toga još više moram upijati njihove priče i šale, da je jako bitno da znam gdje bi, da smo kući, bila koja planina.

*

Ne mogu baš precizno opisati šta je kuća. Sjećam se malo dnevnog boravka i jednog stolića u čošku na kojem su stajale

igračke. Da li iz priča ili iz stvarnih sjećanja, tek znam da nam mama nije dala da se tamo igramo kad je počeo rat jer je stolić stajao direktno ispod prozora, a prozor direktno nasuprot Trebevića odakle su dolazili „svjetleći metci“.

Sjećam se dugog uskog hodnika. Iz nekoliko slika. Jedna davna, kad nas je tata čuvao i dao nam da se igramo novinama. Brat i ja smo cijeli hodnik ispunili zgužvanim novinama tako da su nam dosezale do vrata kad sjedimo. Onda je mama došla s posla i zaprepastila se.

Onda se opet sjećam da smo spavali u tom hodniku, obučeni u trenerke, tako da budemo spremni za sklonište ako se oglase sirene.

Sve ostale slike su mutne, ispresijecana sjećanja i priče. Jedan izlet na Vrelu Bosne za Prvi maj. Baba na balkonu punom cvijeća i ja joj nakon posjete mašem s parkinga. I tata je u magli. Imamo nekoliko slika i mogu ga dobro opisati. Čak me glumac u jednom filmu podsjetio na njega. Ali ne mogu ga zamisliti.

Nekad se mama, brat i ja igramo „tate“. U toj igri, brat je tata, a mama i ja idemo na aerodrom da ga dočekamo. Ali ne volim baš tu igru. Ima isti onaj čudni efekat kao kad se probudiš iz sna u kojem si dobio neku igračku koju stvarno želiš.

Živimo u kompleksu zgrada između kojih su livade i dvorište koje je ograđeno. Ja smijem ići kuda hoću unutar tog Kruga, ali iz njega ne smijem izlaziti niti prelaziti ulicu bez mame. Svi u Krugu su izbjeglice.

*

Riječ izbjeglica ima definiciju. Biti izbjeglica izmiče svakoj definiciji. Svaka osoba u tom izbjegličkom kampu okarakterisana je tom riječju koju smo čak i mi najmlađi duboko zamrzili. Iz različitih država, s različitim pričama, zanatlije, profesori, pomorci, administrativni službenici, medicinski radnici, roditelji, roditelji bez djece, djeca bez roditelja, udovci i udovice, svi negdje na spektru između dobrog i lošeg, svi zgurani u tu mrsku

kategoriju izbjeglice. Kao dijete ne znaš zašto je to loše, ali po prizvuku u glasu onoga koji izgovara tu riječ osjećaš da jest. Kada riječ dolazi od nekoga unutar grupe, onda označava očajanje, samosažaljenje i pitanje. Kad si izbjeglica, uvijek se pitaš. Cijeli taj status za tebe je pitanje: kad ću se vratiti kući? Postoji li još kuća? Je li kuća ona četiri zida koja štite srž tvog života sve dok ti je rat ne istrgne i ogoli te i šuta po svijetu pa osjećaš da si za nešto kriv? Ima li nešto prljavo u tvojoj nesreći, nešto prezrivo? Je li kuća ljudi kojih možda više nema ili ih možda neće biti kad se rat završi, pa onda više nikad nećeš pripadati nečemu, i ništa vrijedno življenja neće pripadati tebi? I možeš na sav glas da vičeš i psuješ one koje kriviš za sve, ali ono što ne govoriš – a nema ni potrebe jer to svako zna i osjeća – jest da u tebi trune stid. Zato što nemaš ništa, zato što nemaš svog doma kao svako normalan, zato što moraš da apliciraš i da moliš, zato što si pobjegla.

Kad neko ko nije izbjeglica izgovori tu riječ, onda je još gore. Ima neku konačnost. Izrečeno je kao hladna činjenica, proglas o tvojoj inferiornosti. Pristojni mještani Ivanjice izbjegavali su tu riječ.

*

Krug je pun osebjunih likova. Ima jedan visoki veliki čovjek s ogromnim crnim brkovima. Zovemo ga Barba. Mislim da živi sam. Svaki put kad prođe pored nekog djeteta, snažno ga uštine za obraz i srdačno kaže: „Gdje si, lađo malešna?“ Obrazi bride neko vrijeme nakon susreta s čika Barbom, ali mi je nekako drag. Imam osjećaj da je jako dobar u grljenju ljudi i da bi me mogao odbraniti od svega.

Nekoliko ljudi u Krugu ima Ludi/Luda prije svog imena. Tako ih, naravno, niko ne zove u lice, ali kad odrasli pričaju i kažu, na primjer, Rada, pa sagovornik pita „koja Rada?“ a onaj prvi kaže „Luda Rada“, onda znaš tačno o kome se radi. Većina njih je bezopasna. Ali ima jedan momak, njega niko ne zove ludim a svi misle da je zaista lud, i djeca ga se boje. Samo ga se brat i ja ne bojimo i on nam uvijek da čokoladne bananice. Drugu djecu

ne voli, a ne voli ni odrasle. Voli samo nas i teta Novku, koja je nekad bila učiteljica, a sad je babina najbolja prijateljica.

*

Dolaze po noći nekad ta sjećanja. Posebno nakon što su baba i deda umrli. Raj na zemlji, gdje je meka trava prošarana proljetnim cvijećem i natkrovljena beharom raznih nijansi roze i bijele. Tamo gdje smo počeli život bez pripadanja. Ljudi hoće da izbjeglica bude jednostavna stvar. Neko ko nema gdje, ne može nazad i sa zahvalnošću prihvata sve što mu se da. Da živi zauvijek s tugom. Ali nekad izbjeglica zamišlja raj kao jedan vrt u Plužinama. Koji je gazda zagradio nakon par dana, kad je primijetio da neko ulazi preko ograde. Pa smo otada preskakali višu ogradu.

U raj u nosim bijelu suknjicu na gumu. „Kupila“ sam je u Crvenom krstu i reklamirala je tati u jednom od prvih poziva iz izbjeglištva: držala sam telefonsku slušalicu i pokazivala mu kako se suknjica okreće, pa začula smijeh ljudi koji su čekali na telefonski poziv. Nekad odrasli ne shvataju kako njihov smijeh vrijeda. U djetinjstvu sam mnogo puta naučila šta nasmijava odrasle i namjerno ponavljala rečenice i geste jer sam htjela da ih nasmijem. Ali ovo je bilo sasvim drugačije. Nešto što me ljuti, ponižava.

Kao prvog dana kada smo se vratili u Sarajevo.

Kući smo krenuli pješke i nakon petnaestak minuta, na pola neke uzbrdice, skrenuli u jednu uličicu. Ja nisam primijetila da su tata, mama i brat, koji je držao maminu ruku, usporili.

„Gdje si ti krenula? Ovo je naša kuća!“ – rekao je tata i počeo se smijati otključavajući vrata haustora. I mama se nasmijala.

Kad danas mislim na to, ne vjerujem da je to bio pravi smijeh. Nakon toliko vremena, tati je moralo biti čudno i neprirodno pričati sa svojom djecom koja više nisu ona djeca s kojom se pozdravio četiri i po godine ranije. Mora da se mama osjećala uštogljenom pored svog muža od kojeg je dijelio čitav život, njen koji nije stigla prepričati i njegov za koji nije smjela pitati.

Možda su smijehom pokušavali suzbiti neugodu. Ali za mene je taj smijeh bio otrov.

„Ovdje je naša kuća!“

Kako neko može da ne zna gdje mu je kuća? Da hladno prođe pored ulaznih vrata svoje zgrade ne znajući šta tačno traži. Osjetim stid. Ne osjećam kao da sam se vratila kući. Možda mama to osjeća. Ona zna ispred kojeg ulaza da zastane. Ja se nisam vratila. Kad se vratiš, prepoznaješ, porediš, prisjećaš se. Ja se samo osjećam postideno. Zbog nepripadanja.

Skica nga jeta e një refugjati

Ana Jugo

Qëndrojmë mbi një lartësi e cila na jep një pamje të mahnitshme të kodrave përreth dhe luginës që ato e rrethojnë.

“Ai atje është Trebeviqi”, tregon mami me dorë drejt njërit nga malet. Faqet i kemi të rrumbullakëta e të kuqe nga ajri i freskët, duart e futura brenda mëngëve të xhaketave të mëdha. Livadhet rreth nesh janë ende me baltë, nën hijet e pemëve bora bën përpjekjet e fundit për të mbrojtur territorin e vet, derisa luleboret dhe orkidetë nxjerrin kryet plot guxim dhe kumtojnë atë që ne e nuhasim në ajër. Pranverën.

“E ky këtu është Igmani”.

As që e di se si duken vërtet Igmani dhe Trebeviqi. Por, e di se është e rëndësishme t’i mbaj mend këta emra. Edhe për mamin është me rëndësi ta luajmë këtë lojë. Prandaj, me shumë seriozitet e ndjek trajektoren e dorës së saj dhe mbaj mend.

Në atë qytezë lugine, që nuk është Sarajeva, gjyshi e ka Rugën e Mbretit Tomisllav, sepse atë rrugë e merr të premtëve kur kthehet nga tregu, siç dikur kthehej nga puna rrugës së drejtë të Mbretit Tomisllav.

Mua, natyrisht, nuk më kujtohet qyteti im i lindjes, nuk e kam atje rrugën e preferuar emrin e së cilës do t’ia ngjitja ndonjë rruge këtu, këto male nuk më kujtojnë asnjë gjë. Por, më duket se mu për këtë do të më duhet t’i përpij edhe më shumë rrëfimet dhe shakatë e tyre, se është shumë me rëndësi se ku do të ishin ato male, sikur të ishim në shtëpi.

*

Nuk mund të përshkruaj me saktësi se ç'është shtëpia. Më kujtohet pakëz dhoma e ndejës dhe një stol i vogël në qoshk mbi të cilin kishte lodra. O nga rrëfimet, o nga kujtimet e vërteta, e di se mami nuk na linte të loznim atje kur filloi lufta sepse stoli ishte mu nën dritare, e dritarja mu përballë Trebeviqit nga i cili vinin “plumbat ndriçues”.

Më kujtohet korridori i gjatë, i ngushtë. Nga disa fotografi. Një e kahmotshme, kur babi u kujdes për ne dhe na la të loznim me gazetatat. Vëllai dhe unë e mbushëm krejt korridorin plot gazeta të ndrydhura të cilat na mbërrinin deri te qafa kur uleshim. Pastaj mami erdhi nga puna dhe u shtang.

Pastaj më kujtohet sërish se kemi fjetur në atë korridor, të veshur me tuta, të gatshëm për t'u strehuar nëse dëgjoheh sirenat.

Të gjitha fotografitë tjera janë të mjegullta, kujtime dhe rrëfime të shkëputura. Një piknik në Vrelo Bosne për 1 Maj. Gjyshja në ballkonin me plot lule dhe unë pas vizitës ia bëj me dorë nga parkingu. Dhe babi është në mjegull. Kemi disa fotografi dhe mund ta përshkruaj mirë. Një aktor në një film ma çoi mallin e tij. Por, nuk mund ta përfytyroj.

Ndonjëherë mami, vëllai dhe unë e bëjmë lojën e “babit”. Në atë lojë, vëllai është babi, ndërsa mami dhe unë shkojmë në aeroport për ta pritur. Por, nuk më pëlqen shumë kjo lojë. E ka po atë efekt të çuditshëm si kur zgjohesh nga gjumi në të cilin ke fituar lodrën të cilën vërtet e do.

Jetojmë në një kompleks ndërtesash mes të cilave janë livadhet dhe një oborr i rrethuar. Unë mund të shkoj kudo brenda atij Rrethi, por nga ai nuk guxoj të dal e as ta kaloj rrugën pa mamin. Të gjithë në Rreth janë refugjatë.

*

Fjala refugjat ka përkufizim. Të jesh refugjat i ik çdo përkufizimi. Çdo person në atë kamp refugjatësh karakterizohet

nga ajo fjalë të cilën edhe ne, më të vegjëlit, e urrejmë fort. Nga shtete të ndryshme, me rrëfime të ndryshme, zanatli, profesorë, marinarë, zyrtarë administrativë, punëtorë mjekësorë, prindër, prindër pa fëmijë, fëmijë pa prindër, vejanë e vejusha, të gjithë në një spektër mes së mirës dhe së keqes, të gjithë të ngjeshur brenda asaj kategorie të ngushtë të refugjatit. Si fëmijë, ti nuk e di pse është kjo keq, por nga toni i zërit të atij i cili e thotë këtë fjalë ti e di se është ashtu. Kur kjo fjalë del nga dikush brenda grupit, ajo shënon dëshpërim, keqardhje për veten dhe pikëpyetje. Kur je refugjat, gjithmonë ke pikëpyetje. Krejt ai status për ty është pyetje: kur do të kthehem në shtëpi? A ekziston ende shtëpia? A është shtëpia ato katër mure të cilat e mbrojnë thelbin e jetës sate deri në çastin kur atë ta rrëmben lufta, të zhvesh e të shqelmon anembanë botës e ti ndihesh fajtor për diçka? A ka diçka të ndyrë në fatkeqësinë tënde, diçka të neveritshme? A është shtëpia njerëzit të cilët mbase nuk janë më apo mbase nuk do të jenë më kur të mbarojë lufta, dhe ti më kurrë nuk do t'i takosh asnjë gjëje, dhe asgjë për të cilën ia vlen të jetohet nuk do të të takojë më ty? Dhe mund të ulërosh sa të ta dojë qejfi dhe t'i shash ata të cilët i fajëson për gjithçka, por ajo që thua ti – dhe as që ka nevojë sepse të gjithë e dinë dhe e ndiejnë – është se brenda teje kalbet turpi. Sepse nuk ke asgjë, sepse nuk ke shtëpi si çdo njeri normal, sepse duhet të aplikosh e të lusësh, sepse ke ikur.

Kur dikush që nuk është refugjat e thotë atë fjalë, bëhet edhe më keq. E ka njëfarë përfundimi. Thuhet si fakt i ftohtë, si deklaratë e inferioritetit tënd. Banorët e sjellshëm të Ivanjicës e shmangnin atë fjalë.

*

Rrethi është plot me personazhe të dallueshme. Është një burrë fort i gjatë me mustaqe të zeza gjigante. E quajmë Barba. Më duket se jeton vetë. Sa herë që kalon pranë ndonjë fëmije, e kap fort për faqe dhe i thotë me buzëqeshje “Po ku je ti, moj barkë e vocërr?”. Faqet na digjen zjarr pas takimit me xha Barbën, por disi më pëlqen. Më duket se i shkon shumë për

dore t'i përqafojë njerëzit dhe se do të mund të më mbronte nga gjithçka.

Disa njerëzve në Rreth emri u mbaron me i/e marrë. Kështu, natyrisht, askush nuk i thërret në sy, por kur të rriturit flasin dhe thonë, për shembull, Rada, dhe bashkëbiseduesi pyet “cila Rada?”, e ai i pari thotë “Rada e marrë”, ti e di saktë se për kë bëhet fjalë. Shumica e tyre janë të parrezikshëm. Por, është një djalë, atë askush nuk e quan të marrë, por të gjithë mendojnë se vërtet është i marrë, dhe fëmijët ia kanë frikën. Vetëm vëllai dhe unë nuk ia kemi frikën dhe ai gjithmonë na jep krem-banane. Fëmijët e tjerë nuk i do, as të rriturit nuk i do. Na do vetëm ne dhe teta Novkën, e cila dikur ishte mësuese, e sot është shoqja më e ngushtë e gjyshes.

*

Nganjëherë natën më vijnë ca kujtime. Sidomos pas vdekjes së gjyshes dhe gjyshit. Parajsa në tokë, ku bari i njomë është i ngjyrosur me lule pranvere dhe i mbuluar me behar nuancash të llojlojshme me ngjyrë pembe e të bardhë. Atje ku nisëm jetën pa përkatësi. Njerëzit duan që refugjati të jetë gjë e thjeshtë. Dikush që s'ka nga t'ia mbajë nuk mund të kthehet mbrapa dhe me mirënjohje pranon gjithçka që i jepet. Të jetojë gjithmonë me pikëllim. Por, nganjëherë refugjati përfytyron parajsën si një kopsht në Plluzhina. Të cilin pronari e ka rrethuar pas dy ditësh, pasi ka vënë re që dikush po e kapërcente gardhin. E pastaj filluan ta kapërcenim edhe gardhin më të madh.

Në parajsë unë kam të veshur fundin e bardhë me llastëk. “E kam blerë” në Kryqin e Kuq dhe ia kam reklamuar babit në një nga thirrjet e para nga strehimi: e mbaja telefonin dhe i tregoja se si rrotullohej fundi, dhe pastaj dëgjova të qeshura njerëzit që po prisnin telefonata. Ndonjëherë të rriturit nuk e kuptojnë se si të fyen qeshja e tyre. Në fëmijëri kam mësuar shumë herë se çka i bën të rriturit të qeshin dhe me kast i përsërisja fjalitë dhe gjestet sepse doja t'i bëja të qeshnin. Por, kjo tash ishte krejt ndryshe. Kjo më hidhëronte, më poshtëronte.

Sikur ditën e parë kur u kthyem në Sarajevë.

Në shtëpi u nisëm në këmbë dhe pas nja pesëmbëdhjetë minutash, në mes të një përpjetëze, morën kthesën në një rrugicë. Unë nuk e pashë që babi, mami dhe vëllai, i cili e mbante mamin për dore, e ngadalësuan hapin.

“Ku je nisur? Kjo është shtëpia jonë!” – tha babi dhe nisi të qeshë duke hapur dyert e garazhit. Edhe nëna qeshi.

Sot, kur e mendoj këtë, nuk më besohet se kjo ishte qeshje e njëmendtë. Pas aq shumë kohe, babit sigurisht i dukej e çuditshme dhe e panatyrshme të fliste me fëmijët e tij të cilët më nuk janë ata fëmijë me të cilët u përshëndet para katër vitesh e gjysmë. Me siguri nëna u ndje në siklet pranë të shoqit nga i cili e ndante një jetë e tërë, jetë e saj të cilën nuk arriti ta rrëfente dhe jetë e tij për të cilin nuk guxonte të pyeste. Ndoshta me qeshje përpiqeshin ta mposhtnin atë siklet. Por, për mua ajo qeshje ishte helm.

“Këtu është shtëpia jonë!”

Si ka mundësi që dikush të mos e dijë se ku e ka shtëpinë? Të kalojë me gjakftohtësi pranë derës kryesore të ndërtesës pa ditur se ç’po kërkon. Ndiej turp. Nuk po e ndiej se jam kthyer në shtëpi. Ndoshta mami e ndien këtë. Ajo di se te cila hyrje duhet të ndalet. Unë nuk jam kthyer. Kur kthehesh, njeh, krahason, kujton. Unë vetëm ndihem e turpëruar. Për shkak të mospërkatësisë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Цртички од животот на еден бегалец

Ана Југо

Стоиме на височинка што ни дава прекрасен поглед на околните ритчиња и на долината што ја опкружуваат.

„Она таму е Требевиќ“, покажува мама со раката на една планина. Образите ни се тркалезни и црвени од свежиот воздух, дланките пикнати во ракавите на преголемите јакни. Ливадите околу нас се сè уште калливи, во сенките на дрвјата снегот со последни напори ја брани територијата, ама кокичињата и качунките храбро сиркаат со главите и го најавуваат она што го мирисаме во воздухот. Пролетта.

„А ова овде е Игман.“

Врска немам како изгледаат навистина Игман и Требевиќ. Ама знам дека е важно да ги запамтам тие имиња. И на мама ѝ е важно да ја играме оваа игра. Затоа сериозно го следам движењето на нејзината рака и памтам.

Во тоа долинско гратче, кое не е Сараево, дедо има улица „Крал Томислав“, зашто по таа улица си иде во петоците од напазар, како што некогаш по вистинската улица „Крал Томислав“ си идел од работа.

Јас, секако, не се сеќавам на својот роден град, немам таму омилена улица со чие име би прекрстила некоја слична овде, не ме потсеќаат на ништо овие планини. Ама ми се чини дека поради тоа уште повеќе морам да ги впивам нивните приказни и шеги, дека е многу битно да знам каде ќе беше, ако бевме дома, некоја планина.

*

Не можам баш прецизно да опишам што е куќа. Се сеќавам малку на дневната и на една масичка во ќошот на која стојеја играчки. Дали од приказните или од вистинските сеќавања, само знам дека мама не ни даваше да си играме таму кога почна војната зашто масичката стоеше директно под прозорецот, а прозорецот директно спроти Требевиќ од каде што доаѓаа „светлечките куршуми“.

Се сеќавам на долгиот тесен ходник. Од неколку слики. Една дамнешна, кога тато нè чуваше и ни даде да си играме со весниците. Брат ми и јас цел ходник го наполнивме со истуткани весници така што ни досегаа до вратот кога седевме. Па мама си дојде од работа и се запрепасти.

Па пак се сеќавам дека спиевме во тој ходник, облечени во тренирки, за така да бидеме подготвени за скривницата ако се огласат сирените.

Сите други слики се матни, испресечени сеќавања и приказни. Еден излет на Врутокот на Босна за Први мај. Баба на балконот полн цвеќиња и јас по посетата ѝ мавтам од паркингот. И тато е во магла. Имаме неколку слики и можам добро да го опишам. Дури глумецот во еден филм ме потсети на него. Ама не можам да го замислам.

Некогаш мама, брат ми и јас си играме „тато“. Во таа игра, брат ми е тато, а мама и јас одиме на аеродром да го дочекаме. Ама не ја сакам баш таа игра. Го има истиот оној чуден ефект како кога ќе се разбудиш од сон во кој си добил некоја играчка што навистина ја сакаш.

Живееме во комплекс згради помеѓу кои има ливади и двор што е ограден. Јас смеам да одам кај што сакам внатре во Кругот, ама од него не смеам да излегувам, ниту да ја преминувам улицата без мама. Сите во Кругот се бегалци.

*

Зборот бегалец има дефиниција. Бидувањето бегалец ѝ се измолкнува на секоја дефиниција. Секоја личност во тој бегалски камп е окарактеризирана со тој збор што дури и ние најмладите длабоко го замразивме. Од различни држави, со различни приказни, занаетчи, професори, поморци, административни службеници, медицински работници, родители, родители без деца, деца без родители, вдовци и вдовици, сите некаде на спектарот помеѓу доброто и лошото, сите тутнати во таа омразена категорија бегалец. Како дете не знаеш зошто е лошо, ама по призвукот во гласот на оној што го изговара зборот секаваш дека е. Кога зборот доаѓа од некој внатре во групата, тогаш означува очајување, самосожалување и прашање. Кога си бегалец, секогаш се прашуваш. Целиот тој статус за тебе е прашање: кога ќе се вратам дома? Постои ли уште домот? Домот се оние четири зида што ја штитат сржта на твојот живот сè додека војната не ти ја истргне и не те соголи и те зашутка по светов, па се чувствуваш дека си крив за нешто? Има ли нешто валкано во твојата несреќа, нешто презриво? Дали домот се луѓето што можеби веќе ги нема или можеби нема да ги има кога ќе заврши војната, па тогаш веќе никогаш нема да припаѓаш на ништо, и ништо вредно за живеење нема да ти припаѓа тебе? И можеш на сиот глас да викаш и да ги пцуваш оние што ги кривиш за сè, ама она што не го кажуваш – а нема ни потреба зашто тоа секој го знае и го чувствува – е дека во тебе гние срамот. Затоа што немаш ништо, затоа што немаш свој дом како секој нормален, затоа што мораш да аплицираш и да молиш, затоа што си побегнала.

Кога некој што не е бегалец го изговара зборот, тогаш е уште полошо. Има некаква конечност. Изговорено е како студен факт, проглас за твојата инфериорност. Пристојните мештани од Ивањица го избегнуваа тој збор.

*

Кругот е полн со необични ликови. Има еден висок голем човек со огромни црни мустаќи. Го викаме Барба. Мислам дека живее сам. Секојпат кога ќе помине покрај некое дете, силно го штипнува за образот и срдечно вели: „Кај си, лаѓо малечка?“ Образите печат некое време од средбата со чичко Барба, ама некако ми е драг. Имам чувство дека е многу добар во гушкањето на луѓето и дека би можел да ме одбрани од сè.

Неколку луѓе во Кругот имаат Луд/Луда по своето име. Така, секако, никој не ги вика в лице, ама кога зборуваат возрасните и велат, на пример, Рада, па соговорникот прашува „која Рада?“, а оној првиот вели „Рада Лудата“, тогаш знаеш точно за кого се работи. Повеќето од нив се безопасни. Ама има еден дечко, него никој не го вика луд, а сите мислат дека е навистина луд, и децата се плашат од него. Само брат ми и јас не му се плашине и тој секогаш ни дава чоколадни банани. Другите деца не ги сака, а не ги сака ни возрасните. Нè сака само нас и тетка Новка, која некогаш била учителка, а сега е најдобра пријателка на баба.

*

Доаѓаат понекогаш ноќе тие сеќавања. Посебно откако умреа баба и дедо. Рајот на земјата, каде што меката трева е прошарана со пролетни цвеќиња и прекриена со цут во разни нијанси на розова и бела. Таму каде што почнавме живот без припаѓање. Луѓето сакаат бегалецот да биде едноставна работа. Некој што нема каде, не може назад и со благодарност прифаќа сè што му се дава. Да живее засекогаш со тагата. Ама некогаш бегалецот го замислува рајот како една градина во Плужине. Која газдата ја загради неколку дена откако забележа дека некој влегува преку оградата. Па оттогаш прескокнувавме повисока ограда.

Во рајот јас носам бела сукњичка со гума. Ја „купив“ во Црвениот крст и му ја рекламирав на тато во еден од првите повици од бегалството: ја држев телефонската слушалка и

му покажував како се врти сукњичката, па се зачу смеењето на луѓето што чекаа телефонски повик. Некогаш возрасните не сфаќаат дека нивното смеење навредува. Во детството многупати научив што ги смее возрасните и намерно повторував реченици и гестови затоа што сакав да ги насмеам. Ама ова беше сосема поинаку. Нешто што ме лути, понижува.

Како првиот ден кога се вративме во Сараево.

Дома си тргнавме пешки и по петнаесетина минути, на пола од некоја угорница, свртевме во едно уличе. Јас не забележав дека тато, мама и бато, кој ја држеше раката на мама, забавиле.

„Каде тргна? Ова е нашата куќа!“ – рече тато и почна да се смее отклучувајќи ја вратата од хаусторот. И мама се насмеа.

Кога денес мислам на тоа, не верувам дека тоа беше вистинско смеење. По толку време, на тато мора да му беше чудно и неприродно да зборува со своите деца, кои веќе не се оние деца со кои се поздравил четири и пол години претходно. Мора и мама да се чувствувала стегнато покрај својот маж од кого ја делеше цел живот, нејзиниот, што не стигна да го прераскаже и неговиот, за којшто не смееше да праша. Можеби со смеењето се обидуваа да ја потиснат неугодноста. Ама за мене тоа смеење беше отров.

„Овде е нашата куќа!“

Како некој може да знае кај му е куќата? Студено да помине покрај влезната врата од својата зграда без да знае што точно бара. Чувствувам срам. Не чувствувам како да сум се вратила дома. Можеби мама го чувствува тоа. Таа знае пред кој влез да застане. Јас не се вратив. Кога ќе се вратиш, препознаваш, споредуваш, се присеќаваш. Јас само се чувствувам засрамено. Поради неприпаѓањето.

Превод: Ѓоко Здравески

Reči

Fjalët
Зборови

Reči

Miloš Perišić

Kao da već nije muka sama po sebi naša internacionalna veza, nego je sad još poželeo i da ona bude *otvorena*. Kaže se *open relationship*. Drugim rečima, valjalo mi je okrenuti se na stranu dok on vodi ljubav sa nekim drugim – neki mladim, ili manje *belim*. Holandani vole egzotične žene i muškarce. Ne želim da prećutim da verujem da ta privlačnost dolazi od kompleksa moći koji tradicionalno lako pronalazi svoj put do bračnog kreveta, od osećaja uzvišenosti i finansijske nadmoći *evropejske rase*.

Pristao sam. Pod dva uslova.

Jedan od njih bio je da konačno počne da uči srpski. Makar malo.

Ne mora čitati Pekića u originalu.

Samo koliko da se snađe.

Profesor srpskog u Amsterdamu nije postojao, ali jeste hrvatskog. Profesorka. Neda Pintarić. Slavistkinja i prevoditeljka. Živela je sa svojom suprugom u četvrti Novi Zapad, bila je teško bolesna i insistirala je na rodno osetljivom jeziku.

Pišući ovaj red, pokušavam da je pronađem na Google-u i nalazim *osmrtnicu*. Kod nas se kaže *umrlica*. Bože, nadam se da to nije ona. Slika je iz mlađih dana, ne prepoznajem je.

Mora biti da je još uvek dobro.

Prisustvovao sam njihovim časovima.

Naglasio sam da Ruther ne mora čitati Krležu u originalu.

Samo koliko da se snađe.

Neka mi makar kaže da me voli, na hrvatskom. Ali naša

ljubav izgubila je moć govora. Ni frankolingvistička osobenost jugoslovenskih jezika nije uspela da od nje izvuče slovo. Znao sam da verovatno više nikada neću čuti *volim te*. Svejedno, insistirao sam na časovima hrvatskog. Jedino tako mogao sam da nastavim da se družim sa Nedom tokom časova, u kratkim pauzama koje je Ruther pravio kako bi telefonirao i nastavljao da radi i posle radnog vremena.

Jednom mi je Neda dala zbirku priča *Bunar u tamnoj šumi*, svoga prijatelja Filipa Davida. Na prvoj stranici bila je napisana topla, lična posveta. Pitao sam je da li je sigurna da želi da je pokloni, i ona reče da nikad nije bila sigurnija. Govorila je pohvalno o radnoj verziji mog romana-prvenca koji je uzela na čitanje. Pitala je da li sme da ga da na čitanje holandsko-hrvatskoj prevoditeljki Rajni Dohter. Zapravo, Neda mi je udelila najveći od svih komplimenata, rekavši da su je moji redovi prijatno-bolno podsetili na mladalačko čitanje Ivane Brlić-Mažuranić.

Kaže da bi volela da je se setim ponekad, u mojim pričama iz davne budućnosti.

„Bok!“, reče Ruther mom dedi koji ga je na terasi naše šumadijske kuće sačekao sa rakijom.

Poseta mojoj porodici posle pet godina veze bila je drugi uslov za otvorenu vezu.

Open relationship.

„Bog i s tobom!“, odgovori mu deda očiju punih suza.

Nekoliko dana kasnije, kada smo krenuli u Beograd, pozvao sam dedu da ga pitam kako je i da ga pohvalim da se odlično poneo. On je opet zaplakao.

„Mnogo ti tražiš od nas“, reče kroz suze. „Mnogo. Ali nema veze. Samo ti živi svoj život.“

Drago mi je što sam mogao da pričam sa njim.

„Deda, ali samo ti je rekao *bok*, uopšte nije mogao da se snađe.“

„Neka je i *bok*. Dosta je za početak.“

Ali nastavka nije bilo jer je deda umro potkraj leta. Nisam stigao na sahranu i sad učim da živim sa tim. Moj život je u

jednom trenutku postao neprekidno primanje loših vesti i ciklus nemogućnosti da dođem da se oprostim od dragih ljudi.

„Tako ću i ja. Kad ponovo uspijem doć u Split. Smiješiti će mi se Lovrinac.“

„Ne želite da Vas sahrane ovde?“

Istog trenutka sam znao odgovor. Neda me je gledala umorno. Njena supruga radila je u drugoj sobi. Ruther je stajao pored prozora i razgovarao telefonom. Neda želi da se njeno hladno, okupano telo vrati u toplu kamenitu zemlju koju zapljuskuje Jadran.

„Ispunio sam oba uvjeta“. reče mi Ruther pogledom punim očekivanja. „Što ćemo sad? Na sledećem času Neda mi pokloni Reči. Žan-Pol Sartr. Kaže da su je i Reči podsetile na mene. Posle mi dade Židove *Podrume Vatikana*. Pa Teutu Dimitrija Demetra.“

„Voljela bih da se razidete“, reče nam glasom umiruće žene koja nema vremena da bude politički korektna, na času koji će biti poslednji.

Rutheru je zasmetalo, ali ja znadoh da nam to govori upravo iz ljubavi prema obojici. Savetovala mi je da ne budem kao ona, da ne čekam poslednje godine života da se vratim na Jug. Mislila je da bi mi bilo lepo i u Beogradu i u njenome Splitu. Bila je ubeđena da bi me u Splitu prihvatili zato što sam mladić sa manirima.

„Biti ćeš voljen u Beogradu ili u Splitu. Nizozemci nemaju okusa.“

Rutheru je bilo žao što je rekao da više neće dolaziti na časove, ali nije želeo da odustane od svoje odluke. Osećao je da Neda na neobjašnjiv način časove drži zapravo meni.

„Tko je Ivana Brlić-Mažuranić?“, pitao me potom, iako ga je učila da umesto tko kaže ko, jer mu je lakše bez suglasničke grupe.

Skrajala je jezik po njegovoj meri.

„Pročitao sam da je Ivana Brlić-Mažuranić bila depresivna i da se ubila“, otkrio je malo kasnije. „Mislio sam da je to bila neka vaša šifra.“

Tog leta poslao sam Nedi razglednicu iz Makarske. Sećam se da je imala kolekciju.

Ruther nije želeo da srpski *rent-a-car* ostavimo nasred glavne ulice, ali privatni parking nismo imali. Kaže da su ga Hrvati gledali sa podozrenjem, nije mogao da se opusti.

Uveravao sam ga da će sve biti u savršenom redu, i bio sam u pravu.

Sledeće nedelje razglednicu smo poslali iz Sarajeva koje mi je milovalo čula. Ni tu se nije osećao bezbedno. Kaže da su ga gledali sa osudom zato što je gej.

Naposletku sam pozdravio Nedu iz Beograda, u kome mu je smetala gužva. Veli da je preveliko rasulo vladalo u gustom, neorganizovanom saobraćaju.

Odumiranje naših balkanskih etničkih razlika koje je nekada pronalazio samo je prethodilo smrti ljubavi. Ostavio me kad smo se vratili u Holandiju.

Ne znam da li je videla razglednice. Nije se više javljala. Pitao sam se da li je živa dok sam sa korica njenih Reči uzimao kokain.

Uzeo bih bilo šta, samo da bol nestane. Čuo sam Rutherove reči da ga je moj deda podsetio na Nedu, jer su, kako je govorio, oboje bili obavijeni u veo tuge. Mislio je da im je bila potrebna stručna pomoć. Kao i Ivani Brlić-Mažuranić. Kao i meni.

Nije to bila tuga, to je seta. Ne razume on to.

Okeanski cikloni koji kvase Nizozemsku donose pragmatičnost.

Tajlandski i drugi egzotični ulični mladići imaju preveliki nagon za preživljavanjem da bi gubili vreme u melanholiji. To im je od monsuna.

Deda ga je setno pozdravio na kapiji, plačuci nad mojim izgubljenim detinjstvom i godinama kada me je kao dečaćića vodio po šumadijskim vašarima, ne znajući da sam sanjao Amsterdam ljudskih sloboda.

Nedi je moje društvo napokon donelo ostvarenje jedne od poslednjih želja – da nostalgično oživi govor prohujale socijalističke mladosti.

Nama je to od jesenjeg juga.

Ne znam da li je još uvek živa. Moja otvorena veza svakako nije. Deda se odavno ohladio. Voleo bih da čujem da Neda nije na Lovrincu. Očekujem to. Znam da se sa rakom borila književnošću.

dragoj Nedi Pintarić

Fjalët

Millesh Perishiq

Thuajse lidhja jonë ndërkombëtare nuk është mundim në vetvete, por tash ai dëshiron që ajo të jetë edhe e hapur. Thuhet *open relationship*. Me fjalë të tjera, unë duhet të shikoj anash ndërsa ai bën dashuri me tjetërkënd – më të ri, apo më pak të bardhë. Holandezëve u pëlqejnë gratë dhe burrat ekzotikë. Nuk dua të hesht e të besoj se tërheqja vjen nga kompleksi i fuqisë i cili tradicionalisht lehtë gjen rrugën e vet deri te shtrati martesor, nga ndjenja e superioritetit dhe fuqisë financiare të racës evropiane.

U pajtova. Me dy kushte.

Njëri prej tyre ishte që më në fund të fillojë të mësojë serbisht. Të paktën pak.

Nuk pres ta lexojë Pekiçin në origjinal.

Vetëm sa për t'u gjindur.

Profesori i serbishtes në Amsterdam nuk ekzistonte, por i kroatishtes po. Profesoresha. Neda Pintariq. Sllaviste dhe përkthuese. Jetonte me bashkëshortin e saj në lagjen Perëndimi i Ri, ishte shumë e sëmurë dhe këmbëngulte për gjuhën me konsideratë gjinore.

Duke shkruar këtë rresht, përpiqem ta gjej në Google dhe e gjej *nekrologjinë*. Te ne thuhet *përkujtim*. Zot, shpresoj të mos jetë ajo. Fotografia është nga rinia, nuk e njoh dot.

Mbase ende është mirë.

Kam marrë pjesë në orët e tyre.

Kam theksuar se Rutherit nuk i duhet ta lexojë Kërlezhën në origjinal.

Vetëm sa për t'u gjindur.

Së paku të më thotë se më do, në kroatishte. Por, dashuria jonë e humbi fuqinë e të folurit. As veçoria frankolinguistike e gjuhëve jugosllave nuk ia doli të nxjerrë asnjë germë nga ajo. E dija se mbase kurrë më nuk do të dëgjojë shprehjen të *dua*. Gjithsesi, këmbëngulja t'i ndiqte orët e kroatishtes. Vetëm kështu unë mund të vazhdoja të shoqërohesha me Nedën gjatë orëve, në pauza të shkurtra të cilat Rutheri i bënte kur telefononte dhe kur vazhdonte të punonte edhe pas orarit të punës.

Njëherë Nada më dha përmbledhjen me tregime *Bunari në pyllin e errët*, të mikut të saj Filip Davidit. Në faqen e parë ishte e shkruar një dedikim i ëmbël, personal. E pyeta nëse ishte e sigurtë se dëshironte të ma falte, e ajo tha se kurrë nuk kishte qenë më e sigurtë. Fliste me lavdata për versionin e punës së romanit tim të parë të cilin e kishte marrë për ta lexuar. Më pyeti nëse bën t'ia jepte për lexim përkthyeses holandisht-kroatisht Rajna Dohlerit. Në fakt, Neda më kishte bërë njërin nga komplimentet më të mëdha, duke thënë se rreshtat e mi ia kujtonin me ëndje dhe dhimbje leximin e dikurshëm të Ivana Bërliq-Mazhuraniqit.

Thotë se do t'i pëlqente ta kujtoja ndonjëherë, në tregimet e mia nga e ardhmja e largët.

– Tung! – i tha Rutheri gjyshit tim i cili në tarracën e shtëpisë sonë të Shumadijës e priti me raki.

Vizita në familjen time pas pesë vitesh lidhjeje ishte kushti i dytë për një lidhje të hapur.

Open relationship.

– Tung edhe ty! – iu përgjigj gjyshi me lot në sy.

Disa ditë më vonë, kur u nisëm për në Beograd, e thirra gjyshin ta pyes se si ishte dhe ta përgëzoja për sjelljen e shkëlqyer. Ai qau sërish.

– Shumë po kërkon ti nga ne – tha me lot në sy – Shumë. Por, nuk prish punë. Jetoje ti jetën.

Më vjen mirë që kam mundur të flas me të.

– Gjysh, ai të tha vetëm *tung*, nuk diti si të gjindej.

– Ani, edhe *tung*. Mjafton për fillim.

Por, vazhdime nuk pati sepse gjyshi vdiq nga fundi i verës. Nuk arrita në varrim dhe tash po mësohem të jetoj me këtë. Jeta ime në një pikë u kthye në marrjen e vazhdueshme të lajmeve të këqija dhe në një cikël pamundësish për t’ua thënë lamtumirën njerëzve të dashur.

– Kjo do të më gjejë edhe mua. Kur të arrij të vij sërish në Split. Do të më buzëqeshë Lovrinaci.

– Nuk dëshironi t’ju varrosin këtu?

Mu në atë çast e dija përgjigjen. Neda më shikoi lodhshëm. Bashkëshortja e saj punonte në dhomën tjetër. Rutheri qëndronte pranë dritares dhe bisedonte në telefon. Neda dëshiron që trupi i saj i ftoftë, i larë, të kthehet në dheun e ngrohtë të gurtë të cilin e plasarit Adriatiku.

– I plotësova të dy kushtet - më tha Rutheri me shikimin plot pritje – Ç’do të bëjmë tash? Në orën e ardhshme Neda ma fal librin *Fjalët*. Jean-Paul Sartre. Thotë se me *Fjalët* i ka shkuar mendja tek unë. Më pas ma dha librin *Bodrumet e Vatikanit* të Gedeit. Pastaj *Teutën* të Dimitrija Demetrit.

– Do të doja që ju të ndaheni – tha me zërin e gruas që po vdes e cila nuk ka kohë të jetë politikisht korrekte, në orën e cila do të jetë e fundit.

Rutherit i pengoi kjo, por unë e dija se po na e thoshte këtë pikërisht nga dashuria për të dytë. Më këshilloi të mos jem si ajo, të mos i pres vitet e fundit të jetës për t’u kthyer në Jug. Besonte se do t’ia kaloja mirë edhe në Beograd edhe në Splitin e saj. Ishte e bindur se në Split do të më pranonin sepse isha djalosh me mirësjellje.

– Do të jesh i dashur edhe në Beograd edhe në Split. Holandezët s’kanë shije.

Rutherit i vinte keq që tha se nuk do të vinte më në orë, por nuk donte të hiqte dorë nga vendimi i vet. E ndiente se Neda në mënyrë të pashpjegueshme orët po m’i mbante mua.

– Kush është Ivana Bërliq-Mazhuraniq? – më pyeti më pas, edhe pse ajo e mësonte që në vend të *cilli* të thotë *kush* sepse e kishte më lehtë pa grupin e bashkëtingëlloreve.

Gjuhën ia qepte sipas masës së tij.

– Lexova se Ivana Bërliq-Mazhuraniq ishte depresive dhe kishte bërë vetëvrasje – zbuloi pak më vonë – Mendoja se ishte ndonjë kod i juaji.

Atë verë Nedës ia dërgova një kartolinë nga Makarska. Më kujtohet se kishte një koleksion.

Rutheri nuk donte që *rent-a-carin* serb ta linim në mes të rrugës kryesore, por parking privat nuk kishim. Thotë se kroatët e shikonin me dyshim, nuk arrinte të rehatohej.

Unë e bindja se gjithçka do të jetë për merak, dhe e kisha mirë.

Javën tjetër kartolinën e dërguam nga Sarajeva e cila m’i ledhatonte shqisat. As aty nuk u ndje rehat. Thotë se e shikonin me gjykim sepse është gej.

Në fund e përshëndeta Nedën nga Beogradi, ku i pengonin turmat. Thotë se kishte turma të mëdha në trafikun e dendur e të paorganizuar.

Vdekja e dallimeve tona etnike ballkanase të cilat ai i spikaste dikur vetëm i parapriu vdekjes së dashurisë. Më la kur u kthyem në Holandë.

Nuk e di nëse i kishte parë kartolinat. Nuk m’u lajmërua më. E pyesja veten në ishte ende gjallë ndërsa merrja kokainë nga kopertinat e *Fjalëve* të saj.

Do të merrja çkado, veç të më ndalet dhimbja. I dëgjova fjalët e Rutherit se gjyshi im ia kujtonte Nadën, sepse, siç thoshte ai, të dytë ishin të mbuluar me një vello trishtimi. Besonte se më duhej ndihmë profesionale. Sikur Ivana Bërliq-Mazhuraniqit. Sikur mua.

Nuk ishte ky trishtim, ishte mallëngjim. Nuk e kupton dot ai këtë.

Ciklonët oqeanikë që lagin Holandën sjellin pragmaticitet.

Djaloshët rrugorë tajlandezë dhe të tjerë kanë shtytje të

madhe mbijetese për të humbur kohë në melankoli. E kanë këtë nga monsunet.

Gjyshi e përshëndeti me mallëngjim te porta, duke qarë për fëmijërinë time të humbur dhe vitet kur si fëmijë më çonte nëpër panaire të Shumadijës, duke mos ditur se unë e ëndërroja Amsterdamin e lirive të njeriut.

Shoqëria ime Nedës në fund i dha jetësimin e njëjës prej dëshirave të fundit – t’i ngjallë nostalgjikisht fjalët e rinisë së shkuar socialiste.

Ne këtë e kemi nga jugu vjeshtor.

Nuk e di në është ende gjallë. Lidhja ime e hapur gjithsesi nuk është më. Gjyshi ka kohë që është ftohur. Do të doja të tregonin se Neda nuk është në Lovrinac. E pres këtë. E di se kancerin e ka luftuar me letërsi.

kushtuar Neda Pintariqit të dashur

Përkthim: Qerim Ondozi

Зборови

Милош Перишиќ

Како да не е веќе тешка нашата меѓународна врска и самата по себе, туку сега уште посака таа да биде и *отворена*. Се вика *open relationship*. Со други зборови, требаше да се свртам настрана додека тој води љубов со некој друг – некој помлад или помалку бел. Холанѓаните сакаат егзотични жени и мажи. Не сакам да премолчам дека верувам оти таа привлечност доаѓа од комплексот на моќ, кој традиционално лесно го пронаоѓа својот пат до брачниот кревет, од чувството на возвишеност и финансиска надмоќ на европската раса.

Се согласив. Под два услова.

Еден од нив беше конечно да почне да учи српски. Барем малку.

Не мора да го чита Пекиќ во оригинал.

Само колку да се снајде.

Професор по српски во Амстердам не постоеше, но имаше по хрватски. Професорка. Неда Пинтариќ. Славистка и преведувачка. Живееше со својата сопруга во квартот Нов Запад, беше тешко болна и инсистираше на родово чувствителен јазик.

Пишувајќи го овој ред, се обидувам да ја пронајдам на Гугл и го наоѓам нејзиниот *некролог*. Кај нас се вика *умреница*. Боже, се надевам дека не е таа. Сликата ѝ е од младите денови, не ја препознавам.

Сигурно сè уште е добро.

Присуствував на нивните часови.

Нагласив дека Рутер не мора да го чита Крлежа во оригинал.

Само колку да се снајде.

Нека ми каже барем дека ме сака, на хрватски. Но, нашата љубов ја изгуби моќта на говорот. Ни франколингвистичката особеност на југословенските јазици не успеа од неа да извлече буква. Знаев дека веројатно веќе никогаш нема да слушнам *те сакам*. Сеедно, инсистирав на часовите по хрватски. Единствено така можев да продолжам да се дружам со Неда за време на часовите, во кратките паузи што ги правеше Рутер за да телефонира и да продолжи да работи по работното време.

Еднаш Неда ми ја даде збирката раскази *Бунар во темната шума* од нејзиниот пријател Филип Давид. На првата страница беше напишана топла, лична посвета. Ја прашав дали е сигурна дека сака да ја подари и таа рече дека никогаш не била посигурна. Зборувавше по фално заработната верзија на мојот роман првенец, кој го зеде на читање. Ме праша дали смее да ѝ го даде на читање на холандско-хрватската преведувачка Рајна Дохтер. Всушност, Неда ми го даде најголемиот комплименти од сите, велејќи ми дека моите редови пријатно-болно ја потсетиле на младешкото читање на Ивана Брлиќ-Мажураниќ.

Ми вели дека би сакала да се сетам на неа понекогаш, во моите раскази од дамнешната иднина.

„Здраво!“, му рече Рутер на дедо ми, кој на терасата на нашата шумадиска куќа го дочека со ракија.

Посетата на моето семејство по пет години врска беше вториот услов за отворена врска.

Open relationship.

„Дал ти бог добро!“, му одговори дедо ми со очи полни солзи.

Неколку дена подоцна, кога тргнавме за Белград, му се јавив на дедо ми да го прашам како е и да го пофалам што одлично се држеше. Тој пак заплака.

„Многу бараш од нас“, рече низ солзи. „Многу. Ама, нема врска. Само ти живеј си го животот.“

Драго ми е што можев да зборувам со него.

„Дедо, ама само ти рече здраво, воопшто не можеше да се снајде.“

„Нека е и здраво. Доста е за почеток.“

Но, немаше продолжение, зашто дедо умре кон крајот на летото. Не стигнав на погребот и сега учам да живеам со тоа. Мојот живот во еден миг стана непрестајно примање лоши вести и циклус од невозможности да дојдам да се простам од драгите луѓе.

„Така и јас. Кога повторно ќе успеам да дојдам во Сплит. Ќе ми се смее Ловринац.“

„Не сакате да ве погребат овде?“

Во истиот миг го знаев одговорот. Неда ме гледаше уморно. Нејзината сопруга работеше во другата соба. Рутер стоеше покрај прозорецот и разговараше на телефон. Неда сака нејзиното студено, искапено тело да се врати во топлата каменеста земја што ја заплиснува Јадранот.

„Ги исполнив двата услови“, ми рече Рутер со поглед полн очекувања. „Што ќе правиме сега? На следниот час Неда ќе ми ја подари Зборови. Жан-Пол Сартр. Вели дека и Зборови ја потсетиле на мене. По часовите ми ја даде *Подрумите на Ватикан* од Жид. Па, *Теута* на Димитрија Деметер.“

„Би сакала да се разидете“, ни рече со глас на жена што умира, која нема време да биде политички коректна, на часот што ќе биде последен.

На Рутер му пречеше, но јас знаев дека тоа го зборува токму од љубов кон двајцата. Ме советуваше да не бидам како неа, да не ги чекам последните денови од животот за да се вратам на југ. Мислев дека би ми било убаво и во Белград и во нејзиниот Сплит. Беше убедена дека во Сплит би ме прифатиле затоа што сум младич со манири.

„Ќе бидеш сакан во Белград или во Сплит. Холанѓаните немаат вкус.“

На Рутер му беше жал, затоа што рече дека повеќе нема да доаѓа на часови, но не сакаше да се откаже од својата одлука. Чувствуваше дека Неда на необјаснив начин, всушност, ми ги држи часовите мене.

„Која е Ивана Брлиќ-Мажураниќ?“, ме праша потоа, иако го учеше наместо тко да каже ко, зашто му е полесно без консонантна група.

Го кроеше јазикот по негова мерка.

„Прочитав дека Ивана Брлиќ-Мажураниќ била депресивна и се убила“, откри малку подоцна. „Мислев дека тоа беше некоја ваша шифра.“

Тоа лето ѝ испратив на Неда разгледница од Макарска. Се сеќавам дека имаше колекција.

Рутер не сакаше српскиот *rent-a-car* да го оставиме среде главната улица, но немавме приватен паркинг. Вели дека Хрватите го гледале сомничаво, не можел да се опушти.

Го уверував дека сè ќе биде во совршен ред и бев во право.

Следната недела испративме разгледница од Сараево, кое ми ги милуваше сетилата. Ни тука не се чувствуваше безбедно. Вели дека го гледале со осуда затоа што е геј.

Најпосле ја поздравив Неда од Белград, во кој му пречеше метежот. Вели дека преголем хаос владеел во густоот, неорганизиран сообраќај.

Изумирањето на нашите балкански етнички разлики, кои некогаш ги пронаоѓаше, само ѝ претходеше на смртта на љубовта. Ме остави кога се вративме во Холандија.

Не знам дали ги виде разгледниците. Повеќе не се јавуваше. Се прашував дали е жива, додека од корицата на нејзините Зборови земав кокаин.

Би зел што било, само да исчезне болката. Ги слушнав зборовите на Рутер дека дедо ми го потсетил на Неда, зашто, како што велеше, двајцата биле обвинени во вел од тага. Мислел дека им е потребна стручна помош. Како и на Ивана Брлиќ-Мажураниќ. Како и мене.

Океанските циклони што ја натопуваат Холандија донесуваат прагматичност.

Тајландските и другите егзотични улични младици имаат преголем нагон за преживување за да губат време на меланхолија. Тоа им е од монсуните.

Дедо меланхолично го поздравува на капијата, плачејќи над моето изгубено детство и годините кога како детенце ме водеше по шумадиските панаѓури, не знаејќи дека го сонувам Амстердам на човечките слободи.

На Неда моето друштво конечно ѝ донесе остварување на една од последните желби – носталгично да го оживее говорот на одвеаната социјалистичка младост.

Нам тоа ни е од есенскиот југ.

Не знам дали е сè уште жива. Мојата отворена врска секако не е. Дедо одамна се олади. Би сакал да чујам дека Неда не е на Ловринац. Го очекувам тоа. Знаам дека против ракот се бореше со книжевноста.

На драгата Неда Пинтариќ

Превод: Иван Шопов

Doba linjanja

Ndërrimi i qimeve
Време на митарење

Doba linjanja

Ana Kutleša

Prsti ti trljaju tjeme toliko jako da te gotovo boli. Potom, dugo stojiš pod hladnom vodom. Dok bos hodaš do kuhinje, na tabanima ti ostaju mačje dlake. Sirup od bazge iscurio ti je po frižideru. Počistiš ćeš, ali nakon što popiješ kavu. Sipaš mlijeko, šećer, pališ kompjuter. Čitaš mejlove, vijesti, fejsbuk statuse. Misliš na more i svoj bankovni račun. U Zagrebu su izmjerena 32 stupnja. Razmišljaš o odlasku na tržnicu, ali odustaješ. Spužvicom koja smrdi na vlagu skupljaš gustu tekućinu s plastičnih polica. Pregledavaš kutove frižidera, ispireš tragove sirupa s vrećice ribanca. Na štednjak stavljaš veliki lonac, evo i sparine. Sipaš vrelu vodu u sudoper, pašta se mlohavo prekobicne u cjedilo.

Poslije ručka, dobio si mejl. Čitaš ga pažljivo. *Dear Marko Kovačević, I received your contact from Amela Silovic... We would be delighted if you would participate in our programme. Travel costs and accommodation in Berlin are covered.* Pitaš se gdje na prezime Silovic idu dijakritike. Nisi siguran da poznaješ ikoga tko se tako zove.

Ujutro je došao majstor za klimu. Kažiprst mu je iskrivljen pod pravim kutom. Priča ti da je godinama radio na baušteli u Njemačkoj. Bespomoćno zuriš u deformaciju. Zamišljaš ga kako postavlja kuhinju u nekom skupom berlinskom stanu. Tamo gdje će se uskoro sjeći odresci lososa, njemu oštrica pile prolazi kroz meso i kost. Dok puši na balkonu, mačka jede travu izniklu u tegli u kojoj si pokušao uzgojiti bosiljak.

Oni žele da predstaviš svoju seriju fotografija *Otkriveno/Unveiled*, zbog načina na koji otkriva kompleksnost patrijarhalnih odnosa u Bosni i Hercegovini. U Bosni i Hercegovini si bio jednom, na pola dana. Ti nemaš seriju fotografija *Otkriveno/Unveiled*. Čitaš vijesti i fejsbuk statuse. Veseliš se da otputuješ u Berlin. Sine ti da sigurno misle na tvoju seriju *Prikriveno*. Gradski prizori sa ceradama: tko se potruđi, može u njima vidjeti kritiku patrijarhata. Jedino je država pogrešna.

Ujutro sve zatvaraš i pališ klimu. Uskoro stroj prestaje raditi i ne možeš ga više upaliti. Zoveš majstora, ali on je na putu za Bosnu, ide do svojih. Da nije osigurač? Ležiš na podu, na mjestu gdje ti se čini da najviše struji zrak. Mačka liježe pored tebe, dlanom joj prelaziš preko leđa i boka. Debela crna paučina njenih dlaka ostaje ti na koži. Osjećaj ti je od nekud poznat. *Linjanje je prirodni proces mijenjanja dlake u životinja. Sam intenzitet linjanja vrlo je varijabilan i ovisi o brojnim čimbenicima.*

Ti nikada nisi do kraja uredio svoju web stranicu. To se mora priznati. Osim serije *Prikriveno*, tu je još nekoliko razbacanih radova, a seriju posvećenu stanu u kojem si živio s bivšom djevojkom si maknuo. Tekst o seriji *Prikriveno*, u kojem je ta neka kustosica povezala cerade s odnosima moći u društvu, zapravo nikad nisi do kraja shvatio i nisi ga nikad zakačio. Ti nisi društveno-angažirani umjetnik, ti samo voliš lijepu fotografiju.

Na fejsbuku gledaš profile poznanika i kolega koji su otišli u Berlin. Sada su svi na moru, ali u vrijeme održavanja programa na koji su te zvali, bit će jesen i vratit će se u Berlin. MayaMar je sada preselila u Wedding, koji će postati novi Kreuzberg. U Berlinu bi mogao napraviti novu seriju fotografija gradskih prizora s ceradama.

Ne možeš spavati. Okrećeš se, taman kad utoneš u san, probudi te zvuk mačjih šapa na škripavom parketu. Napiješ se vode, pišaš, pred jutro zaspeš. Sanjaš da si u Berlinu i držiš predavanje o fotografijama iz serije *Unveiled*. Iza tebe se vrte portreti žena koje si uklanjaju dlake s lica. Jedna povlači neku vrstu flastera zajedno s kožom iznad gornje usne. Koža je puna crvenih točaka, a na flasteru su crne dlačice, minijturni štapići

koji sličice na strugotine metala. Svi pažljivo gledaju, slušaju riječi koje izlaze iz tebe. Kimaju s odobravanjem, ali nešto nije u redu. Cijelo vrijeme si u strahu da će te netko pitati kako su ti inače pokrivene Muslimanke dopustile da ih snimaš. Budiš se, treba ti tuš. Morao bi se javiti Marku Kovačeviću.

Kovačevića ima puno. Samo u Hrvatskoj, osoba s imenom Marko ima više od 30 tisuća. *Marko Kovačević (Tuzla, 1982.) je bosanskohercegovački fotograf i umjetnik. Živi i radi u Sarajevu.*

U Mostaru su danas izmjerena 34 stupnja. Njegov mejl je s točkom, a tvoj bez. U biografiji Marka Kovačevića koju si našao na njegovoj web stranici ne piše da je za vrijeme rata kratko živio u Zagrebu. Ne piše da je išao u 3 d razred u tvojoj osnovnoj školi, kao ni da je dobio ukor jer je pod odmorom stisnuo šamar Kreši Brekalu koji mu je rekao da mu je tata Srbin i da je Kovačević srpsko prezime. Ne piše da si i ti čuo tu priču i da si drugi dan saznao gdje živi taj Kovačević i onda si vidio da su njegovi donijeli iz Tuzle mačku, što je tebi bilo prilično čudno jer izbjeglice bi trebale bježati glavom bez obzira, a ne prije puta natjeravati mačke da uđu u košaru s poklopcem. Ne piše da je mačka obitelji Kovačević, izbjegle iz Tuzle, voljela izlaziti kroz otvoren prozor njihovog stana u prizemlju, a ne piše ni da si je ti jedno jutro zgrabio i strpao u kutiju. Ne piše ni ono što misliš da samo ti znaš, a to je da si u džepu imao žilet.

Kasnije, gledao si *Derviš i smrt* i jedino što si zapamtio bila je mačka na krilu muslimanskog svećenika. *Kovačevići u Hrvatskoj su u najvećem broju Hrvati, dobrim dijelom iz bosanske Posavine, prema nekim izvorima iz srednje Bosne ili Mačkovca u okolici Nove Gradiške, a u manjem broju mogu biti i Srbi te Bošnjaci (iz bosanske Posavine). U prošlom stoljeću relativno najviše hrvatskih stanovnika s ovim prezimenom rođeno je u gradovima Zagrebu i Osijeku. U Ljubačama u Tuzlanskoj regiji, BiH svaki treći stanovnik prezivao se Kovačević.*

Nakon što si mu pisao, osjećaš se bolje. Natjerao si se da odeš na tržnicu, poslije si popio kavu s kolegom. Za ručak praviš salatu i pečeš ribu. Usisavaš stan, natočiš si čašu bijelog vina koje si se na vrijeme sjetio staviti u frižider. Vas dvojca bi mogli

suradivati, možda sâm poziv iz Berlina može biti vaš umjetnički rad. Je li već bilo takvih radova? Čini ti se da jest, ali ne možeš se sjetiti. Dio bijelog ribljeg mesa daješ mački. Novi majstor za klimu dolazi sutra u osam ujutro.

Svi su mu prsti ravni, ne puši i ne želi kavu. Kad ga pitaš hoće li klima raditi i nakon što ode, mrko te pogleda. Već za pola sata toliko je hladno da oblačiš hlače i majicu. Čitaš mejlove, vijesti, fesjbuk statuse. U Berlinu je izmjereno 15 stupnjeva. Pa opet mejlove. *Hojla imenjače!* Oči ti se otvore jače, puls ti se ubrza. Svi Bosanci koje poznaješ su dobričine i zajebanti. Doduše ne spominje zajednički rad. Javit će se kustosima, Amila ga je već pitala da li su mu se javili. *Ali ništa od Berlina za mene, upravo sam se vratio iz Slovenije gdje sam s drugom peglao vjenčanja, moram biti izvan Šengena do novembra.*

Mačka se zavukla u dio ormara u kojem držiš vunene veste. Vrijeme je da malo ugasiš klimu. Naručuješ ćevape i posežeš za bocom vina od jučer. Popiješ ju do kraja, izlaziš u šetnju. Čini ti se da si ljut, ali ne znaš zašto. Srećeš prijatelje, prelaziš na rakiju.

Ujutro je u stanu ponovno vruće jer je 10 sati, a ti spavaš i nisi zatvorio prozore i spustio rolete. Na wc školjci su tragovi mačjih šapa, a na podu oblak crne dlake. Nakon što si se popišao, odlaziš u kuhinju, puniš praznu mačju zdjelicu vodom, ti piješ vode. Još uvijek si lagano pijan. Spuštaš rolete, pališ klimu, uzimaš mobitel, vraćaš se u krevet, tipkaš mejl. *Ne mogu vjerovati da nisam prije naišao na tvoj rad, serija Unveiled ti je stvarno maestralna. Malo me podsjeća na moju seriju Prikriveno, to je puno apstraktnije naravno, ali može se tumačiti kao kritika prikrivenih odnosa moći. Javi se ako ćeš dolaziti u Zagreb pa da popijemo nešto, imenjače. U Zagreb možeš i prije novembra :) Gasiš zvuk na telefonu, ideš još odspavati. Kada se probudiš, naći ćeš propušten poziv, nepoznat broj, van Hrvatske.*

Ndërrimi i qimeve

Ana Kutllesha

Gishtat ta fërkojnë kapakun e kokës aq fort sa gati të dhemb. Pastaj, rri gjatë nën ujin e ftohtë. Ndërsa shkon këmbëzbathur drejt kuzhinës, në shputa të ngjiten qimet e maces. Shurupi i shtogut ka rrjedhur në frigorifer. Do ta pastrosh, por pasi ta pish kafen. Hedh qumësht, sheqer, e ndez kompjuterin. I lexon emailët, lajmet, statuset e Facebookut. Të shkon mendja te deti dhe xhirollogaria. Në Zagreb temperatura ka shënuar 32 gradë. Mendon të shkosh në pazar, por heq dorë. Me sfungjerin që kutërbon nga lagështia mbledh lëngun e dendur nga raftet plastike. I kontrollon skajet e frigoriferit, i fshin gjurmët e shurupit nga pakoja e djathit të grirë. Mbi shporet e vë një tenxhere të madhe, ja edhe avulli. E derdh ujin e vluar në lavaman, pasta nxjerr kryet përtej kullësës.

Pas drekës, të erdhi një email. E lexon me kujdes. *Dear Marko Kovačević, I received your contact from Amela Silovic... We would be delighted if you would participate in our programme. Travel costs and accommodation in Berlin are covered.* Pyet veten se në cilën pjesë të mbiemrit Silovic vijnë diakritikat. Nuk je i sigurtë se e njeh dikë që quhet ashtu.

Në mëngjes ka ardhur mjeshtri për klimë. Gishtin tregues e ka të shtrembër në këndin e drejtë. Të tregon se për vite me radhë ka punuar në baustellë në Gjermani. E shikon me pafuqi deformimin. E përfytyron teksa monton kuzhinën në ndonjë banesë të shtrenjtë berlinase. Atje ku së shpejti do të priten filetot e salmonit, atij tehu i sharrës ia pret mishin deri te kocka.

Ndërsa pi duhan në ballkon, macja e ha barin që ka mbirë nga kavanozi ku ke provuar të mbjellësh borzilok.

Ata duan që ti të prezentosh serinë e fotografive *Zbuluar/Unveiled* për shkak të mënyrës se si zbulon kompleksitetin e marrëdhënieve patriarkale në Bosnjë dhe Hercegovinë. Në Bosnjë dhe Hercegovinë ke qenë njëherë, një gjysmë dite. Ti nuk e ke serinë e fotografive *Zbuluar/Unveiled*. I lexon lajmet dhe statuset e Facebookut. Gëzohesh që po shkon në Berlin. Të bie ndërmend se sigurisht e kanë fjalën për serinë tënde *E mbuluar*. Skenat e qytetit nëpër cerada: kush i jep zor, në to mund të shohë kritikën e patriarkatit. Vetëm shteti është gabim.

Në mëngjes mbyllesh dhe e nderz klimën. Së shpejti makina pushon së punuari dhe nuk mund ta nderzësh më. E thërret mjeshtrin, por ai është rrugës për në Bosnjë, te të vetët. Mos është siguresa? Shtrihesh në dysheme, në vendin ku të duket se qarkullon më së shumti ajri. Macja shtrihet pranë teje, me pëllëmbë ia lëmon shpinën dhe kofshën. Rrjeti i trashë i zi i qimeve të saj të mbetet në lëkurë. Të duket se e njeh këtë ndjesi. *Ndërrimi i qimeve është proces i natyrshëm te kafshët. Vetë intensiteti i ndërrimit të qimeve është mjaft variabil dhe varet nga faktorë të shumtë.*

Ti kurrë nuk e ke rregulluar deri në fund uebfaqen tënde. Kjo duhet pranuar. Përveç serisë *E mbuluar* aty janë edhe disa vepra tek-tuk, ndërsa serinë që ia ke kushtuar banesës ku ke jetuar me ish të dashurën e ke larguar. Tekstin për serinë *E mbuluar*, në të cilin njëfarë kuratore i lidhte ceradat me marrëdhëniet e pushtetit në shoqëri, në fakt kurrë nuk e kuptuar deri në fund dhe kurrë nuk e ke postuar. Ti nuk je artist i angazhuar, ty vetëm të pëlqen fotografia e bukur.

Në Facebook i shikon profilet e të njohurve dhe kolegëve të cilët kanë shkuar në Berlin. Tash të gjithë janë në bregdet, por në kohën e mbajtjes së programit ku të kanë ftuar, do të jetë vjeshtë dhe do të kthehen në Berlin. MayaMar tani është vendosur në Wedding, që do të bëhet Kreuzbergu i ri. Në Berlin mund ta bësh një seri të re fotografish të pamjeve të qytetit nga ceradat.

Nuk të zë gjumi. Ndërron anën, tamam kur të merr gjumi, të zgjon tingulli i shputave të maces mbi parketin fishkëllues. Pi ujë, pshurresh, para agimit të zë gjumi. Sheh ëndërr sikur je në Berlin dhe mban ligjëratën për fotografitë nga seria *Unveiled*. Mbrapa teje sillen portrete grash të cilat heqin qimet nga fytyra. Njëra tërheq njëfarë ngjitësi bashkë me lëkurën mbi buzën e sipërme. Lëkura është plot me pika të kuqe, e në ngjitës janë qimet e zeza, shkopinj në miniaturë që duken sikur gjilpëra metalike. Të gjithë shikojnë me kujdes, dëgjojnë fjalët që dalin prej teje. Tundin kokën në shenjë miratimi, por diçka nuk shkon si duhet. Tërë kohën ke frikë se dikush do të të pyesë se si të kanë lejuar myslimanet e mbuluara t'i fotografosh. Zgjoresh, të duhet një dush. Duhet ta lajmërosh Marko Kovaçevićin.

Ka plot Kovaçevićë. Vetëm në Kroaci, persona me emrin Marko ka mbi 30 mijë. *Marko Kovaçević (Tuzla, 1982) është fotograf dhe artist boshnjak. Jeton dhe punon në Sarajevë.*

Në Mostar sot janë regjistruar 34 gradë. Emaili i tij është me pikë, i yti pa pikë. Në biografinë e Marko Kovaçevićit të cilën e ke gjetur në uebfaqen e tij nuk shkruan se gjatë luftës ka jetuar shkurt në Zagreb. Nuk shkruan se ka shkuar në klasën 3 d të shkollës sate, dhe nuk ka marrë vërejtje sepse gjatë pushimit ia ka dhënë një flakareshë Kresha Brekalit, i cili i ka thënë se babai i tij ishte serb dhe se Kovaçević është mbiemër serb. Nuk shkruan se edhe ti e ke dëgjuar këtë rrëfim dhe se të nesërmen e ke kuptuar se ku jeton ai Kovaçevići dhe pastaj ke parë se prindërit e tij e kishin sjellë një mace nga Tuzla, që për ty ishte mjaft e habitshme ngase refugjatët do të duhej të iknin nga koka këmbët, e jo para rrugëtimit t'i shtynin macet të hynin në shportën me kapak. Nuk shkruan se maces së familjes Kovaçević, refugjatë nga Tuzla, i pëlqente të dilte nga dritarja e hapur e banesës së tyre në përdhesë, dhe nuk shkruan se ti e kape një ditë dhe e fute në kuti. Nuk shkruan as ajo që ti mendon se vetëm ti e di, e ajo është se në xhep kishe brisk.

Më vonë, e ke shikuar *Dervishin dhe Vdekjen* dhe e vetmja gjë që ke mbajtur mend ishte macja në prehrin e priftit mysliman. *Kovaçevićët në Kroaci janë më së shumti kroatë, kryesisht nga*

Posavina boshnjake, sipas disa burimeve nga Bosnja qendrore ose Maçkoveci në afërsi të Nova Gradishkas, dhe në numër më të vogël mund të jenë edhe serbë dhe boshnjakë (nga Posavina boshnjake). Në shekullin e kaluar, relativisht shumica e banorëve kroatë me këtë mbiemër kanë lindur në qytetin e Zagrebit dhe të Osijekut. Në Ljubaça në rajonin e Tuzlës, BeH, çdo banor i tretë kishte mbiemrin Kovaçević.

Pasi i shkruan, ndihesh më mirë. E shtyve veten të shkosh në pazar, pastaj pive një kafe me një koleg. Për drekë përgatit sallatë dhe e pjek një peshk. E fshin banesën, ia mbush vetes një gotë vere të bardhë që me kohë të është kujtuar ta fusësh në frigorifer. Ju dy do të mund të bashkëpunoni, mbase vetë thirrja nga Berlini mund të ishte vepra juaj artistike. A ka pasur vepra të këtilla? Të duket se po, nuk të kujtohet. Një pjesë të mishit të bardhë të peshkut ia jep maces. Mjeshtri i ri për klimë vjen nesër, në orën tetë të mëngjesit.

Të gjithë gishtat i ka të drejtë, nuk pi duhan dhe nuk do kafe. Kur e pyet nëse do të punojë klima edhe pasi të shkojë, të shikon mrrolshëm. Për gjysmë ore bëhet aq ftohtë saqë duhet t'i veshësh pantallonat dhe bluzën. I lexon emailët, lajmet, statuset e Facebookut. Në Berlin janë regjistruar 15 gradë. Prapë emailë. *Hojla emnak!* Sytë të bëhen katër, pulsi të përshpejtohet. Të gjithë boshnjakët që i njeh janë njerëz të mirë dhe shakaxhi. Dorën në zemër, nuk e përmend veprën e përbashkët. Do t'i lajmërojë kuratorët, Amila tashmë e ka pyetur se a e kishin lajmëruar. *Por, asgjë nga Berlini për mua, sa jam kthyer nga Sllovenia ku isha me një mik në ca dasma, më duhet të jem jashtë Shengenit deri në nëntor.*

Macja u fut në pjesën e dollapit ku ti mban xhamadanë të leshtë. Ka ardhur koha ta fikësh klimën. Porosit qebapë dhe e rrok shishen e verës nga dje. E pi deri në fund, del në sheti. Të duket se je hidhëruar, por nuk e di arsyen. Takon miq, kalon në raki.

Në mëngjes në banesë është sërish ngrohtë sepse është ora 10, e ti fle pa i mbyllur dritaret dhe pa i lëshuar qepenët. Në guaskën e WC-së janë gjurmët e shputave të maces, e në

dysheme një re qimesh të zeza. Pasi pshurresh, shkon në kuzhinë, e mbush sahanin e zbrazët të maces me ujë, ti pi ujë. Vazhdon të jesh mahmur. I lëshon qepenët, e ndez klimën, e merr celularin, kthehesh në shtrat, shkruan email. *Nuk mund ta besoj që nuk e kam hasur punën tënde më parë, serinë Unveiled e ke vërtet mjeshtërore. Ma kujton pak serinë time Mbuluar, e cila natyrisht është shumë më abstrakte, por mund të interpretohet si kritikë e marrëdhënieve të fshehura të pushtetit. Më lajmëro nëse vjen në Zagreb, ta pimë nga një, emnak. Në Zagreb mund të vish edhe para nëntorit :) Ia ndal zërin telefonit, vazhdon të flesh. Kur zgjohesh, e sheh një thirrje të humbur, numër i panjohur, jashtë Kroacisë.*

Përkthim: Qerim Ondozi

Време на митарење

Ана Кутлеша

Прстите силно ти го тријат темето што речиси те боли. Потоа, долго стоиш под студената вода. Додека одиш бос до кујната, на табаните ти остануваат мачкини влакна. Сирупот од бозел ти истекол по фрижидерот. Ќе исчистиш, ама откако ќе го испиеш кафето. Тураш млеко, шеќер, го палиш компјутерот. Читаш мејлови, вести, фејсбук-статуси. Мислиш на морето и на својата банкарска сметка. Во Загреб се измерени 32 степени. Размислуваш да одиш на пазар, ама се откажуваш. Со сунѓерчето што смрди на влага ја собираш густата течност од пластичните полици. Ги прегледуваш кошињата од фрижидерот, ги измиваш трагите од сирупот од вреќичката со кори. На шпоретот ставаш големо тенџере, еве ја и омарнината. Ја истураш жешката вода во мијалникот, пастата лепливо се прпелнува во цедалката.

По ручекот си добил мејл. Го читаш внимателно. *Dear Marko Kovačević, I received your contact from Amela Silovic... We would be delighted if you would participate in our programme. Travel costs and accommodation in Berlin are covered. Се прашуваш каде одат дијакритиките на презимето Silovic. Не си сигурен дека познаваш некого што се вика така.*

Утрината дојде мајсторот за климата. Показалецот му е искривен под прав агол. Ти раскажува дека со години работел на градилиште во Германија. Беспомошно суриш во деформацијата. Го замислуваш како ја поставува кујната во некој скап берлински стан. Таму каде што наскоро ќе се

сечат парчиња лосос, нему острицата од пилата му минува низ месото и коската. Додека пуши на балконот, мачката јаде трева изникната во теглата во која си се обидел да одгледаш босилек.

Тие сакаат да ја претставиш својата серија фотографии *Откриено/Unveiled*, поради начинот на кој ја открива комплексноста на патријархалните односи во Босна и Херцеговина. Во Босна и Херцеговина си бил еднаш, на пола ден. Ти немаш серија фотографии *Откриено/Unveiled*. Читаш вести и фејсбук-статуси. Кеф ти е да отпатуваш во Берлин. Ти светнува дека сигурно мислат на твојата серија *Прикриено*. Градските глетки од церадите: тој што ќе се потруди може во нив да види критика на патријархатот. Само државата е погрешна.

Утрото затвораш сè и ја палиш климата. Наскоро машината престанува да работи и не можеш веќе да ја запалиш. Викаш мајстор, ама тој е на пат за Босна, оди кај своите. Да не е осигурувачот? Лежиш на подот, на местото каде што ти се чини дека најмногу струи воздухот. Мачката легнува покрај тебе, со дланката ѝ поминуваш преку грбот и отстрана. Дебелата црна пајажина на нејзините влакна ти останува на кожата. Чувството ти е познато од некаде. *Митарењето е природен процес на менување на влакната кај животните. Самиот интензитет на митарењето е многу варијабилен и зависи од бројни фактори.*

Ти никогаш не ја уреди докрај својата веб-страница. Тоа мора да се признае. Освен серијата *Прикриено*, тука има уште неколку расфрлени трудови, а серијата посветена на станот во којшто живееше со поранешната девојка ја тргна. Текстот за серијата *Прикриено*, во којшто таа некоја кустоска ги поврзала церадите со односите на мој во општеството, всушност никогаш не го сфати докрај и никогаш не го закачи. Ти не си општествено-ангажиран уметник, ти само сакаш убава фотографија.

На фејсбук ги гледаш профилите на познајниците и колегите што отишле во Берлин. Сега сите се на море,

ама во времето на одржувањето на програмата на која те поканија, ќе биде есен и ќе се вратат во Берлин. МауаМаг сега се пресели во Вединг, кој ќе стане новиот Кројзберг. Во Берлин би можел да направиш нова серија фотографии на градските глетки со церади.

Не можеш да спиеш. Се вртиш, тамам кога ќе потонеш во сон, те буди звукот на мачкините шепа на чкрипавиот паркет. Пиеш вода, мочаш, пред утрото заспиваш. Сонуваш дека си во Берлин и држиш предавање за фотографиите од серијата *Unveiled*. Зад тебе се вртат портрети од жени што си ги отстрануваат влакната од лицето. Едната повлекува некој вид фластер заедно со кожата над горната усна. Кожата е полна со црвени точки, а на фластерот има црни влакненца, минијатурни стапчиња што личат на струготини од метал. Сите внимателно гледаат, ги слушаат зборовите што излегуваат од тебе. Кимаат со одобрување, ама нешто не е во ред. Цело време си во грч дека некој ќе те праша како инаку покриените муслиманки ти дозволиле да ги снимаш. Се будиш, ти треба туш. Мораш да му се јавиш на Марко Ковачевиќ.

Ковачевиќевци ги има многу. Само во Хрватска има повеќе од 30 илјади луѓе со името Марко. *Марко Ковачевиќ (Тузла, 1982) е босанско-херцеговски фотограф и уметник. Живее и работи во Сараево.*

Во Мостар денес се измерени 34 степени. Неговиот мејл е со точка, а твојот без. Во биографијата на Марко Ковачевиќ, која ја најде на неговата веб-страница не пишува дека за време на војната кратко живеел во Загреб. Не пишува дека одел во 3-д одделение во твоето основно училиште, како ни дека добил укор затоа што на одморот му ја врзал една на Крешо Брекало, кој му рекол дека татко му е Србин и дека Ковачевиќ е српско презиме. Не пишува дека и ти ја имаш чуено таа приказна и дека вториот ден си дознал каде живее тој Ковачевиќ, па си видел дека неговите од Тузла донеле мачка, што тебе ти било прилично чудно зашто бегалците би требало да бегаат газ преку глава, а не

пред пат да тераат мачки да влезат во кошница со капак. Не пишува дека мачката на семејството Ковачевиќ, побегнати од Тузла, сакала да излегува низ отворениот прозорец од нивниот стан во приземјето, а не пишува ни дека ти едно утро си ја зграпчил и си ја пикнал в кутија. Не го пишува ни она што мислиш дека само ти го знаеш, а тоа е дека во џебот си имал жилет.

Подоцна, го гледаше *Дервишот и смртта* и запамети само дека имаше мачка во скутот на муслиманскиот свештеник. Ковачевиќевци во Хрватска во најголем број се Хрвати, добар дел од Босанска Посавина, според некои извори од средна Босна или Мачковац во околината на Нова Градишка, а во помал број можат да бидат и Срби и Бошњаџи (од Босанска Посавина). Во минатиот век релативно најмногу хрватски жители со ова презиме се родени во градовите Загреб и Осиек. Во Љубачи во Тузланскиот Регион, Босна и Херцеговина, секој трет жител се презивал Ковачевиќ.

Откако му пиша, се чувствуваш подобро. Се натера да одиш на пазар, после испи кафе со колегата. За ручек правиш салата и печеш риба. Го смукаш станот, си точиш чаша бело вино што навреме се сети да го ставиш во фрижидер. Вие двајцата би можеле да соработувате, можеби самата покана од Берлин може да биде вашиот уметнички труд. Имаше ли веќе такви трудови? Изгледа дека имаше, ама не можеш да се сетиш. Дел од белото рибјо месо ѝ го даваш на мачката. Новиот мајстор за климата доаѓа утре во осум наутро.

Сите прсти му се рамни, не пуши и не сака кафе. Кога го прашуваш дали климата ќе работи и откако ќе си замине, мрачно те погледнува. Веќе за пола саат е толку ладно што облекуваш панталони и маица. Читаш мејлови, вести, фејсбук-статуси. Во Берлин се измерени 15 степени. Па пак мејлови. *Ола име!* Очите ти се отвораат повеќе, пулсот ти се забрзува. Сите Босанци што ги познаваш се добричини и заебанти. Додуша не се спомнува заедничкиот труд. Ќе им се јави на кустосите, Амила веќе го прашала дали му се јавиле. *Ама ништо од Берлин за мене, штотуку се вратив*

од Словенија каде што со другарот пеглав венчавки, морам да бидам надвор од Шенген до ноември.

Мачката се завлече во делот од орманот во којшто чуваш волнени пуловери. Време е малку да ја изгаснеш климата. Нарачуваш кебапи и посегнуваш по шишето вино од вчера. Го пиеш до крај, излегуваш на прошетка. Ти се чини дека си лут, ама не знаеш зошто. Сретнуваш пријатели, преминуваш на ракија.

Утрото во станот повторно е жешко зашто е 10 часот, а ти спиеш и не си ги затворил прозорците и не си ги спуштил ролетните. На веќе-школката има траги од мачкини шепа, а на подот облак од црни влакна. Откако се измоча, одиш во кујната, ја полниш празната мачкина посатка со вода, ти ја пиеш водата. Сè уште си благо пијан. Ги спушташ ролетните, ја палиш климата, го земаш мобилниот, се враќаш в кревет, типкаш мејл. *Не можам да верувам дека ја немав претходно најдено твојата работа, серијата Unveiled ти е стварно маестрална. Малку ме потсеќа на мојата серија Прикриено, тоа е многу поапстрактно, се разбира, ама може да се толкува како критика на прикриените односи на мој. Јави се ако доаѓаш во Загреб, па да се напиеме нешто, име. Во Загреб можеш и пред ноември. :) Го гасиш звукот на телефонот, одиш да отспиеш. Кога ќе се разбудиш, ќе најдеш пропуштен повик, непознат број, надвор од Хрватска.*

Превод: Ѓоко Здравески

Kolačić sreće

Biskota e fatit

Колаче на среќата

Kolačić sreće

Naida Mujkić

Svake sedmice dogovorimo se da odemo na vikendicu, iako zapravo rijetko odlazimo baš tamo. Zimi, možda, kada se ledenice čvrsto drže za krovove sjenika pored kojih prolazimo. Vikendicu je napravio njen muž. Zapravo je to kućica koja se sastoji od jedne prostorije i drvene terase u sličnoj veličini. Lijevo od ulaznih vrata diže se prekrasan kamin napravljen od raznobojnih kamenčića, ali mi još nijednom nismo u njemu upalile vatru. Unutra su, pored kamina, još i mali stolić i tri plastične stolice, kao i dvosjed koji su izbacili iz kuće kad su kupili novu garnituru. Prozori su prljavi od bezbrojnih tragova kišnih kapi i sve što unutra nedostaje nalazi se u prozorima.

Ona me uvijek čeka pored džamije. Nosí mali ruksak u kojemu su termoska s kafom i crvena tabakera s naslaganim motanim cigaretama.

„Ovo je moj ruksak koji sam iznijela iz kuće“, rekla mi je opravdavajući ružnoću svog ruksaka.

„Dotrajao je“, rekla sam ja. „Zar ne misliš da bi ti trebao novi?“

Pravila se da me nije čula.

Pa ipak sam joj kupila novi ruksak, skoro identičan onome koji je imala, ali nijednom ga nije stavila preko ramena, ili bar nije kad se nalazila sa mnom. Iako smo se čule svako jutro i svako večé, pisale jedna drugoj šta je koja kuhala, ili je ona meni pisala o djedu o kojemu brine a ja njoj o djeci koja se dižu prije šest, nisam je upitala zašto bar ponekad ne nosi novi ruksak.

Dva puta je izvođena na strijeljanje. Drugi put joj je metak okrznuo pramen kose. I tada je njena tetka dohvatila makaze i odsjekla joj cijelu kosu. Plakala je zbog kose dva dana.

Jutros mi je poslala poruku da je na današnji dan izvođena na strijeljanje. Nisam je pitala je li to bilo prvi ili drugi put. Oba puta dogodila su se u maju. Skoro cijeli maj pun je takvih dana kada mi ona napiše da je na današnji dan izašla iz Bratunca, da joj je na današnji dan umrla majka, da je na današnji dan našla na njivi druga razbijene lobanje, da je na današnji dan prvi put poslije tri dana okusila hranu, da je na današnji dan ranjena. Ja nijedan taj datum nisam zapamtila. U početku sam se zbog toga osjećala krivom i pomislila da bih trebala da ih upisujem u kalendar, ali sam odustala jer je bilo besmisleno. Možda nije ni trebalo da ja pamtim te datume, možda ja već radim ono što njoj treba, sada kada je njena kćerka otišla na studije, a muž povazan bio na poslu.

„Da dođem po tebe oko četiri?“, rekla sam.

Složila se.

Ponekad hodamo kroz šume satima.

Zastajkujemo pored panjeva punih suhog lišća i ja čekam dok ona ispuši cigaretu. Kad stojim pored nje, osjećam da bih trebala postavljati pitanja, ali ona je odavno prestala govoriti i ja sam zato prestala postavljati pitanja.

U šumi ona sjedi na panju, u vrevi šumskih stvorenja, u carstvu malih smrti.

U šumi je ona devedeset druge živjela pet mjeseci.

Jela je crve i lizala smolu s povrijeđenog drveća.

„Ali danas idemo u grad.“, rekla sam.

„Pa, što mi to nisi napisala? Ljepše bih se obukla“, negodovala je, premda je na sebi imala crne klasične pantalone i košuljicu s motivom ptica u letu.

Na izlazu iz dvorišta dočekala nas je sestra njenog muža.

„Gdje ćeš, Aida?“ – upitala je.

Na mene se nije osvrtna, samo me je kratko pogledala i kimnula glavom. Zapravo, niko me nije volio vidjeti s Aidom. Ona je žena u pedesetim, ja sam žena u tridesetim, a s obzirom

da nismo vezane porodično, takvo je prijateljstvo oduvijek neprihvatljivo u našem selu. Najviše se protivila moja majka koja bi svaki put kad joj dovedem djecu upitala šta ja to vidim u Aidi. I onda bi me poput cvrčka pratilo njeno ccccc. Jednom se nije mogla suzdržati i rekla je kako je njoj to nenormalno. Znala sam da je majka ljubomorna, smatrala je da je ona žena s kojom trebam biti prijateljica, a osim toga joj je najbolja prijateljica prethodne godine preminula pa je moja majka ostala sama. Srećom je Aida počela objavljivati priče na fejsbuku, što je odmah postalo logično opravdanje za naše druženje.

„Mi se ne družimo, mi radimo“, govorila sam majci.

Dok je zatvarala kapiju, sestra Aidinog muža ponovila je pitanje, ali ovaj put uključila i mene:

„Gdje ćete vas dvije, a?“

„U Doboju“, odgovorila je Aida za nas obje.

„Šta ćete u Doboju?“, nastavila je sestra njenog muža.

„Idemo da čitamo poeziju“, rekla je Aida pogledavši u mene.

Ne znam je li nam ta žena povjerovala, ali dok se udaljavala mogla sam čuti kako ponavlja *svašta, svaštaaaa*.

Do auta nas je pratilo to ženino *svašta*, ali je nestalo onog trenutka kad sam okrenula ključ. Otvorila sam prozor sa svoje strane i zvuk motora ugušio je muziku koja ionako nije bila čemu.

Grad je bio manje sablastan nego inače.

Starci sjede na klupama i gledaju u zamišljene tačke ispred sebe, pored njih njihove kese koje šušte na vjetru i u koje oni zabijaju glave provjeravajući je li sve na svom mjestu. Iz fontane šiklja voda i pada po golubovima rastrzanim između brčkanja u lokvicama i smokija kojim se djeca gađaju. Kafić u koji najčešće izlazimo bio je rezervisan za svadbu. Taj se kafić nekada zvao *Bosna*, ali je nakon rata preimenovan u *Park*, budući da se nalazi preko puta velikog gradskog parka.

Iako je bila tek sredina proljeća, dan je bio pravi ljetni i, dok smo čekale na semaforu, Aida mi je rekla da se kaje što nije obukla haljinu.

„Doći ćemo ponovo“, rekla sam.

„Hoćemo“, rekla je ona.

Odlučile smo da sjednemo na klupu u parku pored drveta ružičastog bagrema od kojeg je cijeli park mirisao na med, maline i sladoled od vanilije.

Dva dječaka hodala su po fontani pljuskajući i glasno se smijući, toliko da je cijeli park odjekivao i starci su podizali svoje tromе glave. Kad ih je majka potjerala vani, Aida je iz tašne izvadila kolačić sreće. Crveno-bijeli paketić svjetlucao je na suncu.

Bio je to moj prvi kolačić sreće. Bio je to i njen prvi kolačić sreće.

„Imali su samo jedan u trgovini“, rekla je i pružila ga meni.

„Naš prvi kolačić sreće. Vidjela sam ga samo na filmu.“

„I ja. Hajde, otvori ga.“

Otvorila sam vrećicu. Odmah je zamirisalo na prženo brašno i šećer.

„Miriše kao sladoled u kornetu“, rekla je Aida. „Ti ga razlomi. Da vidimo šta nam univerzum poručuje“, dodala je.

Ispred kafića *Park* četiri su mladića postajala sve glasnija. Oko vrata su imali zastave Srbije. Svaki put kada je u gradu svadba, mladići umjesto cvijećem mašu zastavama. Znale smo šta pjevaju: „Ne volim te Alija zato što si balija“. Svi u parku znali su šta pjevaju i park je uvrijeđeno utihnuo. Niko se nije došaptavao, pjesma je nadjačavala škripu dječjih kolica. To su trenuci kojima se hranila mračna tvar povijesti ljudskog roda. Ista tvar koja čovjeku sjedne na grudi i ne da mu disati, a nema nikoga da ga spasi, jer nema koga da zove. Iz *Parka* su izašla dva muškarca, jedan u kariranoj košulji, drugi u plavoj, i po njihovim kretnjama se vidjelo da pokušavaju umiriti mladiće. Ali oni su počeli skakati i pljeskati rukama u zraku, vičući još glasnije. Kad je čovjek u kariranoj košulji prislonio mobitel na uho, mladići su se počeli busati u prsa, a jedan je pokušao da čovjeku u kariranoj košulji otme telefon, ali su ga drugi u tome spriječili. Potom su se, negodujući, jedan za drugim vratili na svadbenu proslavu.

U tišini parka, Aida i ja smo još malo gledale u smjeru kafića *Park*, naša skamenjenost djelovala mi je kao vječnost. U njeno

krilo sletio je golub. Jedno krilo bilo mu je oštećeno, imao je samo jedno oko. Privukao ga je miris hrane. Ili je to bila potpuna slučajnost.

Razlomila sam kolačić. U dlan mi je ispao papirić s porukom *Ljubav je poput divljeg cvijeta. Raste na neočekivanim mjestima.* Pročitala sam je naglas. Potom sam papirićem zamahnula kao zastavom. Aida i ja smo se pogledale, istodobno prasnuvši u grohotan smijeh. Čarolija kolačića sreće već je radila.

Biskota e fatit

Naida Mujkiq

Për çdo fundjavë, merremi vesh të shkojmë në vilë, edhe pse shumë rrallë shkojmë bash atje. Dimrit, mbase, kur kandilë prej akulli kapen fort për çatitë e pojatave nëpër të cilat kalojmë. Vilën e kishte ndërtuar i shoqi i saj. Kjo është faktikisht shtëpia që përbëhet nga një hapësirë dhe një tarracë e drunjtë të po asaj madhësie. Në të majtë të derës së hyrjes qëndron kamini i mahnitshëm i bërë nga guralecë shumëngjyrësh, por ne asnjëherë nuk kemi ndezur zjarr në të. Brenda, pranë kaminit, është edhe një stol i vogël dhe tri karrige plastike, si dhe një divan të cilin e kanë hequr nga shtëpia kur kanë blerë orendi të reja. Dritaret janë të papastra nga plot gjurmë pikash shiu dhe krejt ajo që mungon brenda gjendet në dritare.

Ajo gjithmonë më pret buzë xhamisë. Mban një çantë shpine ku është termos me kafe dhe tabakera e kuqe me cigaret e mbështjella.

“Kjo është çanta ime të cilën e kam nxjerrë nga shtëpia”, më tha duke e arsyetuar shëmtinë e çantës së vet.

“E paska nxjerrë veten”, thashë unë. “A s’mendon se të duhet një e re?”

U bë sikur s’më dëgjoi.

Megjithatë, unë i bleva një çantë të re, thujse identike me atë që e kishte, por kurrë nuk e vuri mbi shpinë, apo së paku derisa ishte me mua. Edhe pse dëgjoheshim çdo mëngjes e mbrëmje, i shkruanim njëra-tjetrës se ç’kishim gatuar, apo ajo më shkruante mua për gjyshin për të cilin kujdesej e unë asaj

për fëmijët që po zgjohen para orës gjashtë, nuk e pyeta përse nuk po e mbante ndonjëherë çantën e re.

Dy herë e kishin çuar në pushkatim. Herën e dytë plumbi ia përshkoi një tufë flokësh. Atëherë tezja e saj i mori gërsherët dhe ia preu të gjitha flokët. Qau për flokë dy ditë me radhë.

Në mëngjes më dërgoi porosinë se sot ishte përvjetori kur e kishin çuar në pushkatim. Nuk e pyeta në kjo ishte hera e parë apo e dytë. Në të dyja rastet kjo i kishte ndodhur në maj. Pothuajse i gjithë maji është pëplot ditësh të tilla kur ajo më shkruan se sot ishte përvjetori kur kishte dalur nga Bratunaci, se sot ishte përvjetori i vdekjes së nënës së saj, se sot ishte përvjetori kur në arë kishte gjetur dy kafka të thyera, se sot ishte përvjetori kur për herë të parë pas tri ditësh kishte ngrënë ushqim, se sot ishte përvjetori kur ishte plagosur. Unë nuk i kisha mbajtur mend asnjërën nga këto data. Në fillim ndihesha keq për këtë dhe mendoja se do të duhej t'i shkruaja në kalendar, por hoqa dorë sepse ishte e pakuptimtë. Ndoshta as që duhej t'i mbaja mend ato data, ndoshta unë tashmë po bëj atë që i duhet asaj, tash kur e bija e saj ka shkuar në studime, e i shoqi gjithë ditën i rri jashtë.

“Të vij të të marr pas orës katër?”, thashë.

U pajtua.

Nganjëherë shetisim nëpër pyll me orë të tëra.

Ndalemi pranë trungjeve plot gjethesh të thata dhe unë pres derisa ajo e përfundon cigaren. Kur qëndroj pranë saj, ndiej se do të duhej t'i bëja pyetje, por ajo ka kohë që nuk flet dhe prandaj unë më nuk i bëj pyetje.

Në pyll ajo ulet mbi trung, në vllugun e krijesave pyjore, në mbretërinë e vdekjeve të vogla.

Në pyll, në të nëntëdhjetë e dytën, ajo jetoi për pesë muaj të plotë.

Hante krimba dhe lëpinte rrëshirën nga pemët e dëmtuara.

“Por sot po shkojmë në qytet“, thashë.

“E pse nuk ma shkrove këtë? Do të isha veshur më mirë”, kundërshtoi megjithëse kishte të veshur pantallona të zeza klasike dhe një këmishë me motive zogu në fluturim.

Në dalje të oborrit ma priti motra e të shoqit të saj.

“Ku po shkon, Aida?” – pyeti.

Mua as që më shikoi, vetëm ma hodhi një vështrim të shkurtër dhe tundi kokën. Në të vërtetë, askujt nuk i pëlqente të më shihte me Aidën. Ajo është grua në të pesëdhjetat, unë jam grua në të tridhjetat, e meqë nuk kemi lidhje familjare, miqësia e tillë gjithmonë është e papranueshme në fshatin tonë. Më së shumti kundërshtonte nëna ime e cila, saherë që ia sillja fëmijët, më pyeste se ç’po shihja tek Aida. Dhe pastaj, sikur gjinkalla, më ndiqte cccc-ja e saj. Një herë nuk u përmbajt dot dhe më tha se për të kjo ishte jonormale. E dija se nëna ishte xheloze, konsideronte se ajo ishte gruaja me të cilën unë duhet të isha shoqe, e përveç kësaj shoqja e saj më e ngushtë i kishte vdekur vitin e shkuar dhe nëna kishte mbetur vetëm. Për fat të mirë, Aida filloi të publikonte tregime të shkurtra në Facebook, dhe kjo menjëherë u bë arsytimi logjik për shoqërimin tonë.

“Ne nuk po shoqërohemi, ne po punojmë”, i thosha nënës.

Teksa e mbyllte portën, motra e të shoqit të Aidës e përsëriti pyetjen, por kësaj here më përfshiu edhe mua:

“Ku po shkoni ju, a?”

“Në Dobo!” , u përgjigj Aida për të dyjat.

“Ç’po kërkoni në Dobo?” – vazhdoi motra e të shoqit të saj.

“Po shkojmë të lexojmë poezi”, tha Aida duke më shikuar mua.

Nuk e di nëse na besoi ajo grua, por teksa po largohej e dëgjova duke përsëritur *gjepura, gjepuraaaaa*.

Deri te makina na përcolli *gjepura* e asaj gruaje, por u venit në çastin kur unë e rrotullova çelësin. E hapa dritaren nga ana ime dhe zhurma e motorit e mbyti muzikën e cila nuk ishte fort e hatashme.

Qyteti ishte më pak drithërues se zakonisht.

Pleqtë rrinë nëpër banka dhe shikojnë në pika imagjinare para vetes, përpara tyre qeset e tyre që shushurijnë nga era dhe në të cilat ata i fusin kokat për të kontrolluar nëse gjithçka ishte në vendin e vet. Nga shatërvani buron uji dhe derdhet mbi pëllumbat e shqyer mes lojës nëpër pellgje dhe smokive

të cilat u hedhin kalamajtë. Kafeneja në të cilën dalim zakonisht rezervohej për dasma. Ajo kafene dikur quhej *Bosna*, por pas luftës e ndërroi emrin në *Park* duke qenë se gjendej përballë parkut të madh të qytetit.

Edhe pse ishte mesi i pranverës, ishte si një ditë vere dhe teksa prisnim në semafor, Aida më tha se nuk po pendohej që nuk kishte veshur fustan.

“Vijmë prapë”, thashë,

“Po, vijmë”. tha ajo.

Vendosëm të ulemi në bankë në park pranë pemës së akacies pembe nga e cila tërë parkut i vinte era mjaltë, mjedra dhe akullore vanilje.

Dy kalamaj ecnin nëpër fontanë duke u stërpikur e duke qeshur me zë të lartë, aq sa i gjithë parku jehonte dhe pleqtë ngritnin kokat e tyre të kërrusura. Kur nëna i nxori jashtë, Aida nga çanta nxori biskotën e fatit. Paketa kuq e bardhë shkëlqeu nën dritën e diellit.

Ishte kjo biskota ime e parë e fatit. Ishte kjo edhe biskota e saj e parë e fatit.

“Vetëm një e kishin në dyqan”, tha dhe ma zgjati mua.

“Biskota jonë e parë e fatit. Vetëm në film e kam parë”.

“Edhe unë. Hajde, hape”.

E hapa qesen. Menjëherë shpërtheu era e miellit dhe sheqerit të skuqur.

“Po i vjen era akullore në kon”, tha Aida. “Ndaje ti. Të shohim se ç’po na porositi Gjithësia”, shtoi ajo.

Përpara kafenesë *Park*, katër të rinj po bëheshin gjithnjë e më të zhurmshëm. Mbi supe i kishin varur flamujt e Serbisë. Saherë që ka dasëm në qytet, në vend të luleve të rinjtë valëvitin flamuj. E dinim këngën që e këndonin: “Ne volim te Alija zato što si balija”. Të gjithë në park e dinin se çka këndonin dhe parku u shukat i fyer. Askush nuk bënte zë, kënga e mposhtte kërcitjen e karrocës së fëmijëve. Ishin ato çaste me të cilat ushqeje materia e errët e historisë së njerëzimit. Po ajo materie e cila i hip njeriut në krahëror dhe nuk e lë të marrë frymë, e nuk ka kush ta shpëtojë, sepse nuk ka kë ta thërrasë. Nga *Parku* dolën

dy meshkuj, njëri me këmishë me katrorë, tjetri me këmishë të kaltër, e nga lëvizjet e tyre u pa se po përpiqeshin t'i qetësonin të rinjtë. Por, ata nisën të kërcejnë e të rrahin shuplaka, duke ulëritur edhe më shumë. Kur burri me këmishë me katrorë e afroi telefonin te veshi, të rinjtë nisën ta rrahin gjoksin, e njëri provoi t'ia rrëmbente telefonin burrit me këmishë me katrorë, por të tjerët e ndalën. Më pas, duke ngurruar, njëri pas tjetrit u kthyen në festën e dasmës.

Në qetësinë e parkut, Aida dhe unë shikuam edhe pak në drejtim të kafenesë Park, shtangia jonë më dukej se do të zgjaste përgjithmonë. Në prehrin e saj zbarkoi një pëllumb. Njërin krah e kishte të lënduar, kishte vetëm njërin sy. E kishte tërhequr aroma e ushqimit. Apo ishte krejt e rastësishme.

E ndava biskotën. Në pëllëmbë më ra letra me porosinë *Dashuria është si lulja e egër. Rritet në vende të papritura. E lexova me zë. Pastaj e valëvita letrën si të ishte flamur. Aida dhe unë u shikuam, duke ia plasur njëkohësisht së qeshurës. Magjia e biskotës së fatit po e bënte të vetën.*

Përkthim: Qerim Ondozi

Колаче на среќата

Наида Мујкиќ

Секоја недела се договараме да одиме на викендица, иако, всушност, ретко одиме баш таму. Зиме, можеби, кога мразулците цврсто се држат за покривите на плевните покрај кои поминуваме. Викендицата ја направи нејзиниот маж. Всушност, тоа е куќичка што се состои од една просторија и дрвена тераса со слична големина. Лево од влезната врата се издигнува прекрасен камин направен од разнобојни камчиња, но ние сè уште ниту еднаш не сме запалиле оган во него. Внатре, покрај каминот, има уште и мала масичка и три пластични стола, како и двосед, кој го исфрлиле од куќата кога купиле нова гарнитура. Прозорците се валкани од безбројните траги на дождовни капки и сè што недостасува внатре се наоѓа во прозорците.

Таа секогаш ме чека покрај џамијата. Носи мал ранец во кој има термос со кафе и црвена табакера со наредени завиткани цигари.

„Ова е мојот ранец, кој го изнесов од дома“, ми рече оправдувајќи ја грдотијата на својот ранец.

„Дотраен е“, ѝ реков. „Зарем не мислиш дека ти треба нов?“

Се правеше дека не ме слуша.

Па, сепак, ѝ купив нов ранец, речиси идентичен со оној што го имаше, но ниту еднаш не го стави преку рамената, или барем не кога се наоѓаше со мене. Иако се слушавме секое утро и секоја вечер, си пишувавме една на друга која

што готвела или таа мене ми пишуваше за дедото за кој се грижи, а јас нејзе за децата што стануваат пред шест, не ја прашав зошто барем понекогаш не го носи новиот ранец.

Двапати е изведена на стрелање. Вториот пат куршумот ѝ драснал прамен од косата. И тогаш тетка ѝ ги зела ножиците и ѝ ја исекла целата коса. Два дена плачела за косата. Утрово ми испрати порака дека на денешен ден е изведена на стрелање. Не ја прашав дали тоа било првиот или вториот пат. Двата пати тоа се случило во мај. Речиси цел мај е полн со такви денови, кога таа ми пишува дека на денешен ден излегла од Братунац, дека на денешен ден умрела мајка ѝ, дека на денешен ден на нивата нашла скршени черепи, дека на денешен ден првпат по три дена пробала храна, дека на денешен ден е ранета. Јас не запаметив ниту еден од тие датуми. На почетокот се чувствував виновна поради тоа и помислив дека би требало да ги запишувам во календарот, но се откажав зашто беше бесмислено. Можеби не требаше ни да ги памтам тие датуми, можеби веќе го правам она што ѝ треба, сега кога ќерка ѝ отиде на студии, а мажот ѝ по цел ден беше на работа.

„Да дојдам по тебе околу четири?“, реков.

Се согласи.

Понекогаш одиме низ шумата со часови.

Застануваме покрај пенушките полни суви лисја и чекам додека да ја испуши цигарата. Кога стојам покрај неа, чувствувам дека би требало да поставувам прашања, но таа одамна престана да зборува и затоа престанав и да поставувам прашања.

Во шумата таа седи на пенушка, во вревата на шумските суштества, во царството на малите смрти.

Деведесет и втората таа живеела пет месеци во шума.

Јадела црви и лижела смола од повредените дрвја.

„Но, денес одиме во град“, реков.

„Па, зошто не ми го пиша тоа? Поубаво ќе се облечев“, негодуваше, иако на себе имаше црни класични панталони и кошула со мотив на птица во лет.

На излезот од дворот нè дочека сестрата на маж ѝ.

„Каде ќе одиш, Аида?“, ја праша.

Мене не ми обрна внимание, само кратко ме погледна и кимна со главата. Всушност, никој не сакаше да ме види со Аида. Таа е жена во педесеттите, јас сум жена во триесеттите, а со оглед на тоа дека не сме поврзани семејно, таквото пријателство отсекогаш било неприфатливо во нашето село. Најмногу се противеше мајка ми, која секој пат кога ќе ѝ ги донесев децата, прашуваше што гледам во Аида. И, потоа како штурец ќе ме следеше нејзиното „ц-ц-ц-ц-ц“. Еднаш не можеше да се воздржи и рече дека тоа за неа е ненормално. Знаев дека мајка ми е љубоморна, сметаше дека е таа жената со која треба да бидам пријателка, а освен тоа, најдобрата пријателка ѝ умре претходната година, па мајка ми остана сама. За среќа, Аида почна да објавува раскаскиња на Фејсбук, што веднаш стана логично оправдување за нашето дружење.

„Не се дружиме, работиме“, ѝ велев на мајка ми.

Додека ја затвораше капијата, сестрата на мажот на Аида го повтори прашањето, но овојпат ме вклучи и мене:

„Каде ќе одите вие двете, а?“

„Во Добој“, одговори Аида за двете.

„Што ќе правите во Добој?“, продолжи сестрата на маж ѝ.

„Одиме да читаме поезија“, рече Аида, погледнувајќи во мене.

Не знам дали жената ни поверува, но додека се оддалечуваше, можев да ја чујам како повторува: „Море, морееее.“

До автомобилот нè следеше тоа сешто на жената, но исчезна во оној миг кога го свртев клучот. Го отворив прозорецот од мојата страна и звукот на моторот ја задуши музиката, која и онака не ја бидуваше.

Градот беше помалку призрачен отколку обично.

Старци седат на клупите и гледаат во замислените точки пред себе, покрај нив нивните кеси, кои шушкаат на ветерот

и во кои ги пикаат главите, проверувајќи дали е сè на своето место. Од фонтаната блика вода и паѓа по гулабите растргнати помеѓу брчкањето во локвите и смоките со кои се гаѓаат децата. Кафулето во кое најчесто излегуваме беше резервирано за свадба. Тоа кафуле некогаш се викаше Босна, но по војната е преименувано во *Парк*, бидејќи се наоѓа спроти големиот градски парк.

Иако беше само средина на пролетта, денот беше како летен, и додека чекавме на семафорот, Аида ми рече дека се кае што не облекла фустан.

„Ќе дојдеме пак“, реков.

„Ќе дојдеме“, рече таа.

Одлучивме да седнеме на клупа во паркот покрај дрвото на розовиот багрем, од кој целиот парк мирисаше на мед, малини и сладолед од ванила.

Две момчиња одеа по фонтаната плескајќи и гласно смеејќи се, толку силно што целиот парк ечеше и старците ги креваа своите тромави глави. Кога мајката ги истера надвор, Аида од чантата извади колаче на среќата. Црвено-белото пакетче светкаше на сонцето.

Тоа беше моето прво колаче на среќата. Тоа беше и нејзиното прво колаче на среќата.

„Имаа само едно во продавницата“, рече и ми го подаде.

„Нашето прво колаче на среќата. Сум видела само на филм.“

„И јас. Ајде, отвори го.“

Ја отворив вреќичката. Веднаш замириса на пржено брашно и шеќер.

„Мириса како сладолед во корнет“, рече Аида. „Ти скрши го. Да видиме што ни порачува универзумот“, додаде.

Пред кафулето *Парк* четирите момчиња стануваа сè погласни. Околу вратот имаа знамиња на Србија. Секојпат кога има свадба во градот, момците наместо со цвеќе мавтаат со знамиња. Знаевме што пеат: „Не волим те Алија зато што си балија.“ Сите во паркот знаеја што пеат и паркот навредено стивна. Никој не си дошепнуваше,

песната го надгласуваше чкрипењето на детските колички. Тоа се миговите со кои се хранеше мрачната материја на историјата на човечкиот род. Истата материја што на човек му седнува на градите и не му дава да диши, а нема никој да го спаси, зашто нема кој да викне. И од *Парк* излегоа двајца мажи, еден во карирана кошула, друг во сина, и по нивните движења се виде дека се обидуваат да ги смират момчињата. Но, тие почнаа да скокаат и да плескаат со рацете во воздухот, викајќи уште погласно. Кога човекот во карираната кошула го доближи мобилниот до увото, момчињата почнаа да се удираат во градите, а еден се обиде на човекот во карираната кошула да му го земе телефонот, но другите го спречија во тоа. Потоа, негодувајќи, еден по друг се вратија на свадбената прослава.

Во тишината на паркот Аида и јас уште малку гледавме во насока на кафулето *Парк*. Нашата скаменетост ми се чинеше како вечност. Во нејзиниот скут слета гулаб. Едното крило му беше повредено, имаше само едно око. Го привлече мирисот на храна. Или, тоа беше целосна случајност.

Го скршив колачето. Во дланката ми падна ливче со порака: *Љубовта е како див цвет. Расте на неочекувани места.* Ја прочитав на глас. Потоа со ливчето мавнав како со знаме. Аида и јас се погледнавме, истовремено прснувајќи во громогласна смеа. Магијата на колачето на среќата веќе дејствуваше.

Превод: Иван Шопов

Се викам мама

Emrin e kam nënë

Zovem se Mama

Се викам мама

Сања Мучкајева Видановска

Застанавме на излезната врата од нашиот дом. Погледнав во трите лица.

„Го зедев мојот клуч од станот“, ми рече со слаба насмевка. „Во случај да не сте дома кога ќе доаѓам“, заврши, а насмевката се залепи на нашите сенки од слабата месечева светлина и го проголта неговиот шеговит тон. Се вгнезди во моето грло како нееластичен синџир. Подголтнав и ги вратив назад сите спомени додека му го бакнував лицето и ја впивав неговата топлина и мирисот.

„Среќен пат, најмило мое“, реков, а нееластичниот синџир се стесни уште повеќе и речиси не можев да дишам.

Задните светла од автомобилот полека потонаа во темнината. Протекоа сеќавања и моментите од првото изговарање на мама до ова последното, кога ме прегрна.

Сеќавањата се чудна работа. Знаат да се мешаат како виор од емоции. Децата родени во деведесеттите години од минатиот век носат чуден впишан код. Се запрашувам дали во нив останал звукот од страшните вести, кои како кошмарен сон од кој немаше будење го одредуваа нашето созревање и нивното растење?

Со мојот сопруг се веривме денот кога започнаа првите истрели во нашата заедничка држава.

Се пука во Словенија...

Во Хрватска гранатирања, експлозии...

Загина првиот млад живот...

Отцепување...

Денот кога ја правевеме свадбата, војната се разгоруваше.

Сватовите доаѓаат по младата невеста. Кларинетот ја натсвирува хармониката. Го свират старото македонско оро. Сватовите играат. Го сакам младиот човек со кого сум заедно уште од почетокот од студентските денови.

Во Босна и Херцеговина се случува ужас. Реки од безалци, мајки со мали деца... се засолнуваат во подрумите... не можат да излезат надвор. Немаат основни средства... страшни злосторства се случуваат... убиства, силувања, измачувања, геноцид...

Бараме вработување. Немаме основни средства за живот. Дипломите од завршените факултети сиркаат од фиоките и тажно молчат.

Гранатирања, се откинуваат парчиња месо. Се претвораат во мртви спомени... Раселени лица, оставени огништа. И гробови. Нема кој да им однесе цвеќе. И нови гробови, могили од кафеава земја, а над нив оплакуваат преживеаните.

Прво се вработува мојот сопруг, потоа јас. И после, најсреќниот ден во нашиот живот. Бремена сум, со насмевка на лицето го известувам мојот сакан. Ме зема во прегратка. Нашиот син се роди три недели по завршувањето на војната во Босна и Херцеговина. Конечно заврши сè.

Се пребројуваат жртвите, излегуваат снимки од ужасни злосторства, измачувања, силувани жени, воени заробеници на кои ребрата им излегуваат низ искинатите кошули и дечиња со безизразен поглед.

Нашиот син расте и го прегрнувам сè посилено. И, размислувам за сите изгубени погледи и пропаднати мечти. Од каде дојде сето ова? Од каде дојдоа деведесеттите? Се обидуваме да продолжиме да живееме нормално. Секој во својата новосоздадена држава. И понатаму има превирања како во котел од кој подло демне ѓаволот.

Небото во лето е посеано со ѕвезди.

„Замисли си желба кога ќе видиш звезда што паѓа“, му велеа на син ми додека седиме на терасата.

Авионите надлетуваат над нашето небо. Испуштаат страшен звук, го параат небото. Одат кон Србија. Свездите експлодираат. Бомбардирање... Моите роднини живеат таму. Оние со кои пораснав. Со кои секоја година одевме на летување во Грција. Спомените навираат. Нивните домови во кои ги поминував моите распустии. Татко ми е Србин, вујна ми Хрватка, тетин ми Црногорец. Авионите веќе стигнаа таму...

Повторно следиме вести. Нови извештаи за нови жртви. Животот почна да вреди колку една обична статистика. Толку и толку загинати и ранети. И нови преговори. Седнуваат на долгата маса и потпишуваат договори. Вештачките насмевки се како острици од мечеви, а ние пред екраните напнато очекуваме дали статистиката веќе еднаш ќе заврши.

Етнички вооружени конфликти. Статистиката е немирна работа. Како живата во термометарот. Знае да скокне со својата отровност. Со говорот на омразата и играта на пионите. Пионите лесно се поместуваат со дебелиа рака од удобноста на столчето. Масакрирани и уништени тела, страв... И повторно преговори и договори. Блицевите се и понатаму тука. Сликаат, известуваат, додека распадналата држава со сите свои народи се обидува да заздриви од неплесаните животи.

Тензиите и понатаму се овде, некогаш растат, некогаш се намалуваат. Започнува и новиот милениум. Со новиот милениум дочекуваме уште една радост. Ја добивме нашата ќерка. Период кога сфаќаш дека децата се, едноставно, Божји дар. Со помали и поголеми проблеми, финансии што те ги имаш те ги немаш. Повеќе ги немаш, но најважно од сè е што статистиката мирува. Размислуваме за иднината на нашите деца. Тие растат речиси преку ноќ, како отворањето на пролетните пупки. Си легнал и сонуваш нешто неодредено, а пролетта тропат тивко. Наутро во чудо

ги гледаш раззеленети, небаре миговен момент на едно трепнување на очните капаџи. Толку брзо растат децата.

Понекогаш мислам дека сум заглавена во мојата младост, која не сака да дозволи да се разбудам. Се има итро заплеткано во паролите и здруженоста. Во она време кога братството и единството никогаш не помислуваше дека ќе се излее во крв и омраза. И ја руши младоста, а зрелите години се само избор на сеќавања и борба за задржување на достоинството. „Како да им го објаснам тоа на моите деца?“, се прашував. Сакав да им ја врежам сликата за изминатата убавина.

Авионот на нашиот син полета за Холандија. И слета. Ми пиша веднаш утрото кога слета. Чекав да се огласи „месинџерот“ за да се смирам и конечно да заспијам. Не легнав сè додека сопругот не се врати од аеродромот и додека не слета неговиот авион. Не отидов да го испратам. Едноставно, не можев. Некои збогувања се полесни кога се случуваат на влезната врата од домот.

„Убаво ми е на факултет“, го слушав додека ми раскажуваше. И, го гледав онака забавено на мониторот. Интернетот знае да кочи и моето дете го претвора во робот.

„Си ослабел. Јади повеќе, те молам“, се префрлувам на друга тема. Не знам што побрзо да му кажам. Кои совети и прашања.

„Да, да...“, се смее. „Знаеш, предавања, проекти, испити...“

„Чувај се. Тоа е најважно. Внимавај на своето здравје“, речиси со плачлив глас го молам. „Кажми ми за твоите нови пријатели“, го прашувам брзо. Сакам да го испрашам колку што можам повеќе. Да знам сè. Ми доаѓа да ја подадам раката за да го помилувам, но стаклото од екранот е толку студено.

„Ивор го знаеш, ти кажував за него.“

„Од Хрватска?“

„Да. Ми кажуваше вчера дека баба му е Македонка, по мајка. Од Прилеп“

„Навистина? Ете, колку е светот мал.“

„Во другата соба живеат Игор и Милутин. И двајцата се од Србија.“

„Навистина? Од каде се поточно?“

„Игор е од Опово, село во Војводина, а Милутин од Белград.“

„Не ми се верува! И во Холандија се најдовте на истиот факултет?“

„Да, да. А во другите две се вселени Харис од Босна и Херцеговина и Емир.“

„Емир е исто од Босна и Херцеговина?“

„Не, Емир е од Македонија. Мајка му е Турчинка, а татко му Албанец.“

„Е, не можам да поверувам“, му велам. „Вие се собравте од цела бивша Југославија.“

Ми раскажува и понатаму детали од својот живот. Зборуваме долго, обично во недела, кога е слободен. Едвај ги чекам неделите. За да го видам и да го слушнам. Секое видување имам чувство дека е до мене. А, во текот на работната недела дел од мислите ми се секогаш со него. И, едвај ги чекам празниците и распустите кога доаѓа дома. Но, расте и созрева забележливо. Се претвора во маж. Иако, ноќс кога првпат заминуваше на аеродром, беше детето што го гледав на фотографиите и ги прелистував сите изминати четири години.

Се сеќавам сега на сето ова додека во авионот е тивко. Некои патници спијат, други тивко разговараат, а белите облаци се распослани под нас. Колку е светот едноставен кога го гледам вака од високо. И колку сме ранливи ние луѓето, помислувам. Се слушаат разни јазици овде, горе на небото. Свездите се заеднички, како што се заеднички и надежите. Патуваме заедно во еден мал ограден простор, секој со своите животи, кои ги носиме секаде со нас. Каде и да одиме. Одам на доделување на дипломите. Син ми дипломира. Среќна сум и исплашена. Што ќе биде во иднина? Дали ќе остане таму или ќе се врати во

родниот дом? Воздивнувам, додека пилотот најавува да ги врземе појасите. Започнува слетувањето. Одам сама, затоа што финансиите не ни дозволија да дојдеме сите на доделувањето на дипломите. Холандија за нас е скапа држава. Пред три години бевме во посета тројцата заедно. Првпат ја посетивме Холандија. Потоа се појави епидемијата со корона-вирусот и затворањето на границите ме извади од памет. Не сме се виделе долго време. Нетрпеливо чекав да слета авионот. Речиси можев да ја почувствувам неговата прегратка.

Се прегрнавме силно и долго.

„Прва мама је стигла“, извикаа речиси во еден глас, кога стигнавме во студентската зграда. Неговите другари ме пречекаа на влезната врата.

„Ка ardhur nëna e parë!“

„Када стижу остале мајке?“, запрашав.

„Сутра.“

„Мама, какву кафу пијете? Мама, kakvu kavu pijete? Mami, çfarë lloj kafeje pi?“

Прекрасен мирис на свежо варено кафе се рашири низ заедничката кујна во студентската зграда.

Emrin e kam nënë

Sanja Muçkajeva Vidanovska

U ndalëm te dera hyrëse e banesës sonë. I shikova të tria fytyrat.

“E mora çelësin tim të banesës”, më tha me një buzëqeshje të butë. “Po qe se nuk jeni në shtëpi kur do të vij”, e mbylli, ndërsa buzëqeshja u ngjiti në hijet tona nga drita e dobët e hënës dhe e gëlltiti zërin e tij me gaz. Hyri si në strofull në fytin tim, si një zinxhir joelastik. Gëlltita dhe i ktheva të gjitha kujtimet derisa ia puthja fytyrën dhe e thithja nxehtësinë dhe erën e tij.

“Rrugë të mbarë, më i dashuri im”, thashë, ndërsa zinxhiri joelastik u ngushtua edhe më shumë dhe pothuajse nuk mundesha të frymoj.

Dritat e prapme të veturës ngadalë u zhytën në erësirë. Rodhën kujtime dhe çaste nga shqiptimi i parë nënë deri te kjo e fundit, kur më përqafoi.

Kujtimet janë një gjë e çuditshme. Ndodh që të përzihen si një stuhi emocionesh. Fëmijët e lindur në vitet e nëntëdhjeta të shekullit të kaluar bartin një kod të shkruar të çuditshëm. Pyes veten a ka mbetur te ta zëri i lajmeve të frikshme, të cilat si një makth nga i cili s’kishte zgjim e përcaktonin pjekurinë tonë dhe ritjen e tyre?

Me bashkëshortin tim u fejuam ditën kur filluan të shtënat e para në shtetin tonë të përbashkët.

Të shtëna në Slloveni...

Në Kroaci predha, shpërthime...

U vra i riu i parë...

Ndarje...

Ditën kur e bëmë dasmën, lufta merrte flakë.

Miqtë vinin pas nuses së re. Klarineti dëgjohet më shumë se fizarmonika. E luajnë vallen e vjetër maqedonase. Miqtë vallëzojnë. E dua atë djalë të ri me të cilin jemi së bashku që nga ditët e para studentore.

Në Bosnjë e Hercegovinë ndodh një tmerr. Lumenj me refugjatë, nëna me fëmijë të vegjël... strehohen në bodrume.... nuk mund të dalin jashtë. Nuk kanë mjete bazë.... krime të tmerrshme janë duke ndodhur... vrasje, përdhunime, tortura, gjenocid...

Kërkojmë punësim. Nuk kemi mjete themelore për jetesë. Diplomat e fakulteteve të kryera rrinë në sirtarë dhe heshtin trishtueshëm.

Predha, fluturojnë copa mishi. Shndërrohen në kujtime të vdekura... Persona të zhvendosur, vatra të lëna. Edhe varre. S'ka kush t'u çojë lule. Edhe varre të reja, grumbuj me dhe ngjyrë kafe, e mbi ta vajtojnë të mbijetuarit.

I pari punësohet bashkëshorti im, pastaj unë. Dhe, pastaj, dita më e lumtur e jetës sonë. Jam shtatzënë, me buzë në gaz i tregoj të dashurit tim. Më merr në përqaftim. Djali ynë lindi tri javë pas përfundimit të luftës në Bosnjë e Hercegovinë. Më në fund përfundoi gjithçka.

Numërohen viktimat, dalin filmime nga krimet e tmerrshme, tortura, gra të përdhunuara, robër lufte, të cilëve u dalin brinjët nga këmishat e leckosura dhe fëmijë me shikime të hutuara.

Djali ynë rritet dhe e përqaftoj gjithnjë e më fort. Dhe, mendo për të gjitha shikimet e humbura dhe ëndrrat e dështuara. Nga erdhi e tërë kjo? Nga erdhën të nëntëdhjetat? Përpiqemi të vazhdojmë të jetojmë në mënyrë normale. Secili në shtetin e tij të sapokrijuar. Vazhdon të ketë trazira si në një kazan nga i cili me dinakëri pret djalli.

Qielli në verë është shtruar me yje.

“Mendo një dëshirë kur e shesh duke rënë një yll”, i them djalit, të ulur në tarracë.

Aeroplanët fluturojnë mbi qiellin tonë. Lëshojnë një zë të

frikshëm, e çajinë qiellin. Shkojnë drejt Serbisë. Yjet shpërthejnë. Bombardime... Kushërinjtë e mi jetojnë atje. Ata me të cilët u rrita. Me të cilët çdo verë shkonim për pushime në Greqi. Shfaqen kujtimet. Shtëpitë e tyre, ku i kaloja pushimet e shkollës. Im atë është serb, gruaja e dajës kroate, burri i tezes malazez. Aeroplanët tashmë arritën atje...

Përsëri ndjekim lajme. Raporte të reja për viktime të reja. Jeta filloi të vlejë sa një statistikë e zakonshme. Kaq e kaq të vrrarë dhe të plagosur. Dhe, negociata të reja. Ulen në tavolinën e gjatë dhe firmosin marrëveshje. Buzëqeshjet artificiale janë si tehu i shpatës, ndërsa në përballë ekraneve të tensionuar presim se a do të marrë fund statistika.

Konflikte të armatosura etnike. Statistika është një gjë e paqetë. Si zhiva në termometër. Ndodh që të kërcejë me helmësinë e vet. Me gjuhën e urrejtjes dhe lojën e marionetëve. Marionetët lehtë zhvendosen me dorën e majme nga rehatia e karriges. Trupa të masakruar dhe të shkatërruar, frikë. Dhe, përsëri negociata dhe marrëveshje. Blicet vazhdojnë të jenë të pranishëm. Fotoqafojnë, raportojnë, ndërsa shteti i shpërbërë me të gjithë popujt e vet përpiqet të shërohet nga jetët e shkrumbuara.

Tensionet vazhdojnë të jenë prezente, ndonjëher rriten, ndonjëherë ulen. Fillon edhe mijëvjeçari i ri. Me mijëvjeçarin e ri përjetuam edhe një gëzim. Na erdhi në këtë botë edhe bija jonë. Kjo është një periudhë kur e kupton se fëmijët janë, thjesht, një dhuratë e Perëndisë. Me probleme të vogla e të mëdha, me financa që herë i ke, e herë nuk i ke. Në të shumtën e rasteve nuk i ke, por më e rëndësishme se gjithçka është se statistika rri e qetë. Mendojmë për ardhmërinë e fëmijëve tanë. Ata rriten sa hap e mbyll sytë, si lulëzimi i gonxheve pranverore. Je shtrirë dhe ëndërron diçka të papërcaktuar, ndërsa pranvera po troket qetë. Në mëngjes i habitur i sheh të gjelbëruara, pothuajse bëhet fjalë për një çast, një shkelje syri. Aq shpejt rriten fëmijët.

Ndonjëherë mendoj se jam mbërthyer në rininë time, e cila nuk dëshiron të lejojë të zgjohem. Në mënyrë dinake është ndërthurur në parullat dhe bashkimin. Në atë kohë kur vëllazërim-bashkimi kurrë nuk mendonte se do të derdhet gjak

dhe urrejtje. Dhe, e rrënon rininë, ndërsa vitet e pjekurisë janë vetëm një përzgjedhje e kujtimeve dhe luftës për ruajtjen e dinjitetit. “Si t’ua shpjegoj këtë fëmijëve të mi?”, pyesja veten. Desha t’ua ngulis në kokë pamjen e bukurisë së kaluar.

Aeroplani i djalit tonë fluturoi drejt Holandës. Dhe arriti. Më shkruajti menjëherë në mëngjes kur arriti. Prisja të bëjë zë “mesinxheri”, për t’u qetësuar më në fund dhe të fle. Nuk rashë derisa nuk arriti aeroplani i tij. Nuk shkova ta përcjell. Thjesht, nuk mundesha. Disa lamtumira janë më të lehta kur ndodhin në derën hyrëse të shtëpisë.

“Më pëlqen në fakultet”, e dëgjoja se si më rrëfen. Dhe, e shikoja ashtu të ngadalësuar në monitor. Interneti shpeshherë bllokohet dhe fëmija im shndërrohet në robot.

“Je dobësuar. Ha më shumë, të lutem”, kaloj në temën tjetër. Nuk di ç’t’i them më parë. Çfarë këshillash dhe pyetjesh.

“Po, po...”, qesh. “E kupton, ligjërata, projekte, provime...”

“Ki kujdes. Kjo është më e rëndësishme. Kujdesu për shëndetin tënd”, pothuajse e përlotur e lus. “Më trego për miqtë e tu të rinj”, e pyes shpejt. Dua ta pyes sa më shumë. Të marr vesh gjithçka. Më vjen ta zgjas dorën për ta ledhatuar, por xhami i ekranit është aq i ftohtë.

“Ivorin e njeh, të kam treguar për të.”

“Nga Kroacia?”

“Po. Më tregoi dje se gjyshen e ka maqedonase, për nga nëna. Nga Prilepi.”

“Vërtet? Ja, sa e vogël është bota.”

“Në dhomën tjetër jetojnë Igori dhe Millutini. Të dy janë nga Serbia.”

“Vërtet? Nga janë më saktë?”

“Igori është nga Opova, fshat në Vojvodinë, ndërsa Millutini nga Beogradi.”

“Nuk më besohet! Dhe, në Holandë u gjetët në të njëjtin fakultet?”

“Po, po. Ndërsa, në dhomën tjetër janë vendosur Harisi nga Bosnja e Hercegovina dhe Emiri.”

“Edhe Emiri është nga Bosnja e Hercegovina?”

“Jo, Emiri është nga Maqedonia. Nënë e ka turke, ndërsa babain shqiptar.”

“Epo, nuk më besohet”, i them. “Ju jeni mbledhur nga e gjithë ish-Jugosllavia.”

Më rrëfen edhe më tej detaje nga jeta e tij. Flasim gjatë, zakonisht të dielën, kur është i lirë. Mezi i pres të dielat. Për ta parë e për ta dëgjuar. Sa herë që e shoh, e kam ndjenjën se e kam pranë. Ndërsa, gjatë ditëve të punës, një pjesë e mendimeve të mia janë gjithnjë me të. Dhe, mezi i pres festat dhe pushimet kur vjen në shtëpi. Por, rritet dhe piqet në mënyrë të dukshme. Është duke u shndërruar në burrë. Edhe pse atë natë kur për herë të parë shkonte në aeroport, ishte ai fëmija që e shikoja në fotografitë dhe të cilat i shfletoja të gjitha këto katër vite të fundit.

Më kujtohet tani kjo e gjitha, ndërsa në aeroplan është qetë. Disa udhëtarë flenë, të tjerë bisedojnë qetë, ndërsa retë janë hapur poshtë nesh. Sa është e thjeshtë bota kur e shikojmë kështu nga lart. Dhe, sa shumë të lëndueshëm jemi ne njerëzit, mendoj. Dëgjohej gjuhë të ndryshme këtu, lart në qiell. Yjet janë të përbashkëta, siç janë të përbashkëta edhe shpresat. Udhëtojmë së bashku në një hapësirë të vogël të mbyllur, çdonjëri me jetën e vet, që e bartim gjithandej me ne. Kudo që shkojmë. Jam duke shkuar në ndarjen e diplomave. Im bir diplomoi. Jam e lumtur dhe e frikësuar. Ç’do të ndodhë në të ardhmen? A do të mbetet atje apo do të kthehet në shtëpinë e tij të lindjes? Psherëtitij, derisa piloti na paralajmëron që t’i lidhim rripat. Fillon ulja e aeroplanit. Jam duke shkuar vetëm, sepse financat nuk na lejuan të vijmë të gjithë në ndarjen e diplomave. Holanda për ne është një vend i shtrenjtë. Para tre vjet ishim në vizitë të tre së bashku. Për herë të parë e vizituam Holandën. Pastaj u shfaq epidemia me virusin Korona dhe mbyllja e kufirit më çmendti. Nuk jemi parë për një kohë të gjatë.

U përqaftuam fort dhe gjatë.

“Prva mama je stiglla”, bërtitën pothuajse njëzëri, kur arritëm në konviktin studentor. Shokët e tij më pritën në derën e hyrjes.

“Ka ardhur nëna e parë!”

“Kada stizhu ostale majke?”, pyeta.

“Sutra.”

“Mama, kakvu kafu pijete? Mama, kakvu kavu pijete? Nënë, çfarë kafeje pini?”

Një erë e mrekullueshme e kafesë së zier të freskët u përhap në kuzhinën e përbashkët në konviktin studentor.

Përkthim: Kreshnik Ajdini

Zovem se *Mama*

Sanja Mučkajeva Vidanovska

Zastali smo na izlaznim vratima našega doma. Pogledah u tri lica.

„Uzeo sam svoj ključ od stana“, reče mi s gotovo neprimjetnim osmijehom. „U slučaju da nećete biti doma kad budem dolazio“, završio je, a osmijeh se zalijepio na naše sjene od slabe mjesečeve svjetlosti i progutao njegov šaljivi ton. Ugnijezdio se u moje grlo, kao neelastičan lanac. Progutala sam ga i vratila sve uspomene dok sam mu ljubila lice i upijala njegovu toplinu i miris.

„Sretan put, najdraže moje“, rekoh, a neelastičan lanac stegnuo se još više i gotovo mi onemogućio disati.

Zadnja svjetla automobilska polako potonuše u tamu. Potekoše sjećanja i trenutci prvoga izgovaranja riječi *mama*, do ovoga posljednjeg kad me zagrlio.

Sjećanja su čudna stvar. Znaju se komešati kao vjhor emocija. Djeca rođena u devedesetim godinama prošloga stoljeća, nose neki čudno upisan kôd. Pitam se je li u njima ostao zvuk strašnih vijesti što poput košmarnog san iz kojega nema buđenja određuju naše sazrijevanje i njihov rast?

Suprug i ja zaručili smo se kad su počeli prvi pucnjevi u našoj zajedničkoj državi.

Puca se u Sloveniji...

U Hrvatskoj, granatiranja, eksplozije...

Poginuo je prvi mladić...

Odcjepljenje...

Svatovi dolaze po mladu nevjestu. Klarinet nadglasava harmoniku. Sviraju staro makedonsko oro. Svatovi plešu. Volim mladoga čovjeka s kojim sam zajedno još od početka studentskih dana.

U Bosni i Hercegovini događa se užas. Rijeke izbjeglica, majke s malom djecom... Skrivaju se u podrumima... Ne mogu izići napolje. Nemaju osnovnih sredstava... Događaju se strašni zločini... Ubojstva, silovanja, mučenja, genocid...

Tražimo posao. Nemamo osnovnih sredstava za život. Diplome završenih fakulteta vire iz ladica i tužno šute.

Granatiranja, otkidanja komada tijela. Pretvaraju se u mrtve uspomene... Raseljene osobe, napuštena ognjišta. I grobovi. Nema im tko odnijeti cvijeće. I umnažaju se novi grobovi, mogile od smeđe zemlje, a nad njima mrtve oplakuju preživjeli.

Prvo se zapošljava moj suprug, zatim ja. I poslije toga, naj sretniji dan u našem životu. *Trudna sam*, obavještavam s osmijehom na licu svoga voljenog. Grlj me. Naš sin rodio se tri dana poslije završetka rata u Bosni i Hercegovini. Konačno je završilo sve.

Prebrojavaju se žrtve, objelodanjuju snimci užasnih zločina, mučenja, silovanih žena, ratnih zarobljenika kojima rebra vire kroz poderane košulje i djece bezizražajnih pogleda.

Naš sin raste i grlim ga sve jače. I razmišljam o svim izgubljenim pogledima, i propalim snovima. Odakle je došlo sve ovo? Odakle su došle devedesete? Pokušavamo nastaviti živjeti normalno. Svatko u svojoj novostvorenoj državi. I dalje ima previranja kao u kotlu iz koga podlo vreba đavao.

Nebo je u ljeto posijano zvijezdama.

„Zamisli želju kad ugledaš zvijezdu što pada“, kažem svomu sinu dok sjedimo na terasi.

Avioni nadlijeću naše nebo. Ispuštaju strašan zvuk, paraju nebo. Idem prema Srbiji. Zvijezde eksplodiraju. Bombardiranje... Moja rodbina živi tamo. Oni s kojima sam odrasla. S kojima smo svake godine išli na ljetovanje u Grčku. Uspomene naviru. O njihovim domovima u kojima sam provodila svoje raspuste. Otac

mi je Srbin, ujna Hrvatica, tetak Crnogorac. Avioni su već stigli tamo...

Ponovno pratimo vijesti. Novi izvještaji o novim žrtvama. Život počinje vrijediti koliko jedna obična statistika. Toliko i toliko, poginulih i ranjenih. I novi pregovori. Sjedaju za dugačak stol i potpisuju dogovore. Neprirodni osmijesi su kao oštrice mačeva, a mi pred ekranima napeto očekujemo hoće li statistika već jednom završiti?

Etnički oružani konflikti. Statistika je nemirna stvar. Kao živa u termometru. Zna skočiti sa svojom otrovnošću. Govorom mržnje i igrom pijuna. Pijuni se lako vuku s ugojenom rukom iz udobne stolice. Masakrirana i uništena tijela, strah... I ponovno pregovori i dogovori. Blicevi su i dalje ovdje. Slikaju, izvještavaju, dok se raspala država sa svim svojim narodima pokušava oporaviti od života pretvorenih u pepeo.

Napetosti su i dalje prisutne, nekada u rastu, nekada u padu. Počinje i novi milenij. S novim milenijem dočekujemo još jednu radost. Dobili smo kćer. Razdoblje je to kad shvaćaš da su djeca jednostavno Božji dar. S manjim i većim problemima. Financijskim koje te imaš te ih nemaš. Više ih nemaš, ali je najvažnije od svega što statistika miruje. Razmišljamo o budućnosti naš djece. Ona rastu takoreći preko noći, kao kad se otvaraju proljetni pupoljci. Ležiš i sanjaš nešto neodređeno, a proljeće kuca tiho. Ujutro, u čudu ih vidiš pozelenjele kao da je to čudesan trenutak jednog treptaja očnim kapcima. Toliko brzo rastu djeca.

Ponekad mislim da sam zaglavila u svojoj mladosti koja mi ne dopušta da se probudim. Lukavstvom se zaplela u parole i združenost. U ono vrijeme kad bratstvo i jedinstvo nikada nije pomišljalo da će se završiti u krvi i mržnji. I razaranju mladosti, dok zrele godine postaju samo izbor sjećanja i borba za zadržavanje dostojanstva. Kako da to objasnim svojoj djeci, pitala sam se? Željela sam im urezati sliku o minuloj ljepoti.

Avion našega sina polijeće za Nizozemsku. I slijeće. Pisao mi je odmah toga jutra kad je sletio. Čekala sam da se oglasi messenger da se smirim i konačno zaspem. Nisam legla sve dok

se moj suprug nije vratio s aerodroma i dok nije sletio njegov avion. Nisam ga pošla ispratiti. Jednostavno, nisam mogla. Neka opraštanja su lakša kad se događaju na ulaznim vratima doma.

„Dobro mi je na fakultetu“, slušala sam ga dok mi je pripovijedao. I vidjela onako usporenoga na monitoru. Internet se zna blokirati i moje dijete učiniti robotom.

„Smršavio si. Jedi više, molim te“, prebacujem se na drugu temu. Ne znam što da mu prije kažem. Koje savjete i pitanja.

„Da, da...“, smije se. „Znaš, predavanja, projekti, ispiti...“

„Čuvaj se. To je najvažnije. Pazi na svoje zdravlje“, molim ga gotovo plačnim glasom. „Pričaj mi o svojim novim prijateljima“, potičem ga brzo. Želim ga ispitati što više mogu. Da saznam sve. Dolazi mi da ispružim ruku da bih ga pomilovala, ali je zaslonsko staklo toliko hladno.

„Ivora znaš, pričao sam ti o njemu.“

„Iz Hrvatske?“

„Da. Pričao mi je jučer da mu je baka Makedonka, po majci. Iz Prilepa.“

„Doista? Eto, koliko je svijet malen.“

„U drugoj sobi žive Igor i Milutin. Obojica su iz Srbije.“

„Doista? Odakle su točno?“

„Igor je iz Opova, sela u Vojvodini, a Milutin iz Beograda.“

„Ne mogu vjerovati! I našli ste se u Nizozemskoj na istom fakultetu?“

„Da, da. A u preostale dvije uselili su se Haris iz Bosne i Hercegovine i Emir.“

„Emir je isto iz Bosne i Hercegovine?“

„Ne, Emir je iz Makedonije. Njegova majka je Turkinja, a otac mu je Albanac.“

„E, ne mogu vjerovati“, kažem mu. „Vi ste se skupili iz cijele bivše Jugoslavije.“

Pripovijedao mi je nadalje, detalje iz svoga života. Razgovarali smo dugo, obično nedjeljom kad je slobodan. Jedva čekam nedjelje. Da ga vidim i čujem. Pri svakom viđenju imam osjećaj da je u meni. A tijekom radnoga tjedna dio mojih misli uvijek

je s njim. I jedva čekam praznike i raspuste kad dolazi doma. Ali raste i sazrijeva primjetno. Preobražava se u muškarca. Iako bijaše te noći, kad je prvi put odlazio na aerodrom, dijete koje sam gledala na fotografijama i prelistava sve četiri protekle godine.

Prisjećam se svega ovog u tišini aviona. Neki putnici spavaju, drugi tiho razgovaraju, a bijeli su se oblaci prostrli ispod nas. Koliko je svijet jednostavan kad ga gledam iz visine. I koliko smo ranjivi mi ljudi, pomišljam. Čuju se različiti jezici ovdje, gore na nebu. Zvijezde su zajedničke, kao što su zajedničke i nade. Putujemo zajedno u jednom malom ograđenom prostoru, ali i svatko sa svojim koje nosimo posvuda sa nama. Kamo god išli. Idem na dodjelu diploma. Moj sin je diplomirao. Sretna sam i uplašena. Što će biti u budućnosti? Hoće li ostati tamo ili će se vratiti u rodni dom? Uzdišem, dok pilot najavljuje da vežemo pojaseve. Počinje slijetanje. Idem sama, zato što nam financije nisu dopustile da pođemo svi na dodjelu diploma. Nizozemska je za nas skupa država. Prije tri godine bili smo sve troje zajedno u posjetu. Prvi smo put posjetili Nizozemsku. Zatim se pojavila epidemija corona virusa i zatvaranje granice nas je izludilo. Nismo se vidjeli dugo vremena. Nestrpljivo sam čekala slijetanje aviona. Gotovo sam mogla osjetiti njegov zagrljaj.

Zagrlili smo se jako i dugo.

„Prva mama je stigla“, uzviknuše gotovo u isti glas, kad smo stigli u studentsku zgradu. Njegovi drugari dočekali su me na ulaznim vratima.

„Ka ardhur nena epare!“

„Kada stižu ostale majke?“ upitah.

„Sutra.“

„Mama, kakvu kavu pijete? Mama, kakvu kavu pijete? Mami, cfare lloj kafeje pi?“

Predivan miris svježe kuhane kave, raširio se zajedničkom kuhinjom u studentskoj zgradi.

Prevod: Borislav Pavlovski

Priča cijela, a čovjek...

Rrëfimi i plotë, e njeriu...
Цела приказна, а човек...

Priča cijela, a čovjek...

Goran Janković

Vidjeli ih mi još iz daljine. Bili Kera, brat mu Braco, Mali i ja. Taman zastali u šumarku prije polja da se dogovorimo gdje će ko na stražu.

Dvojica su išla prema našem selu. Nekako nahereni. Ko da se drže za ruke.

Kera i ja se zgleđamo. Tako otvoreno ovuda mogu da idu samo naši. Al aj znaj! I prije smo mi mislili da smo svi naši pa eto šta ispade. Za svaki slučaj kažemo Braci i Malom da se sakriju. Da zalegnu i budu spremni.

Zvjeramo dalje i razaberemo da nešto nose između sebe. Nešto ne baš veliko. I da su od toga nakrivljeni.

A kad su bili na stotinjak metara, ugledamo da imaju naša obilježja i da nose nešto umotano u vojničku jaknu.

Braco dobaci: Joj, mili Bože, šta to nose tako teško, a tako malešno.

Kera se obrecnu na njega da ne bude tetka, a meni namignu: Ma naši su sto posto. Mislim da sam onog nižeg viđo.

Nas dvojica izađemo ispred šumarka. Oni skrenu prema nama.

Prišavši nam, spustiše svoje breme na zemlju. Učiniše to nekako i brzo i polako.

Tek tad nas pogledaše u oči.

Zdravo ljudi. Evo mi donijeli Cileta, reče viši, i dalje naheren.

Mali i Braco izletiše iz zaklona. Šta to pričaš, bolan ne bio, pa Cile je veći od vas zajedno, ispuca Braco.

Eto... mi donijeli...

Čučnem, razvežem rukave i otvorim jaknu. U njoj gornji Ciletov dio. Negdje do kraja rebara.

Mali padne na koljena svog me ispovraćavši.

Pa će su mu noge, jebote! Će mu je kita, najveća u sviju nas, zakrešta Braco te potrča.

Kera se nadade za njim.

Niži kleknu, zatvori i zaveza jaknu. Potapša Malog pa dižući se diže i njega.

Kera i Braco se vratiše zagrljeni.

Pridošlice nas ponudiše cigaretama. Kad zapalismo, niži nam ispriča kako to sa Ciletom bi.

Dvajst dana niko metka nije ispalio. Samo bili na liniji u rovovima. Milina božija. Tolki mir bio da su ptice ponovo zacvrkutale.

A Cile, ma znate bolje od nas, nije mogo bez fiskulture. U rovu sklekove radio i umjesto tegova kutije s municijom dizo.

Kad tice stadoše pjevat, on ti izađe iz rova i krenu na brdašce iza nas. A tamo sve brisani prostor. Jedino na sredini dva jasenčića... jedan uz drugi.

Mi svi zanijemili. Samo kapetan reče: Nemoj, Cile dragi, deš to.

A on se zakrenu... ne stajući... i najozbiljnije kaza: Noge i guzica su mi se ukljavorili. Fali mi brdo.

Al moj Cile, ubiće te.

Neće.

Trčo je tridesetak puta tamo-amo. A s druge strane neko je stalno ponavljao: A ja dobre pokretne mete, ljudi moji.

Sutradan opet. Svi ga pokušali rasperit, al džaba. Trčo tačno šezdestidva puta. Brojo ja lično. Oni prijeko dobacivali. Sprdnju pravili i smijali se.

Treći dan počnu ga teže podjebavat. Cile prvo ništa. A kad mu familiju krenuše uzimat u usta, Cile stade i ovako im kaza: Šta vam je, seljaci jedni, isti ste ko ovi moji. Skroz pohajvanisali. Šta vam nije jasno!? Pa sav sam se ukljastorio i sjebo od ovog sranja. Jel vi niste!? Išo više od sto puta. I još oko tristo sklekova otpičio.

Sutradan vidimo da i oni imaju svog *Cileta*. Vidimo, bogami dobar. Grabi ko konjo, a sklekove štanca jednom rukom.

Mjerkali ih jedno vrijeme, pa ne znam kako ispade, ko prvi predloži, jal naš jal njiov – počnemo se kladit. Mi imali cigara i brlje, oni trave. A kuće koji trčat i đe sklekove radit - očas posla se dogovorli.

Štaš, jebajga, mi smo pola zime u tom rovu proveli, proljeće dočekali, od života ni ž, pa nam sve to ko živo kino došlo.

Dvije sedmice je to trajalo. Cile vodio 7:6. Dahnuli dušom ono pravo. I mi i oni. Ma još samo što nismo i na kafu jedni drugima stali ić.

Sutradan vidimo – pobijediće Cile naš i danas. Baš bio stigo do jasenčića. Imo običaj da ih dodirne. Isto da se igro *tuspsasmene*.

Kadli zaštekta nešto potmulo.

I kako zaštekta, tako i *Cileta* presječe.

I *Cileta* i jasenčiće.

Ispade ko da su četiri direka u zemlju pobodena.

Al štektanje se nastavi i rasturi ih u paramparčad.

PAM! U pičku maternu, oklen im sad PAM... trznemo se mi i raspalimo iz svega što smo imali. Htjeli i u juriš da izletimo. Jedva nas kapetan zadržo.

Onda u neka doba shvatimo da oni ne pucaju. Da nisu ni pucali poslije PAMa. Polako prestanemo i mi. Čujemo s njihove strane galamu, psovanje, neku frku. A onda ništa.

A s naše bi neko đekad popizdio... ispuco rafal... jebo im nanu naninu i prokleo ih za sva vremena.

Sutradan oko podne doleti nam paket... nisam reko... napravili mi bili velike pračke... tako dobacivali opklade...

U paketu trava i parče hartije.

Evo ga. Saću vam pročitat.

Došo neki glavonja iz komande. U kontrolu. Usput nam ponio PAM. Pa kad je vidio vašeg *Cileta*, odmah i raspalio. Ubili smo boga u njemu. Javili sve komandi. Rekli da s vama više ne moreno ratovat. Maloprije stigla zamjena. Mi sad odlazimo. Glavonja je visok i debeo. Žut. Žuta kosa, žuti brkovi. Eto tolko. Samo da znate.

Rrëfimi i plotë, e njeriu...

Goran Jankoviq

I pamë ne që nga larg. Ishin Kera, i vëllai Bracos, Mali dhe unë. Taman u ndalëm në pyll para livadhit për t'u marrë vesh se ku do ta bënim rojën.

Dy prej tyre shkonin drejt katundit tonë. Disi të shtrembër. Sikur po mbaheshin për dore.

Kera dhe unë shikojmë njëri-tjetrin. Kështu haptas këndejpari mund të lëvizin vetëm tanët. Por, ku mund ta dish! Edhe përpara mendonim se të gjithë jemi të tanët dhe shih ç'na doli. Për çdo rast i themi Bracës dhe Malit të fshihen. Të shtrihen dhe të rrinë gati.

Shikojmë tutje dhe shohim se bartin diçka mes tyre. Diçka jo fort të madhe. Dhe se kjo i bën të ecin shtrembër.

E kur u afruan për një njëqind metra, i shohim se i kanë simbolet tona dhe se kanë diçka të mbështjellë në palltën ushtarake.

Braco thotë: Haj, Zot i madh, ç'paskan kaq të rëndë, e kaq të vogël.

Kera ia kthen të mos bëhet gjyshe, e mua ma bën me sy: Tanët bre, njëqind për qind. Më duket se atë më të shkurtin e kam parë.

Ne të dy dalim përpara pyllit. Ata marrin kthesën drejt nesh. Kur na afrohen, e lëshojnë barrën e tyre në tokë. E bënë këtë disi shpejt dhe ngadalë.

Atëherë na shikuan në sy.

Tungjatjeta, burra. E sollëm ne Cillen, tha më i gjati, ende i shtrembër.

Mali dhe Braco dalin fluturimthi nga prita. Ç' thua ore, mos qofsh jarabi, po Cille është më i madh se ne të dy, ia beh Braco. Eh... ne sollëm...

Ulem çuç, i përvjel mëngët dhe e hap palltën. Në të pjesa e sipërme e Cilles. Diku deri në fund të brinjëve.

Mali bie në gjunjë dhe më mbulon të tërin me të vjella.

Po ku i ka këmbët, ore! Ku e ka sendin, më të madhin në botë, thotë Braco dhe ia fut vrap.

Kera i ngjitet pas.

Më i shkurti përkulet, e mbërthen dhe e lidh palltën. E ngushëllon Malin dhe, duke e ngritur, ngrihet edhe ai.

Kera dhe Braco u kthyen të përqaftuar.

Të ardhurit na ofruan cigare. Kur e ndezëm, më i shkurti na tregoi se ç'i kishte ndodhur Cilles.

Njëzet ditë asnjë plumb kush s'e kishte shkrepur. Veç rrinin në linjë nëpër istikame. Mrekulli e Zotit. Aq qetë ishte sa që zogjtë prapë ia dhanë këngës.

E Cille, po ju e dini më mirë se ne, s' durohej pa fizkulturë. Në istikam i bënte ushtrimet dhe në vend të peshave çonte kuti me municion.

Kur zogjtë e ndalën këngën, të del ai prej istikamit dhe niset drejt shpatit mbrapa nesh. E atje krejt hapësira bosh. Vetëm në mes dy frashër... njëri krah tjetrit.

Ne u shtangëm. Vetëm kapiteni tha: Mos, Cille shoq, ku po shkon.

E ai kthehet... pa u ndalur... dhe thotë shumë seriozisht: Këmbët dhe prapanica më janë mpirë. Më mungon kodra.

Po Cille, bre, po të vrasin.

Nuk më vrasin.

Vrapoi nja tridhjetë herë poshtë e lart. E nga ana tjetër dikush vazhdimisht thoshte: Ah, çfarë caku i mirë i lëvishëm, Zot i madh.

Të nesërmen prapë. Të gjithë provuan ta ndalin, por kot. Vrapoi saktësisht gjashtëdhjetë e dy herë. Unë vetë kam numëruar. Ata në atë anë shanin. Bënin hajgare dhe qeshnin.

Ditën e tretë filluan ta tallnin më rëndë. Cille në fillim nuk bëri zë. E kur filluan t'ia merrnin nëpër gojë familjen, Cille u ndal dhe kështu u tha: Po çka keni, o katundarë, jeni të njëjtë si këta të mitë. Hajvanë hesapi. Ç'ka s'po kuptoni?! Po krejt jam mpi edhe jam katandisë prej kësaj mutsihanes. E ju jeni më mirë, a!? Shkoi më shumë se njëqind herë. Dhe i bëri një treqind gjimnastika.

Të nesërmen shohim se edhe ata e kanë *Cillen* e tyre. E shohim, jo i keq për Zotin. I fortë si kali, e gjimnastikat i bën me një dorë.

I matën për një kohë, nuk e di qysh shkante, kush propozon i pari, i yni a i tyre – nisëm të vëmë bast. Ne kishim cigare dhe raki, ata bari. E cili do të vrapojë këtu e cili atje, cili do t'i bëjë ushtrimet – për këto u morëm vesh menjëherë.

Ç't'i bësh, ta hajë djalli, ne gjysmë dimri e kemi kaluar në istikam, e kemi pritë pranverën, as j nga jeta, dhe krejt kjo na u duk si kinema.

Dy javë zgjati kjo punë. Cille udhëhiqte 7 me 6. Na erdhi kjo si pushim i vërtetë. Edhe për ne edhe për ta. Veç edhe kafja e përbashkët na mungonte.

Të nesërmen shohim – do të fitojë edhe sot Cille ynë. Bash kishte mbëri te frashërat. Kishte zakon t'i prekte. Thuajse po luante *kile*.

Veç kur gumëzhiu diçka shurdhuese.

Dhe teksa gumëzhiu, edhe Cillen e preu.

Edhe Cillen edhe frashërat.

U duk sikur të ishin ngulë katër trungje në tokë.

Por, gumëzhitja vazhdoi dhe i bëri copë e grimë.

BAM! Në pidh të së ëmës, ku na mbiu kjo BAM... kërcejmë dhe ia japim vrapit nga të gjitha ato që i kishim pasur. Donim edhe të hidheshim në sulm. Mezi na ndali kapiteni.

Pastaj dikur e kuptojmë se ata nuk po gjuajnë. Se ata nuk kanë gjuajtë pas BAM-it. Ngadalë ndalemi edhe ne. Dëgjojmë shamatën nga ana e tyre, shajnë, bërtasin. E pastaj heshtje.

E nga ana jonë dikujt i plaste... ia jepte një breshëri... nënën e nënës ua shante dhe i mallkonte përgjithmonë.

Të nesërmen në mesditë na vjen paketa... nuk tregova...
kishim bërë ca hobe të mëdha... kështu i shkëmbenim bastet...

Në paketë bari dhe një copë letre.

Ja ku është. Tash po jua lexoj.

Erdhi njëfarë kokëmadhi nga komanda. Në kontroll. Rrugës
na e solli BAM-in. Dhe kur e pa Cillen tonë, menjëherë ia futi. Ata
e kemi rrjepë dajak. Të gjitha i lajmëruan në komandë. Thanë se
me ju nuk mund të luftonim më. Sapo erdhi zëvendësimi. Ne
tash po largohemi. Kokëmadhi është shtatlartë dhe i trashë. I
verdhë. Flokët e verdha, mustaqet e verdha. Kaq. Ta dini.

Përkthim: Qerim Ondozi

Цела приказна, а човек...

Горан Јанковиќ

Ги видовме уште оддалеку. Били Кера, брат му Брацо, Мали и јас. Таман застанавме во шумичката пред полето да се договориме кој каде ќе оди на стража.

Двајцата одеа кон нашето село. Некако накривени. ‘Ко да се држат за раце.

Кера и јас се загледуваме. Толку отворено овде можат да одат само нашите. Ама, ајде знај! И претходно мислевме дека сите сме наши, па ете што испадна. За секој случај им велиме на Брацо и на Мали да се сокријат. Да залегнат и да бидат подготвени.

Се свериме и понатаму и сфаќаме дека носат нешто помеѓу себе. Нешто не баш големо. И дека се накривени од тоа.

А, кога беа на стотина метри, здогледуваме дека ги имаат нашите обележја и дека носат нешто завиткано во војничка јакна.

Брацо дофрла: „Леле, мили Боже, што носат што е толку тешко, а толку малечко.“

Кера му свика да не биде тетка, а мене ми намигна: „Ма, наши се, сто посто. Мислам дека сум го видел оној понискиот.“

Двајцата излегуваме пред шумичката. Тие свртуваат кон нас.

Приоѓајќи ни, го спуштаат своето бремене на земјата. Го направија тоа некако ем брзо ем полека.

Дури сега нè погледнаа во очи. „Здраво луѓе. Еве, го донесовме Циле“, рече повисокиот, и понатаму искривен.

Мали и Брацо излетаа од засолништето. „Што зборуваш, бе, жити мајка, па Циле е поголем од вас заедно“, испука Брацо.

„Ете... ние го донесовме...“

Чучнувам, ги разврзувам ракавите и ја отворам јакната. Во неа горниот дел на Циле. Некаде до крајот на ребрата.

Мали падна на колена и целиот ме исповрати.

„Па, каде му се нозете, да ти ебам! Каде му е курот, најголем од сите нас“, закреска Брацо и потрча.

Кера се пушти по него.

Понискиот клекна, ја затвори и ја заврза јакната. Го потапна Мали, па станувајќи го подигна и него.

Кера и Брацо се вратија прегрнати.

Дојденците ни понудија цигари. Кога запаливме, понискиот ни раскажа што се случило со Циле.

Дваесет дена никој не испукал ни куршум. Само биле на линија во рововите. Милина Божја. Толкав мир што птиците повторно заццореле.

„А, Циле, знаете подобро од нас, не можеше без физкултура. Во ровот правеше склекови и наместо тегови креваше кутии со муниција.“

„Кога птиците престанаа да пеат, тој излезе од ровот и тргна на ритчето зад нас. А, таму сè бришан простор. Единствено на средината две јасенчиња... едно до друго.“

„Сите занемевме. Само капетанот рече: 'Немој, драг Циле, каде одиш!'“

„А, тој се сврте... не запирајќи... и најсериозно рече: 'Нозете и газот ми клапнаа. Ми фали ридот.'“

'Ама, Циле мој, ќе те убијат.'

'Нема.'

„Трчаше триесетпати наваму-натаму. А, од другата страна некој постојано повторуваше: 'Колку добра подвижна мета, луѓе мои.'“

„Утредента пак. Сите се обидуваа да го разубедат, ама цабе. Трчаше точно шеесет и два пати. Јас броев лично. Оние од карши дофрлаа. Павеа заебанции и се смееја.“

„Третиот ден почнаа посериозно да го заебаваат. Циле прво ништо. А, кога почнаа фамилијата да му ја ставаат в уста, Циле застана и им рече вака: ‘Што ви е, сељаци едни, исти сте ‘ко моиве. Скроз сте се поајваниле. Што не ви е јасно? Па целиот се укочив и се заебав од срањево. Зар вие не?!’ Одеше повеќе од сто пати. И мавна уште околу триста склека.“

„Утредента гледаме дека и тие имаат свој Циле. Гледаме, богами, добар е. Граби ‘ко коњ, а штанца склекови со една рака.“

„Ги меркавме едно време, па не знам како испадна, кој прв предложи, дали нашиот дали нивниот – да почнеме да се обложуваме. Ние имавме цигара и брзосмртка, тие трева. А, кој каде ќе трча и каде ќе прави склекови – се договорија дур трепнеш.“

„Што ќе пра’иш, ебаго, ние половина зима ја поминавме во ровот, пролет дочекавме, од живот ни ‘ж’, па сето тоа ни дојде ‘ко кино во живо.“

„Тоа траеше две недели. Циле водеше 7:6. Баш зедовме душа. И ние и тие. Море, само уште што не почнавме да си одиме на кафе едни кај други.“

„Утредента гледаме – ќе победи Циле наш и денес. Баш беше стигнал до јасенчињата. Имаше обичај да ги допре. Исто како да играше *пузаменупусите*.“

„Кога загрме нешто мрачно.

И како што загрме така го пресече и Циле.

И Циле и јасенчињата.

Испадна ‘ко да се четири диреци забодени во земја.

Ама, грмењето продолжи и ги растури во парампарче.

ПАМ! Пичка му мајчина, од каде сега ПАМ... се штрекнавме и се распукавме од сè што имавме. Сакавме и да излетаме и во јуриш. Едвај нè задржа капетанот.

Потоа некое време сфативме дека тие не пукаат. Дека не пукаа по ПАМ-от. Полека престанавме и ние. Од нивната страна слушаме врева, пцуење, некоја фррка. А, потоа ништо.

А, од нашата некој понекогаш ќе збеснеше... ќе испукаше рафал... ќе им го ебеше мамето мамино и ќе ги проколнеше за навек.

Утредента околу пладне ни долета пакет... не кажав... направивме големи чатали... така ги дофрлавме облозите...

Во пакетот трева и парче хартија.

Еве го. Сега ќе ви го прочитам.

‘Дојде некој главуч од командата. Во контрола. Попат ни донесе ПАМ. Па кога го виде вашиот Циле, веднаш и се распука. Грбот му го направивме ‘ко мевот. Ѐ јавија сè на командата. Рекоа со вас повеќе не можеме да војуваме. Пред малку стигна замена. Ние сега си заминуваме. Главучот е висок и дебел. Жолт. Жолта коса, жолти мустаќи. Ете, толку. Само да знаете.’“

Превод: Иван Шопов

Pogača

Pogačja

Погача

Pogača

Aida Šečić Nezirević

Pogača je vruća, meka kao duša.

*

„De, uzmider malo“, kida komad i prinosi ga njegovom ulubljenom licu.

Uhvatila ju je pred kokošinjcem. Zavrnila joj je vrat, koristeći se zakonom jačega. Raščerupala ju je, spretnim rutinskim pokretima, pa gurnula u lonac, pod poklopac. Voda je već ključala kad ih je vidjela kroz prozor, razularene poput dječurlije koja se igraju rata.

A možda ovo i jest samo igra. Žmurka, kao ona u djetinjstvu. Oni broje. Ona i Sejo se kriju pod poklopcem. Na poklopcu leži iskrzan crveni itison, čuva ulaz u njihov podzemni svijet. Škripi nad njima pod od natrulih drvenih dasaka. Pjevuši: *Ko se ni-je skri-ooo ma-ga-rac je bi-ooo...*

„Ama, ne mogu više ni te lešine, majko.“

*

Srce mu ne kuca kako valja.

Strepi nad njim kao nad kržljivim ptičetom otkako je ispao iz nje. Prišiva ga za sebe. Sa tri je znao utrčati njoj u kuhinju i kopati joj po košulji. *Dosado, zar ti nije dosta!* Jedva ga je u četvrtoj odbila.

*

Džemal je od nje bježao. Krio se kod oca. *Dodi mi, bolan*, zvala ga je, i srce ju je boljelo, ali on ju je gledao kao tuđu. I tako godinu za godinom. Kad je bježao u šumu, s ljudima iz sela, nije se ni osvrnuo. Šuma je otvorila usta, kučka jedna mrska, i progutala ga. Kao da ga nikada nije ni bilo. Samo su stabla, čvrsto spletena, igrala na proljetnom vjetru. Rugala su joj se.

*

Treći je put ostala trudna u sam osvit rata. I radovala se, a i nije. Htjela je da rodi kćerku, i Hasan je to htio, molio ju je. Ona se isprva opirala. Gdje priliči da, na pragu četrdesete, sa dva sina, hoda uokolo s lubenicom pod košuljom?

Ali hajde.

To je jutro bilo kao i svako.

Zalijevala je ruže u avliji.

Milicajac je skinuo kapu i prišao joj. Micao je usnama, a ona ga nije čula od vlastitog vriska. Pala je na koljena, a ona je lubenica u njoj pukla. Sok je pokuljao iz nje. I meso.

Majušan, savršen oblik.

Zvao se Enisa.

*

„Ne čuju se od jučer. To je dobro.“

„Šta si namislio, Sejo?“

„Hajmo.“

„Ubiće nas, bolan.“

„Bolje oni brzo, nego glad polagano.“

*

Ne okreće se jer zna: kuća pruža ruke, poput odojčeta.

Kuća zove: „Tidžoooo!“

Poljubi, ćeri, ruku novom ocu i materi.

Crvena krv na bijelom čaršafu.

Crven konac oko male ruke.

Pazi da ga sisom ne ugušiš, ko Hata svoje.

Ogledalo naspram staračkom licu.
Nije umro, rodio se.
Preselila.
Nišani bijeli, oštri, što pišu po nebu.
Cvijeeće. Voće što se, prezrelo, pokorno svija ka zemlji.
„Tidžoooo!“

*

„Ćuti šta god te ko pita i pjenu iz usta katkad pusti.“
Idu livadama što su goleme i puste. Samo ptice prelijeću.
„Dobar dan“, zakriješta joj jedna pored uha.
Hatidža trznu ramenima.
„Dobar dan i tebi.“
„Otkuda si?“
„Iz Mrkovića“, sjeti se obližnjeg njihovog sela.
„A to, ko ti je?“
„Sin mi. Rade. Bolestan u glavu, evo, od rođenja.“
„Aaa, imaš li još djece?“
„Samo njega.“
I Džemala čiji lik ne može zamisliti kad sklopi oči.
„A mi odosmo u berbu. Sigurno si i ti pošla tamo?“

*

Pljačkanje praznih kuća traje čitavo popodne. Razočarenje se rukom može opipati. Nema nakita ni novca.
„Zakopali su“, zaključuje jedna.
„Kad se prođe traktorom, naće se“, nadovezuje se druga.
„Jes, jes, al mi ćemo ovo onda dobit“, kaže prva pokazujući vrh palca između kažiprsta i srednjeg prsta.
Ostale se zasmijuljiše.
„Ti u berbu bez torbi krenula“, veli ona što je tvrdila da je nakit zakopan.
„Ama... smete me ovaj moj nesretnik. Ni s njim ni bez njega nikud ne mogu.“
„A čojek će ti je, je li u vojsci?“

Ona odmahnu glavom: „Pogino prije rata u Prijedoru. Pao sa skele.“

„Udova si, znači. Kako ti se čojek zvao?“

„Miladin Mišović.“

„A ti?“

„Nada.“

„Aaaa. Evo ti jedan moj ceker, moš u njegov utrpato lonče i te store. A malo si uzela, bogami.“

„Fala... Dosta.“

Kreću. Sunce već prostire narančastu postelju, zijeva, osmijeh mu slabi.

Prodoše tako, u grupi, pored tri mladića u maskirnim uniformama, opružena u travi poput čopora lijenih pasa lotalica. *Ako jedan zarez, svi će poletiti.* Puške su kraj njih, nemarno položene. Sejo se još više pogurio, iz usta mu kaplje pjena. Žene ga sažalno gledaju:

„Jadnik.“

Idu još kilometar, možda i dva, pa dolaze do nekakvog raskršća.

„Hajd, prijatno“, kažu žene.

Hatidža im maše, a one odlaze prašnim vijugavim putem ka svome selu što se nazire u daljini. Ona će produžiti. Ne žele, pa čak ni ona što ju je onoliko ispitivala, znati kuda će. Umorne i znojne, s vrećama punim tuđih života, nestaju joj iz vidokruga.

*

Kozarac stoji pred njima. Noć je. Oči okolnih kuća zatvorene. Samo psi zavijaju.

„Ja bih zvao čika Dragana.“

„Ti si lud, sine.“

Telefonska govornica je zgurena i jedna, ali živa.

„Čika Dragane?“

Vrijeme hoda kao starica. Farovi bljesnuše kao svici.

„Brže.“

*

„Evo i vruća pogača za put.“

„Fala, Ano.“

Ana ih grli.

Autobusi čekaju.

Za njom ubacuju Seju, u pantalonama očevog starog prijatelja, što se, prevelike, tužno vuku za njim po zemlji.

*

Autobus klima po makadamu, škljocka poput vještačke vilice. Sejo spava s obrazom u dlanu. Liči na smrt. Svi muškarci u tom autobusu liče na smrt.

I smrt liči na njih.

*

Planina, u znak dobrodošlice, pokazuje sive, pokvarene zube.

„Stoj“, dere se neko. „Izvedite ih.“

Hatidža dlanom briše smeđu prašinu sa stakla. Gleda sliku. Muškarci s puškama mile okolo. *Kao žohari, Bože me oprosti.*

„Policija“, kaže grub glas. „Kontrola.“

„Šta je ovo? Zar nećemo na razmjenu?“

Ljude tjeraju iz autobusa. Neki se opiru. Neki nemaju snage. Izvlače ih silom. Redaju jedne kraj drugih kao dječaci plastične autiće.

Ovi što su ih zaustavili razgovaraju. Nešto raspravljaju. Hatidža ih posmatra.

Mladi su ti naoružani momci, barem većina njih. Odrezani od majčine utrobe, tješili su se njenim mlijekom. Majušnim stopalima proučavali tlo. Kao i njeni sinovi. Sricali su slova u drvenim klupama i jurcali s vjetrom i suncem po livadama. Kao i njeni sinovi.

Šta ili ko ih je natjerao da dođu ovdje, u ovu vrlet, nad ove stijene?

Jedan viče. Riđokos, a suhonjav poput Seada. Ne može.

Neće. Odmahuje glavom toliko snažno da se čini kako će mu se lobanja odvojiti od vrata.

„E, onda ćeš i ti s njima, jebo li ti pas mater“, viče neko.

Ovaj pada na koljena. Plače.

*

„Ja sam, bre, gladan“, veli neki krupni brko ptičjeg nosa. Mora on biti neki nadređeni, vidi se to i na licu i u držanju. Stoji dalje od ostalih, pa iz torbe što mu visi o ramenu nešto vadi. „Imam konzervu a nemam hleba. Ima li ko hleba, momci?“

Jedan ili dvojica slegoše ramenima, ostali ne obraćaju pažnju.

„Ah, sve ste pojeli, jebem li vam, mladi pa uvek gladni.“

„Imam ja pogaču, hoš li?“

„Daj“, kaže on pa se zagleda u Hatidžine uplašene oči. Anin poklon, umotan u čistu roskastu pamučnu krp, nestade u njegovim šakama.

*

Sunce prostire crvenu posteljinu. Vojnici stoje iza kolone živih mrtvaca. Guraju ih naprijed prema rubu stijena. Živi mrtvaci se klate.

Onaj što mu je dala pogaču zalijepi Hatidži pušku za želudac.

„Ti, ženo, ajde vamo sa mnom. I taj tvoj mali, nek gleda.“

*

Pođe ih gurati u šumu, tjerati ih pred sobom. Hatidža na leđima osjeća pritisak hladnog metala. Sad će je poleći. Skinuće joj gaće i gola će joj stražnjica dotaknuti oštro kamenje. Raširiće joj noge. Zabiće se u nju, on odozgo, kamenje odozdo.

Ona će kriknuti prije nego što...

Hoće li Seju ubiti prije ili poslije toga?

„Okreni se, ženo.“

Ubij mi sina prvog, da ne gleda...

„Tamo“, pokaza čovjek krupnim prstom prema gustišu, „bežite.“

*

Travnik ima park i klupe. Na jednoj takvoj, kraj nekakvog bijelog kipa bez glave, stisnuti jedno kraj drugog, provode noć. Sejo spava s glavom na njenom ramenu. Ona ne smije. Ako zaspi, po Seju može doći smrt.

Smrt i Sejo liče kao sestra i brat.

Ne dam ga. Ne dam.

*

Čeka ih pred kasarnom. Mršav je, u maskirnom odijelu, kratko ošišane plave kose. Pravi vojnik. Steže ih uza se. Jednom rukom nju, drugom Seju. Ispušta pisak, kao lokomotiva.

„Kako... kako?“

„Spasila nas, sine moj, pogača.“

Pogaçja

Aida Sheçiq Nezireviq

Pogaçja është e nxehtë, e butë si shpirti.

*

“Merr de, merr pak”, këput copën dhe ia afron te fytyra e e kërrusur.

E kapi para qyvezit. Ia këputi qafën, duke shfrytëzuar ligjin e më të fortit. E shpuploi me lëvizje të shkathëta rutinore, dhe e hodhi në tenxhere të cilën e mbylli me kapak. Uji tashmë po vlonte kur i pa nga dritarja, të shkujdesur si kalamaj që po luajnë luftërash.

E mbase kjo është veç lojë. Symbyllas, sikur ajo në fëmijëri. Ata numërojnë. Ajo dhe Sejo fshihen poshtë kapakut. Mbi kapak shtrihet tepisoni i kuq, e ruan hyrjen në botën e tyre nëntokësore. Sipër tyre kërcet dyshemeja nga dërrasat e kalbura. Këndon: *U ba-s'u ba-sy-të-i-çe-la...*

“Po, nuk mundem më atë qelbësirë, oj nënë”.

*

Zemra s'po i rrah qysh duhet.

I rri sipër sikur mbi një zog të rrëgjuar qëkur ka rënë nga ajo. E afron te vetja. Si trevjeçar i vraponte në kuzhinë dhe ia fuste duart në këmishë. *Or djalë, a nuk u bë boll? Mezi e hoqi në vitin e katërt.*

*

Xhemati ikte nga ajo. Fshihej nga babai. *Hajde, o djalë*, e thërriste, edhe zemra i dhimbte, por ai e shihte si të huaj. Dhe kështu, vit pas viti. Kur ikte në pyll, me njerëzit e katundit, as që e ktheu kokën. Pylli e hapi gojën, kuçka e poshtër, dhe e përpiu. Si të mos kishte qenë kurrë. Vetëm pemët, të gërshetuar fort, loznin në erën pranverore. E përqeshnin.

*

Mbeti shtatzënë për herë të tretë në agun e luftës. Edhe u gëzua, edhe jo. Donte të lindte vajzë, edhe Hasani donte, e luste. Ajo në fillim ngurroi. Nuk i ka hije, që në prag të të katërdhjetave, me dy djem, të sillet rreth e rrotull me një bostan nën këmishë?

Po, hajde.

Ai mëngjes ishte si çdo mëngjes tjetër.

I ujiste trëndafilat në oborr.

Polici hoqi kapelen dhe iu afrua. Lëvizte buzët, e ajo as që e dëgjoi nga ulërima e vet. Ra në gjunjë, e ai bostani brenda saj i shpërtheu. Lëngjet i rodhën në sipërfaqe. Edhe mishi.

Formë e vockël, e përsosur.

Quhej Enisa.

*

“Nuk po dëgjohen që nga mbrëmë. Kjo nuk është mirë”.

“Ku e ke mendjen, Sejo?”

“Shkojmë”.

“Do të na vrasin, or burrë”.

“Më mirë ata shpejt, se uria ngadalë”.

*

Nuk kthehet mbrapa se e di: shtëpia i hap krahët si foshnja. Shtëpia thërret: “Tixhaaaaaa!”

Puthja, bijë, dorën babait dhe nënës së re.

Gjaku i kuq në çarçafin e bardhë.

Peri i kuq rreth dorës së vockël.

*Kujdes po e ngulfat me cicë, sikur Hata të vetën.
Pasqyra përballë fytyrës së plakur.
Nuk ka vdekur, ka lindur.
Ka ndërruar jetë.
Nishanë të bardhë, të ashpër, që shkruajnë nëpër qiell.
Lulet. Frutat që përkulen drejt tokës pasi të piquen.
“Tixhaaa!”*

*

“Hesht sa herë të të pyesin, dhe nganjëherë lësho shkundë nga goja”.

Ecin livadheve të gjera e të shkreta. Vetëm zogjtë fluturojnë.

“Mirëdita” ia beh njëra mu pranë veshit.

Hatixhja dridh supet.

“Mirëdita edhe ty”.

“Nga je?”

“Nga Mërkoviqi”, i kujtohet katundi i tyre aty pranë.

“E ky, kush është?”

“Djali im. Rade. I sëmure në kokë, që nga lindja”.

“Aaaa, ke fëmijë të tjerë?”

“Vetëm këtë”.

Edhe Xhemalin, formën e të cilit nuk mund ta përfytyrojë kur i mbyll sytë.

“E ne po shkojmë të vjelim. Sigurisht edhe ti je nisur për atje?”

*

Plaçkitja e shtëpive të boshatisura zgjat tërë pasditën. Dëshpërimi mund të preket me dorë. Nuk ka as stoli, as para.

“I kanë groposur”, nxjerr përfundimin njëra.

“Kur të kalohet me traktor, ka për t’u gjetur”, shton tjetra.

“Po qysh, po ne do ta fitojmë këtë”, thotë e para duke treguar majën e gishtit të madh mes treguesit dhe gishtit të mesëm.

Të tjerat buzëqeshin.

“Ti je nisur për të vjelë pa çantë”, thotë ajo që pretendonte se stolitë ishin groposur.

“Po... më ndali ky fakteqi im. As me të as pa të kund nuk mund të shkoj”.

“E burrin ku e ke, në ushtri?”

Ajo tund kokën: “Ka vdekur para lufte në Prijedor. Ka rënë nga skelet”.

“Qenke vejushë, pra. Si e kishte emrin burri?”

“Milladin Mishoviq”.

“E ti?”

“Nada”.

“Aaaa. Merre këtë qesen time, në të mund ta fusësh atë tenxheren dhe ato sende. Pak ke marrë, për Zotin”.

“Falemnderës... Boll”.

Nisen. Dielli tashmë shtron çarçafin e portokalltë, hap gojën, buzëqeshja i venitet.

Kalojnë kështu, në grup, pranë tre të rinjve në uniforma ushtarake, të shtrirë në bar sikur tufë qensh llaskuçë. Nëse *njëri leh, të gjithë do të fluturojnë*. Pushkët i kanë pranë, të shpërndara me pakujdesi. Sejo kërruset edhe më shumë, nga goja i rrjedh shkumë. Gratë e shikojnë me dhembshuri:

“Gjynah”.

Shkojnë edhe një kilometër, ndoshta dy, dhe vijnë deri te një udhëkryq.

“Hajde, kalofshi mirë”, thonë gratë.

Hatixhja u bën me dorë, e ato vazhdojnë shtegut të dredhur e të pluhurosur drejt katundit të tyre që shihet nga largësia. Ajo do të vazhdojë. Nuk duan, as edhe ajo që e ka pyetur aq shumë, të dijnë se nga po shkon. Të lodhura e të djersitura, me thasë plot jetësh të huaj, i zhduken nga sytë.

*

Para tyre shtrihet Kozaraci. Është natë. Sytë e shtëpive përreth, të mbyllur. Vetëm qentë cijatin.

“Unë do ta thirrja xha Draganin”.

“Je çmendur, o djalë”.

Kabina e telefonit është e struktur dhe e mjerë, por e gjallë.

“Xhaxhi Dragan?”

Koha ecën si plaka. Fenerët vezulluan si xixëllonja.

“Ngutu!”

*

“Merre edhe pogaçen e nxehtë për rrugë”.

“Falemnderës, Ana.”

Ana i përqafo.

Autobusët presin.

Pas saj e fusin Sejën, në pantallonat e mikut të moçëm të babait, të cilat aq të mëdha i zvarriten nëpër tokë.

*

Autobusi tundet nëpër makadam, kërcet sikur nofulla artificiale. Sejo fle me faqen në pëllëmbë. I ngjan vdekjes. Të gjithë burrat në atë autobus i ngajnë vdekjes.

Edhe vdekja u ngjan atyre.

*

Mali, në shenjë mirëseardhjeje, shfaq dhëmbët e hirtë të prishur.

“Ndal”, ulërin dikush. “Nxirrini”.

Hatixhja me pëllëmbë fshin pluhurin e hirtë nga xhami. Shikon pamjen. Burrat me pushkë sillen rrotull. *Si kacabunj, Zoti më faltë.*

“Policia”, thotë një zë i sertë. “Kontrolli”.

“Çka është kjo? A nuk do të shkëmbehemi?”

Burrat i nxjerrin nga autobusi. Ca rezistojnë. Ca nuk kanë fuqi. I nxjerrin me zor. I radhisin pranë njëri-tjetrit si fëmijët kur i radhisin veturat plastike.

Këta që i kanë ndalur bisedojnë. Diskutojnë. Hatixhja i shikon.

Të rinj janë këta djem të armatosur, së paku shumica prej tyre. Të prerë nga barku i nënës, me qumështin e saj janë ngushëlluar. Me këmbë vocërrake i kanë provuar hapat. Sikur

fëmijët e saj. Mezi i thoshin shkronjat në bankat shkollore dhe vraponin me erën livadheve me diell. Sikur fëmijët e saj.

Kush i paska detyruar të vinin këtu, në këtë humnerë, mbi këto shpate?

Njëri bërtet. Flokëkuq e thatanik sikur Seadi. Nuk mundet. Nuk do. Tund kokën aq fuqishëm sa duket se kafka do t'i shkëputet nga qafa.

“Eh, atëherë edhe ti do të shkosh me ta, ta qiftë qeni nënën”, bërtet dikush.

Ky bie në gjunjë. Qan.

*

“Unë, bre, dua të ha”, thotë një mustaqosh i madh hundpulë. Duhet të jetë ndonjë epror, i shihet nga fytyra dhe qëndrimi. Qëndron më larg se të tjerët, dhe nga çanta në krah nxjerr diçka. “Kam konzervë, po nuk kam bukë. A ka dikush bukë, djema?”

Një apo dy prej tyre rrudhin supet, të tjerët nuk i kushtojnë vëmendje.

“Ah, krejt e keni ngrënë, ju shkërdhefsha, të rinj e kurrë nuk ngopen”.

“Kam unë pogaçe, a deshte?”

“Ama”, thotë dhe pastaj i shikon sytë e frikësuar të Hatixhes. Dhurata e Anës, e mbështjellë me një leckë pambuku pembe, u zhduk në duart e tij.

*

Dielli shtron çarçafin e kuq. Ushtarët qëndrojnë prapa kolonës së të vdekurve të gjallë. I shtynjë përpara drejt cepit të shkëmbit. Të vdekurit e gjallë lëkunden.

Ai të cilit ia kishte dhënë pogaçën ia ngjet Hatixhës tytën për lukthi.

“Ti, grua, hajde këtu me mua. Edhe ai i vogli yt, le të shikojë”.

*

Nis t'i shtyjë drejt pyllit, i shtyn para vetes. Hatixhja në shpinë e ndien shtypjen e metalit të ftohtë. Tash do të flejë me të. Do t'ia heqë brekët dhe prapanica lakuriqe do t'ia prekë gurët e vrazhdë. Do t'ia hapë këmbët. Do t'i futet brenda, ai përmbi, gurët përfundi.

Ajo do të vikasë para se...

A do ta vrasin Sejën para apo pas kësaj?

“Kthehu, grua”.

Ma vrit së pari djalin, të mos shikojë...

“Andej”, tregon burri me gishtin e trashë drejt kaçubeve, “ikni”.

*

Travniku ka park dhe banka. Në një të tillë, buzë njëfarë busti të bardhë pa kokë, të ngjitur për njëri-tjetrin, kalojnë natën. Sejo fle me kokën të mbështetur për supet e saj. Ajo qesh. Nëse e merr gjumi, Sejës mund t'i vijë vdekja.

Vdekja dhe Sejo ngjajnë si motra me vëllain.

Nuk e jap. Nuk e jap.

*

I pret para kazermës. Thatanik, në uniformë ushtarake, bjond i qethur shkurt. Ushtar i vërtetë. I afron te vetja. Atë me një dorë, Sejën me tjetrën. Ia plas vajit, si lokomotivë.

“Qysh... qysh?”

“Pogaçja na shpëtoi, bir”.

Përkthim: Qerim Ondozi

Погача

Аида Сечиќ-Незиревиќ

Погачата е врела, мека како душа.

*

„Де, земи малку“, кине парче и му го принесува до вдлабнатото лице.

Ја фати пред кокошарникот. Ѐ го свитка вратот, користејќи го законот на посилниот. Ја искуба со вешти рутински движења, па ја пикна во лонецот, под капакот. Водата веќе вриеше кога ги виде низ прозорецот, разулавени како дечиња што си играат војна.

А, можеби ова и е само игра. Криенка, како онаа во детството. Тие бројат. Таа и Сејо се кријат под капакот. На капакот лежи излитен црвениот итисон, го чува влезот во нивниот подземен свет. Чкрипи над нив подот од изгниени дрвени штици. Потпевнува: Ко се ни-је скри-ооо ма-га-рац је би-ооо...

„Ама, мајко, не можам веќе да ги јадам мршиве.“

*

Срцето не му чука како што треба.

Трепери над него како над неразвиена птичка откако излезе од неа. Го припива до себе. На три знаеше да ѝ се затрча во кујната и да ѝ копа по кошулата. *Досадо, зар не ти е доста!* Едвај го одби во четвртата.

*

Џемал бегаше од неа. Се криеше кај татко му. Дојди ми, бе, го викаше, и срцето ја болеше, тој ја гледаше како туѓа. И така година по година. Кога бегаше во шумата, со луѓето од селото, не се ни вртеше. Шумата ја отвори устата, кучка една гадна, и го проголта. Како никогаш и да го немало. Само стеблата, цврсто сплетени, играа на пролетниот ветер. Џ се потсмеваа.

*

Третиот пат остана бремена на самиот почеток на војната. Се радуваше, а и не се радуваше. Сакаше да роди ќерка, и Хасан го сакаше тоа, ја молеше. Таа отпрвин се противеше. Каде личи, на прагот на четириесеттата, со два сина, да оди наоколу со лубеница под кошулата?

Ама ајде.

Тоа утро беше како и секое.

Ги полеваше розите во авлијата.

Милицаецот ја извади капата и ѝ пријде. Ги мрдаше ушните, а таа не го слушна од сопствениот вресок. Падна на колена, а потоа лубеницата во неа пукна. Сок се излеваше од неа. И месо.

Малечок, совршен облик.

Се викаше Ениса.

*

„Не се слушаат од вчера. Тоа е добро.“

„Што си наумил, Сејо?“

„Ајде.“

„Ќе нè убијат, море.“

„Подобро тие брзо отколку гладот полека.“

*

Не се врти, зашто знае: куката ги подава рацете, како доенче.

Куќата вика: „Тиџоооо!“
Бакни ја, ќерко, раката на новите татко и мајка.
Црвена крв на белиот чаршаф.
Црвен конец околу малите раце.
Пази да не го задушиш, како Хата своето.
Огледало спроти старечкото лице.
Не умрел, се родил.
Се преселила.
Нишани бели, остри, што пишуваат по небото.
Цвеќе. Овошје што, презреано, покорно се свива кон земјата.
„Тиџоооо!“

*

„Молчи што и да те праша кој и да е и понекогаш пушти пена од устата.“
Оди по ливади што се големи и пусти. Само птици прелетуваат.
„Добар ден“, ѝ закрескува една покрај увото.
Хатиџа ги стресе рамената.
„Добар ден и тебе.“
„Од каде си?“
„Од Мрковиќи“, се сети на блиското нивно село.
„А, кој ти е тоа?“
„Син ми. Раде. Болен е во главата, ете, од раѓање.“
„Ааа, имаш ли уште деца?“
„Само него.“
И Џемал, чиј лик не може да го замисли кога ќе ги затвори очите.
„А, ние отидовме на берба. Сигурно и ти си тргнала таму?“

*

Ограбувањето на празните куќи трае цело попладне.
Разочарувањето може да се опипа со раце. Нема накит ни пари.

„Ги закопале“, заклучува една.

„Кога ќе се помине со трактор, ќе се најдат“, се надоврзува друга.

„Да, да, ама ние тогаш ќе го добиеме ова“, вели првата покажувајќи го врвот на палецот помеѓу показалецот и средниот прст.

Другите се насмевнуваат.

„Ти си тргнала на берба без торба“, вели онаа што тврдеше дека е накитот закопан.

„Ама... ми пречи мојов несреќник. Ни со него ни без него не можам никаде.“

„А чо’екот кај ти е, во војска ли е?“

Таа одмавна со главата: „Загина пред војната во Приједор. Падна од скеле.“

„Вдовица си, значи. Како ти се викаше чо’екот?“

„Миладин Мишовиќ.“

„А, ти?“

„Нада.“

„Аааа. Еве ти еден мој зембил, можеш во него да го пикнеш лончено и работине. А, малку си зела, богами.“

„Фала... Доста.“

Тргуваат. Сонцето веќе ја простира портокаловата постелнина, зева, насмевката му слабее.

Поминаа така, во група, покрај три момчиња во маскирни униформи, испружени во тревата како глутница мрзливи кучиња скитници. Ако еден за’ржи, сите ќе полетаат. Пушките се крај нив, немарно положени. Сејо уште повеќе се подгрбави, од устата му капе пена. Жените сожалувачки го гледаат:

„Сирот.“

Одат уште километар, можеби и два, па доаѓаат до некаква раскрсница.

„Ајде, пријатно“, велат жените.

Хатица им мавта, а тие си заминуваат по правливиот кривулест пат кон своето село, кое се насира во далечината. Таа ќе продолжи. Не сакаат, па дури ни онаа што толку ја

испрашуваше, да знаат каде ќе оди. Уморни се и испотени, со вреќи полни туѓи животи; исчезнуваат од нејзиниот видокруг.

*

Козарац стои пред нив. Ноќ е. Очите на околните куќи се затворени. Само кучињата завиваат.

„Јас би го викнал чичко Драган.“

„Ти си луд, сине.“

Телефонската говорница е смачкана и бедна, но жива.

„Чичко Драган?“

Времето оди како старица. Фаровите блеснаа како светулки.

„Побрзо.“

*

„Еве и врела погача за по пат.“

„Фала, Ана.“

Ана ги прегрнува.

Автобусите чекаат.

По неа го внесуваат Сејо, во панталони од еден стар пријател на татко му, кои, преголеми, тажно се влечкаат по него по земјата.

*

Автобусот се ниша по макадамот, чкриси како вештачки вилицы. Сејо спие со образот во дланката. Личи на смртта. Сите мажи во автобусот личат на смртта.

И смртта личи на нив.

*

Планината, во знак на добредојде, ги покажува сивите расипани заби.

„Стој“, вика некој. „Изведете ги.“

Хатица со дланката го брише кафеавиот прав од стаклото. Ја гледа сликата. Мажи со пушки лазат наоколу. *Како бубашваби, Боже ми прости.*

„Полиција“, вели груб глас. „Контрола.“

„Што е ова? Зарем не одиме на размена?“

Луѓето ги истеруваат од автобусот. Некои се противат. Некои немаат сила. Ги извлекуваат со сила. Ги редат едни покрај други како момчињата што редат пластични автомобили.

Овие што ги запреа разговараат. Нешто расправаат. Хатица ги набљудува.

Млади се тие вооружени момци, барем повеќето од нив. Отсечени од мајчината утроба, се тешеа со нејзиното млеко. Со малечките стапала го проучуваат тлото. Како и нејзините синови. Сричале букви во дрвените клупи и трчале со ветерот и сонцето по ливадите. Како и нејзините синови.

Што или кој ги натерал да дојдат овде, во оваа стрмна, над овие карпи?

Еден вика. Црвенокос, а сувлест како Сеад. Не може. Нема. Одмавнува со главата толку силно што се чини дека черепот ќе му се одвои од вратот.

„Е, тогаш и ти ќе одиш со нив, да т’ибам мајката“, вика некој.

Овој паѓа на колена. Плаче.

*

„Јас сум гладен, бре“, вели некој крупен мустаклија со птичји нос. Сигурно е некој надреден, му се гледа тоа и на лицето и по држењето. Стои подалеку од другите, па од торбата што му виси на рамото вади нешто.

„Имам конзерва, а немам леб. Има ли некој леб, момци?“

Еден или двајца ги креваат рамената, другите не обрнуваат внимание.

„Ај, сè сте изеле, да ве ебам, млади, а секогаш гладни.“

„Јас имам погача, сакаш ли?“

„Дај“, вели тој, па се загледува во исплашените очи

на Хатиџе. Подарокот од Ана, завиткан во чиста розова памучна крпа, исчезна во неговите дланки.

*

Сонцето ја простира црвената постелнина. Војниците стојат зад колоната живи мртвовци. Ги туркаат напред кон работ над карпата. Живите мртвовци се нишаат.

Оној на кој му ја даде погачата ѝ ја залепи на Хатиџа пушката за желудникот.

„Ти, жено, ајде ваму со мене. И малиот твој, нека гледа.“

*

Почна да ги турка во шумата, да ги гони пред себе. Хатиџа на грбот го чувствува притисокот на студениот метал. Сега ќе ја легне. Ќе ѝ ги соблече гаќите и нејзиниот гол задник ќе ги допре острите камења. Ќе ѝ ги рашири нозете. Ќе се забие во неа, тој одозгора, камењата одоздола.

Таа ќе крикне пред да...

Ќе го убијат ли Сејо пред или потоа?

„Сврти се, жено.“

Убиј го прво син ми, да не гледа...

„Таму“, покажа човекот со крупниот прст кон густежот, „бегајте“.

*

Травник има парк и клупи. На една таква, крај некаква бела статуа без глава, стиснати еден покрај друг, ја поминуваат ноќта. Сејо спие со главата на нејзиното рамо. Таа не смее. Ако заспие, смртта може да дојде по Сејо.

Смртта и Сејо си личат како сестра и брат.

Не го давам. Не го давам.

*

Ги чека пред касарната. Слаб е, во маскирна облека, со кратко истрижена руса коса. Вистински војник. Ги стегнува

до себе. Со едната рака неа, со другата Сејо. Испушта писок,
како локомотива.

„Како... како?“

„Нè спаси, сине мој, погачата.“

Превод: Иван Шопов

Djevojčica

Vogëlushja
Девојченце

Djevojčica

Andrea Hribar Livada

Ja sam razmak između riječi, tišina između nota, prostor između zidova... Nevidljiva, skrivena, skamenjena. Ja sam sag starog šumskog lišća koje šušti pod vojničkom čizmom koja prilazi sve bliže i bliže. On je galama, psovka i stijena. Golema ruka s borama od zemlje. Tutanj rata u blizini. On je sve što ja nisam, ja sam sve što on nije. Ruke su mu snažne i grube, hrapave i tamne na mom licu tankom i bijelom, prozirna koža crveni se bolno... Moja je odjeća bijela i poderana, njegova je tvrda i debela i zelena. Oči su mu plitke i žute, ljutite, moje su staklene i duboke. Bol je moja, nije njegova. Uzdasi su njegovi, moj je jecaj. Dah mu je gust i težak, nepodnošljiv. Ja daha nemam. Lutkica pored mene je slomljena, puška je njegova čitava. Pogled mu luta preko mojih grudi. U mome je pogledu oblak što pluta iznad njegove glave, ptica u letu, šumske krošnje što nežno trepere. U mojim mislima nema ničega.

*

Ljeto je. Miriše na spaljenu zemlju. Znoj mi teče preko raspupalih grudi. Trbuh mi je okrugao i tvrd kao prezrela lubenica. Bojim se da će puknuti ako ga malo jače stisnem. Ispod moga srca kuca još jedno.

Žuljevitim rukama moja majka mijesi kruh. Muhe zunzare priljeću ispred njezinih tužnih očiju. Ona ih ne primjećuje. Cvijeće na prozorskoj dasci uvelo je. Majčine se usnice miču

u tihom, neprekidnoj molitvi. O tome se nabujalom trbuhu ne priča.

Otac je povazan u polju. Nikada nije s nama. Više ne ide u crkvu niti u gostionicu. Pogled mu je spušten ispod čupavih obrva. Pogrbljen je, posramljen, obješenih ramena. Ne znam voli li me još.

Ne molim se više. Bog se od mene sakrio. Ili ja od njega. Ionako u crkvu više ne idemo. Ne znam želimo li tako ili ići više ne smijemo.

Moj dom mi je postao stran. Nije mi utočište. Bježim iz njega. Ali više nikada u šumu. U šumi žive čudovišta. Idem samo do zadnje seoske kuće. Tamo sjedim na kamenu, ispod znaka s prekrštenim imenom moga sela. Gledam niz cestu. Tražim svoju budućnost. Ali ne nalazim je. Mislim da mi je ukradena. Ili sam je pustila da ode, ne znam. A voljela bih da znam. Ili ne bih. Kamen je tvrd ispod moje koščate stražnjice, a trbuh u kojem je život, gura mi se o gola bedra. Neudobno je kao što su neudobni moji osjećaji.

Noću je najteže. Snovi su stvarni i bolni. I previše je vruće. Ljeto predugo traje. I noći predugo traju. Ja sam predugo živa. Možda mi nije mjesto na ovome svijetu. Možda sam zalutala s nekog drugog planeta. Ne znam gdje pripadam. Ništa mi više nije poznato. Sve mi je ukrao. Tonem i propadam. Možda do jutra nestanem.

Ujutro sam još uvijek tu. I dalje je vruće. I dalje mi je trbuh pregolem. I dalje sam izgnanik u svome domu. Možda je vrijeme da krenem niz cestu, prođem pored prekrštenog znaka i odem potražiti svoju budućnost.

Sve što imam stane u plavi ruksak. Majka mi pruža papirić s imenom i adresom tetke iz velikog grada. Otac mi u ruku utiskuje hrpicu zgužvanih novčanica. Majka mi pravi križ na čelu, a otac za mnom potihom zatvara vrata.

*

I prođe godina, prođu i dvije. Tuga je u meni i dalje golema, a sramota nikad preboljena. Ali...

Moja je djevojčica prozirna i bijela, anđeo bez krila. Nježno biće koje pleše boso. Ona razmišlja o suncu i životinjama, voli ljude i cvijeće, priča s drvećem i rijekom.

Moja djevojčica ima samo mamu. Njen tata je mitsko biće rata, matematička nepoznanica. Moja je djevojčica rođena iz šume, oblaka i krošnje, iz ptice u letu.

Ona je oprost svakog grijeha, utjeha svakoj suzi. Ona je rođena kako bih živjela.

Vogëlushja

Andrea Hribar Livada

Unë jam hapësira mes fjalësh, heshtja mes notash, boshllëku mes muresh... E padukshme, e fshehur, e ngurosur. Unë jam qilim gjethesh të vjetra pylli që shushurijnë nën çizmen e ushtarit e cila sa vjen e afrohet. Ai është shamata, sharja dhe shkëmbi. Dora gjigante me rrudha dheu. Vikama e luftës në afërsi. Ai është gjithçka që nuk jam unë, unë jam gjithçka që nuk është ai. Duart i ka të forta e të vrazhda, të ashpra e të errëta në fytyrën time thatanike të bardhë, lëkura e dukshme skuqet sa s'ka... Rrobat e mia janë të bardha e të shqyera, rrobat e tij të forta, të trasha e jeshile. Sytë i ka të cekët e të verdhë, të zemëruar, të mitë janë të qelqtë e të thellë. Dhimbja është imja, jo e tij. Psherëtimat janë të tijat, dënosa është e imja. Frymën e ka të ngjeshur e të rëndë, të padurueshme. Unë jam pa frymë. Kukulla pranë meje është e thyer, pushka e tij është e paprekur. Sytë i shkojnë mbi gjinjtë e mi. Në shikimin tim është një re që kalon mbi kokën e tij, zogu në fluturim, pemët e pyllit që dridhen butësisht. Në mendjen time nuk ka asgjë.

*

Është verë. Ndihet era e tokës së djegur. Djersët m'i përshkojnë gjinjtë e fryrë. Barkun e kam të rrumbullakët e të fortë si bostani i pjekur. Kam frikë se do të shpërthejë nëse e shtrëngoj më fort. Pranë zemrës sime rrah edhe një tjetër.

Me duart me flluska nëna ime gatuan bukën. Mizat zuzare

i fluturojnë para syve të trishtë. Ajo nuk i dallon. Lulet mbi dërrasën e dritares janë vyshkur. Buzët e nënës lëvizin në lutjen e saj të qetë, të pandërprerë. Për barkun tim të fryrë nuk flitet.

Babai është krejt kohën në fushë. Kurrë nuk është me ne. Më nuk shkon as në kishë as në kafene. Shikimin e ka ulur nën vetullat e shpupurishura. I kërrusur, i turpëruar, me supet e varura. Nuk e di a më do më.

Nuk lutem më. Zoti u fsheh nga unë. Ose unë nga ai. Më nuk shkojmë në kishë. Nuk e di a është kjo punë dëshire apo nuk guxojmë të shkojmë më.

Shtëpia ime më është bërë e huaj. Nuk e kam më vatër. Iki nga ajo. Por kurrë më në pyll. Në pyll jetojnë bishat. Shkoj vetëm deri te shtëpia e fundit e katundit. Aty ulem mbi një gur, poshtë shenjës me emrin e shkarravitur të katundit tim. Shikoj poshtë rrugës. Kërkoj të ardhmen time. Por, nuk po e gjej dot. Mendoj se ma kanë rrëmbyer. Ose e kam lënë të shkojë, s'e di. E do të doja ta dija. Ose jo. Guri është i fortë poshtë prapanicës sime thatanike, e barku në të cilin është jeta më ngjitet për kofshët lakuriqe. PAREHATSHËM MU SIKUR NDJENJAT E MIA TË PAREHATSHME.

Natën është më së keqi. Ëndrrat janë reale dhe të dhimbshme. Dhe bën shumë nxehtë. Vera po zgjat tejet shumë. Edhe netët po zgjasin tejet shumë. Jam gjallë tejet shumë. Mbase nuk e kam vendin në këtë botë. Mbase kam humbur rrugën nga ndonjë planet tjetër. Nuk e di ku e kam vendin. Asgjë më nuk më duket e njohur. Të gjithat m'i ka vjedhur. Fundosem dhe bie. Ndoshta deri në mëngjes do të zhdukem.

Në mëngjes jam ende aty. Ende është nxehtë. Ende e kam barkun tejet të madh. Ende jam e dëbuar në shtëpinë time. Ndoshta ka ardhur koha të marr rrugën, të kaloj pranë shenjës së shkarravitur dhe të nisem në kërkim të së ardhmes.

Çdo gjë që kam mund të futet në çantën e kaltër. Nëna ma jep copën e letrës me emrin dhe adresën e tezes nga qyteti i madh. Babai në dorë ma fut një grusht parash të ndrydhura. Nëna ma vizaton kryqin në ballë, e babai pas meje e mbyll derën qetësisht.

*

Dhe kalon një vit, kalojnë dy vite. Trishtimi brenda meje vazhdon të jetë i madh, e turpi assesi të kalojë. Por...

Vogëlushja ime është e tejdukshme dhe e bardhë, engjëll pa krahë. Qenia e saj që vallëzon këmbëzbathur. Ajo mendon për djellin e për kafshët, i do njerëzit dhe lulet, flet me pemët dhe lumin.

Vogëlushja ime e ka vetëm mamin. Babi i saj është qenie mitike e luftës, ndryshore matematikore. Vogëlushja ime ka lindur nga pylli, retë dhe pemët, nga zogu në fluturim.

Ajo është falje e çdo mëkati, ngushëllim i çdo loti. Ajo ka lindur që unë të jetoj.

Përkthim: Qerim Ondozi

Девојченце

Андреа Хрибар *Ливада*

Јас сум растојанието помеѓу зборовите, тишината помеѓу нотите, просторот помеѓу сидовите... Невидлива, скриена, скаменета. Јас сум черга од стари шумски лисја што шушкаат под војничката чизма што приоѓа сè поблиску и поблиску. Тој е бучава, пцост и карпа. Голема рака со брчки од земјата. Татнежот на војната во близина. Тој е сè што јас не сум, јас сум сè што тој не е. Рацете му се снажни и груби, рапави и темни на моето лице тенко и бело, просирната кожа болно црвенеа... Моите алишта се бели и искинати, неговите се тврди и дебели и зелени. Очите му се плитки и жолти, лути, моите се стаклени и длабоки. Болката е моја, не е негова. Воздишките се негови, мое е јачењето. Здивот му е густ и тежок, неподнослив. Јас здив немам. Кукличката покрај мене е скршена, пушката негова е здрава. Погледот му талка преку моите гради. Во мојот поглед има облак што плови над неговата глава, птица во лет, шумски крошни што нежно треперат. Во моите мисли нема ништо.

*

Лето е. Мириса на запалена земја. Пот ми тече преку распупените гради. Стомакот ми е тркалезен и тврд како презрела лубеница. Се плашам дека ќе пукне ако го стиснам малце посилено. Под моето срце чука уште едно.

Со испуканите раце мајка ми меси леб. Мувите зујалки прелетуваат пред нејзините тажни очи. Таа не ги забележува.

Цвеќињата на прозорската штица се овенати. Усните на мајка ми се мрдаат во тивка, непрекината молитва. За мојот надуен stomак не се зборува.

Татко ми е севезден в поле. Никогаш не е со нас. Веќе не оди в црква, ниту во гостилница. Погледот му е спуштен под бушавите веѓи. Подгрбавен е, засрамен, со обесени рамена. Не знам дали уште ме сака.

Не се молам веќе. Бог се скри од мене. Или јас од него. И онака в црква веќе не одиме. Не знам дали така сакаме или да одиме веќе не смееме.

Мојот дом ми стана туѓ. Не ми е засолниште. Бегам од него. Ама веќе никогаш в шума. Во шумата живеат чудовишта. Одам само до последната селска куќа. Таму седнувам на каменот, под знакот со прецртаното име на моето село. Гледам по патот. Ја барам својата иднина. Ама не ја наоѓам. Мислам дека ми е украдена. Или сум ја пуштила да си оди, не знам. А би сакала да знам. Или не би сакала. Каменот е тврд под мојот ковчест задник, а stomакот во кој имам живот ми се турка од голите бедра. Неудобно е како што се неудобни моите чувства.

Ноќе е најтешко. Соништата се стварни и болни. И претопло е. Летото предолго трае. И ноќите предолго траат. Јас сум предолго жива. Можеби не ми е местото на овој свет. Можеби сум заталкала од некоја друга планета. Не знам каде припаѓам. Ништо веќе не ми е познато. Сè ми украде. Тонам и пропаѓам. Можеби до утрото ќе исчезнам.

Наутро сум сè уште тука. Сè уште е жешко. Сè уште ми е преголем stomакот. Сè уште сум изгнаник во својот дом. Можеби е време да тргнам по патот, да пројдам покрај прецртаниот знак и да одам да си ја побарам својата иднина.

Сè што имам го собира во синиот ранец. Мајка ми ми подава хартивче со име и адреса на тетката од големиот град. Татко ми в рака ми тутнува купче истуткани пари. Мајка ми прави крст на челото, а татко ми зад мене тивко ја затвора вратата.

*

И поминува годината, поминуваат и две. Тагата во мене сè уште е голема, а срамот никогаш преболен. Ама...

Моето девојченце е просирно и бело, ангел без крилја. Нежно битие што танцува босо. Таа размислува за сонцето и животните, ги сака луѓето и цвеќињата, разговара со дрвјата и реката.

Моето девојченце има само мајка. Татко ѝ е митско битие од војната, математичка непозната. Моето девојченце е родено од шумата, облаците и крошната, од птицата в лет.

Таа е проштевање на сите гревови, утеха на сите солзи. Таа е родена за да живеам.

Превод: Ѓоко Здравески

Nešto mračno što mama nosi u sebi

Diçka e errët që mami mban në vete
Нешто мрачно што мама го носи во себе

Nešto mračno što mama nosi u sebi

Slađana Nina Perković

Groblja se uvijek nalaze na mjestima odakle puca najbolji pogled. Kao da je mrtvima bitno gdje su. Oni su svakako u rupi. Možda je to zbog živih, da im bude lakše, da im lijep horizont odvrati misli. Vjerovatno zato mama tako dugo stoji kao ukopana i gleda u daljinu, prema rijeci koja vijuga među brdima. Priroda je ovdje stvarno nevjerovatna. Toliko nevjerovatna da je lako zaboraviti zašto smo uopšte ovdje.

„Mama, sve smo već pregledale. Nema nje ovdje.“

„Mora biti. Pogledaj još tamo, na rubu one borove šume.“

„Ali mama! Obišla sam sve i jedan grob i nema je. Jesi li ti uopšte sigurna da je ona ovdje sahranjena?“

Mama šuti. Naravno da nije sigurna. Ko bi više znao gdje je ko sahranjen. I ona počinje gubiti konce. U zadnjih nekoliko dana obišli smo toliko grobova da više ne znam ni čiji su. Hrpa bespotrebnih informacija, ko je kako živio i skončao.

Danas imamo posebno važan zadatak. Tražimo prabakin grob. Ona vjerovatno nije ni sahranjena ovdje, a i da jeste, bilo je to prije više od pola vijeka i zemlja joj je možda već progutala grob. Mama neće ni da čuje za takvo šta. Ona nikad ne odustaje. Takva je, uporna, tvrdoglava. Dok ne nađemo prabaku, nećemo mrdnuti odavde. To može potrajati cijelu vječnost, a ja sam već gladna i tako mi je vruće. Sunce nam stoji tačno iznad glava, još samo treba da dobijem sunčanicu.

„Naša je dužnost da je nađemo. Nema ona nikoga osim nas dvije. Svi su drugi... nema nikoga drugoga više.“

Želim vrištati ona je mrtva, mrtva, mrtva, njoj je svejedno hoćemo li doći ili ne, a ja sam živa, umorna i vruće mi je! Ali šta to vrijedi. Kao da je mamu briga kako se ja osjećam. Bolje bi mi bilo da nađem prabaku, ako ne želim noćiti ovdje. Potisnem vrisak nazad niz grlo i udahnem duboko.

„Možeš li se sjetiti gdje je sahranjen pradjed? Možda ćeš se tako...”

Nisam uspjela ni završiti, a mama već odmahuje glavom.

„Njemu se ne zna za grob. Bacili su ga u neku vrtaču.”

Mami je sunce definitivno udarilo u glavu. Grizem se za donju usnu. Da li je ona takva sposobna da vozi? Kako ćemo se uopšte izvući odavde?! Ja znam da vozim u prvoj i to samo po parkingu ispred naše zgrade.

„Pitala sam te za pradjeda. Za pradjedov grob, a ne za...”

Mama se okreće prema meni. Stisla je oči i lagano odmahuje glavom. To nikad nije dobar znak.

„O pradjedu ti i govorim! Šta si ti mislila o kome pričam?”

Sliježem ramenima. Više ne znam ni šta sam mislila, ni o kome pričamo.

„Misliš da pričam o ujaku? Misliš da sam pobrkala ujaka i pradjeda?”

Oprezno odmahujem glavom. Mama ne voli kada pobrkam njene mrtve, to je izbacila iz kolosijeka, zato je najbolje znati zaštititi na vrijeme.

„Nisam ja ništa pobrkala. Ti si pobrkala. Znaš valjda dobro da su i pradjeda i ujak završili na isti način. Samo ne u istom ratu. U razmaku od tačno pedeset godina zadesila ih je ista sudbina. Zar ne možeš toliko upamtiti?!”

Mami su mrtvi neka vrsta hobija. I to ne bilo kakvog hobija, već onog koji joj oduzima sve slobodno vrijeme. Da nije tako, ne bi radila slabo plaćeni posao, u supermarketu. Ona može daleko bolje, ali neće. Njoj zapravo odgovara da radi na mjestu gdje ne mora uključivati mozak. Tako se može posvetiti razmišljanju o ljudima i stvarima kojih više nema, mrtvim ljudima, bivšim državama, nepostojećim svjetovima. Trebate samo vidjeti stan u kojem živimo. Prava rupa! Mali jednosobni žalosni stan

s pogledom na ništa. Zidovi su nam prekriveni kojekakvim fotografijama i to uglavnom pokojnika. Nemam pojma ko je pola tih ljudi. Mogu misliti koliko će nam stanodavac zakinuti od depozita kad vidi kako smo ekserima izbušili zidove. Mojih fotografija, naravno, nema nigdje. Ni jedne jednine! Čak ni kad sam bila beba. Valjda trebaš biti mrtav, ako želiš imati posebno mjesto u srcu i na zidu moje mame.

„Mama, molim te, želim da idem! Previše je vruće, vrti mi se u glavi.“

„Ne idemo mi nigdje dok je ne nađemo.“

Dosta mi je svega. Moji prijatelji iz razreda provode raspuste kupajući se na moru, pentrajući se po planinama, posjećuju Grčku, Egipat, Tajland. Imaju o čemu pričati kada se vrate u školu. A šta ja radim? Pratim mamu po grobljima po ovoj usranoj zemlji! Bila je mlađa od mene kada ju je napustila, ali ne može se nikako otkačiti od nje. Nikako ne može zaboraviti, okrenuti novi list, krenuti naprijed. Da bar posjećujemo spomenike, isprobavamo lokalne specijalitete i uživamo u prirodnim ljepotama. Ma nema šanse! Nas dvije samo tražimo i posjećujemo mrtve. Mama ima tu fiksnu ideju da mi pokaže sve grobove koje bih ja trebala nastaviti obilaziti kad nje jednom ne bude. Želi valjda tako predati štafetnu palicu budućem naraštaju. Nemam srca da joj kažem da mi ne pada napamet da vucaram rođeno dijete, ako ga ikad budem imala, po ovim gudurama. Ne razumijem uopšte zašto me je maltretirala da naučim njen jezik. Čitala sam neinteresantne knjige na njenom glupom jeziku, pa onda, svaki dan poslije škole, kao po kazni, vježbala sve one padeže, nemoguće riječi, pravilan izgovor glasa r. Toliko muke, a nemam nikoga s kim bih na tom jeziku mogla i popričati. Mi ne vidamo nikoga živoga. Zar je mrtvima bitno pričamo li gramatički ispravno ili ne?

„I šta ako je i ne nađemo?! Šta to mijenja!?“

Skupila je usta. Očigledno je bijesna na mene. Dobro, važi, hajde da bacim pogled još i tamo na rub borove šume. Hajde da još malo preskačem tuđe grobove, hajde da gazim po visokoj travi. Nema veze ako u travi ima krpelja, nadaćemo se da nisu

zarazni. Hajde da se ne bojim ni zmija, nije svaka zmija otrovna. Neću misliti ni na manijake, još manje na vukove koji vrebaju u šumi. Samo naprijed! A to što smo u sred pustare i što niko nema pojma da smo ovdje ni to ne treba da me brine. Da nam se nešto i desi, svakako nas niko neće ni tražiti. Iako smo ostale samo nas dvije. Sve je to vrlo utješno, vrlo, vrlo utješno... Zaustavljam se naglo.

„Mama! Mama! Dođi brzo! Ovdje je!“

Mama se spretno probija kroz visoku travu. Odguruje me i prilazi bijeloj kamenoj ploči koja izviruje iz trnja. Prabakino ime se tek nazire.

„Baš je u lošem stanju. Vidi se da niko nije dolazio godinama.“

Mama na to ne kaže ništa. Prvo samo stoji kao skamenjena, a onda se naglo baca ravno u trnje. Prosto zaranja u njega, razgrće ga golim rukama i trga. Koža joj se u sekundi prošarala krvavim tragovima. Njena prozirna haljina se lako rasparala, kao da je od papira.

„Prestani, molim te! Povrijedićeš se!“

Uopšte me ne čuje. Izgleda i da ne osjeća bol. Oči su joj staklene, gotovo prozirne. Ne sviđa mi se to. Plaši me to nešto mračno što mama nosi u sebi. Oduvijek strahujem da bi to moglo isplivati, zgrabiti me za glavu i povući ravno u nepreglednu provaliju.

„Ja sam unuka tvoje najmlađe kćerke. Oprosti što mi je trebalo tako dugo da dođem. Sad je sve u redu, tu sam, pobrinuću se za tvoj grob, očistiću ovo trnje, vidjećeš, sve ću dovesti u red.“

Steže me u grlu. Zbog mame, zbog njenih krvavih ruku, zbog njene lijepe haljine koju toliko voli, zbog prabake, zbog ove zemlje gdje samo groblja uspijevaju.

„Ovo je moja kćerka. I ona je došla. Nas dvije, mi ćemo sve srediti.“

Okreće se prema meni. Gleda me ravno u oči. Očekuje da i ja nešto kažem. Ali šta? Ja uopšte ne želim pričati sa mrtvima. Ako otvorim usta, počecu jaukati.

„Moramo naći neki alat da izrežemo ovo trnje. Imamo li nešto u autu? Neke makaze, nešto, bilo šta?“

„Mama, molim te...“

Ne mogu se više kontrolisati. Plačem. Od suza se zamuti cijela slika pred mojim očima.

„Saberu se. Reci mi imamo li nešto u gepeku, čime možemo isjeći ovo trnje?“

„Ne znam. Možda.“

„Idi pogledaj. Ja ću ostati ovdje sa prabakom.“

Hodam lagano, nazad kroz visoku travu, preko tuđih grobova. Vrelina mi suši obraze. Iza mojih leđa, čujem, borovi se lagano njišu. Stigla sam do auta, ali se ne zaustavljam. Tutnji mi među ušima. Ovo nije moja priča, ja ovdje nemam šta da tražim. Koraci su mi sve duži. Trčim sve dok ne izbijem na glavni put. Stajem i osvrćem se oko sebe. Na putu nema ničega i nikoga. To je samo jedna dugačka ravna crta koju prekriva tišina i sunce koje odozgo pakleno prži. Usta su mi suha, ljepljiva. Čučnem i dlanovima prekrijem lice. Ni to ne pomaže. I dalje vidim izranjavane ruke i rasparanu haljinu, samo što to lice koje trga trnje sa groba nije mamino već moje. Zar sam stvarno mislila da ću moći tek tako pobjeći?

Sunce je već na zalasku i lakše se diše. Potpuno sam mirna. Nema više traga ni očaju ni strahu. Mokrim dlanovima brišem prašinu koja mi se zalijepila za bedra. Krećem nazad ka groblju. Mama i prabaka sigurno već brinu i pitaju se gdje sam se toliko dugo mogla zadržati.

Diçka e errët që mami mban në vete

Sllagjana Nina Perkoviç

Varrezat gjithmonë gjinden në vendet nga ku pamja është më e mirë. Thuaje të vdekurve u plas se ku janë. Ata gjithsesi janë në gropë. Ndoshta kjo është për shkak të të gjallëve, që ta kenë më lehtë, që horizonti i bukur t'ua zbukurojë mendimet. Mbase për këtë mami shpesh rri ashtu e groposur dhe shikon në largësi, drejt lumit që gjarpëron mes kodrash. Natyra këtu është vërtet e hatashme. Aq e hatashme saqë mund të harrosh lehtë arsyen pse jemi këtu.

- Mami, shikua gjithandej. Nuk është këtu.
- Duhet të jetë. Shiko edhe atje, buzë atij pylli me pisha.
- O mami! E pashë secilin varr, nuk është. A je e sigurtë që është varrosur këtu?

Mami hesht. Natyrisht se nuk është e sigurtë. Kush mund ta dijë se ku janë varrosur të gjithë. Dhe ajo nis ta humbë fillin. Ditëve të fundit kemi vizituar aq shumë varreza saqë më nuk e di se të kujt janë. Grumbuj informatash të panevojshme, kush si ka jetuar dhe ç'fund ka pasur.

Sot e kemi një detyrë tejet të rëndësishme. Po e kërkojmë varrin e stërgjyshes. Ajo me siguri nuk është e varrosur as këtu, e po të jetë varrosur këtu, kjo do të kishte ndodhur para më shumë se gjysmë shekulli dhe toka ndoshta tashmë ia ka përrpirë varrin. Mami as që dëshiron t'ia dijë për këtë. Ajo kurrë nuk heq dorë. E tillë është, këmbëngulëse, kokëfortë. Pa e gjetur stërgjyshen, s'kemi për të lëvizur vendit. Kjo mund të zgjasë përgjithmonë, e unë tashmë jam e urretur dhe e kam të nxehtë. Dielli na rri mbi krye, veç edhe kjo na u desh.

– E kemi për obligim ta gjejmë. Ajo nuk e ka askënd përveç ne të dyjave. Të gjithë të tjerët... nuk ka mbetur më askush.

Më vjen të ulërij, ajo ka vdekur, ka vdekur, asaj nuk i bëhet vonë nëse do të vijmë ne apo jo, e unë jam gjallë, e lodhur dhe e kam të nxehtë! Por, kot. Nuk i plas fort mamit për ndjenjat e mia. Më mirë ta gjej stërgjyshen, nëse dua të mos e kaloj natën këtu. E kthej ulërimën mbrapsht në fyt dhe marr frymë thellë.

– A të kujtohet ku është varrosur stërgjyshi? Ndoshta ashtu... As që arrij ta përfundoj, e mami tashmë tund kokën.

– Atij nuk i dihet varri. E kanë hedhur në ndonjë humnerë.

Mamin dielli përfundimisht e ka goditur në kokë. Kafshoj buzën e poshtme. A do të mund të ngasë në atë gjendje? Si do të dalim nga këtu?! Unë di të ngas në të parën, dhe atë vetëm në parkingun para ndërtesës sonë.

– Të pyeta për stërgjyshin. Për varrin e stërgjyshit, e jo për...

Mami kthehet drejt meje. I ka mbyllur sytë dhe tund kokën lehtas. Kjo kurrë nuk është shenjë e mirë.

– Për stërgjyshin e pata fjalën edhe unë! Për kë mendove se po flisja?

Rrudh supet. As që e di më se ku e kisha fjalën, dhe për kë po flisnim.

– Mendon se po flas për dajën? Mendon se e kam ngatërruar dajën me stërgjyshin?

Tund kokën me kujdes. Mamt nuk i pëlqen kur ia ngatërroj të vdekurit, kjo ia humb baraspeshën, prandaj është mirë të dish ta mbyllësh me kohë.

– Unë nuk ngatërrova asgjë. Ti ngatërrove. Ti e di mirë se edhe stërgjyshi edhe daja e patën fundin e njëjtë. Vetëm se jo në të njëjtën luftë. Me pesëdhjetë vjet ndërmjet, i gjeti po i njëjti fat. Kaq nuk mund të mbash mend?!

Mami i ka të vdekurit si një lloj hobi. Dhe jo çfarëdo hobi, por ai i cili ta merr krejt kohën e lirë. Po të mos ishte kështu, nuk do të kishte punuar për aq pak, në supermarket. Ajo mund të bëjë shumë më shumë, por nuk do. Asaj në fakt i pëlqen të punojë në vendin ku nuk ka nevojë ta aktivizojë trurin. Kështu mund t'u jepet mendimeve për njerëz dhe gjëra që nuk janë më, për të

vdekurit, për shtetet e dikurshme, për botët e paqena. Të mund ta shihnit banesën ku jetojmë ne. Gropë e gjallë! Banesë e trishtë njëdhomëshe me pamje nga hiçi. Muret i kemi të mbuluara me llojloj fotografish, kryesisht të ndjerësh. As që e njoh gjysmën e atyre njerëzve. Mund ta imagjinoj se sa para do të na e fusë qiradhënësi kur i sheh vrimat nga gozhdat. Fotografi të mia, natyrisht, nuk ka askund. As edhe një fotografi e vetme! As edhe kur isha bebe. Me gjasë duhet të jesh i vdekur po deshe të kesh vend të veçantë në zemrën dhe murin e nënës sime.

– Mami, të lutem, dua të shkoj! Bën shumë nxehtë, koka më sillet.

– Nuk do të shkojmë kund pa e gjetur.

Mjaft më. Shokët e mi të klasës po i kalojnë pushimet duke u larë në det, duke hipur maleve, vizitojnë Greqinë, Egjiptin, Tajlandën. Kanë ç'të flasin kur të kthehen në shkollë. E unë, ç'po bëj? E përcjell mamën nëpër varreza në këtë vend të dhjerë! Ishte më e re se unë kur e braktisi, por assesi nuk mund t'i shkapet dot. Assesi nuk mund të harrojë, të kthejë faqen e re, të niset përpara. Së paku të kishim vizituar përmendore, të provonim specialitete lokale dhe të kënaqeshim me bukuritë natyrore. Nuk ka mundësi! Ne të dyja vetëm i kërkojmë dhe i vizitojmë të vdekurit. Mami e ka atë idenë fikse të m'i tregojë të gjitha varret të cilat unë do të duhej të vazhdoja t'i vizitoja pasi ajo të mos jetë më. Dëshiron mbase kështu t'ia përcjellë shtafetën brezit të ardhshëm. Nuk kam zemër t'i them se as që më shkon mendja ta tërheq zvarrë fëmijën tim, nëse do të kem ndonjëherë fëmijë, nëpër këto shpate. Nuk e kuptoj fare se pse më ka maltretuar ta mësoj gjuhën e saj. Kam lexuar libra joiinteresantë në gjuhën e saj të marrë, dhe pastaj, çdo ditë pas shkollës, si për dënim, i kam ushtruar të gjitha ato rasa, fjalë të pamundura, shqiptimin e drejtë të shkronjës r. Aq shumë mund, e as që kam me kë të flas në atë gjuhë. Ne nuk takohemi me askënd. A u plas të vdekurve se a flasim me gramatikë apo jo?

– Dhe çka ndodh nëse nuk e gjejmë?! Ç'dallim ka!?

E rrudhi gojën. Shihet se u tërbua me mua. Mirë, në rregull, hajde ta hedh vështrimin edhe aty, buzë pyllit me pisha. Hajde

t'i kapërcej edhe pak varret e huaja, hajde të shkel barin e lartë. Nuk ka dert nëse në bar ka rriqra, të shpresojmë se nuk janë ngjitës. Hajde të mos kem frikë nga gjarpërinjtë, nuk është secili prej tyre helmues. As për maniakë nuk do të mendoj, aq më pak për ujqër që sorollaten nëpër pyll. Veç përpara! E fakti se jemi në mes të shkretëtirës dhe se askush nuk e di që jemi këtu, as kjo nuk bën të më shqetësojë. Edhe sikur të na ndodhë diçka, gjithsesi askush nuk do të na kërkojë. Edhe pse kemi mbetur vetëm ne të dyja. Krejt kjo të ngushëllon shumë, fort të ngushëllon... Ndalem papritmas.

– Mami! Mami! Hajde shpejt! Këtu është!

Mami nxitimthi depërton mes barit të lartë. Më shtyn dhe kalon pranë pllakës së bardhë prej guri që nxjerr kryet nga therrat. Mezi shihet emri i stërgjyshes.

– Qenka në gjendje shumë të keqe. Shihet se askush s'i ka ardhur për vite me radhë.

Mami nuk e thotë as edhe një fjalë. Së pari rri si e ngurosur, pastaj hidhet drejt e në therra. Thjesht fundoset në to, i rrëmben me duar dhe i shkul. Përnjëherë lëkurën ia përshkrijnë gjurmët e gjakut. Fustani i i hollë i grisët shpejt, si të ishte prej letre.

– Ndal, të lutem! Do të lëndohesh!

Nuk më dëgjon fare. Duket se nuk po e ndien fare dhimbjen. Sytë i ka xham, gati të tejdukshëm. Nuk më pëlqen kjo. Më frikëson diçka e errët që mami mban në vete. Nganjëherë kam frikë se mund të dalë, të më rrëmbejë për koke dhe të më tërheqë drejt e në humnerë të thellë.

– Unë jam mbesa e bijës sate më të vogël. Më fal që më është dashur kaq kohë të vij te ti. Tash gjithçka është në rregull, këtu jam, do të kujdesem për varrin tënd, do t'i heq këto therra, ke për të parë, çdo gjë do të jetë në vendin e vet.

Diçka më mbetet në fyt. Për shkak të mamit, për shkak të duarve të saj me gjak, për shkak të fustanit të saj të bukur të cilin e do aq shumë, për shkak të kësaj toke ku vetëm varret kanë sukses.

– Kjo është vajza ime. Edhe ajo ka ardhur. Ne të dyja, do t'i rregullojmë të gjithat.

Kthehet nga unë. Më shikon drejt në sy. Pres që edhe unë të them diçka. Por, ç'të them? Unë nuk e di në dua të flas me të vdekurit. Nëse e hap gojën, do të ulërij.

– Duhet të gjejmë ndonjë vegël për t'i hequr këto therra. A kemi diçka në makinë? Gërshërë, diçka, çkado?

– Mami, të lutem...

Nuk mund ta kontrolloj më veten. Qaj. Nga lotët më mjegullohet e gjithë pamja para syve.

– Qetësohu. Tregomë a kemi diçka në bagazh, për t'i prerë këto therra?

– Nuk e di. Ndoshta.

– Shko shiko. Unë do të rri këtu me stërgjyshen.

Eci ngadalë, mbrapsht nëpër bar të lartë, nëpër varre të huaja. I nxehti m'i than faqet. Prapa shpinës sime, dëgjoj, selvitë luhaten ngadalë. Erdha deri te makina, por nuk ndalem. Veshët më gumëzhijnë. Ky nuk është rrëfimi im, s'kam ç'kërkoj unë këtu. Hapat më bëhen të gjatë. Vrapoj deri te rruga kryesore. Ndalem dhe sillem rreth e rrotull. Në rrugë nuk është asgjë dhe askush. Aty është vetëm një linjë e gjatë e drejtë të cilën e mbulon heshtja dhe dielli përcëllitës nga lart. Goja më është tharë, buzët po më ngjiten. Ulem çuç dhe me pëllëmbë mbuloj fytyrën. As kjo nuk po më ndihmon. Vazhdoj t'i shoh duart e përgjakura dhe fustanin e grisur, vetëm se ajo fytyrë e cila shkul therrat nga varri nuk është e nënës, por e imja. Vërtet kam menduar se do të mund të ik ashtu?

Dielli po i afrohet muzgut dhe mund të marr frymë më lehtë. Tash jam krejt e qetë. Nuk ka më as edhe një gjurmë dëshpërimi a frike. Me pëllëmbë të lagura fshij pluhurin që më është ngjitur për ije. Kthehem te varrezat. Mami dhe stërgjyshja sigurisht tashmë po brengosen dhe po pyesin se ku paskam mbetur kaq gjatë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Нешто мрачно што мама го носи во себе

Слаѓана Нина Перковиќ

Гробиштата секогаш се наоѓаат на местата од каде што распукува најубавиот поглед. Како на мртвите да им е битно каде се. Тие се секако во дупка. Можеби е тоа поради живите, да им биде полесно, убавиот хоризонт да им ги одврати мислите. Веројатно затоа мама толку долго стои како вкопана и гледа во далечината, кон реката што се извива помеѓу ридовите. Природата овде стварно е неверојатна. Толку неверојатна што е лесно да се заборави зошто сме воопшто овде.

„Мамо, сè веќе прегледавме. Ја нема овде.“

„Мора да биде. Погледни уште таму, на работ од борована шума.“

„Ама, мамо! Ги проверив сите гробови до еден и ја нема. Дали си ти воопшто сигурна дека таа е погребана овде?“

Мама молчи. Секако дека не е сигурна. Кој да знае веќе кој каде е погребан. И таа почнува да ги губи конците. Во последните неколку дена посетивме толку гробови што веќе не знам ни чии се. Купишта беспотребни информации, кој како живеел и како скончал.

Денес имаме посебно важна задача. Го бараме гробот на прабаба ѝ. Таа веројатно не е ни погребана овде, а и да е, тоа било пред повеќе од пола век и земјата можеби веќе ѝ го проголтала гробот. Мама нејќе ни да чуе за такво нешто. Таа никогаш не се откажува. Таква е, упорна, тврдоглава. Додека не ја најдеме прабаба ѝ, нема да мрднеме одовде.

Тоа може да потрае цела вечност, а јас сум веќе гладна и толку ми е жешко. Сонцето ни стои точно над главите, ми фали само уште сончаница да добијам.

„Наша должност е да ја најдеме. Нема таа никого освен нас двете. Сите други... нема веќе други.“

Сакам да врескам таа е мртва, мртва, мртва, нејзе ѝ е сеедно дали ќе дојдеме или не, а јас сум жива, уморна и жешко ми е! Ама што вреди тоа. Како на мама да ѝ е гајле како се чувствувам јас. Би ми било подобро да ја најдам прабаба ѝ, ако не сакам да преноќам овде. Го потиснувам вресокот назад низ грлото и вдишувам длабоко.

„Можеш ли да се сетиш каде е погребан прадедо ти? Можеби така ќе се...“

Не успеав ни да завршам, а мама веќе одмавнува со главата.

„Нему не му се знае гробот. Го фрлиле во некоја вртача.“

На мама дефинитивно сонцето ѝ удрило в глава. Си ја гризам долната усна. Дали е ваква способна да вози? Како воопшто ќе се извлечеме од овде?! Јас знам да возам во прва и само по паркингот пред нашата зграда.

„Те прашав за прадедо ти. За гробот на прадедо ти, а не за...“

Мама се врти кон мене. Ги стиснала очите и лесно одмавнува со главата. Тоа никогаш не е добар знак.

„За прадедо ми и ти кажувам! Што си мислеше ти, за кого зборувам?“

Ги поткревам рамената. Веќе не знам ни што си мислев, ни за кого зборуваме.

„Мислиш дека зборувам за вујко ми? Мислиш дека ги имам побркано вујко ми и прадедо ми?“

Внимателно одмавнувам со главата. На мама не ѝ е убаво кога ќе ѝ ги побркам мртвите, тоа ја вади од колосек, затоа е најдобро да знаеш да замолчиш навреме.

„Ништо јас немам побркано. Ти си побркала. Белки добро знаеш дека и прадедо ми и вујко ми завршиле на ист начин. Само не во истата војна. Со разлика од точно педесет

години ги снашла истата судбина. Зарем не можеш толку да запамтиш?!“

На мама мртвите ѝ се некој вид хоби. И тоа не какво било хоби, туку она што ѝ го одзема слободното време. Да не е така, не би работела слабо платена работа, во супермаркет. Таа може далеку подобро, ама нејќе. Нејзе всушност ѝ одговара да работи на место каде што не мора да го вклучува мозокот. Така може да се посвети на размислување за луѓето и нештата што веќе ги нема, мртвите луѓе, бившите држави, непостоечките светови. Треба само да го видите станот во којшто живееме. Вистинска дупка! Мал еднособен жалосен стан со поглед на ништо. Сидовите ни се прекриени со разноразни фотографии, и тоа главно на покојници. Врска немам кои се пола од тие луѓе. Можам да замислам колку ќе ни скине од депозитот станодавецот кога ќе види дека со шајки сме ги издупчиле сидовите. Моите фотографии, секако, ги нема никаде. Ни една единствена! Дури ни кога сум била бебе. Веројатно треба да бидеш мртов, ако сакаш да имаш посебно место во срцето и на сидот на мајка ми.

„Мамо, те молам, сакам да си одам! Прежешко е, ми се врти во главава.“

„Не одиме нигде додека не ја најдеме.“

Доста ми е од сè. Моите пријатели од одделението ги поминуваат распустите капејќи се на море, пентарејќи се по планините, посетувајќи ги Грција, Египет, Тајланд. Имаат за што да зборуваат кога ќе се вратат на училиште. А што правам јас? Ја следам мајка ми по гробиштата по оваа посрана земја! Била помлада од мене кога ја напуштила, ама не може никако да се откачи од неа. Никако не може да заборава, да сврти нов лист, да тргне напред. Барем да посетуваме споменици, да пробуваме локални специјалитети и да уживаме во природните убавини. Ма нема шанси! Ние двете само ги бараме и ги посетуваме мртвите. Мама ја има таа фикс-идеја да ми ги покаже сите гробови што јас би требало да продолжам да ги посетувам кога неа еден ден ќе ја нема. Сака веројатно така да ја предаде штафетната

палка на идното колено. Немам срце да ѝ кажам дека не ми паѓа на памет да си го влечкарам роденото дете, ако некогаш го имам, по овие стрмништа. Не разбирам воопшто зошто ме малтретираше да го научам нејзиниот јазик. Читав неинтересни книги на нејзиниот глупав јазик, па после, секој ден на училиште, како под казна, ги вежбав сите оние падежи, невозможни зборови, правилниот изговор на гласот р. Толку мака, а немам никого со кого би можела да поразговарам на тој начин. Ние не гледаме никого жив. Зарем на мртвите им е битно дали зборуваме граматички правилно или не?

„И што ако не ја најдеме?! Што ти менува тоа!?“

Си ја собра устата. Очигледно беше бесна на мене. Добро, важи, ајде да фрлам еден поглед уште и таму на работ од боровата шума. Ајде, уште малку да прескокнувам туѓи гробови, ајде да газам по високата трева. Нема врска ако во тревата има крлежи, ќе се надеваме дека не се заразни. Ајде да не се плашам ни од змиите, не се сите змии отровни. Нејќам да мислам ни на манијаците, уште помалку на волците што демнат во шумата. Само напред! А тоа што сме среде пустелија и што никој нема врска дека сме овде, ни тоа не треба да ме загрижува. И да ни се случи нешто, секако никој нема ни да нè бара. Иако останавме само ние двете. Сето тоа е многу утешно, многу, многу утешно... Се запирам нагло.

„Мамо! Мамо! Дојди брзо! Овде е!“

Мама вешто се пробива низ високата трева. Ме оттурнува и ѝ приоѓа на белата камена плоча што сирка од трњето. Името на прабаба ѝ само се насира.

„Баш е во лоша состојба. Се гледа дека со години никој не доаѓал.“

Мама на тоа не вели ништо. Прво само стои како скаменета, а потоа нагло се фрла право во трњето. Просто се нурнува во него, го расчистува со голи раце и го трга. Кожата за секунда ѝ се прошара со крвави траги. Нејзиниот прозрачен фустан лесно се распара, како да е од хартија.

„Престани, те молам! Ќе се повредиш!“

Воопшто не ме слуша. Изгледа дека не чувствува болка. Очите ѝ се стаклени, речиси просирни. Не ми се допаѓа тоа. Ме плаши тоа мрачно нешто што мама го носи во себе. Отсекогаш стравувам дека тоа би можело да исплива, да ме зграби за глава и да ме повлече право во непрегледната провалија.

„Јас сум внука на твојата најмлада ќерка. Прости што ми требаше толку долго да дојдам. Сега е сè во ред, тука сум, ќе се погрижам за твојот гроб, ќе ги исчистам трњево, ќе видиш, сè ќе доведам во ред.“

Ме стега во грлото. Поради мама, поради нејзините крвави раце, поради нејзиниот убав фустан што толку го сака, поради прабаба ѝ, поради оваа земја каде што само гробиштата успеваат.

„Ова е ќерка ми. И таа дојде. Ние двете, ние сè ќе средиме.“

Се врти кон мене. Ме гледа право во очи. Очекува и јас да кажам нешто. Ама што? Јас воопшто не сакам да зборувам со мртвите. Ако отворам уста, ќе почнам да лелекам.

„Мораме да најдеме некој алат да ги исечеме трњево. Имаме ли нешто во колата? Некои ножици, нешто, што било?“

„Мамо, те молам...“

Не можам веќе да се контролирам. Плачам. Од солзите се заматува целата слика пред моите очи.

„Прибери се. Каж ми дали имаме нешто во гепекот со што можеме да ги исечеме трњево?“

„Не знам. Можеби.“

„Оди види. Јас ќе останам овде со прабаба ми.“

Одам лесно, назад низ високата трева, преку туѓи грбови. Горештината ми ги суши образите. Зад мојот грб, слушам, боровите лесно се нишаат. Стигнав до колата, ама не запирам. Ми татни меѓу ушите. Ова не е моја приказна, јас овде немам што да барам. Чекорите ми се сè подолги. Трчам сè додека не избијам на главниот пат. Застанувам и се вртам

околу себе. На патот нема ништо и никого. Тоа е само една долга права линија која ја прекриваат тишината и сонцето што одозгоре пеколно пржи. Устата ми е сува, леплива. Клекнувам и со дланките си го прекривам лицето. Ни тоа не помага. Продолжувам да ги гледам исповредените раце и распараниот фустан, само што тоа лице што ги трга трњето од гробот не е маминото туку моето. Зарем навистина мислев дека ќе можам тукутака да побегнам?

Сонцето веќе заоѓа и полесно се дише. Потполно сум мирна. Нема веќе траги ни од очајот, ни од стравот. Со мокрите дланки ја бришам белата прашина што ми се залепила за бедрата. Тргувам назад кон гробиштата. Мајка ми и прабаба ѝ сигурно веќе се загрижени и се прашуваат каде сум можела толку долго да се задржам.

Превод: Ѓоко Здравески

Moja baba Anica

Gjyshja ime Anica

Баба ми Аница

Moja baba Anica

Dubravka Tintor

Dana devetnaestog listopada godine dvijetisućedesete sahranili smo babu. Sahranili smo je u selu u državi u kojoj se rodila i proživjela većinu života. Tata i babina ostala djeca odlučili su ispoštovati njezinu posljednju volju i rekli da se neće više opterećivati time što su u tom selu dvije crkve i što u ovoj našoj već godinama pop nema kome dolaziti. Nije im smetalo što je naše groblje zapušteno i obraslo kojekakvim raslinjem. Bili su sretni da oko njega nema mina. Pozvali su popa da dođe sahraniti babu i sve platili. Toliko su babi bili dužni.

Rođena sam godine tisućudevetstoosamdesetsedme i oduvijek nosim rat u sebi iako svi kažu kako u gradu u kojem sam odrasla nije bilo pravog rata i da ne znam ja što je rat. Babu sam upoznala u Dalmaciji u onim godinama kojih se ne sjećam tako da se iz tog vremena ne sjećam ni nje. Poslije sam je vidjela godine dvijetisućeosme u Novom Sadu kad me je otac poveo sa sobom njoj u posjetu. Baba je imala srčani udar, a ja sam prvi put vidjela njega uz svoju majku i to uplakanog. Ovog puta sam sve zapamtila. Ona je tiho mrmorila o ovcama koje je još onda ostavila same u dvorištu, a on je gutao jecaje. Jednom je rukom micao suze koje su mu klizile niz lice, drugu je položio na njezino mršavo rame. Zavrtjelo mi se u glavi, a onda su i meni niz lice počele kliziti suze. Same od sebe, potpuno neplanski.

Baba je u Novom Sadu živjela s tatinim najmlađim bratom, njegovom ženom i kćerkom. Anja je sad već išla u srednju školu,

a imala je i zeca. Svi su stali u osamnaest kvadrata i bili sretni da su do ovdje dogurali.

„Najviše mi je zbog male“, ponavljala je strina.

„Moje suze ionako padaju na tlo“, rekla je.

U Srbiju, u koju nikad prije nisu nogom kročili, stigli su u Oluji kao izbjeglice. Kad su prešli granicu, negdje po putu su razdvojili muškarce od žena i djece. Strica i neke druge muškarce gurali su u kućice za pse da isperu iz njih ono malo razuma kojeg im je ostalo pa im gurnuli puške u ruke i poslali ih natrag na front.

„U jednom trenutku je ugledao pored sebe bocu rakije, zgrabio, nagnuo na usta pa halapljivo potegnuo. Da ne bijaše tamo te flaše ne znam ako bi izdržao sve to“, samo jednom je ispričala strina u stričevo ime isprekidanim glasom.

„Kad smo se konačno našli bio je blijed k'o krpa. Tresla me se donja vilica“, dodala je rukom se hvatajući za donju čeljust.

Baba, strina i sestrična su se neko vrijeme sakupljale i smucale po sabirnim centrima. Snalazio se kako je tko znao, najčešće uz pomoć rodbine, prijatelja ili u milosti dobrotivih domaćina koji su podijelili svoje, radeći i dnevne i noćne smjene na kojekakvim poslovima. Bili su sretni da su živi i da su skupa. Godinama poslije su, uz pomoć svih koji su mogli i od novčane odštete koju su dobili nakon rata, prikupili novac za ovih trošnih osamnaest kvadrata. Baba, stric, strina, sestrična, a onda i zec. Odlučili su ostati u Srbiji. Poslije svega, nisu imali snage za povratak.

„Dobro je da se Anja ničeg ne sjeća. Neka odrasta ovdje, 'ko zna šta bi je tamo dočekalo“, rekao je stric. Babi su i dalje nedostajale ovce i njezino ognjište.

*

Godina dvijetisućeosma bila je i godina mog upisa na fakultet. Nakon epizode s babom i tatom koji plače, odlučila sam se za studij u Novom Sadu. Ova je odluka bila jača od mene. Nešto kao prve suze koje sam prolila nad babom i njim. Također, ponadala sam se da ću možda tako konačno saznati što to zapravo znači biti Srbin. U mojoj obitelji se o tome šutjelo,

samo se slušalo u nijemoj nevjerici što spikeri pričaju na televiziji i radiju. Kad bismo i pokušali nešto reći, svima bi zapelo u grlu. Nismo pričali ni među sobom, previše nas je boljelo. Povjerovala sam da će mi se grlo u Novom Sadu otvoriti, samo ovdje su me doživjeli kao Hrvaticu. Jedan od profesora me čak prozivao Ustašicom. Bio je Slovenac i rekao je da se šalio. Mislio je da ću se tako lakše opustiti, a meni se iznad glave nadvio tamni oblak koji sve godine provedene u Novom Sadu nije propuštao zrake Sunca da me ogriju. Prostudirala sam tako čitav studij skiseljenog, tužnog i zbunjenog lica. Uz silan trud da se uklopim u novu sredinu, izgledala sam tragikomično.

*

Kad je Anja upisala fakultet smjestili su babu u dom. Nije više mogla provoditi vrijeme sama. Padala bi dok bi napravila ta tri koraka do zahoda. Više nitko nije imao vremena za nju. Jednom tjedno odlazila sam u posjetu joj. Imala je cimericu, babu Jelu. I Jela je stigla u Srbiju kad i ona i iz istog razloga. I Jela je bila Dalmatinka. Obje su uglavnom ležale svaka u svom krevetu, osim kad bi jele ili išle u zahod. Jela je bila predebela, a Anica premršava da bi samo tako ustajale. Nisu imale ni volje. Jela je pričala glasnije, najviše o tome kako joj nedostaje obitelj, a nitko više nema vremena za nju. Mnogi su sad već i u inozemstvu. Moja baba je govorila tiho, gotovo šapatom. Da bih je razumjela, morala sam se naginjati nad nju i prisloniti uho tik uz njezina usta. Čak bih se i tako naprezala da čujem što mi to priča. Često bih od njezinog mrmljanja razabrala samo poneku riječ: ovce, stado, dvorište, ognjište, gumno, loza, traktor, kolona, grob. Često bih se ulovila i kako zahvaljujem Bogu da od njezina mrmorenja ne mogu jasno čuti baš sve.

„Šime s kojim je did inače igrao boće uz bukaru vina, jednog nas dana samo više nije pozdravio“, rekla je.

„I poslije se pravio da nas ne pozna, okretao glavu od nas, a stalno smo ga viđali pred kućom.“

Spominjala je i strica Milana kojeg su zaklali ispred crkve i kako je nečiji sin gurnuo babu Šimicu u gusternu da se utopi.

Prema babinoj predaji, još su dvojicu muškaraca našli mrtve u njihovim gusternama. Pričalo se kako su sami skočili, ona u to nije povjerovala, a za Šimicu se znalo tko ju je i zašto gurnuo. Vrhunac je bio kad su Iliju policajca poslali kući s posla čitavog obučenog u eksploziv. Zadnje što mi je baba ispričala na ovu temu je kako se susjeda Janja sjetila da je sakrila pijetla u maštelu za grožđe u podrumu kad su već krenuli za Srbiju. Kolona je stigla tek do Kistanja, Janja je htjela skočiti s traktora da mu se vrati i izvadi ga da ne crkne, a skoro svi oko nje su joj se od muke nasmijali u lice. Moja baba se nije smijala jer je i sama mislila na svoje ovce i tuke.

Svaki put kad bi rekla sve što je imala za reći, sporo se podizala u sjedeći položaj pa se naginjala prema noćnom ormariću u kojem je čuvala mali drveni češalj. Pružala bi ga prema meni mršavom drhtavom rukom i molila da je počešljam, ispletem tanku sijedu kosu u pletenicu pa je sakrijem pod crni rubac. A onda bi u pravilu pitala za Anju. Jednom sam došla u posjetu i donijela drvenu naljepnicu u obliku ovce. Zalijepila sam je na noćni ormarić uz babin krevet da je čuva. Nisam znala kako bih je mogla oraspoložiti. Već sljedeći put drvena ovca više nije bila tu.

*

Godinu dana je moja baba provela u domu kad je umrla baba Jela. A onda je za nešto manje od mjesec dana umrla i ona. Kad sam otkazivala obavezna predavanja na fakultetu zbog sahrane, dvije su mi se kolegice zagledale u lice. Nikad im nije bilo sasvim jasno zašto sam toliko pogubljenja, a tog sam dana bila još pogubljenija.

„Toliko je vremena prošlo od tog rata, šta bi mi ovde trebali da kažemo posle NATO-vog bombardovanja?“ često bi objašnjavala prva.

„Jednostavno prevaziđi“, dobronamjerno bi savjetovala druga.

„Umrta je moja baba. Sahrana je u Dalmaciji pa javljam da me neće biti“, progovorila sam nespretno s boli u grlu kad su obje prasnule u čudan smijeh.

„Vi ovdje barem znate gdje pripadate“, pomislila sam spustivši pogled od bolnog srama u pod, ne progovorivši ni riječi.

Krenula sam autobusom u rodni mi grad. Noćna vožnja uz jedno presjedanje. Kad smo stali na granici skoro sam se ispovraćala. Mučne su mi te granice, podjele, posezanja za putovnicom u grobnoj tišini, odmjeravanja carinika i čekanje odobrenja. Na stanici su me dočekali mama, tata i brat, a onda smo zajedno krenuli u selo. Očistili smo zapuštenu kuhinju i dvorište stare kuće, posložili hranu i piće, a kapiju dvorišta ostavili širom otvorenu. Prvo su stigla mrtvačka kola iz Novog Sada. U njima su uz vozača i babu bili stric, strina i Anja. S njima je zadnji put iz ovog istog dvorišta na dalek put otišla, s njima se zadnji put i vratila. Unijeli smo šutke kovčeg s babinim tijelom u staru kuhinju u kojoj je nekad hranila obitelj i zapalili svijeću, a onda je u dvorište ušla grupica baba koje za rata nisu napustile svoja ognjišta i koje su nedjeljom išle u onu drugu crkvu, koja nikad nije obrasla u raslinje. Nekad su skupa s mojom babom ribale robu u istoj seoskoj jarugi, posjećivale jedne druge s familijama na Božiće, imendane i krsne slave, zajedno čuvale i ovce i djecu. Jecale su i ridale nad babinim mrtvim tijelom zazivajući njezino ime glasnije od svih babinih rođenih sinova, kćeri, unučadi, snaha i zetova.

Gjyshja ime Anica

Dubravka Tintor

Më nëntëmbëdhjetë tetor të vitit dy mijë e dhjetë varrosëm gjyshen. E varrosëm në fshat, në shtetin ku u lind dhe e kaloi pjesën më të madhe të jetës. Babi dhe fëmijët e tjerë të gjyshes vendosën ta çonin në vend amanetin e saj dhe thanë se nuk do ta çanin kokën me faktin se në atë katund ishin dy kisha dhe se në këtë tonën tash e sa vite prifti s'ka kujt t'i vijë. Nuk u pengonte që varrezat tona ishin të lëna pas dore ku kishte mbirë bari i egër. Ishin të lumtur që rreth tyre nuk kishte mina. E thirrën priftin të vinte dhe ta varroste gjyshen dhe paguan gjithçka. Aq ia kishin borxh gjyshes.

Kam lindur në vitin një mijë e nëntëqind e tetëdhjetë e shtatë dhe gjithmonë e mbaj me vete luftën edhe pse të gjithë thonë se në qytetin ku unë jam rritur nuk ka pasur luftë të njëmendtë dhe se unë nuk e di ç'është lufta. Gjyshen e njoha në Dalmaci në ato vite të cilat nuk më kujtohen, dhe nga kjo kohë nuk më kujtohet as ajo. Pastaj e pashë në vitin dy mijë e tetë në Novi Sad kur babai më mori me vete në vizitë. Gjyshja kishte pësuar infarkt, e unë për herë të parë e pashë atë pranë nënës së tij dhe me lot në sy. Kësaj radhe i mbajta mend të gjithat. Ajo murmuriste qetas për delet të cilat atëbotë i kishte lënë vetëm në oborr, e ai e përpinte vajin. Njëherë i fshiu me dorë lotët që po i ridhnin nëpër faqe, tjetrën e kishte mbështetur për supin e saj thatanik. Diçka m'u rrotullua në kokë, e pastaj edhe mua nisën të më shkonin lotët rrëke. Vetvetiu, krejt pa plan.

Gjyshja në Novi Sad jetonte me vëllain më të vogël të babit, me të shoqen e tij dhe vajzën e tyre. Anja tashmë shkonte në

shkollë të mesme, e kishte edhe një lepur. Të gjithë zënin vend në tetëmbëdhjetë metra katrorë dhe ishin të lumtur që kishin mbërritur deri aty.

“Më së shumti e kam për vogëlushen”, përsëriste plaka.

“Lotët e mi gjithsesi bien në dysHEME”, tha.

Në Serbi, ku nuk u kishte shkelur kurrë këmba, erdhën në Stuhi si refugjatë. Pasi e kishin kaluar kufirin, diku në rrugë i kishin ndarë burrat nga gratë dhe fëmijët. Xhaxhain dhe disa burra të tjerë i shtynin nëpër shtëpiza qensh për të shplarë prej tyre ato pak mend që u kishin mbetur dhe pastaj ua futën pushkët në duar dhe i kthyen në front.

“Në një çast para vetes vuri re një shishe raki. E rrëmbeu, e afroi te goja dhe e rrëkëlleu. Po të mos kishte qenë ajo shishe aty, nuk e di në do t’ia kisha dalë”, vetëm një herë na e rrëfeu e shoqja e xhaxhait në emër të tij, me ndërprerje.

“Kur në fund u takuam, ishte zverdhur si lecka. Buza e poshtme s’i ndalej nga dridhja”, shtoi duke e kapur nofullën e poshtme.

Gjyshja, e shoqja e xhaxhait dhe e bija e tyre për një kohë mblidheshin dhe qarkullonin nëpër qendra grumbullimi. Secili gjindej qysh dinte, shpesh me ndihmën e të afërmve, miqve ose në mëshirën e nikoqirëve dashamirë të cilët i ndanin gjërat e tyre, duke bërë punë të ndryshme me ndërrime të ditës e të natës. Ishin të lumtur që ishin gjallë dhe bashkë. Disa vite më vonë, me ndihmën e të gjithë atyre që kishin mundësi dhe me kompensimin monetar që morën pas luftës, mblodhën para për të blerë këto tetëmbëdhjetë metra katrorë. Gjyshja, xhaxhai, e shoqja, e bija, dhe më pas edhe lepurit. Vendosën të qëndrojnë në Serbi. Pas krejt kësaj, më nuk kishin forcë të ktheheshin.

“Mirë që Anjës nuk po i kujtohet asgjë. Le të rritet këtu, kush e di se ç’do ta priste atje”, thoshte xhaxhai. Gjyshes ende i mungonin delet dhe vatra e saj.

*

Viti dy mijë e tetë ishte edhe viti i regjistrimit tim në fakultet. Pas episodit me gjyshen dhe babin që qan, vendosa të studioj

në Novi Sad. Ky vendim ishte më i fuqishëm se unë. Diçka sikur lotët e parë që i derdha me gjyshen dhe me të. Po ashtu, shpresoja se mbase do ta kuptoja më në fund se ç' do të thoshte të jesh serb. Në familjen time nuk flitej për këtë, vetëm dëgjohej me mosbesim ajo që thoshin spikerët në televizion dhe radio. Edhe sikur të provonim të thoshim diçka, secilit i ngecte diçka në fyt. Nuk flisnim as mes nesh, na dhimbte shumë. Besova se do të më çlirohej fyti në Novi Sad, vetëm se këtu më panë si kroate. Një nga profesorët madje më quajti ustashe. Ishte sloven dhe tha se bëri shaka. Mendoj se kështu do të relaksohesha, e mua mbi kokë më varej reja e errët e cila për këto vite të kaluara në Novi Sad nuk i linte rrezet e diellit të më ngrohnin. Kështu i kalova të gjitha studimet me fytyrë të zymtë, të trishtë e të hutuar. Me gjithë përpjekjen e madhe për t'u përshtatur në rrethin e ri, dukeshja tragjikomike.

*

Kur Anja u regjistrua në fakultet, gjyshen e çuan në shtëpinë e pleqve. Nuk mund ta kalonte më kohën e vetme. Rrëzohej pas dy-tri hapash që i bënte deri në toalet. Askush më nuk kishte kohë për të. Një herë në javë i shkoja në vizitë. E kishte një cimere, teta Jellën. Edhe Jella kishte ardhur në Serbi sikur ajo dhe për të njëjtën arsye. Edhe Jella ishte dalmate. Të dyjat kryesisht rrinin shtrirë, secila në shtratin e vet, përveç kur hanin ose kur shkonin në toalet. Jella ishte shumë e trashë, e Anica shumë thatanike për t'u ngritur kot. Nuk kishin as vullnet. Jella fliste më me zë, më së shumti për mungesën që e ndiente për familjen, e askush më nuk ka kohë për të. Shumë prej tyre tashmë ishin edhe jashtë vendit. Gjyshja ime fliste qetë, gati me pëshpërimë. Për ta kuptuar, më duhej të përkulesha mbi të dhe ta afroja veshin te goja e saj. Kështu bëhesha për ta dëgjuar se çka më thoshte. Shpesh nga murmuritja e saj e kuptoja vetëm ndonjë fjalë: delet, kopeja, oborri, vatra, lëma, hardhia, traktori, kolona, varri. Shpesh e zija veten duke falënderuar Zotin që nga murmuritja e saj nuk mund t'i dëgjoj të gjithat.

“Shime me të cilin babagjyshi luante dhe pinte verë, një ditë prej ditësh nuk na foli më”, tha.

“Dhe pastaj bahej që s’po na njuh, e kthente kokën, e ne gjithmonë e shihnim te shtëpia”.

E përmendte edhe xha Millanin të cilin e kishin prerë përpara kishës dhe se i biri i dikujt e kishte shtyrë teta Shimicën në pus për ta mbytur. Sipas tregimit të gjyshes, edhe dy burra të tjerë i kishin gjetur të mbytur në puset e tyre. Flitej se ata vetë kishin kërcyer, ajo nuk u besoi atyre fjalëve, e për Shimicën dihej se kush dhe pse e kishte shtyrë. Kulmi ishte kur Ilija policin e dërguan në shtëpi nga puna të veshur gjithandej me eksploziv. Gjëja e fundit që ma tregoi gjyshja për këtë temë ishte se si komshikja Janja ishte kujtuar se e kishte fshehur këndesin në koshin për rrush në podrum pasi kishin marrë rrugë për në Serbi. Kolona kishte mbërritur deri te Kistanje, Janja donte të kërcente nga traktori, të kthehej e ta nxirrte për të mos ngordhur, e gati të gjithë rreth saj nga sikleti i qeshën në fytyrë. Gjyshja ime nuk qeshi sepse edhe asaj i shkoi mendja te delet dhe patat e saj.

Saherë që thoshte gjithçka që kishte për të thënë, ngritej ngadalë në pozitë të ulur dhe përkulej drejt dollapit të krevatit në të cilin e mbante krehrin e vogël prej druri. E afronte drejt meje me dorën thatanike që i dridhej dhe më luste ta krihja, t’ia bëja bistekun me thinjat e holla dhe ta fshihja prapa kordeles së zezë. E më pas, sipas rregullit, pyeste për Anjën. Njëherë i shkova në vizitë dhe i solla një etiketë prej druri në formë të deles. Ia ngjita për dollapin e krevatit që ta ruante. Nuk dija si t’ia ktheja gëzimin. Herën e ardhshme, delja prej druri më nuk ishte aty.

*

Gjyshja ime e kishte kaluar një vit në shtëpinë e pleqve kur vdiq teta Jella. Dhe nuk kaloi as edhe një muaj dhe ajo vdiq gjithashtu. Kur po i anuljoja dy ligjëratat e detyrueshme në fakultet për shkak të varrimit, dy koleget më shikuan drejt në sy. Kurrë nuk e kishin shumë të qartë se pse isha aq e përhumbur, e atë ditë isha edhe më e përhumbur.

“Aq shumë kohë ka kaluar nga ajo luftë, e ne ç’duhet të themi këtu pas bombardimit të NATO-s?”, shpesh shpjegonte e para.

“Thjesht vazhdo tutje”, më këshillonte tjetra me dashamirësi.

“Më ka vdekur gjyshja. Varrimi është në Dalmaci dhe po ju njoftoj se nuk do të jem aty”, u thashë ngathët me dhimbje në fyt kur të dyjat ia plasën të qeshurave.

“Ju këtu së paku e dini ku e keni vendin”, mendova pasi ula shikimin nga turpi i dhimbshëm, duke mos e thënë as edhe një fjalë më shumë.

Mora autobusin për në qytetin tim të lindjes. Vozitja natën me një ndalesë. Kur u ndalëm në kufi për pak sa nuk volla. Më mundonin kufijtë, ndarjet, nxjerrja e pasaportës në pikë të natës, vështrimet e policëve dhe pritja e miratimit. Në stacion më priti mami, babi dhe vëllai, e pastaj bashkë vazhduam për në fshat. E pastruam kuzhinën dhe oborrin e harruar të shtëpisë së vjetër, sollëm ushqim e pije, e portën e oborrit e lamë të hapur krah me krah. Së pari erdhi makina e funeralit nga Novi Sadi. Në të, bashkë me shoferin dhe gjyshen, ishte edhe xhaxhai, e shoqja e tij dhe Anja. Po nga ky oborr me ta e kishte marrë rrugën e gjatë në udhëtimin e saj të fundit, dhe me ta po kthehej për të fundit herë. Arkivolin me trupin e gjyshes e futëm në kuzhinën e vjetër në të cilën dikur e ushqente familjen dhe e ndezëm një qiri, e pastaj në oborr erdhi një grup plakash të cilat nuk i kishin lëshuar vatrat e tyre gjatë luftës dhe të cilat të djelave shkonin në atë kishën tjetër, e cila kurrë nuk ishte lënë në harresë. Dikur bashkë me gjyshen time lanin rrobat në të njëjtën rrjedhë të fshatit, vizitonin njëra-tjetrën me familjet e tyre për Krishtlindje dhe festa të tjera fetare, bashkë i ruanin delet dhe fëmijët. Qanë e vajtuan mbi trupin e vdekur të gjyshet duke thirrur emrin e saj më zëshëm se vetë bijtë e bijat e saj, nipat e mbesat, nusët e dhëndrit.

Баба ми Аница

Дубравка Тинтор

На ден деветнаесетти октомври две илјади и десетта година ја погребавме баба ми. Ја погребавме во селото во државата во која се родила и го проживеала поголемиот дел од животот. Татко ми и другите деца на баба ми одлучија да ја испочитуваат нејзината последна желба и рекоа дека повеќе нема да се оптоваруваат со тоа што во селото има две цркви и што во нашава веќе со години поп нема кај кого да доаѓа. Не им пречеше што нашите гробишта се запуштени и обраснати во некакви треви. Беа среќни што околу нив нема мини. Го повикаа попот да дојде да ја погребва баба ми и платија сè. Толку ѝ должеа на баба ми.

Родена сум во илјада деветстотини седумдесет и седмата година и отсекогаш ја носам војната во себе, иако сите велат дека во градот во кој пораснав немало вистинска војна и дека не знам што е војна. Баба ми ја запознав во Далмација во оние години на кои не се сеќавам, така што од тоа време не се сеќавам ни на неа. Потоа ја видов во две илјади и осмата година во Нови Сад, кога татко ми ме поведе со себе кај неа на посета. Баба ми имаше срцев удар, а јас првпат го видов него до мајка си, и тоа расплакан. Овојпат запомнив сè. Таа тивко мрмореше за овците што уште тогаш ги оставила сами во дворот, а тој го голташе липањето. Со едната рака ги поместуваше солзите што му се лизгаа низ лицето, а другата ја стави на нејзиното слабичко рамо. Ми се

сврте во главата, а потоа и мене почнаа да ми лизгаат солзи по лицето. Сами од себе, сосема неплански.

Баба ми во Нови Сад живееше со најмладиот брат на татко ми, со жена му и со ќерка му. Ања сега веќе одеше во средно училиште, а имаше и зајак. Сите ги собра во осумнаесет квадрати и беа среќни што дотуркаа до овде.

„Најмногу ми е поради малата“, повторуваше стрина ми.

„Моите солзи и онака паѓаат на земјата“, рече.

Во Србија, во која никогаш претходно не стапнале со нога, стигнаа во „Олуја“ како бегалци. Кога ја поминале границата, некаде по патот ги разделиле мажите од жените и децата. Чичко ми и некои други мажи ги пикнале во куќички за кучиња за да го исперат и она малку разум што им останал, па им тутнале пушки во рацете и ги испратиле назад на фронтот.

„Во еден миг здогледа крај себе шише ракија, го зграпчи, го стави на устата, па алчно потегна. Да не беше таму тоа шише, не знам како би го издржал сето тоа“, само еднаш раскажа стрина ми во име на чичко ми со испрекинат глас.

„Кога конечно се најдовме, беше блед ‘ко крпа. Му се тресеше долната вилица“, додаде фаќајќи се со раката за долната вилица.

Баба ми, стрина ми и братучетка ми некое време се собирале и се влечкале по собирните центри. Се снаоѓал кој како што знаел, најчесто со помош на роднините и на пријателите или по милост на сожаливите домаќини, кои го поделиле своето, работејќи и дневни и ноќни смени на разноразни работи. Биле среќни што се живи и заедно. Со години потоа, со помош на сите што можеле и од паричната отштета што ја добиле по војната, собрале пари за овие трошни осумнаесет квадрати. Баба ми, чичко ми, стрина ми, братучетка ми, а потоа и зајакот. Одлучиле да останат во Србија. По сè, немале сила да се вратат.

„Добро е што Ања не се сеќава на ништо. Нека порасне овде, којзнае што би ја дочекало таму“, рече чичко ми.

На баба ми и понатаму ѝ недостигаа овците и нејзиното огниште.

*

Две илјади и осмата беше година на моето запишување на факултет. По епизодата со баба ми и со татко ми што плаче, се одлучив за студии во Нови Сад. Оваа одлука беше послена од мене. Нешто како првите солзи што ги пролеав над баба ми и над него. Исто така, се понадевав дека можеби така конечно ќе дознаам што значи, всушност, да се биде Србин. Во моето семејство се молчеше за тоа, само се слушаше со немо неверување што зборуваат спикерите на телевизија и на радио. Кога ќе се обидевме да кажеме нешто, на сите ни се собираше грутка во грлото. Не разговаравме ни меѓу себе, премногу нè болеше. Поверував дека можеби грлото во Нови Сад ќе ми се отвори, само овде ме доживуваа како Хрватка. Еден од професорите дури ме нарече Усташка. Беше Словенец и рече дека се шегувал. Мислел дека така полесно ќе се опуштам, а мене над главата ми надвисна темен облак, кој сите години поминати во Нови Сад не ги пропушташе зраците на сонцето да ме огреат. Ги поминав така целите студии со скиселено, тажно и збунето лице. И покрај силниот труд да се вклопам во новата средина, изгледав трагикомично.

*

Кога Ања се запиша на факултет, ја сместија баба ми во дом. Повеќе не можеше да поминува време сама. Паѓаше кога ќе направеше три чекори до тоалетот. Веќе никој немаше време за неа. Еднаш неделно ѝ одев во посета. Имаше цимерка, баба Јела. И Јела стигнала во Србија кога и таа, од истата причина. И Јела беше Далматинка. Двете главно лежеа секоја во својот кревет, освен кога ќе јадеа или ќе одеа во тоалет. Јела беше предебела, а Аница преслаба за да стануваат тукутака. Немаа ни волја. Јела зборуваше погласно, најмногу за тоа како ѝ недостига семејството,

а веќе никој нема време за неа. Многумина сега веќе се и во странство. Баба ми зборуваше тивко, речиси со шепот. За да ја разберам, морав да се наведнам над неа и да го доближам увото веднаш до нејзината уста. Дури и така се напрегав да чујам што ми зборува. Често од нејзиното мрморење разбирав само по некој збор: овци, стадо, двор, гумно, лоза, трактор, колона, гроб. Често ќе се уловев како му се заблагодарувам на Бога што од нејзините мрморења не можам јасно да чујам баш сè.

„Шиме, со кого дедо ти, инаку, играше боќање со букар вино, еден ден само престана да нè поздравува“, рече.

„И потоа се правеше дека не нè познава, ја вртеше главата од нас, а постојано го гледавме пред куќата.“

Го спомнуваше и чичко Милан, кого го заклале пред црквата и како нечиј син ја турнал баба Шимица во бунарот за собирање дождовница да се удави. Според кажувањето на баба ми, уште двајца мажи ги нашле мртви во своите бунари за дождовница. Се зборуваше дека самите скокнале, таа не поверувала во тоа, а за Шимица се знаело кој и зошто ја турнал. Врвот беше кога Илија полицаецот го пратиле дома од работа цел облечен во експлозив. Последното што баба ми го раскажа на оваа тема е како сосетката Јања се сетила дека го сокрила петелот во кацата за грозје во подрумот кога веќе тргнале за Србија. Колоната стигнала дури до Кистање, Јања сакала да скокне од тракторот, да му се врати и да го извади да не цркне, а речиси сите околу неа од мака ѝ се насмеале в лице. Баба ми не се смеела, зашто и самата мислела на своите овци и мисирки.

Секојпат кога ќе кажеше сè што има да каже, бавно се креваше во седечка положба, па се наведнуваше кон ноќното орманче, во кое чуваше мал дрвен чешел. Ќе го подадеше кон мене со слабата растреперена рака и ќе ме молеше да ја исчешлам, да ѝ ја исплетам тенката седа коса во плетенка, па да ѝ ја сокријам под црната шамија. А, потоа по правило ќе прашаше за Ања. Еднаш дојдов во посета и донесов дрвена налепница во облик на овца. Ја залепив

на ноќното орманче до креветот на баба ми, да ја чува. Не знаев како можам да ја расположам. Веќе следниот пат дрвената овца не беше таму.

*

Баба ми помина година во домот, кога умре баба Јела. А, потоа за нешто помалку од месец умре и таа. Кога ги откажував задолжителните предавања на факултетот поради погребот, две колешки ме загледаа. Никогаш не им беше сосема јасно зошто сум толку изгубена, а тој ден бев уште поизгубена.

„Толку време помина од војната, што да кажеме ние овде по бомбардирањето на НАТО?“, често објаснуваше првата.

„Едноставно, надмини го тоа“, добронамерно советувавше другата.

„Умре баба ми. Погребот е во Далмација, па јавувам дека ќе ме нема“, прозборев невешто со болка во грлото, кога двете прснаа во чудна смеа.

„Вие овде барем знаете каде припаѓате“, помислив, спуштајќи го погледот од болен срам во подот, не прозборувајќи ни збор.

Тргнав со автобус во мојот роден град. Ноќно возење со едно преседнување. Кога застанавме на границата, речиси исповратив. Мачни ми се границите, поделбите, посегањата по пасош во гробна тишина, одмерувањето на цариникот и чекањето одобрение. На станицата ме дочекаа мајка ми, татко ми и брат ми, а потоа заедно тргнавме во селото. Ја исчистивме запуштената кујна и дворот на старата куќа, ја наредивме храната и пиењето, а капијата во дворот ја оставивме ширум отворена. Прво стигна мртвовечката кола од Нови Сад. Во неа, освен возачот и баба ми, беа и чичко ми, стрина ми и Ања. Со нив последен пат од овој ист двор отиде на далечен пат, со нив последен пат и се врати. Молчејќи го внесовме ковчетот со телото на баба ми во старата кујна во која некогаш го хранеше семејството и запаливме свеќа, а потоа во дворот влегоа група баби

што за време на војната не ги напуштиле своите огништа и кои во недела одеа во онаа друга црква, која никогаш не обрасна во треви. Некогаш заедно со баба ми ја рибиаа облеката во истиот селски дол, се посетуваа едни со други со фамилиите на Божиќ, на имендени и на слави, заедно ги чуваа овците и децата. Јачеа и ридаа над мртвото тело на баба ми извикувајќи го нејзиното име погласно од сите бабини родени синови, ќерки, внуци, снаи и зетови.

Превод: Иван Шопов

Në fundin e filxhanit

На дното од филџанот

Na dnu šoljice

Në fundin e filxhanit

Amina Kaja

Mami gjithmonë thotë që nuk e ndien nevojën për shëtitje, pushime luksoze ose darka të shtrenjta. Për të është e rëndësishme vetëm koha të cilën e kalon me familjen – ku-ja e si-ja nuk kanë rëndësi. Jo për të. Kështu, lindi tradita jonë – çdo ditë, kur jemi të gjithë në shtëpi, cilido prej nesh bërtet “Kush don kafe, kush çaj?” dhe sigurohet që në çdo qoshe të Prishtinës, e le më të dhomave, ka jehuar kjo pyetje. Ky është sinjali ynë – hajde se po mblidhemi në kuzhinë për muhabet e diçka t’ambël për me shti n’gojë. A kur njëri nuk duket, shkojmë ta nxjerrim nga “stroofulla”, siç e quan babi, me pyetjen “Mos po don kërkesë me shkrim?!”. Nejshe, zakonisht shkon më i vogli – jo me qejf, se. Kjo është pjesa jonë e preferuar e ditës – copë lumturie mes punëve e provimeve.

Ajo e do shumë ballkonin tonë – para ca kohe bleu një tavolinë, ulëse e jastëk, që ditëve me diell të mund të merrnim vitaminë D. Fjalët e saj, këto. Është vendi i saj kryesor për kafen ditore.

Tani, mami qëndron e ulur, mu mbi atë jastëk jeshil që zbut ulësen e fortë. Para saj, kafe e hidhur turke (me alamet kajmaku, dihet!). Dy kafe të tjera afër të sajës, Neskafe 3 në 1, sepse unë e babai gjithmonë i kishim qejf pijet më të ëmbla. Kohëve të fundit, bëjmë më pak llaf, e më shumë shikojmë qiellin që zgjatet mbi ne. Mami i fikson sytë në ndonjë pikë të largët – sy kukulle porcelani; qelqore, me një shkëlqim të çuditshëm. Zhgënjehem me veten kur ndihem falënderuese që nuk më

shikon, por secilën herë që e bën, sikur shikon përtej meje. Unë flas, ajo pohon me kokë, ama me lëvizje robotike. Të ngurta. Sikur më dëgjon, po nuk m'i percepton fjalët në thelbin e tyre. Ndihem si fantazmë. E kur falënderoj, edhe lutem. Ndoshta shpresoj. Nuk e di. Nuk e njoh më kufirin mes njëres e tjetres – më janë bërë një. Shpresoj se ndoshta ato re gjigante do ta thithin trishtimin nga ajo, do të fryhen, fryhen e fryyyyhen deri sa nuk lëshojnë nga duqi i tyre shi të rëndë hidhërimi. Ai shi do të mbushë një lumë, e lumi do ta derdhë në det, e ky më tutje në oqean. Kudo mbaroi, do ta largojë nga ne, nga ballkoni ynë, dhembjen.

Pasi filxhanët zbrazen, e retë që kanë pasur udhë këtejpari kanë vazhduar kah kështimi i tyre, mami ngrihet dhe me duart e saj të shpejta si vetëtimë i mbledh të gjitha nga tavolina dhe me një cingërimë të butë, i vendos në tabakanë ngjyrë kafe. Me një oshëtimë të thellë përpiqet ta lehtësojë shpirtin, kthehet dhe futet në kuzhinë.

Nuk kam nevojë të shoh se ku vete ose çfarë bën më tutje. Është rutinë, dhe nëse di diçka për rutinat, është se ato nuk e kanë për zemër ndryshimin. E di që me hapa të ngadaltë nisat kah lavamani, dhe me krahë që dridhen lehtë e me gungë në fyt, do ta derdhë kafën nga njëra kupë. Do ta shikojë pak se si uji rrjedhë nga rubineti dhe krijon vorbull në sipërfaqen gri, do ta marrë sfungerin, do ta shkumojë, e do të fillojë pastrimin ditor të atij porcelani të zbehur nga përdorimi. Më ka treguar, në një moment tanimë të rrallë dhembshurie, se në ato momente, më së shpeshti mendon për lutjet e saj. Si e luste të mos shkonte, se kishte kush luftonte, bre! Le t'luftojnë ata që këto gjakderdhje i fillojnë! Por, gradualisht, kjo u shndërrua në lutje të kishte kujdes, se në shtëpi e prisnin katër fëmijë e një grua. Kjo u transformua në lutje të vona, natën, që të kthehej. E kjo e fundit, në lutje për qetësi. Për paqe.

Proces ciklik. Kafja, unë fantazmë, nëna guaskë njeriu, fluskat e bardha që shpërlajnë gjithçka pos mërzisë që njollos lëkurën e mamit. Lutjet në vorbullën kafe. Thashë, rutinë. Vetëm retë ndryshojnë.

Ka kohë që babai s'ka pirë kafe me ne. S'lodhem më t'i them mamit se njëra gjithë është tepër. Nuk dëgjon. Ajo përsëri do të vazhdojë ta përgatisë një kafe më shumë. Mendoj se është mësuar ashtu. Pas dekadave të kafeve ditore, muskujt veprojnë vetë. Aq di zemra – një kafe turke, një Neskafe. Mëngjes me diell. Mëngjes me të. Pas dekadave martese, shenjat e tjetrit nuk zbehen lehtë, e pas dekadave dashurie, as vdekja nuk e fshin praninë e së kaluarës.

Mami mendon që nuk e vërej – si fle me duks të babit. Nganjëherë e fus kokën në dhomën e tyre – saj, dhe shoh si qëndron shtrirë, me sy xhami në një pikë të murit e mendje larg, duke ledhatuar pambukun e leckosur. Mendon që nuk e dëgjoj natën, si sillet nëpër korridor; jo mjaftueshëm zgjuar për t'u lutur, ama jo mjaftueshëm lodhur për të harruar. Mendon që nuk e shoh se si i mbulon me makiazh sytë e kuq, si buzëqesh pa humor kur vëllai e pyet se ku është babi, e si rrufit hundët kur bën sanduiçin për punë, se e di që ajo ishte gjithmonë shprehi e babait. Mundohem t'ia lehtësoj. E përcjell deri te puna - përndryshe tërë rruga do t'i shkojë duke menduar si ata hapa i bënte me dikë tjetër. Nganjëherë futem nën batanije me të dhe ia mbaj dorën – herët na ka mësuar se prekja e butë shëron. Atë nuk do ta shërojë, por përsëri shpresoj se ia lehtëson trazirën në mend e turbullirën në gjoks.

Jeta është mizore – më e pamëshirshme edhe se vdekja. Të bën të mendosh se ke kohë, se e sotmja zgjat përgjithmonë, e nëse mbaron, gjithmonë ke të nesërmen në maje të gishtërinjve. E në luftë, janë dy anë të një monedhe – kurse ti, personi që e hedh lart kah retë, në pritje të përgjigjes.

Nuk mund të them se babai ka lënë hapësirë në jetët tona – se hapësira nënkupton që ka vend për t'u vendosur diç tjetër. Ai la zbrazëti – atë s'ke me çka e mbush. Zbrazëtinë e ndien në secilën frymë që nxjerr, në çdo histori që s'e tregove, në secilin lajm të lumtur që nuk pate mundësi ta ndaje, e në çdo provim që kalon po nuk kishe si ta festoje – se cilado monedhë ta kujton jetën e vdekjen.

Mami gjithmonë thoshte se po të vdiste babi, nuk do të dinte si do t'ia bënte. Ne gjithmonë e ndryshonim temën me një "Larg qoftë!" se nuk na pëlqente të mendonim ashtu. Ajo na kundërpërgjigjej se njëri gjithsesi duhej të shkonte i pari, e me shaka e buzë të bukura në gaz shtonte se as babi nuk do kishte ç'të bënte pa të.

Po ja që s'kishte rrugëdalje tjetër. Mami duhej të mësohej të vazhdonte jetën pa të. Vdekja zvarritet pas armëve, pas të shtënave të luftës. I pëshpërit në vesh komandantit, i qëndron mbi shtrat luftëtarit. I hap krahët në fushëbetejë – si strehë e vetme mes ligësisë së njerëzimit. Vdekja vëzhgon. Pret. Ama jo shumë, se beteja nuk kursen viktime, qofshin baballarë ose jo. Ajo ka durim, se fusha ku shkrepn topat është e etur për gjak, e njerëzit janë robër të saj - robër të dynjasë. Robër që derdhin gjak në emër të ideologjive me pak kuptim kur s'janë në letër. Jo, nuk është jeta mizore. Është njeriu. Lufta mbjell, vdekja korr.

E sa shikoj retë pushatake si çalojnë nëpër qiell, e sa ndiej ngrohtësinë e dorës së mamit në timen, s'mund të mos shpresoj përsëri. S'mund të mos shpresoj që retë për të fundën herë do ta mbledhin trishtimin nga ballkoni ynë, e që mami do të reshtë së lari gota. I laj unë nga sot. E nganjëherë edhe do ta punësoj më të voglin. Do të mësohemi së bashku si të ecim përpara dhe me duar që mbajnë atë të mamit, do t'i tregojmë se si do t'ia bëjë nga këtu e tutje.

E ndoshta, vetëm ndoshta, këtë herë, prekja ime do ta shërojë.

На дното од филџанот

Амина Каја

Мама секогаш вели дека не чувствува потреба за шетање, луксузни одмори или скапи вечери. За неа е важно само времето поминато со семејството – каде и како, не е важно. Не за неа. Така се роди нашата традиција – секој ден, кога сме сите дома, некој од нас вели „Кој сака кафе, кој сака чај?“ и се осигурува дека во секој агол на Приштина, да не зборуваме за собите, одекнало ова прашање. Ова е нашиот сигнал – ајде, се собираме в кујна за муабет и нешто благо да се стави в уста. А кога некој нема да се појави, одиме да го извадиме од „гнездото“, како што го вика тато, со прашањето „Да не сакаш писмено барање?“. Нејсе, обично оди најмалиот – неволно. Ова е делот што го претпочитаеме во текот на денот – парче среќа помеѓу работата и испитите.

Таа многу го сака нашиот балкон – неодамна купи маса, столови и перници, за во сончевите денови да примаме витамин Д. Нејзини зборови се ова. Тоа е нејзиното главно место за дневното кафе.

Сега мама седи токму врз зелената перница што го прави помек цврстиот стол. Пред неа, горчливо турско кафе (полно со кајмак, се знае!). Две други кафиња покрај неа, нескафе 3 во 1, зашто јас и татко ми секогаш сме сакале поблаги пијалаци. Во последно време помалку разговараме, а повеќе го гледаме небото што се простира над нас. Мама го сосредоточува погледот во некоја далечна точка – порцелански куклени очи; стаклени, со чуден сјај. Се

разочарувам од себе кога се чувствувам благодарна што не ме гледа, но кога и да го прави тоа, како да гледа низ мене. Јас зборувам, таа потврдува со главата, но со механички движења. Крути. Како да ме слуша, но не ми ги перципира зборовите во нивната суштина. Се чувствувам како дух. А кога се заблагодарувам, се молам истовремено. Можеби се надевам. Не знам. Веќе не ја познавам разликата меѓу едното и другото – исти ми станаа. Се надевам дека можеби тие гигантски облаци ќе ја впијат нејзината тага, ќе се надујат, надујат и нааадууујат, додека не истурат од својата славина тежок дожд лутина. Тој дожд ќе наполни една река, а реката ќе се истури во море, а тоа, пак, во океан. Каде и да заврши, ќе ја отстрани од нас, од нашиот балкон, болката.

Откако ќе се испразнат филџаните, а облаците што ги водел патот наваму продолжиле кон својата среќа, мама станува и со своите раце брзи како молња ги собира од маса и со благо крцкање, ги става на кафениот послужавник. Со длабока воздишка се залага да ѝ олесни на душата, се враќа и влегува в кујна.

Нема потреба да ја гледам каде оди и што прави потоа. Рутина е, а тоа што го знам за рутините е дека не им е при срце промената. Знаам дека со бавни чекори оди кон мијалникот и со раце што лесно треперат и со грутка во грлото, ќе го истури кафето од едниот филџан. Ќе гледа малку како тече водата од чешмата и создава вртлог на сивата површина, ќе го земе сунѓерот, ќе го запени и ќе го започне дневното миеење на тој порцелан избледен од употреба. Ми има кажано, во еден сега веќе редок миг на сочувство, дека во тие мигови најчесто мисли за своите молења. Како го молела да не оди, дека имаше кој да војува, бре! Нека војуваат тие што ги започнуваат овие крвопролевања! Но, постепено, се претвори во молење да внимава, дека дома го чекаат четири деца и една жена. Ова се претвори во доцни, ноќни молитви, за да се врати. А последново, во молитва за смиреност. За мир.

Цикличен процес. Кафето, јас духот, мајка ми човек-школка, белите меурчиња што мијат сè освен тагата што ја валка кожата на мама. Молитвите во вртлогот од кафе. Реков, рутина. Само облаците се менуваат.

Одамна татко ми не пие кафе со нас. Веќе не се мачам да ѝ кажам на мама дека едното е секогаш вишок. Не слуша. Таа и понатаму ќе вари едно кафе повеќе. Мислам дека така е навикната. По децении денско кафе, мускулите сами дејствуваат. Толку знае срцето – едно турско кафе, едно нескафе. Сончево утро. Утро со него. По децении брак, знаците на другиот не бледнеат лесно, а по децении љубов, ниту смртта не го брише присуството на минатото.

Мама мисли дека не ја забележувам – дека спие со дуксерот на тато. Понекогаш ја вовирам главата во нивната – нејзината соба и ја гледам како лежи, со стаклени очи вперени во една точка на сидот и со умот надалеку, галејки го распарталениот памук. Мисли дека не ја слушам навечер како шета низ ходникот; недоволно будна за молитви, но недоволно уморна за да заборава. Мисли дека не ја гледам како става шминка на црвените очи, како неволно се насмевнува кога брат ми ја прашува каде е тато и како шмрка со носот кога го прави сендвичот за на работа, зашто знае дека тоа отсекогаш била навика на татко ми. Се обидувам да ѝ олеснам. Ја испраќам до работа – инаку, сиот пат ќе го мине размислувајќи како тие чекори ги правеше со некој друг. Понекогаш влегувам под прекривката со неа и ја држам за рака – одамна не научила дека нежниот допир лечи. Неа нема да ја излечи, но сепак се надевам дека ѝ ја олеснува вознемиреноста во умот и мачнината во градите.

Животот е мизерен – понемилосрден од смртта. Те тера да мислиш дека имаш време, дека денешниот ден трае засекогаш, а ако заврши, утрешниот секогаш го имаш на врвовите на прстите. А војната има две страни на монетата – додека ти, што ја фрлаш високо кон облаците, си во исчекување на одговорот.

Не можам да кажам дека татко ми оставил простор во нашите животи – зашто просторот подразбира дека има место за сместување нешто друго. Тој остави празнина – таа нема со што да се наполни. Празнината ја чувствуваш во секој здив што го испушташ, во секој настан што не го кажа, во секоја среќна вест што не беше во можност да ја споделиш и во секој испит што го мина, но немаше како да го прославиш – зашто секоја монета те потсеќа на животот и смртта.

Мама секогаш велеше дека ако умре тато, нема да знае што да прави. Ние секогаш ја менувавме темата со „Далеку било!“, зашто не ни се допаѓаше така да размислуваме. Таа ни одговараше дека еден секако треба да замине прв и во шега и една убава насмевка додаваше дека тато нема што да прави без неа.

Но, немаше друго решение. Мама требаше да се навикне да го продолжи животот без него. Смртта се влече зад оружјето, зад истрелите во војна. Му шепотиш в уво на командантот, му стоиш над кревет на борецот. Ги шириш рацете на бојно поле – како единствено засолниште од злобата на човештвото. Смртта набљудува. Чека. Но, не за долго, зашто битката не штеди жртви, било да се татковци или не. Таа има трпение, зашто полето на кое се испукуваат топовите е жедно за крв, а луѓето се нејзини робови – робови на светот. Робови што истураат крв во името на идеологиите со малку значење кога не се на хартија. Не, не е животот мизерен. Човекот е. Војната сее, смртта жнее.

И додека ги гледам бушавите облаци како се свиваат на небото, додека ја чувствувам топлината на раката на мама врз мојата, не можам а да не се надевам повторно. Не можам а да не се надевам дека облаците по последен пат ќе го соберат ужасот од нашиот балкон, а мама ќе се истури миејќи чаши. Јас ќе ги мијам од денеска. А некогаш ќе го вработам најмалиот. Ќе се научиме заедно да чекориме напред и со рацете што ја држат таа на мама, ќе му покажеме што да прави понатаму.

А можеби, само можеби, овој пат, мојот допир ќе ја
излечи.

Превод: Крешник Ајдини

Na dnu šoljice

Amina Kaja

Mama je uvek govorila da ne oseća nikakvu potrebu za šetnjama, luksuznim odmorima ili skupim večerama. Njoj je bilo važno samo ono vreme koje provede s porodicom – a gde i kako, to je sasvim nebitno. Barem za nju. Tako je i nastala naša tradicija – svaki dan, kada smo svi kod kuće, svako od nas poviče: „Ko želi kafu, ko čaj?“ i postara se da čitavom Prištinom, a kamoli po sobama stana, odjekne to pitanje. To je naš mali signal – hajde da se okupimo u kuhinji radi razgovora i nečeg slatkog za staviti među zube. A kada se neko ne pojavi, odemo da ga izvučemo iz „jazbine““, kako kaže tata, pitanjem; „Da nećeš možda pismenu molbu?!“ Uglavnom ide najmlađi – nerado, zna se. To je naš najdraži deo dana – komadić sreće između redovnih obaveza.

Ona najviše voli naš balkon – pre nekog vremena kupila je sto, stolice i jastuk, kako bismo tokom sunčanih dana mogli da upijamo vitamin D. Tako je rekla. To je njeno glavno mesto za našu svakodnevnu kafu.

I sada, mama sedi na zelenom jastuku koji umekšava tvrdo sedalo stolice. Ispred nje je turska kafa (sa divnom gustom penom, zna se!). Dve druge kafe stoje kraj nje, neskafova 3 u 1, jer smo ja i tata uvek voleli slađe napitke. U poslednje vreme, manje pričamo, a više gledamo nebo iznad nas. Mama fiksira pogled na neku udaljenu tačku – očiju kao u porcelanske lutke; staklastih, s neobičnim sjajem. Slagala bih kada bih rekla da sam zahvalna što ne gleda u mene, ali svaki put kada to čini,

kao da gleda kroz mene. Ja nešto pričam, ona klima glavom, ali robotskim pokretima. Neprirodnim. Kao da me čuje, ali do nje ne dopire smisao mojih reči. Osećam se kao duh. I kada se zahvaljujem, i kada se molim. Ili se možda nadam. Ne znam. Još uvek ne znam tačnu granicu između tog dvoga – za mene je to postalo isto. Nadam se da će možda oni gigantski oblaci iscediti tugu iz nje, da će se nadimati, nadimati, nadiiimaati sve dok ne ispuste iz svog rezervoara tešku kišu gorčine. Ta kiša bi ispunila reku, a reka bi se ulila u more, i ono dalje u okean. Gde god da završi, odneće daleko od nas, od našeg balkona, svu bol.

Kada su se šoljice ispraznile, a oblaci koji su se namerili ovuda nastavili dalje svojim putem, mama je ustala i brzim potezima ruku poput munje sakupila sve stvari sa stola i s mekanim zveckanjem ih postavila na braon poslužavnik. Jednim dubokim uzdahom pokušala je da olakša dušu, zatim se vrati i uđe u kuhinju.

Ne moram da gledam kuda ide ili šta radi dalje. To je već rutina, i ako nešto znam o rutinama, onda je to da one ne vole da se menjaju. Znam da se polaganim koracima kreće ka sudoperi, i da će rukama koje lagano podrhtavaju, s knedlom u grlu, istresti kafu iz jedne šolje. Zastaće da pogleda kako voda teče iz slavine i pravi vrtlog na svojoj površini, a zatim će uzeti sunder, napraviti penu i početi svakodnevno pranje tog od upotrebe već izbledeleg porcelana. Rekla mi je, u jednom od retkih momenata bliskosti, kako u tim trenucima obično misli na svoje molitve. Kako se molila da ne prođe, da ima ko će da se bori, bre! Neka ratuju oni koji su ovo krvoproliće i započeli! Ali postepeno, to se pretvorilo u molitve da bude oprezan, jer ga kod kuće čekaju četvoro dece i žena. To se pak pretvorilo u kasne večernje molitve samo da se vrati. A te poslednje u molitve da sve prođe. Da bude mir.

Bio je to cikličan proces. Kafa, ja kao duh, mama kao ljuštura čoveka, i beli mehuri sapunice koji spiraju sve osim nemira koji je ukaljao maminu kožu. Molitve u vrtlogu kafe. Kao što rekoh, rutina. Samo se oblaci na nebu menjaju.

Već neko vreme tata nije pio kafu sa nama. Nismo prestajali da govorimo mami da je jedna kafa višak. Ne čuje. I dalje nastavlja da pravi jednu kafu više. Mislim da se tako navikla. Posle toliko decenija svakodnevnog ispijanja kafa, mišići sami rade. Ono što srce zna – jedna turska kafa, jedna neskafo. Jutro na suncu. Jutro sa njim. Nakon toliko decenija braka, ne nestaju lako znaci nečijeg prisustva, a nakon decenija ljubavi, ni smrt ne može da izbriše prisustvo prošlosti.

Mama misli da ja ne vidim – kako priča sa tatinom duksericom. Ponekad proturim glavu u njihovu – njenu sobu, i gledam kako leži, sa staklastim očima uperenim u jednu tačku na zidu, odlutala u misli, dok gladi iznošeni pamuk. Misli da je ne čujem noću, kako hoda po hodniku; nedovoljno budna da bi se molila, ali i nedovoljno umorna da bi zaboravila. Misli da ne vidim kako maskarom prekriva crvenilo očiju, kako se na silu osmehuje kada je brat pita gde je tata, i kako briše suze kada pravi sendvič za posao, jer zna da je to uvek bila tatina veština. Trudim se da joj olakšam. Pratim je do posla – inače bi ceo put prolazila razmišljajući kako je te korake pravila s nekim drugim. Ponekad uđem sa njom pod jorgan i držim je za ruku – odavno nas je naučila da nežan dodir može da zaleči rane. Nju neće zalečiti, ali svejedno, nadam se da će joj olakšati pometnju u mislima i nemir u grudima.

Život je okrutan – nemilosrdnija je samo smrt. Čini da misliš kako imaš vremena, kako će danas trajati zauvek, a i ako mu jednom dođe kraj, kako uvek imaš i sutrašnji dan. A u ratu, postoje samo dve strane istog novčića – dok si ti onaj koji ga je bacio visoko u oblake, čekajući da vidi rezultat.

Ne mogu da kažem da je tata ostavio prazninu u našim životima – jer praznina podrazumeva da je ostalo mesta na koje bi moglo da se stavi nešto drugo. On je ostavio nedostatak koji se nema čime popuniti. Taj nedostatak osećaš u svakom svom dahu, u svakoj priči koju nisi stigao da ispričaš, u svakoj radosnoj vesti koju nisi mogao da поделиš, i u svakom ispitu koji položiš, ali nemaš kako da ga proslaviš – jer svaki taj novčić podseća te na život i smrt.

Mama je uvek govorila da, kada bi tata umro, ne bi znala šta će da radi. Mi bismo uvek menjali temu jednim „daleko bilo!“ jer nismo želeli ni da razmišljamo o tome. Ona bi nam odgovarala da čovek uvek mora da razmišlja unapred, i kroz šalu i osmeh dodavala kako ni tata ne bi znao šta će da radi bez nje.

Ali, drugi izlaz ne postoji. Mama je morala da se nauči kako da nastavi da živi bez njega. Smrt se prikrada za oružjem, za ratnim pucnjima. Šapuće na uho komandantu, stoji nad krevetom vojnika. Širi ruke na bojnopolju – kao jedino sklonište od posrnuća čovečanstva. Smrt pažljivo osmatra. Čeka. Ali ne zadugo, jer bitka ne štedi žrtve, bili oni nečiji očevi ili ne. Ona je strpljiva, jer je polje na kome pucaju topovi žedno krvi, a ljudi su njeno roblje – ovozemaljsko roblje. Roblje koje proliva krv u ime ideologija s nimalo smisla kada nisu mrtvo slovo na papiru. Ne, nije život okrutan. Čovek je okrutan. Rat seje, smrt žanje.

I dok gledam paperjaste oblake kako se vuku po nebu, i dok osećam toplinu mamine ruke na mojoj, ne mogu a da se ponovo ne ponadam. Kako da se ne nadam da će oblaci konačno sakupiti tugu sa našeg balkona, i da će mama prestati da pere šolje. Praću ih ja od danas. A nekad ću uposliti i maloga. Naučićemo zajedno kako da idemo napred, i držeći mamu za ruke, pokazaćemo joj kako da nastavi da ide dalje.

A možda, samo ovaj put joj možda moj dodir i zaleči rane.

Prevod: Đorđe Božović

Razmera boga... separat

Përmasa e zotit... separat
Размерот на бога... сепарат

Razmera boga... separat

Vasilije Perović

Od ranog detinjstva skoro svaki letnji raspust provodio sam kod moje babe, udovice Cvijete, u selu G. ispod Ostroga. Poslednjih godina dolazio sam sve ređe i na preskok. Roditelji me više nisu slali na „*letnje ferije radi friške arije*“, nego bih došao onda kada bi me želja povukla. Ili kada bi letnji morski planovi došli u raskorak sa raspoloživim mogućnostima, pa bih se težio da su mesec-dva boravka kod Cvijete i poznate seoske raje iz detinjstva prihvatljiva alternativa užarenom i praznom letnjem Beogradu.

Izbor letnjih aktivnosti u selu bio je ograničen na kupanje u Zeti, branje voća, čitanje ili „puvanje kravama u prkno“ kako je Cvijeta kolokvijalno nazivala čuvanje stoke od podneva do prvog zvona ostroškog manastira. Uveče se moglo prosto lenčariti u toplom baršunastom mraku za velikim starim stolom pod murvom. Tu sam provodio noći slušajući muziku sa malog tranzistora i prateći pogledom padalice koje su špartale nebo povrh sela.

Kao svaki do sebe držeći ljubitelj pop-roka zalazeće hipi generacije redovno sam slušao Radio Luksemburg, nestrpljivo čekajući jedanaest uveče i početak Toni Prins šoua.

Te 1971. Cvijeta je već oslabila približavajući se svojim sedamdesetim, pa je stric Marko sa porodicom pre par godina preuzeo većinu kućnih poslova. Ona bi tako slobodna uveče često znala sestri kraj mene, te bismo potom zajedno slušali muziku, krateći noć.

Nekoliko dana kasnije osmelila se i pitala me da li bih mogao u osam da „navijem“ tranzistor na Radio Titograd pošto je čula da tamo onda „puštaju pjesme“. Tako smo uspostavili našu prečutnu i prijatnu rutinu da u osam slušamo „pjesme“ a posle toga rok i pop na Luksemburgu.

Umesto uobičajene ravnodušnosti prema muzici na 208, vremenom je počela prvo stidljivo, a potom sve pažljivije slušatibluz rok. Snažan i očigledno potresni dojam na nju je ostavljala muzika sa posthumnog albuma *Pearl* od Dženis Džoplin, koji se toga leta penjao na svim listama. Svake večeri strpljivo je čekala dolazak na red pesme *Cry, cry baby*. Sedela je bez pokreta upijajući vapaje napuklog Dženisinog glasa, tvrdog pogleda uprtog u tranzistor kao da je tako htela osloboditi i iščupati tu pesmu iz radija. Par večeri kasnije pitala me ko to peva i kakva je to pesma. Za pesmu sam rekao da govori o nesrećnoj ljubavi žene koju je napustio njen čovek, koji potom nije našao sreću tamo gde je potražio. I njenom očajničkom pozivu da joj se vrati da zajedno isplaču njegovu tugu. A da je pevačica bila Dženis Džoplin. Žena koja je živela prebrzo i umrla mlada. Zato što više nije imala zbog čega živeti.

Nervozno grizući usnu Cvijeta je tiho i uvereno konstatovala: „Nju je bolio život. Nije ga ispravila tako što je umrla. Znam ja to, godine su me naćerale. I mene je boljelo... ranije.“

Iz priča drugih čuo sam o tom „ranije“. Ali o tragičnoj smrti deda Stojana nikada nisam čuo priču od same Cvijete. Iako svestan težine teme koju otvaram, morao sam je o tome upitati: „Nikada mi nisi ispričala kako je umro deda.“

„Zar ti otac nije rekao?“

„Rekao mi je samo da je dobio zapaljenje pluća i umro 1944... Bio je rat pa se umiralo svakoga dana. I da mu nije bilo pomoći. Eto toliko znam. A znam takođe da se zapaljenje pluća može lečiti. Zar mu nije mogao neki doktor pomoći, bilo je doktora ovde i pre rata?“

Zamislila se, prebirajući po uspomenu. Tiho je počela, rečima koje su preticale jedna drugu:

„Moj Stojan, tvoj ded, umro je ode u staru kuću oko Božića 1944. Bio je u grad, na pjacu, da proda malo duvana, sira i rakije i donese soli, gasa i brašna. Bilo je hladno, puva je gadni šjever i nanio mraza i snijega. Kada se vraćao doma, na Sušicu kod Adžijina mosta, sreli su ga trojica pjanih Bajovih četnika iz sela M, tu kod grada. Izbili su ga i bačili u rijeku.

Rekli zato što mu je sin, tvoj otac Miljan, banda komunistička. I još mu kazali e je srećan što ga nijesu na mjesto strijeljali. Čiste teren od bande, vele... ali ga za Božić, eto časte životom! Došlo je bilo vrijeme da je neko fukari dao da se igra boga. Da te strijelja ili da te časti životom!

Moj Miljan je 1942, kada je otišao u partizane, imao manje od dvadeset.. Bolje tamo nego sa ovijem neljudima što su ih matere umjesto mlijekom grkim jadom nadojile!“

Zastala je na trenutak da se sabere i smiri. Sa radija joj je pomagala Dženis Džoplin.

„Te noći je tri sata po mrazu iša' doma u mokro odijelo. Pod jutro je dobio groznicu i visoku fibru. Liječila sam ga sa baba Stanom kako sam umjela. Nijesmo imali nikakvih lijekova, ništa imali nijesmo, večere smo krpili preskačući ručak... rat je bio. Što sam mogla činjet, od starih nam ostade samo ovi krš i četiri koze, pa smo eto takva našljedna sirotinja i ostali!

Našla nam se komšinica Joka i donijela neke svoje trave za čaj. Nije pomagalo.

Poslije osam dana nije mogao disati, nit se dić' iz kreveta. A ni fibra nije popuštala. Baba Stana mu je privijala listove raštana. Od toga su mu se samo žive rane otvorile. Namučio se mrćenik i brzo umro... a možda je tako bilo bolje. Manje se mućio. I mi sa njim...

Rekli su mi poslije rata e je umro od jakog zapaljenja pluća. A ja mislim, od ovijeh neljudi.

Ni danas ne razumijem zašto dobri Bog dozvoli da gledaš čovjeka kako se mući, a ne da ti da ga nekako od tih muka izbaviš?“ , uzdahnula je duboko i rukavom bluze obrisala vlažne oči.

„Jesi li mogla pozvati doktora iz grada? Da ne umire kao pas pod plotom?“

Sevnula je strašnim pogledom, stisnutih zuba počutala sekundu ili dve, pa u mene ispalila rafal reči:

„Išla sam ja u grad odmah šjutra. Talijanski doktor je pobjega' sa vojskom, Nijemci me nijesu htjeli propuštiti preko rampe, mi smo za njih bili ništa, crvi. Iskala sam našeg bolničara, starog Slovenca koji je služio tu u grad još od Kraljevine. Rekoše mi e su ga partizani, ili četnici, strijeljali ka' narodnoga neprijatelja. Ee, ja mislim da ga nijesu strijeljali ka' neprijatelja no zato što čovjek nije htio biti avetinja ka' oni. Ispane da su se svi oni, sem Talijana i Njemaca, borili za narod. Tako što su ga strijeljali i u škrape bačali!

A što je narod? Kada svi misle isto, čute i slušaju? Je li ti to taj narod? Svi ljudi ne mogu isto misliti! Ili su to ovi što na gumno povazan guslaju o hrabrijem junacima, pobjedama i bitkama?

O carevima i kraljevima, Obilićima i Brankovićima, obavezno...

A napune gaće pred svakim džandarom, pisarom ili popom! Guslaju samo ono što im serdari i popovi naredi. Zato što su avetinje koje im vjeruju, a oni sa malo mozga a bez srca, od straha.

Iz toga straha bi te i ubiti mogli! Ne razumijem čega se boje kada ništa nemaju, niti što mogu izgubiti. I kako ih samo nije od ljudi stidno... Ljucka sitnež...“

Zastala je, crvena u licu, teško dišući. Prisustvovao sam erupciji nabreklih sećanja koje je Cvjeta čupala i otkidala iz sebe. Udahnula je duboko i nastavila:

„Sa đecom sam spremila Stojana za sahranu na našem groblju. Pomogoše nam Joka i ostali susjedi. Strah me je bilo kako ću sad sama.. Svašta sam ja mislila tih dana. I kako bih sve to mogla lako i brzo svršiti. A ovo se troje svilo oko mene ka' jagnjad božja, sve tješeci me i govoreći e će sve bit dobro. Osjetili da sam im samo ja ostala da ih odrastam i tješim. Tako je to moralo biti. Pa je eto, tako i bilo...“

Otišla sam u Ostrog da našega popa molim da opoje

Stojana. On mi je, sve krijući oči, kazao da crkva neće opojati oca komunističkog bandita. Nijesam mogla vjerovat e su mi ga ubili po drugi put! Pa sam tada popu rekla ovo što ću sada tebe reć... I nikada više poslije toga nijesam ušla u crkvu.“

Cvijeta je lagano zaokružila kažiprstom po ogromnom zvezdanom nebu nad nama i rekla:

„Mala je tvoja crkva, pope, za ovolikog Boga!“

Pogledao sam osvetljeni zvonik Ostroga u litici nad nama, pa iznad u zvezdano nebo naslonjeno na okolne planine. Ponovo sam pogledao, i stvarno... Manastir je bio mnogo, mnogo manji od Boga.

Više ništa nije rekla te večeri, bespomoćna pred navalom suza neisplakanih još od 1944.

Ili možda neke druge, samo njoj poznate godine...

Beograd, proleće 2021.

Përmasa e zotit... separat

Vasilije Peroviç

Që nga fëmijëria e hershme, pothuajse çdo pushim veror e kaloja te gjyshja ime, vejusha Cijeta, në fshatin G. poshtë Ostrogut. Viteve të fundit vija gjithnjë e më rrallë dhe vetëm kalimthi. Prindërit nuk më çonin më në “*panaire verore për ajër te pastër*”, por unë vija kur më lindte dëshira. Apo kur planet bregdetare verore bienin ndesh me mundësitë në dispozicion, dhe ngushëlloja veten se nja një a dy muaj te Cvijeta dhe shoqëria e njohur e fshatit nga fëmijëria ishin alternativë e pranueshme karshi Beogradit përcëllitës dhe të boshatisur.

Zgjedhja e aktiviteteve verore në fshat ishte e kufizuar në larje në Zetë, vjelje frutash, lexim apo “soditje të lopëve” siç e quante Cvijeta ruajtjen e bagëtive nga mesdita deri te këmbana e parë e manastirit të Ostrogut. Në mbrëmje mund të koteshe në natën e ngrohtë kadifeje rreth tavolinës së madhe të vjetër poshtë dudit. Aty e kaloja natën duke dëgjuar muzikë nga tranzistori i vogël dhe duke ndjekur me shikim gjësendet që mbushin qiellin mbi fshat.

Sikur çdo adhurues tjetër i pop-rockut të brezit të fundit hipi rregullisht dëgjoja Radio Luksemburgun, duke pritur me padurim orën njëmbëdhjetë të mbrëmjes dhe fillimin e programit Tony Prince Show.

Atë 1971-shin, Cvijeta tashmë ishte plogështuar duke iu afruar të shtatëdhjetave, dhe xhaxhi Marko me familje dy vjet më parë e kishte marrë përsipër shumicën e punëve rreth

shtëpisë. Ajo kështu e lirë mbrëmjeve shpesh ulej pranë meje, dhe kështu bashkë dëgjonim muzikë, dhe e shkurtonim natën.

Disa ditë më pas mori guximin dhe më pyeti nëse në orën tetë do të mund ta “kurdisja” tranzistorin në Radio Titograd pasi kishte dëgjuar se në atë kohë ata “lëshonin këngë”. Kështu krijuam rutinën tonë të heshtur e të këndshme që në orën tetë të dëgjonim “këngë”, e pastaj rok dhe pop në Luksemburg.

Në vend të gjakftohtësisë së zakonshme ndaj muzikës në 208, me kalimin e kohës së pari me turp e pastaj me shumë më shumë kujdes nisi të dëgjonte blues rock. Pështypje të fuqishme dhe sigurisht tronditëse i linte muzika e albumit post-mortem *Pearl* nga Janis Joplin, i cili atë verë i mbërrinte të gjitha majat e listave. Çdo mbrëmje, me durim e priste ardhjen e këngës *Cry, cry baby*. Rrinte pa lëvizur duke përpirë gjëmat e zërit të mbytur të Janisit, duke ia ngulur sytë tranzistorit thuajse donte ta çlironte e ta shkulte atë këngë nga radioja. Disa mbrëmje më vonë më pyeti se kush e këndonte dhe ç’këngë ishte ajo. Për këngën i thashë se fliste për një dashuri të pafat të gruas të cilën e kishte braktisur i dashuri i saj, i cili pastaj nuk ka e ka gjetur fatin atje ku e ka kërkuar. Dhe për thirrjen e saj të pashpresë t’i kthehet që bashkë ta vajtojnë trishtimin e tij. Dhe se këngëtarja ishte Janis Joplin. Gruaja e cila jetoi nxitimthi dhe vdiq e re. Sepse nuk kishte më për çka të jetonte.

Duke kafshuar buzën me nervozë, Cvijeta qetas dhe bindshëm konstatoi: “Asaj i dhembte jeta. Nuk e ndreqi duke vdekur. Unë e di këtë, vitet më kanë mësuar.

Edhe mua më ka dhembur... dikur”.

Nga rrëfimet e të tjerëve kisha dëgjuar për këtë “dikur”. Por, për vdekjen tragjike të gjyshit Stojan kurrë nuk e kisha dëgjuar rrëfimin nga Cvijeta. Edhe pse isha i vetëdijshëm për barrën e temës që po e hapja, m’u desh ta pyesja për këtë: “Kurrë nuk më ke treguar si ka vdekur gjyshi”.

“A nuk të ka treguar babai?”

“Vetëm më ka thënë se ka pasur ndezje të mushkërive dhe se ka vdekur më 1944... Ishte luftë dhe atëbotë vdisesh përditë. Dhe se nuk pati shpëtim. Kaq di unë. Dhe di gjithashtu se ndezja

e mushkërive mund të shërohet. A nuk ka mundur t'i ndihmojë ndonjë mjek dhe a ka pasur mjekë këtu edhe para luftës?”

Ra në mendime, duke shfletuar kujtimet. Nisi ngadalë, me fjalë të cilat e mbërrinin njëra-tjetrën:

“Stojani im, gjyshi yt, ka vdekur këtu në shtëpinë e vjetër rreth Kërshëndellave të vitit 1944. Shkoi në qytet, në pazar, të shesë pak duhan, djathë e raki dhe të sjellë kripë, gaz dhe miell. Ishte ftohtë, frynte një veri i poshtër, dhe solli acar e borë. Kur po kthehej për në shtëpi, te Sushica te Ura e Axhisë, e zatetën tre çetnikë të dehur të Bajës, nga fshati M. te qyteti. E rrahën dajak dhe e hodhën në lumë.

I thanë sepse djalin, babain tënd Millanin, e kishte bandit komunist. Edhe i thanë se ishte me fat që nuk e kishin mbytur në vend. Po e pastronin terrenin nga bandat, thoshin... por për Kërshëndella, qe, po e qërasin me jetë! Kishte ardhur koha që një fukara të sillej si zot. Të të vrasë e të të qerasë me jetë!

Millani im në vitin 1942, kur u bë partizan, ishte më pak se njëzet vjeç... Më mirë atje se me këto bisha që nënat e tyre, në vend të qumështit të gjirit, i kishin ushqyer me vrer!”

U ndal për një çast për ta mbledhur vetën dhe për t'u qetësuar. Nga radioja i ndihmonte Janis Joplin.

“Atë natë, për tri orë nëpër acar po vinte në shtëpi në tesha të lagura. Në mëngjes e kapën ethet dhe temperatura. U kujdesa me të me teta Stanën siç dija. Nuk kishim kurrfarë ilaçi, nuk kishim kurrgjë, darkat i arnonim duke i kapërcyer drekat... ishte luftë. E çka kam pasur unë në dorë, nga pleqtë na kishte mbetur vetëm kjo çati dhe këto katër dhi, dhe kështu kemi mbetur varfanjakë me trashëgim!

Na u gjind komshikja Joka dhe na solli disa barishte të saj për çaj. Nuk i ndihmonin.

Pas tetë ditësh nuk mundi të merrte frymë, as të ngritej nga krevati. E as temperatura nuk po i ulej. Teta Stana ia lidhte gjethe hithash. Ato vetëm sa i hapën plagë të gjalla. U mundua i shkreti dhe vdiq shpejt... e ndoshta kështu ishte më mirë. U mundua më pak. Edhe ne bashkë me të.

Pas luftës më thanë se ka vdekur nga nderzja e madhe e mushkërive. E unë mendoj, nga këto bisha.

As sot e kësaj dite nuk po e kuptoj pse i Lumi Zot po lejon ta shohësh njeriun se si mundohet, e nuk të lë që disi ta nxjerrësh nga ato mundime?”, psherëtiu thellë dhe me mëngën e bluzës i fshiu sytë e lagur.

“A ke mundur ta thirrësh ndonjë mjek nga qyteti? Të mos shkojë si qeni në rrush?”

Ma hodhi një shikim të tmerrshëm, me dhëmbë të shtrënguar heshti nja dy sekonda, dhe pastaj ma hodhi breshërinë:

“Me sabah kam shkuar unë në qytet. Doktorin italian kishte ikë me ushtrinë, gjermanët nuk më lëshonin përtej rampës, ne për ta ishim kurrgjë, krimba. E kam kërku doktorin tonë, sllovenin plak i cili shërbente aty në qytet që nga Mbretëria. Më thanë se partizanët ose çetnikët e kishin pushkatuar si armik të popullit. Eh, unë mendoj se nuk e kishin pushkatuar si armik, por sepse njeriu nuk ka dashtë me qenë bishë sikur ata. Doli se krejt ata, përveç italianëve dhe gjermanëve, kishin luftuar për popull. Duke e pushkatuar e duke e hedhur në korije!

E çka është populli? Kur të gjithë mendojnë njësoj, heshtin e dëgjojnë? Kështu na qenka populli? Të gjithë njerëzit nuk mund të mendojnë njësoj! Apo janë këta që tërë ditën e lume mbi kodër ia hedhin këngës për trimat, fitoret dhe betejat?

Për carët e mbretërit, për Obliqët e Brankoviqët, patjetër...

Por, t'i mbushin brekët para xhandarit, ofiqarit a priftit! Ia hedhin këngëve që ua kërkojnë serdarët e priftët. Sepse janë bisha që u besojnë, e ata me pak mend e pa zemër, nga frika.

Nga ajo frikë edhe të vrasin! Nuk e kuptoj pse frikësohen kur s'kanë asnjë gjë, as s'kanë çka të humbin. Dhe qysh nuk u vjen marre prej njerëzve... Njerëz pa yndyrë...”

U ndal, e skuqur në fytyrë, duke marrë frymë rëndë. Isha dëshmitar i shpërthimit të kujtimeve të grumbulluara të cilat Cvijeta i shkëpuste dhe i shkulte nga vetja. Mori frymë thellë dhe vazhdoi:

“Me fëmijët e kam bërë gati Stojanin për varrim në varrezat tona. Më ndihmoi Joka dhe komshijtë e tjerë. Kisha frikë si do

t'ia bëja vetë... Mendja më shkonte gjithandej ato ditë, Dhe si mund t'i kryeja të gjitha ato shpejt e lehtë. E këta të tre më kishin mbërthyer si qengj, duke më ngushëlluar e duke më thënë se krejt do të jetë mirë. E kishin ndier se veç unë u kisha mbetur për t'i rritë e për t'i ngushëllu. Kështu u desh të ishte. Dhe ja, kështu edhe ka qenë...

Shkova në Ostrog te prifti ynë për t'i kërku ceremoni për Stojanin. Ai, duke fshehur sytë, më tha se kisha nuk do të lutej për babain e banditit komunist. Nuk mund të besoja se po ma vrisnin për të dytën herë! Pastaj i thashë priftit krejt këto që tash po t'i them ty... Dhe kurrë më nuk kam hyrë në kishë pas kësaj”.

Cvijeta ngadalë bëri një qark me gishtin tregues në qiellin plot yje dhe tha:

“E vogël është kisha jote, or prift, për këtë Zot kaq të madh!”

Shikova drejt këmbanës së ndriçuar të Ostrogut në shpatin mbi ne, dhe pastaj mbi qiellin plot yje të mbështetura për malet përreth. Sërish shikova, dhe vërtet... Manastiri ishte shumë, shumë më i vogël se Zoti.

Nuk tha më asgjë atë natë, e pafuqishme përballë vërshimit të lotëve të paderdhur që nga viti 1944.

Apo mbase të ndonjë viti tjetër, që veç ajo e di...

Beograd, pranverë 2021

Përkthim: Qerim Ondozi

Размерот на бога... сепарат

Василије Перовиќ

Од раното детство речиси секој летен распуст го поминував кај баба ми, вдовицата Цвијета, во селото Г. под Острог. Последните години доаѓав сè поретко и на прескок. Родителите повеќе не ме праќаа на „летен одмор на свеж воздух“, туку ќе дојдев тогаш кога ќе ме повлечеше желбата. Или кога летните морски планови ќе дојдеа во расчекор со расположливите можности, па ќе се тешев дека месец-два престој кај Цвијета и познатата селска раја од детството е прифатлива алтернатива за вжарениот и празен летен Белград.

Изборот на летни активности во селото беше ограничен на капење во Зета, берење овошје, читање или „дување во газот на кравите“, како што Цвијета колоквијално го нарекуваше чувањето стока од пладне до првото своно на Острошкиот манастир. Навечер можеше просто да се излежува во топлиот кадифен мрак на големиот стар стол под дудинката. Тука ги поминував ноките, слушајќи музика од малиот транзистор и следејќи ги со поглед ѕвездите што паѓаа, кои го шпартаа небото над селото.

Како секој љубител на поп-рок кој држи до себе од хипи-генераијата на залез, редовно слушав Радио Луксембург, нестрпливо чекајќи единаесет навечер и почетокот на Шоуто на Тони Принс.

Таа 1971 година Цвета веќе ослабе, приближувајќи се до своите седумдесетти, па чичко Марко со семејството пред

неколку години ги презеде повеќето домашни работи. Таа така слободна навечер често знаеше да седне покрај мене, па потоа заедно ќе слушавме музика, кратејќи ја ноќта.

Неколку дена подоцна се осмели и ме праша дали би можел во осум да го „навијам“ транзисторот на Радио Титоград, зашто чула дека таму тогаш „ги пуштаат песните“. Така ја воспоставивме нашата премолчена и пријатна рутина во осум да ги слушаме „песните“, а потоа рок и поп на Луксембург.

Наместо вообичаената рамнодушност кон музиката на 208, со текот на времето почна прво срамежливо, а потоа сè повнимателно да слуша блуз-рок. Силен и очигледно потресен впечаток врз неа оставаше музиката од постхумниот албум *Pearl* од Џенис Џоплин, кој тоа лето се искачуваше на сите листи. Секоја вечер стрпливо го чекаше доаѓањето на ред на песната *Cry, cry Baby*. Седеше неподвижно, впивајќи ги пискањата на напукнатиот глас на Џенис, со тврд поглед вперен во транзисторот, како да сакаше така да ја ослободи или да ја искорне таа песна од радиото. Неколку вечери подоцна ме праша кој пее и каква е таа песна. За песната реков дека зборува за несреќната љубов на жена што ја напуштил нејзиниот човек, кој потоа не нашол среќа таму кај што ја побарал. И за нејзиниот очајнички повик да ѝ се врати заедно да ја исплачат неговата тага. А, дека пејачката е Џенис Џоплин. Жена што живееше пребрзо и умре млада. Затоа што повеќе немаше за што да живее.

Нервозно гризејќи ги усните, Цвијета тивко и уверено констатираше: „Неа ја болел животот. Не го исправила така што умрела. Го знам тоа, годините ме научија. И мене ме болело... порано.“

Од приказните на другите чув за тоа „порано“. Но, за трагичната смрт на дедо Стојан никогаш не ја чув приказната од самата Цвијета. Иако свесен за тежината на темата што ја отворам, морав да ја прашам за тоа: „Никогаш не си ми раскажала како умрел дедо.“

„Зарем татко ти не ти кажа?“

„Ми кажа само дека добил воспаление на белите дробови и умрел 1944 г... Имало војна, па се умираше секој ден. И дека му немало спас. Ете, толку знам. А, знам, исто така, дека воспаление на белите дробови може да се излечи. Зарем не можел некој доктор да му помогне, имало овде доктори и пред војната?“

Се замисли, пребарувајќи по спомените. Тивко почна, со зборови што се престигнуваа еден со друг:

„Мој Стојан, твојот дедо, умре овде во старата кука околу Божиќ, 1944 г. Беше во град, на пазар, да продаде малку тутун, сирење и ракија и да донесе сол, газија и брашно. Беше студено, дуваше гаден северец и донесе мраз и снег. Кога се враќаше дома, на Сушица кај Аџиин Мост, го сретнале тројца пијани Бајови четници од селото М, тука кај градот. Го претепале и го фрлиле во реката. Му рекле, затоа што синот, татко ти Миљан, е банда комунистичка. И уште му рекле дека е среќен што не го застрелале на место. Го чистат теренот од банда, велат... но, за Божиќ, ете, го честат со животот!

Мој Милјан 1942 г., кога отиде во партизани, имаше помалку од дваесет. Подобро таму отколку со овие нелуѓе што мајките место со млеко ги надоиле со горчлив јад!“

Застана за миг да се собере и да се смири. Од радиото лелекаше Џенис Џоплин.

„Таа ноќ одел три часа по мраз во мокра облека. Утрото доби грозница и висока температура. Го лечев со баба Стана како што знаев и умеев. Немавме никакви лекови, ништо немавме, вечерите ги крпевме прескокнувајќи го ручекот... војна беше. Што можев да правам, од старите ни остана само овој крш и четири кози, па ете таква наследна сиромаштија и останавме!

Ни се најде комшивката Јока и ни донесе некои свои тревы за чај. Не помогна.

Потоа осум дена не можеше да диши ниту да стане од кревет. А, температурата не попушташе. Баба Стана му ставаше облоги со листови раштан. Од тоа само му се отворија живи рани. Се намачи кутриот и брзо умре... а, можеби така беше подобро. Помалку се мачеше. И ние со него...

Ми рекоа по војната дека умрел од силно воспаление на белите дробови. А, јас мислам од овие нелуге. Ни денес не разбираам зошто добриот Бог дозволи да гледаш како човек се мачи, а не ти дава некако да го избавиш од маките?“
„Воздивна длабоко и со ракавот од блузата ги избриша влажните очи.

„Можеше ли да викнеш доктор од градот? Да не умре како пес под плот?“

Севна со страшен поглед, со стиснати заби молчеше секунда или два, па испука во мене рафал од зборови:

„Отидов во град уште утредента. Италијанскиот доктор побегна со војската, Германците не сакаа да ме пуштат преку рампата, ние за нив бевме ништо, црви. Го барав нашиот болничар, стариот Словенец што служеше тука во градот уште од Кралството. Ми рекоа дека партизаните или четниците го стрелале како народен непријател. Е, јас мислам дека не го стрелале како непријател, туку затоа што човекот не сакал да биде сениште како нив. Испадна дека сите тие, освен Италијанците и Германците, се бореа за народот. Така што го стрелаа и го фрлаа од карпа!

А, што е народот? Кога сите мислат исто, молчат и слушаат? Тоа ли е тој народот? Сите луге не можат исто да мислат! Или се тоа овие што на гумно цел ден гуслаат за храбрите јунаци, победи и битки?

За царевите и крелевите, Обилиќи и Бранковиќи, секако...

А, ги полнат гаќите пред секој џандар, писар или поп! Го гуслаат само она што ќе им го наредат сердарите и поповите. Затоа што се сеништа што им веруваат, а тие со малку мозок, а без срце, од страв.

Од страв би можеле и да те убијат! Не разбирам од што се плашат кога ништо немаат ниту нешто можат да изгубат. И, како само не им е срам од луѓето... Човечки ситнеж...“

Застана, црвена во лицето, тешко дишејќи. Присуствуваа на ерупција од набрекнати сеќавања што Цвета ги корнеше и ги откинуваше од себе. Воздивна длабоко и продолжи:

„Со децата го подготвив Стојан за погреб на нашите гробишта. Ни помогнаа Јока и другите соседи. Страв ми беше што ќе правам сега сама... Сешто мислев тие денови. И како сето тоа можам брзо и лесно да го завршам. А, овие тројца се свија околу мене како јагниња Божји, сè тешејќи ме и велејќи ми дека сè ќе биде добро. Осетија дека само јас им останав да ги израснам и да ги тешам.

Мораше да биде така. Па ете, така и беше...

Отидов во Острог да го замолам нашиот поп да му пее на Стојан. Тој, криејќи ги очите, рече дека црквата нема да пее татко на комунистички бандит. Не можев да верувам дека ми го убија вторпат! Па, тогаш му го реков на попот ова што сега ќе ти го кажам тебе... И никогаш повеќе потоа не влегов в црква.“

Цвета полека заокружи со показалецот по огромното свездено небо над нас и рече:

„Мала е твојата црква, попе, за олкак Бог!“

Погледнав во осветлената камбанарија на Острог во карпата над нас, па нагоре во свезденото небо потпрено на околните планини. Повторно погледнав и – навистина... Манастирот беше многу, многу помал од Бога.

Повеќе ништо не рече таа вечер, беспомошна пред навалата од солзи неиспакани уште од 1944 г.

Или можеби од некоја друга, само нејзе позната година...

Белград, пролет 2021 г.

Превод: Иван Шопов

Zaključci sa sastanka mjesne zajednice na kojem nije bilo suzdržanih

Konkluzionet nga takimi i bashkësisë lokale ku
nuk ka pasur abstenime
Заклучоци од состанокот на месната заедница
на кој немаше воздржани

Zaključci sa sastanka mjesne zajednice na kojem nije bilo suzdržanih

Ernad Osmić

Oronule stolice doma mjesne zajednice nisu oronule od rasprava. Predsjednik mjesne zajednice, preplanuli muškarac u svojim šezdesetim, brisao je okrajkom svoje karirane košulje sebi znoj s čela.

„Od ovih feferona“, primijetio je, pokazujući prstom na tanjir pred sobom. „Ne smijem zbog želuca...“

Njegov glas je bio težak, kao da će te povući sa sobom u neku tamnu dubinu ako ga dovoljno dugo slušaš.

Na stolicama oko njegovoga stola, neki nasumični muškarci (da ih opišem, bilo bi uvreda mašti). Oko glava im dim od duhana. Neka troma muzika s komunalnog razglasa.

„Pekićev mali odusto od veslanja“, progovori neko.

Predsjednik se namršti.

„Ja?“, reče on i u usta strpa čitavu feferonu. – Zašto?“

„Nisu ga poslali na takmičenje. Naljutio se Pekić. Reko mu da ne ide više.“

„Ko je tamo? U tom klubu?“

„Radiša, onaj brat od Radisavljević Bojana.“

„Inspektora?“

„Ja, valjda...“

„A, koga su poslali na takmičenje?“

„E, to ne znam.“

Predsjednik iz džepa izvadi mobitel i malim prstom (jer je taj bio najmanje mastan) poče da traži nešto. Zatim nasloni telefon na uho, pogleda u svog sugovornika i namignu mu.

„Rado“, odjeknu mu napokon glas „kako si mi?... znaš ko je?... dobro je, evo. Ne do Bog bolje... slušaj, brzo ću... na nekom sam sastanku ovdje i pričamo o nekom takmičenju što ti vodiš omladince... šta je s Pekićevog?... dobro... jasno... samo dvoje, znači... jasno... razumijem... šta ćeš... ma znam... tako je kako je... razumijem te... to je tako... ne sikiraj se, zato te i zovem da provjerim... otac mu reko da ne dolazi više... šta da se radi... čuo sam da je dobar, šta ćeš kad je otac kreten... ma nije... fura on svoju priču... talasa on puno... ne sikiraj se... ja... ništa se ne brini... to je onda sve riješeno već... jasno... živ mi bio... hoću... hajde...“, završi Predsjednik, prekinu vezu i baci mobitel na sto. „Jebem ti mater četničku!“

„Šta kaže?“, upita neko.

„Mjesta su već popunjena. Nije ga mogo ubacit.“

„Jesu l' svoje utrpali?“, upita drugi.

„Ubacio Goranovog malog, onaj što radi u sudu“, kimnuo je glavom. „Mislim... dobar je momak. Čuo sam da je vrijedan, ali... dokle više?“

„Sve zauzeli“, dobacu neki glas.

„Sve!“, potvrdi Predsjednik i uze čašicu sa stola. „Šta ćeš...“

„Gamad.“

„Baš.“

„Žao mi Pekića.“

„Ko mu je kriv.“

„Ma ne oca, nego sina.“

„Jah.“

„Ko je drugi?“

Nastade muk.

„Šta drugi?“

„Reče taj tvoj da su bila dva mjesta...“, muškarac je rukom pokazivao na Predsjednikov mobitel.

„Kao prvo, nije on nikakav moj. Da ti je to jasno!“

„Dobro, eto, šta god da je“, odmahnu muškarac rukom. „Spomenuo ti je drugo mjesto na tom takmičenju. Koga su još ubacili?“

„Reko sam. Goranovog malog.“

„To znam. Koga još?“

„Bešićevog Emira.“

Ponovo muk. Ovaj put teži. Svima je bilo jasno da na spomen Bešića priča završava. Predsjednik njihovog predsjednika ipak je preveliki zalogaj.

Meho, koji je sve to vrijeme sjedio negdje u ćošku pored improviziranog šanka i pušio svoj motani duhan, uhvatio se palcem za srce. Tačnije, dio grudnog koša u kojem bi uvijek osjećao riječi koje se ustručava dijeliti s drugima. Nije bio siguran da li je baš na srcu. Ili malo iznad. Ili malo ispod.

„Bešić ubacio svog, a Pekića ko jebe?“, reče Meho napokon.

Ostali skrenuše pogled na njega kao da im je to naredio neki glas čiji zvuk ne putuje zrakom, već nekim nevidljivim koncem kojim su svi međusobno povezani.

„Šta ti to treba da znači, Mehaga?“, zaurla Predsjednik.

„Oni svoje ubacili preko reda, a to što smo mi naše, to ne gledamo“, nastavi Meho.

„Nije niko nikog ubacio preko reda“, ispravi ga Predsjednik. „Bešićev Emir je, koliko ja znam, bolji od malog Pekića.“

„Kako znaš?“, upita ga Meho.

„Znam zato što znam“, zaključí Predsjednik.

„Ja znam“, nadoveza se Meho neočekivano „da mi je Pekić reko kako Bešićev mali jednom dođe, jednom ne dođe na trening, a i kad dođe, dođe mahmuran.“

„E, Mehaga moj“, nasmija se Predsjednik gorko „ti lijepo to što znaš reci Predsjedniku kad ga vidiš. A, i ja ću mu prenijeti, ništa se ne sikiraj.“

„Slobodno“, reče Meho. „Sve prenesi. Reci mu i to kako si prešutio za naše, a nisi za njihove.“

„Ti, Mehaga, izgleda imaš nekih neriješenih problema sa samim sobom?“

„Ja nemam. Imaš li ih ti?“ , pokušao se Mehaga samouvjereno nasmijati, ali ga izdade glas a tijelo mu zadrhta kao da u njega uđe nečija hladnoća. Predsjednik ovo primijeti.

„Mislim, Mehaga, da si nam sve reko što imaš da kažeš. Ili ima još?“

Mehin glas postade tanak.

„Ima“, kaza on u bestežinskom stanju u kojem se našao. „Toliko voliš te *naše* i mrziš *njihove*, a kad god imaš priliku da guraš naše najbolje, ti guraš naše prosječne.“

Predsjednik se sada ispravi na stolici i koncentrirano pokuša da što prije sažvače ono što je imao u ustima.

„Slušaj, Mehaga, kao što sam ti već rekao: ako imaš neki problem s tim kako i šta se sprovodi i kakve se odluke donose u partiji...“

„Stranci“, ispravi ga jedan od muškaraca do njega.

„Stranci“, ispravi se Predsjednik i zahvalno kimnu glavom ovom što ga je ispravio „ti lijepo na razgovor kod Bešića i njemu sve ispričaj.“

Nepovjerenje i muk se kao teški pernat jorgan slegnu na čitavu prostoriju.

„Svi ste vi kukavice“, obrati se sad Meho ostalim muškarcima u prostoriji.

„Hajde, ne seri više, Meho“, doviknu jedan, na šta i drugi počеше gundati slično.

„Ubiste se od priče o *njima* i *nama*, a čim imate priliku, pucate tim *našim* u koljena. Ne znate dalje razmišljati od svoje kapije. Da ste bogdom pravi, iskreni nacionalisti, onda biste makar imali želju da ti bajni *naši* uspijevaju i gurali biste najbolje. Pa da vaša ta jebena uzvišena nacija napreduje.“

Predsjednikovo čelo se zacrveni što od feferone, što od bijesa.

„Слушай ме сад добро, Мехара!“ , zaprijeti Predsjednik prstom i uspravi se na noge. „Ти и Пекић, који мислите да сте покупили сву памет овога свијета, лијепо под руку и гон’те се у пизду материну!“

Prostorija je odjeknula ovim zadnjim riječima i njihov se zvuk dugo zadržao u zraku.

Svi su u tom trenutku bili spremni da za svojim predsjednikom krenu u verbalni napad na Mehu, međutim ono što ostade nakon psovke bio je nemili muk.

Meho je bio zbunjen. Štaviše, očekivao je psovku. Očekivao je sve što je čuo, ali nije mogao ni naslutiti šta će izaći iz usta Predsjednika.

Muškarci oko njega počеше šaptati i mumljati. Jedan ga zabrinuto uhvati za rame:

„Predsjedniče, jesi dobro?“

„Јашта сам него добро. Јеси ти добро?!“, odmahnu Predsjednik. „Шта ме гледате сви тако. Који вам је?!“

Jedan muškarac pruži Predsjedniku čašu vode.

„Sjedi malo, polahko...“

„Нећу да сједнем!“, odbi Predsjednik da uzme čašu i tek tad ugleda poglede pune brige pomiješane s ozlojeđenosti kako se obrušavaju po njemu. „Шта ме сви гледате. Нисам у праву, је ли?! Мене гледате, а овога хајвана сад браните? Је ли тако?“

Muškarci su skrenuli poglede jedni s drugih. Meho je sabrao misli.

„Smiri se, Predsjedniče“, reče Meho i lagano, kao da prilazi nekoj ranjenoj zvijeri, krene duž sobe do stola. Predsjednik je i dalje stajao na nogama. Zadihan. Crven i krupan.

„Нећеш ти мени говорити да се смирим“, dreknu Predsjednik i krenu rukom preko stola na Mehu. Ovaj se ne trgnu, već dopusti da ga Predsjednik zgrabi za košulju.

Čim ga se dohvatio, ostali muškarci uhvatiše njega za ramena, povukoše ga nazad na stolicu i oslobodiše Mehu.

Zadihan, Predsjednik je sjedio na svojoj stolici. Njegova od prejedanja nabijena pluća su duboko radila: dizala se i spuštala kao da žele uhvatiti ritam srca.

„Шта се дешава?“, pitao je uplašeno.

„Ne znam“, reče Meho i dlanom poče davati znak svima oko sebe da se smire. „Napij se vode. Polahko.“

Ovaj put Predsjednik poslušao i uze gutljaj. Salvetom, koja je i dalje zgužvana u njegovoj ruci, pređe sebi preko lica.

„Jesi bolje?“, upita Meho.

„Šta nas boli kurac jel bolje?“, presječe jedan glas, a ostali se na njega prikačiše nejasnim jaucima odobravanja, kao kerovi koji prate prvog koji počne zavijati na zvuk ezana.

„Пустите ме“, uzviknu Predsjednik kada su ga ponovo ruke zgrabile, ali ovaj put ne da ga pridržati, već da ga podigne iz stolice na kojoj je sjedio. „Пустите ме, мајку ли вам вашу...“

Posljednju riječ prekinu udarac u glavu. Pa još jedan. Predsjednik je pao na pod, a muškarci su se, kao lešinari na svježe uginulo truplo životinje, srozali na njegovo tijelo, udarajući ga nogama i rukama kako je ko stizao.

Meho je ukočeno stajao sa strane. Na trenutak je pomislio stati između rulje i Predsjednika: baciti se na njih i svojim tijelom odbraniti njegovo, ali ga strah napokon savlada i noge mu, kao da im upravlja ne on, nego nešto jače od njega, počese da koračaju svojevoljno prema ulaznim vratima.

I dok je tako prolazio neprimjetno do izlaza, uspio je samo krajičkom oka vidjeti sklupčano tijelo Predsjednika, koji se glavom zabodenom duboko u svoje krilo pokušao poput novorođenčeta jecanjem održati na životu.

Tek je dvjesto koraka od doma mjesne zajednice, kada je Meho odmakao okrećući se paranoično svako malo u njenom pravcu, zamrla vriska i galama. Zašao je u siroto osvjetljenu seosku ulicu i stopio se s mrakom koji ga nikada nije izdao kad je trebalo pronaći skrovište od onih za koje su ga tjerali da ih zove svojim.

Konkluzionet nga takimi i bashkësisë lokale ku nuk ka pasur abstenime

Ernad Osmiq

Karriget e rrënuara të shtëpisë së bashkësisë lokale nuk janë rrënuar nga diskutimet. Kryetari i bashkësisë lokale, një burrë zeshkan në të gjashtëdhjetat, fshinte me fundin e këmishës së tij katrore djersët nga balli.

– Prej këtyre feferonave – tha, duke treguar me gisht drejt pjatës para vetes. – Nuk mundem për shkak të lukthit...

Zëri i tij ishte i rëndë, thujse po të merr me vete drejt një thellësie të errët nëse e dëgjon gjatë.

Në karriget rreth tavolinës së tij, ca burra të rëndomtë (t'i përshkruaj, do të ishte fyerje për imagjinatën). Rreth kokave, tymi i duhanit. Njëfarë muzike topalle nga altoparlanti komunal.

– Ai i Pekiqit kishte hequr dorë nga lundrimi – tha dikush.

Kryetari mrrrolet.

– Po? – tha dhe në gojë e fut një feferon të tërë. – Pse?

– Nuk e çuan në gara. U hidhërua Pekiqi. I tha të mos shkonte më.

– Kush është atje? Në atë klub?

– Radisha, ai vëllai i Bojan Radisavleviqit.

– Inspektorit?

– Po, ma merr mendja...

– E kë e kanë çuar në gara?

– Eh, atë nuk e di.

Kryetari nga xhepi nxori celularin dhe me gishtin e vogël (sepse ai ishte më pak i undyrshëm) nis të kërkojë diçka. Pastaj

e mbështet telefonin për vesh, e shikon bashkëbiseduesin dhe ia bën me sy.

– Rado – i kumbon në fund zëri – qysh të kam?... a e di kush jam?... mirë, qe. Zot, ku ka më mirë... dëgjo, s'po e zgjas... jam në njëfarë takimi këtu dhe po flasim për njëfarë gare që ti i çon të rinjtë... qysh është puna me Pekiqin?... mirë... e qartë... vetëm dy... e qartë... e kuptova... e po... e di, e di... kështu qenka puna... të kuptoj... ashtu është... mos u mërzit, prandaj po të thërras të shoh... babai i paska thënë të mos vijë më... s'ke ç't'i bësh... kam dëgjuar se është i mirë... s'ke ç't'i bësh kur e ka babain budallë... jo, jo... i ka ai ato të vetat... lëviz ai shumë... mos u mërzit... po... hiç mos u mërzit... gjithçka qenka e kryer... e qartë... tungjatjeta... po, po... hajde... – mbaron kryetari, ndërpret lidhjen dhe e flak telefonin. – Ta qifsha nënën çetnike!

– Çka po thotë? – pyeti dikush.

– Vendet janë mbushur. Nuk ka mundur ta fusë.

– A i kanë futur të vetët? – pyeti tjetri.

– E ka futur djalin e Goranit, ai që punon në gjykatë – pohoi me kokë – Besoj... është djalë i mirë. Kam dëgjuar se është i veshëm, po... deri kur më?

– Krejt i kanë zënë – u dëgjua një zë.

– Krejt! – konfirmoi Kryetari dhe mori gotën nga tavolina. –

Ç't'i bësh...

– Pifat.

– Bash.

– Po m'vjen keq për Pekiqin.

– S'i ka faj kush.

– Jo për babën, po për djalin.

– Poh.

– Kush është tjetri?

Shukaten.

– Çka tjetri?

– Tha ai yti që kanë qenë dy vende... – burri me dorë tregonte drejt celularit të Kryetarit.

– Pikësëpari, ai nuk është hiç imi. Ta kesh të qartë!

– Mirë, mirë, kushdo që është – tundi burri dorën. – Ta përmendi vendin tjetër në ato gara. Kë tjetër e kanë futur?

– Thashë. Djalin e Goranit.

– Atë e di. Tjetër?

– Emirin e Beshiqit.

Prapë heshtje. Kësaj radhe më e rëndë. Të gjithë e kishin të qartë se me përmendjen e Beshiqit muhabeti merrte fund. Kryetari i kryetarit të tyre megjithatë ishte kafshatë e madhe.

Meha, i cili gjithë kohën rrinte diku në qoshk pranë banakut të improvizuar dhe tymoste duhanin e tij kaçak, kapi zemrën me gishtin e madh. Më saktë, pjesën e kraharorit në të cilin gjithmonë i ndiente fjalët të cilat ngurronte t’ua thoshte të tjerëve. Nuk ishte i sigurt se a është bash në zemër. A pak më lart. A pak më poshtë.

– Beshiqi e paska futur të vetin, e kush ia fut Pekiqit? – tha në fund Meha.

Të tjerët i kthyen sytë nga ai thuajse u ka dhënë urdhër ndonjë zë tingulli i të cilit po udhëton në hapësirë, tashmë me ndihmën e ndonjë peri të padukshëm me të cilin të gjithë janë të lidhur mes vete.

– Ku e ke fjalën, o aga Mehë? – ulëriti Kryetari.

– Ata të vetët i kanë futur jashtë rendit, e ne të tanët as që po i këqyrim – vazhdoi Meha.

– Askush askënd nuk e ka futur jashtë rendit – e korrigjoi Kryetari. – Emiri i Beshiqit, me sa e di unë, është më i mirë se Pekiqi i vogël.

– Qysh e di? – e pyet Meha.

– E di sepse e di – përfundon Kryetari.

– Unë e di – vazhdon Meha papritmas – se Pekiqi më ka thënë që djali i Peshiqit herë vjen herë nuk vjen në stërvitje, e kur vjen, vjen mahmur.

– Eh, aga Mehë – qesh Kryetari me hidhërim – këto që ti po i ditke thuaja Kryetarin kur ta takosh. Edhe unë ia përcjell, hiç mos u mërzit.

– Lirisht – tha Meha. – Përcillja krejt. Thuaji edhe se ke heshtur për tanët, e nuk ke heshtur për të tyret.

– Ti, aga Mehë, me gjasë i paske do probleme të pazgjdhura me veten?

– Unë jo. Mos i ke ti? – u përpoq aga Mehë të buzëqeshë me vendosmëri, por e tradhtoi zëri e trupi iu drodh sikur t’i ketë depërtuar njëfarë acari brenda. Kryetari e vëren këtë.

– Besoj, aga Mehë, se na i the ato që kishe për t’i thënë. Apo ke diçka tjetër?

Zëri i Mehës u hollua.

– Kam – tha ai në atë gjendje pa pikë graviteti. – Aq shumë i do këta *tanët* dhe i urren të tyret, e kur të jepet rasti t’i shtysh më të mirët tanë, ti i shtyn mesatarët tanë.

Kryetari u drejtua tërësisht në karrige dhe me koncentrim provon të përtpë sa më shpejt atë që e kishte në gojë.

– Shiko, aga Mehë, qysh të thashë parëz: nëse ke ndonjë problem se si dhe çka zbatohet dhe çfarë vendimesh merren në parti...

– Lëvizje – e korrigjon njëri nga burrat afër tij.

– Lëvizje – korrigjon veten Kryetari dhe ia bën me kokë në shenjë mirënjohjeje këtij që e ka korrigjuar – ti shko e bisedo me Beshiqin dhe tregoji krejt fill e për pe.

Dyshimi dhe shukatja si jorgan i trashë puplash mbuluan tërë sallën.

– Të gjithë ju jeni qyqarë – u drejtohet tashti Meha burrave të tjerë në sallë.

– Hajde, mbylle tash Mehë – ia ktheu njëri, ndërsa të tjerët nisën të murmurisin gjëra të ngjashme.

– U mbytët me ato rrëfime për *ta* e për *ne*, e sa herë ju jepet mundësia të *tanët* i qëlloi në gjunjë. Nuk dini të mendoni përtej hundëve. Të ishit bile nacionalistë të vërtetë, të sinqertë, makar do të kishit dëshirë që të *tanët* shembullorë të kenë sukses dhe do t’i shtynit më të mirët. Dhe që ky kombi juaj i dhjerë të ecë përpara.

Balli i Kryetarit u skuq sa nga feferonat, sa nga tërbimi.

– Tash dëgjomë mirë, aga Mehë! – e kërcënon Kryetari me gisht dhe ngrihet në këmbë. – Ti dhe Pekiqi, që jua mori mendja

se i keni krejt mendtë e botës, dorë për dore dhe në pidh të së ëmës!

Salla jehoi me këto fjalë të fundit dhe tingulli i tyre qëndroi gjatë në ajër.

Të gjithë në ato çaste ishin të gatshëm që me kryetarin e tyre të kërcenin në sulm verbal kundër Mehës, por ajo çka mbeti pas sharjes ishte heshtja jo fort e këndshme.

Meho ishte i hutuar. Për më tepër, e priste sharjen. I priste krejt ato që i dëgjoji, por as që i shkonte mendja se ç'do të dilte nga goja e Kryetarit.

Burrat rreth tij nisën të pëshpërisnin e të murmurisnin. Njëri me shumë siklet e kapi për supesh:

– Kryetar, a je mirë?

– Sigurisht që jam mirë. A je ti mirë?! – ia kthen Kryetari. – Pse po më shikoni ashtu. Çka u bë?!

Një burrë i ofron Kryetarit një gotë me ujë.

– Ulu pak, avash...

– Nuk dua të ulem! – refuzon Kryetari të marrë gotën dhe pastaj i vëren shikimet plot brengë e pikëllim teksa i përplasen në fytyrë. – Ç'keni që po më shikoni. S'e kam mirë, apo?! Mua po më shikoni, e këtë hajvan po e mbron? Apo jo?

Burrat po e shikojnë njëri-tjetrin. Meha ka ardhur në vete.

– Qetësohu, Kryetar – tha Meha dhe ngadalë, thujse po i afrohej ndonjë bishe të lënduar, shkon përgjatë sallës deri te tavolina. Kryetari ende qëndron në këmbë. Merr frymë thellë. I skuqur dhe trupmadh.

– Mos më thuaj ti mua të qetësohem – ia beh Kryetari dhe zgjat dorën përtej tavolinës drejt Mehës. Ky nuk tërhiqet, por e lejon Kryetarin ta kapë për këmishë.

Me ta kapur, burrat e tjerë e kapën për supesh, e tërhoqën mbrapa në karrige dhe e liruan Mehën.

Gati pa frymë, Kryetari rrinte në karrigen e tij. Mushkëritë e tij të ngopura mezi punonin: ngriteshin dhe uleshin thujse donin ta kapnin ritmin e zemrës.

– Çka po ndodh? – pyeti i frikësuar.

– Nuk e di – tha Meha dhe me pëllëmbë filloi t’u bënte të gjithëve shenjë që të qetësohen. – Pi ujë. Ngadalë.

Kësaj radhe Kryetari e dëgjoi dhe piu një gllënjë. Me pecetë, e cila ende është e ndrydhur në dorën e tij, fshin fytyrën.

– A je më mirë? – pyet Meha.

– Kujt ia plas a është më mirë? – pret një zë, ndërsa të tjerët i bashkëngjiten me vikama të paqarta miratimi, sikur qentë që nisin të cijatin me zërin e ezanit.

– Lëshomëni – bërtiti Kryetari kur përsëri e kapën duart, por kësaj radhe jo për ta qetësuar, por për ta ngritur nga karrigia ku po rrinte. – Lëshomëni, bre, nënën...

Fjalën e fundit e ndërpreu goditja në kokë. Pastaj një tjetër. Kryetari ra në dysheme, e burrat, sikur hutat rreth kafshës së saponordhur, iu hodhën përmbi, duke e goditur me duar e me këmbë secili që i vinte radha.

Meha i shtangur rrinte anash. Për një çast i shkoi mendja të futej mes turmës dhe Kryetarit: të hidhej mbi ta dhe me trupin e vet ta mbronte të tijin, por frika në fund e mposhti dhe këmbët, thujse ai nuk po i zotëronte më por diçka më e fortë, nisën të ecnin vetvetiu drejt derës së hyrjes.

Dhe ndërsa kalonte kështu i pavërejtur deri te dalja, arriti vetëm me bishtin e syrit të shihte trupin gullumuq të Kryetarit, i cili me kokën e strukur thellë në kraharor përpiquej, sikur i porsalinduri, të mbahej me vaj në jetë.

Nja dyqind hapa nga shtëpia e bashkësisë lokale, kur Meha u largua duke u kthyer sa e sa me paranojë drejt saj, i mbyz zhurma dhe shamata. U fut në rrugën e ndriçuar të katundit dhe u shkri me terrin i cili kurrë nuk e tradhtoi kur duhej kërkuar strehë prej atyre që e shtynin t’i quante të tijtë.

Përkthim: Qerim Ondozi

Заклучоци од состанокот на месната заедница на кој немаше воздржани

Ернад Осмиќ

Излитените столови на домот на месната заедница не се излитени од расправи. Претседателот на месната заедница, потемнет маж во своите шеесетти, со крајот од својата карирана кошула си ја бришеше потта од челото.

„Од феферониве“, забележа, покажувајќи со прстот на чинијата пред себе. „Не смеам поради желудникот...“

Гласот му беше тежок, небаре ќе те повлече со себе во некоја темна длабочина ако доволно го слушаш.

На столовите околу неговата маса, некои случајни мажи (да ги опишам би било навреда за имагинацијата). Околу главата имаат чад од цигари. Некоја тромава музика од комуналниот разглас.

„Малиот на Пекиќ се откажа од веслање“, проговори некој.

Претседателот се намурти.

„Е?“, рече тој во устата пикна цела феферонка. „Зошто?“

„Не го испратиле на натпреварување. Пекиќ се налутил. Му рекол да не оди повеќе.“

„Кој е таму? Во клубот?“

„Радиша, оној брат му на Радисављевиќ Бојан.“

„Инспекторот?“

„Аха, веројатно...“

„А, кого испратиле на натпреварување?“

„Е, тоа не знам.“

Претседателот го извади мобилниот од џебот и со малиот прст (зашто тој му беше најмалку мрсен) почна да бара нешто. Потоа го стави телефонот на увото, погледна во соговорникот и му намигна.

„Радо“, конечно му одекна гласот – како си ми?... Знаеш кој е?... добро е, еве. Поарно – здравје... слушај, само набрзинка... што е со Пекиќ?... добро... јасно... само двајца, значи... јасно... разбирам... што да правиш... ама, знам... така е како што е... те разбирам... така е тоа... не се секирај, затоа и те барам да проверам... татко му му рекол да не доаѓа повеќе... што да се прави... слушнав дека е добар, што да правиш кога татко му е кретен... ама, не... тој си тера своја приказна... многу се занесува... да си ми жив... важи... ајде...“, заврши Претседателот, ја прекина врската и го фрли мобилниот на масата. „Да ти ја ебам мајката четничка!“

„Што вели?“, праша некој.

„Местата веќе се пополнети. Не може да го уфрли.“

„Ги пикнале своите?“, праша друг.

„Го ставил малиот на Горан, оној што работи во суд“, кимна со главата. „Мислам... добро момче е. Сум чул дека е вреден, ама... до кога веќе?“

„Сè зазедоа!“, дофрли некој глас.

„Сè!“, потврди Претседателот и зеде чаша од масата. „Што ќе правиш...“

„Гадови.“

„Баш.“

„Жал ми е за Пекиќ.“

„Кој му е крив.“

„Ама, не таткото, туку синот.“

„Ех.“

„Кој е вториот?“

Настана молк.

„Што вториот?“

„Твојот рече дека имало две места...“, мажот со раката покажуваше на мобилниот на Претседателот.

„Како прво, тој не е никаков мој. Да ти биде јасно!“

„Добро, ете, што и да е“, одмавна мажот со раката. „Ти спомена второ место на натпреварувањето. Кого уште го ставиле?“

„Ти реков. Малиот на Горан.“

„Тоа знам. Уште кого?“

„Бешиќ Емир.“

Повторно молк. Овојпат потезок. На сите им беше јасно дека со споменувањето на Бешиќ приказната завршува. Претседателот на нивниот претседател, сепак, е преголем залак.

Мехо, кој цело време седеше некаде во ќошот покрај импровизираниот шанк и го пушеше својот виткан тутун, се фати со палецот за срце. Поточно, делот од градниот кош во кој секогаш ги чувствувааше зборовите што се воздржуваше да ги сподели со другите. Не беше сигурен дали е баш на срцето. Или малку погоре. Или малку подолу.

„Бешиќ го пикна својот, а Пекиќ кој го ебе?“, најпоследно рече Мехо.

Другите го свртеа погледот кон него како тоа да им го наредил некој глас чиј звук не патува низ воздухот, туку по некој невидлив конец со кој сите меѓусебно се поврзани.

„Што треба тоа да значи, Мехага?“, се развика Претседателот.

„Тие го пикнаа својот преку ред, а тоа што ние сме наши, тоа не го гледаме“, продолжи Мехо.

„Никој не пикнал никого преку ред“, го поправи Претседателот. „Бешиќ Емир, колку што знам, е подобар од малиот Пекиќ.“

„Како знаеш?“, го праша Мехо.

„Знам затоа што знам“, заклучи Претседателот.

„Јас знам“, се надоврза Мехо неочекувано „дека Пекиќ ми рече оти малиот на Бешиќ еднаш доаѓа, еднаш не доаѓа на тренинг, а и кога ќе дојде, доаѓа мамурен.“

„Е, Мехага мој“, се насмеа Претседателот горчливо „тоа што го знаеш фино кажи му го на Претседателот кога ќе го видиш. А, и јас ќе му пренесам, не се секирај.“

„Слободно“, рече Мехо. „Пренеси сè. Кажи му и за тоа како премолчи за нашите, а не и за нивните.“

„Ти, Мехага, изгледа имаш некои нерешени проблеми со самиот себе?“

„Јас немам. Имаш ли ти?“, се обиде Мехага самоуверено да се насмее, но го издаде гласот, а телото му затрепери како во него да влезе нечиј студ. Претседателот го забележа ова.

„Мислам, Мехага, дали ни кажа сè што имаш да кажеш. Има ли уште?“

Гласот на Мехо стана тенок.

„Има“, рече тој во бестежинската состојба во која се најде. „Толку ги сакаш *нашите* и ги мразиш *нивните*, а кога и да имаш можност да ги туркаш нашите најдобри, ти ги туркаш нашите просечни.“

Претседателот сега се исправи на столот и концентрирано се обиде што побрзо да го изцпака она што го имаше во устата.

„Слушај, Мехага, како што веќе ти реков: ако имаш некој проблем со тоа како и што се спроведува и какви одлуки се донесуваат во партијата...“

„Странката“, го поправи еден од мажите од него.

„Странката“, се поправи Претседателот и благодарно му кимна со главата на оној што го поправи „фино оди на разговор кај Бешиќ и кажи му сè нему.“

Недовербата и молкот како тежок пердувест јорган легнаа врз целата просторија.

„Сите сте кукавици“, им се обрати сега Мехо на другите мажи во просторијата.

„Ајде, не сери веќе, Мехо“, довикна еден, на што и другите почнаа да негодуваат слично.

„Се убивте од зборување за *нив* и *нас*, а штом имате можност, им пукате на нашите во колена. Не можете да размислите подалеку од својата капија. Да сте навистина вситински, искрени националисти, тогаш барем би имале

желба нашите добри да успеваат и би ги туркале најдобрите. Па, вашата ебана возвишена нација да напредува.“

Челото на Претседателот се зацрвени, што од фефероните, што од бес.

„Слушни ме сега добро, Мехога!“ му се закани Претседателот со прст и се исправи на нозе. „Ти и Пекиќ, кои мислите дека сте го собрале целиот памет на светот, фино фатете се под рака и марш во мајчина ви!“

Просторијата одекна од последниве зборови и нивниот звук долго се задржа во воздухот.

Сите во тој миг беа подготвени да тргнат во вербален напад врз Мехо по својот претседател, меѓутоа она што настана по пцоста беше немил молк.

Мехо беше збунет. Впрочем, ја очекуваше пцоста. Очекуваше сè што слушна, но не можеше ни да насети што ќе излезе од устата на Претседателот.

Мажите околу него почнаа да шепотат и да мрморат. Еден загрижено го фати за рамото:

„Претседателе, добро ли си?“

„Секако дека сум добар. Ти добро ли си?!“, одмавна Претседателот. „Што ме гледате сите така. Што ви е?!“

Еден маж му подаде чаша вода на Претседателот.

„Седи малку, полека...“

„Не сакам да седнам!“ одби Претседателот да ја земе чашата вода и дури тогаш ги здогледа погледите полни грижа помешана со разлутеност како се струполуваат врз него. „Што ме гледате сите. Не сум во право, а?! Мене ме гледате, а ајванов го браните сега? Така ли?“

Мажите ги свртеа погледите едни од други. Мехо си ги собра мислите.

„Смири се, Претседателе“, рече Мехо и полека, како да ѝ приоѓа на некоја ранета сверка, тргна низ собата до масата. Претседателот и понатаму стоеше на нозе. Задишан. Црвен и крупен.

„Нема ти мене да ми кажуваш да се смирам“, се развика Претседателот и тргна со раката преку масата на Мехо. Овој

не се сепна, туку дозволи Претседателот да го зграпчи за кошулата.

Штом го дофати, другите мажи го фатија него за рамената, го повлекоа назад на столот и го ослободија Мехо.

Задишан, Претседателот седеше на својот стол. Неговите бели дробови набиени од прејадување длабоко работеа: се креваа и се спуштаа како да сакаат да го фатат ритамот на срцето.

„Што се случува?“, праша исплашено.

„Не знам“, рече Мехо и со дланката почна да им дава знак на сите околу себе да се смират. „Напиј се вода. Полека.“

„Што нè боли кур дали е подобар?“, пресече еден глас, а другите се закачија на нејасните извици на одобрување, како кучиња што го следат првиот што ќе почне да завива на звукот на езанот.

„Пуштете ме“, извикна Претседателот кога повторно го зграпчија раце, но овојпат не за да го придржат, туку за да го подигнат од столот на кој седеше. „Пуштете ме, мајката ваша...“

Последниот збор го прекина удар во главата. Па, уште еден. Претседателот падна на подот, а мажите, како мршојадци на свежо умрен труп од животно, се втурнаа врз неговото тело, удирајќи го со нозете и со рацете, кој како ќе стигнеше.

Мехо вкочането стоеше настрана. За миг помисли да застане помеѓу толпата и Претседателот: да се фрли врз нив и со своето тело да го одбрани неговото, но стравот најпосле го совлада и нозете – како да управува со нив не тој, туку нешто посилено од него – почнаа да чекорат своеволно кон влезната врата.

И, додека така минуваше незабележливо до излезот, успеа само под око да го види склопченото тело на Претседателот, кој со главата забодена длабоко во својот skut се обиде како новороденче со липање да се одржи во живот.

Дури на двесте чекори од домот на месната заедница, кога Мехо се оддалечуваше свртувајќи се параноично постојано во нејзин правец, замре врескањето и вревата. Се изгуби во сиромашното осветлување на селската улица и се стопи со мракот, кој никогаш не го издаде кога требаше да најде засолниште од оние за кои го тераа да ги вика свои.

Превод: Иван Шопов

Биографски белешки

Аида Шечич Незиревич (Зеница, 1978) по струка е лекторка. Добитничка е на наградата „Фра Грго Мартиќ“ за поетскиот првенец *Кукли* (2011), наградата на Фондацијата за издаваштво на ФБиХ за романот *Враќања* (2020), III награда на конкурсот Write Queer (2021), II награда на конкурсот Марија Јурчиќ Загорка (2022) и на наградата за најдобра монодрама на регионалниот фестивал Inbox (2022). Учествовала на книжевниот фестивал „На пола пат“ (2018). Пишува поезија, проза, драми и сказни, лекторира и се бори за родовата рамноправност во јазикот.

Kontakt: aida_secic@yahoo.com

Албина Идризи (1966) дипломирала Албански јазик и книжевност во Приштина. Од 2014 година е членка на Претседателството на Сојузот на писатели на Косово, а од 2018 до 2022 негова потпретседателка. Има објавено три збирки со поезија, една збирка со раскази и три романи. Нејзиниот роман *Сенките на Кулите* (2009) е преведен на романски. За романот *Повторно март* (2019) ја доби годишната награда „Антон Пашку“, како најдобро прозно дело. Живее во Гњилане.

Контакт: al.bina@live.com, www.albinaidrizi.com,
Instagram: albina.idrizi

Амина Каја е активистка и студентка по Општа медицина на Универзитетот во Приштина. Таа го претставува Косово како Млада европска амбасадорка и истовремено е

Амбасадорка на кампањата *Блокирај ја омразата*. Сподели љубов! на Советот на Европа. Во текот на годините остварила повеќе од 600 волонтерски часови со ентитети како ЕУ, УСАИД, ОН и YIHR и дејствува преку уметноста, почнувајќи од цртањето, цртежи и графички дизајн, до поезијата и изведбите. Амина се надева дека во иднина ќе ги комбинира здравството и хирургијата со уметност и активизам.

Instagram: @aminakaja.ak, Facebook: amina.kaja.77

Ана Југо е родена 1988 година во Сараево. Љубовта кон книжевноста ја развила во раното детство, а нејзини песни и есеи редовно се објавувани во училишното списание. Во текот на студиите учествувала во бројни студентски размени, каде што ја открила страста кон патувањето и интересот за социјалните теми и активизмот. Живеела во повеќе држави на два континенти, што го обликувало нејзиниот светоглед и послужило како инспирација за нејзиното пишување. Добитничка е на повеќе награди за поезија и за краток расказ.

Ана Кутлеша (Ријека, 1985) е историчарка на уметноста и кустоска од Загреб. Членка е на кустоскиот колектив БЛОК, посветен на продукција, едукација и истражување во подрачјето на општествено ангажираната уметност. Авторка е на повеќе истражувачки текстови, а нејзини критики, есеи и прикази се објавени во различни домашни медиуми. Посетувала работилници за краток расказ во Центарот за креативно пишување и клубот Booksa, а нејзиниот расказ *Редукции* е објавен во збирката *Декамерон 2020: приказни од карантинот* (ур. Церовац/Курилиќ/Межнариќ, сопствено издаваштво).

Андреа Хрибар Ливада е родена 1976 година во Загреб. Првите трудови ѝ се објавени во ревијата Кана во издание на „Христијанска сегашност“, каде што соработувала и како уредничка во рубриката за млади. Песни и раскази

за деца ѝ се објавувани во детските списанија *Радост и Зврк (Вртимушка)*. Во уредништвото на списанието *Зврк* работела 1997 и 1998 година, а 1998 година ѝ е објавена сликовницата *Дарот на свети Никола*, во издание на Теовизија. Идејна зачетничка и главна уредничка е на списанието за девојчиња *Луна*, кое излегувало во 2009 и 2010 година, и на списанието за бремени жени и родители *Мамино сонце*, кое излегува од 2004 год. до денес.

Kontakt: andrea@optimamedia.hr

Аница Марцелиќ е родена во Ричице 1955 година. Школувањето на хотелиерско-туристичката насока го завршува во Загреб, каде што го одработува работниот век. На пишувањето раскази се враќа во 2018 година, по подолг прекин. Објавува во разни списанија и на интернет-страници. Повремено се јавува на книжевни конкурси каде што често е меѓу финалистите, некаде и наградена. Кратки раскази ѝ се објавени во неколку групни збирки.

Kontakt: anica.marcelic@gmail.com

Анте Сториќ живее и работи во Шибеник, каде што е роден 1980 година. Автор е на кратки раскази, кратки играни филмови, документарци, музички видеоспотови и рап-поезија. Ова му е второ учество на конкурсот *Бибер*.

Kontakt: ante.storic@gmail.com

Василије Перовиќ е роден 1951 во Рига (Летонија) во брак на мајка Украинка и татко Црногорец. Во текот на студиите работел во познатиот белградски студентски клуб КСТ и списанието *Студент* како графички дизајнер, карикатурист, сценарист и сценограф. По професионалната кариера на проектен менаџер, во 1997 во Киев го основал ЛФГ, студио за интериерски и графички дизајн, и притоа реализирал 52 успешни проекти во текот на 20 години. Во 2021 почнал да пишува и *Размерот на Бога* е еден од расказите од

необјавениот омнибус кратки раскази ЛОО за неговата баба Цвијета. Живее и работи во Белград.

Kontakt: perovic.vasilije@gmail.com

Весна Тодоровска, родена 1970 година во Куманово, каде што живее и работи. Успешна на приватенина професионален план. Дваесет и тригодишна кариера исполнета со многу обуки, награди со учениците. Дипломирала 1995 година на групата Македонски јазик на Филолошки факултет. Пишува проза и поезија. Расказот е прв нејзин објавен пишан текст. Се надева дека наскоро ќе објави и стихозбирка. Онаа што ја води во животот е мислата „Искачи се на планината не за да те види светот, туку за ти да го видиш него“.

Горан Јанковиќ е роден 1959 година во Зеница. Дипломирал филозофија и општа книжевност на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Сараево. Од војната живее во Љубљана, каде што, во КУД „Франце Прешерн“, отпочнал и две децении водел издавачка дејност. Преведува од словенечки. Повремено се јавува во регионалната периодика. Книги: *Збор-два за Петроние* (роман, 1993); *За простите нешта – forma emigrantica* (1995); *Додека облаците минуваат* (хаику, 1997); *Случка на ридот над патот* (роман, 2001). *Антологија на краткиот расказ од екс ЈУ* (1990 – 2000).

Kontakt: rudolf@kud-fp.si

Дражана Марковиќ Крезик е родена 1956 година во Мостар. Детството го поминала во Дувно, сега Томиславград, и го смета за свој роден крај. Завршила студии по архитектура на Архитектонско-урбанистичкиот факултет во Сараево. Како архитект работела во Мостар, Дувно, Хамбург, Грац, Самобор и Загреб. Мајка е на две возрастни ќерки. Се бори за женските права и за еднаквост на сите. Сега живее и работи во Загреб и Мостар. Растејќи

во Дувно, мала средина тогаш на тромеѓето помеѓу Босна и Херцеговина и Далмација, ги засакала книгите.

Дубравка Тинтор е родена во Риека 1986 година. Во 2014 година ги завршува студиите по актерска игра на Академијата за уметност Нови Сад и се стекнува со титула мастер за драмски уметности и аудиовизуелен уметник. Во 2016 година ја завршува програмата за стручно оспособување во Градскиот куклен театар Риека. Членка е на Хрватското друштво на драмски уметници. Во 2021 година ја објавува збирката *Ги врзавме желбите во шарени крпчиња* (издаваштво Редак, Сплит), каде што покрај поезијата, ги потпишува илустрациите и дизајнот на насловната. Новите песни ѝ се објавени во *Балкански книжевен гласник* 2022 година.

Kontakt: dubitintor@gmail.com

Душан Радаковиќ е роден 1968 година во Зрењанин. Пишува раскази.

Ена Катарина Халер е родена 1996 година во Осиек, Хрватска. Во 2019 година го објавила романот *На дофат*, за којшто ја добила наградата „Ксавер Шандор Ѓалски“, за најдобро прозно дело, и „Јосип Иван Козарац“, за книга на годината. Во моментот го завршува дипломскиот труд на Архитектонскиот факултет во Загреб, работи како новинарка во културата, пишува книжевни критики и есеи.

Kontakt: enakatarina.haler@gmail.com

Ернад Осмиќ е роден 1989 година во Брчко. Од 1992 до 1999 година живеел во Хамбург. По враќањето во Босна и Херцеговина, во Брчко завршува гимназија, а 2012 година студии по босански јазик и книжевност на Филозофскиот факултет во Тузла. Во 2014 година станува магистер во областа. Објавил две книги поезија: *Инаетот на јазикот* (2016) и *Босански робот* (2018). Работи како наставник по Босански јазик и книжевност во Брчко.

Лана Буњевац е фриленс новинарка од Загреб, а пред тоа била долгогодишна новинарка во *Јутарњи лист* и во *Глобус*, и новинарка и лекторка на музичкиот портал *tuzika.hr*. Дипломирала социологија на Филозофскиот факултет и новинарство на Факултетот за политички науки во Загреб, а магистрирала социологија и социјална антропологија на Централниот европски универзитет во Будимпешта. Членка е на Хрватското друштво на филмски критичари. Објавила едно поглавје во книгата *Светот на џезот – Од Адорно до Џон Зорн*. Пишува секојдневно, дури и кога не објавува.

Лидија Дедуш е родена 1977 година. Напишала три збирки поезија и една драма, а работи врз роман и врз збирка кратка проза. За поезијата добила три награди, а текстовите ѝ се преведувани на англиски, француски, македонски, литвански и грчки јазик, и се објавувани во списанија во Хрватска, во регионот и во странство. Во 2022 година ја добила наградата на Хрватскиот народен театар во Загреб за најдобар современ драмски текст. Членка е на Хрватското друштво на писателите. Живее со два мачори, работи и пишува во Вараждин.

Kontakt: dollutkica@gmail.com, Facebook: [erzsebethorko](#)

Милош Перишиќ (1992) доаѓа од Аранѓеловац. Студирал книжевност во Белград. Со години живеел во Рим и Амстердам, а во Србија се враќа во 2021 година, кога почнува да пишува за ЛГБТ-магазинот *Оптимист*. Следната година со расказот *Боршч* го освојува третото место на конкурсот за наградата „Миодраг Борисављевиќ“, а со расказот *Рунтавата Мара* наградата „Лепосава Мијушковиќ“ за најдобар расказ со тематика од ЛГБТ. *Рунтавата Мара* истата година е прочитан во емисијата *Патиштата на прозата* на Радио Белград. *Боршч*, *Рунтавата Мара* и *Зборови* се извадоци од два необјавени романи за кои бара издавач.

Instagram: [soul_rodeo](#)

Наида Мујкиќ е родена во Добој (БиХ) 1984 година. Првонаградена е на книжевно-културната манифестација *Слово Горчина* во Столац: награда „Мак Диздар“ на млад поет за прва збирка необјавени песни, 2006. Учествовала на неколку интернационални книжевни фестивали. Нејзината поезија е преведена на неколку јазици и објавена во книжевни списанија и антологии низ светот. Докторирала книжевност. Објавила седум книги поезија. Членка е на Друштвото на писателите на БиХ, како и на ПЕН Центарот на БиХ. Во моментот пишува колумна за списанието *Publishers Weekly* во Шарџа.

Сања Мучкајева Видановска е родена на 12.5.1967 г., во Битола. Основно и средно образование завршува во Битола, дипломира на Шумарски факултет во Скопје, а магистрира на отсек Образовен менаџмент. Издадени романи: *Грешници*, *Грешници 2*, *Самица*, *Петтата приказна*, *Поезија за месечината* збирка поезија, *Ноемвриски крстосници* и *И боговите имаат интернет*. Романот *Ноемвриски крстосници* е преведен и издаден во Република Турција. Нејзини раскази се преведени и објавени во Русија. Учесник е во зборници и антологии на македонски, грчки, бугарски, српски и италијански.

Контакт: sanjamuchkaeva@yahoo.com, Facebook: [sanja.muchkajevavidanovska](#).

Сенад Јусиќ е неформален уметник. Се родил, работи и живее во Бугојно. Електротехничар е по струка, општествено ангажиран по инерција, ги наследува идеите за слобода, вистина и побуна. Прозаист и поет, се пробува и во музиката. Објавил две книги, документаристичката проза *Последниот напад на Првата чета* и збирката сатири *Смртта на оштинскиот чиновник и други морничави приказни*. Пишува колумни и критики на порталите, рецитира по асталите.

Некои од расказите и песните се влезени во збирки од регионот.

Kontakt: gornjikopcic@gmail.com

Слаѓана Нина Перковиќ е родена 1981 година во Бања Лука. Дипломирала новинарство на Универзитетот во Бања Лука и политичка комуникација на Сорбона. Работела како новинарка за бројни европски медиуми, како и за медиуми во поранешна Југославија. Авторка е на збирката раскази *Готвење* (2017) и романот *Во ендекот* (2020), кој влегол во поширокиот избор за НИН-овата награда, и за регионалната награда „Меша Селимовиќ“, а во 2022 година го добил и посебното признание од жирито за Европската награда за книжевност. Слаѓана живее, работи и пишува на релација Бања Лука – Париз.

Срѓан Милијевиќ (1985) е дипломиран филолог по општа книжевност и теорија на книжевноста и мастер менаџер во културата. Ангажиран е на проекти од областа на човековите права и помирувањето. Неговите раскази се наградувани на регионалните конкурси во Загреб, Бањалука, Белград, Ниш... Расказот *Јас, целат* е награден со втората награда на Фестивалот за европски краток расказ 2017. На проектот *Write the Change* бил ментор по креативно пишување за млади од регионот. Првата збирка кратки раскази *На сите нас ни е првпат* ја објавува во 2019 година. Живее и работи во Белград.

Тена Лончаревиќ е родена 1978 во Винковци. Професорка е по Хрватски јазик и книжевност, живее и работи во Жупања. Објавувала текстови на разни интернетски портали и во списанија. Во издавачката куќа „Огранок на Матица хрватска“ во Винковци 2020 година ја објавува збирката кратки раскази *Неми монолози*. Си ги сака семејството, зборовите, фотографијата и кучето.

Shënime biografike

Aida Sheçiq Nezireviq (Zenicë 1978) me profesion është lektore. Është fituese e çmimit Fra Grgo Martić për debutimin e saj poetik *Lutke* (2011), çmimit të Fondacionit për botueshmëri FBeH për romanin *Vračanja* (2020), çmimit III në konkursin Write Queer (2021), çmimit II në konkursin Marija Jurić Zagorka (2022) dhe çmimit për monodramën më të mirë në festivalin rajonal Inbox (2022). Ka qenë pjesë e festivalit letrar Na pola puta (2018). Shkruan poezi, prozë, drama dhe përralla, lekturon dhe lufton për barazinë gjinore në gjuhë.

Kontakt: aida_secic@yahoo.com

Albina Idrizi (1966) u diplomua për Letërsi dhe gjuhë shqipe në Prishtinë. Nga viti 2014 ishte anëtare e kryesisë e Lidhjes së Shkrimtarëve të Kosovës, ndërsa prej vitit 2018 deri në vitin 2022 nënkryetare e saj. Ka botuar tri përmbledhje me poezi, dy romane dhe një përmbledhje me tregime. Për romanin *Përsëri mars* fitoi çmimin vjetor “Anton Pashku” për veprën më të mirë në prozë.

Kontakti: al.bina@live.com, www.albinaidrizi.com,
Instagram: albina.idrizi

Amina Kaja është aktiviste dhe studente e Mjekësisë së Përgjithshme në Universitetin e Prishtinës. Ajo e përfaqëson Kosovën si Ambasadore e Re Evropiane dhe njëkohësisht është Ambasadore e kampanjës ‘Blloko urrejtjen. Fal dashni.’ nga Këshilli i Evropës. Gjatë viteve ka mbledhur mbi 600 orë vullnetare me entitete si EU, USAID, UN dhe YIHR, dhe vepron

me anë të artit, duke filluar nga vizatimi, piktura e dizajni grafik, deri te poezia dhe performanca. Amina shpreson që në të ardhmën ta kombinojë mjekësinë e kirurgjinë, me artin dhe aktivizmin.

Instagram: @aminakaja.ak, Facebook: amina.kaja.77

Ana Jugo ka lindur në vitin 1988 në Sarajevë. Dashurinë e saj për letërsi e ka zhvilluar që në fëmijërinë e hershme, dhe poezitë dhe esetë e saj janë botuar rregullisht në gazetën e shkollës. Gjatë studimeve, ka marrë pjesë në shkëmbime të shumta studentore, ku ka zbuluar pasionin për udhëtimet dhe interesin për çështjet sociale dhe aktivizmin. Ka jetuar në disa shtete në dy kontinente, gjë që i ka dhënë formë botëkuptimeve të saj dhe i ka shërbyer si frymëzim për shkrimet e saj. Është fituese e disa çmimeve për poezi dhe tregime të shkurtra.

Ana Kutlesha (Rijeka, 1985) është historiane e artit dhe kuratore nga Zagrebi. Është anëtare e kolektivit kuratorial BLOK, që i kushtohet produksionit, edukimit dhe kërkimit në fushën e artit të angazhuar shoqëror. Është autore e disa teksteve kërkimore, ndërsa kritikën, esetë dhe reportazhet e saj janë publikuar në media të ndryshme vendore. Ka ndjekur punëtoritë për tregime të shkurtra në Qendrën për Shkrim Kreativ dhe në klubin Booksa, dhe tregimi i saj *Redukcije* është përfshirë në përmbledhjen *Dekameron 2020: priče iz karantene* (ur. Cerovac/Kurilić/Mežnarić, vlastita naklada).

Andrea Hribar Livada ka lindur në vitin 1976 në Zagreb. Shkrimet e saj të para janë botuar në revistën Kana të botuar nga Kršćanske sadašnjosti, ku ajo ka bashkëpunuar edhe si redaktore e rubrikës për të rinj. Poezitë dhe tregimet e saj për fëmijë janë botuar në revistat për fëmijë Radost dhe Zvrk. Në redaksinë e revistës Zvrk ka punuar në vitin 1997 deri në vitin 1998, dhe po atë vit është botuar libri me ilustrime *Dar svetoga Nikole* nga Teovizija. Ishte themeluese dhe kryeredaktore e revistës për vajza Luna, e cila doli nga viti 2009 deri në vitin 2010,

dhe i revistës për shtatzënat dhe prindërit, Mamino sunce, e cila botohet që nga viti 2004 e deri sot e kësaj dite.

Kontakt: andrea@optimamedia.hr

Anica Marceliq ka lindur në Riçice në vitin 1955. Shkollimin për hoteleri dhe turizëm e kreu në Zagreb, ku e zhvillon veprimtarinë e saj. Shkrimet të tregimeve të shkurtra i rikthehet në vitin 2018, pas një pauze të gjatë. Publikon në revista të ndryshme dhe në faqet e internetit. Herë pas here merr pjesë në konkurse letrare, ku shpesh është ndër finalistet, ndonjëherë edhe shpërblehet. Tregimet e saj të shkurtra janë përfshirë në disa përmbledhje.

Kontakt: anica.marcelic@gmail.com

Ante Storiq jeton dhe punon në Shibenik, ku ka lindur në vitin 2019. Është autor i tregimeve të shkurtra, filmave artistikë të shkurtër, dokumentarëve, videoklipeve dhe poezisë rap. Kjo është pjesëmarrja e tij e dytë në konkursin Biber.

Kontakt: ante.storic@gmail.com

Drazhana Marković Kreziq ka lindur në vitin 1956 në Mostar. Fëmijërinë e ka kaluar në Duvno, sot Tomislavgrad, dhe atë e konsideron si vendlindjen e saj. Ka mbaruar studimet për arkitekturë në Fakultetin e Arkitekturës dhe Urbanizmit në Sarajevë. Si arkitekte ka punuar në Mostar, Duvno, Hamburg, Graz, Samobor dhe Zagreb. Është nënë e dy vajzave të rritura. Është luftëtare për të drejtat e grave dhe barazinë për të gjithë. Sot jeton dhe punon në Zagreb dhe Mostar. Duke u rritur në Duvno, atëbotë qytet i vogël kufitar në trekëndëshin mes Bosnjës e Hercegovinës dhe Dalmacisë, ra në dashuri me librat.

Dubravka Tintor ka lindur në Rijekë në vitin 1987. Në vitin 2014 mbaron studimet për aktrim në Akademinë e Arteve në Novi Sad dhe merr titullin Master i Artit Dramatik dhe Audiovizual. Në vitin 2016 përfundon programin e formimit profesional në Teatrin e Kukullave të Qytetit Rijeka. Është

anëtare e Shoqatës Kroate të Artistëve Dramatikë. Në vitin 2021 boton përmbledhjen *Vežali smo želje u šarene krpice* (botuar nga Redak, Split) ku së bashku me poezinë nënshkruan edhe ilustrimet dhe dizajnin e kopertinës. Poezitë e saj të reja botohen në Buletinin Letrar Ballkanik në vitin 2019.

Kontakt: dubitintor@gmail.com

Dushan Radaković ka lindur në vitin 1968 në Zrenjanin. Shkruan tregime.

Ena Katarina Haler ka lindur në vitin 1996 në Osijek, Kroaci. Në vitin 2019 ka botuar romanin *Nadohvat*, për të cilin mori çmimet Ksaver Šandor Gjalski, për veprën më të mirë në prozë, si dhe çmimin Josip i Ivan Kozarac, për librin e vitit. Aktualisht është duke përfunduar temën e saj të diplomës në Fakultetin e Arkitekturës në Zagreb. Punon si gazetare kulturore, shkruan kritikë letrare dhe ese.

Kontakt: enakatarina.haler@gmail.com

Ernad Osmiq ka lindur më 30 shtator 1989 në Bërçko. Nga viti 1992 deri në vitin 1999 ka jetuar në Hamburg. Pasi u kthye në Bosnje e Hercegovinë, mbaroi shkollën e mesme në Bërçko, dhe në vitin 2012 studimet e Gjuhës dhe Letërsisë Boshnjake në Fakultetin Filozofik në Tuzla. Në vitin 2014 bëhet magjistër i kësaj fushe. Ka botuar dy libra me poezi: *Inat jezika* (2016) dhe *Bosanski robot* (2018). Punon si mësues i gjuhës dhe letërsisë boshnjake në Bërçko.

Goran Janković ka lindur në vitin 1959 në Zenicë. Ka diplomuar për Filozofi dhe Letërsi të Përgjithshme në Fakultetin Filozofik të Universitetit të Sarajevës. Që nga lufta, jeton në Lubjanë, ku në KUD France Prešeren themeloi dhe drejtoi biznesin e botimeve për dy dekada me radhë. Përkthen nga sllovenishtja. Kohë pas kohe paraqitet edhe në revista rajonale. Librat: 1993 romani *Riječ-dvije o Petroniju*; 1995 *O prostim stvarima – forma emigrantica*; 1997 haiku *Dok oblaci promiču*;

2013 romani *Događaj na brdu iznad puta*; 2001 *Antologija kratke priče ex YU (1990-2000)*.

Kontakt: rudolf@kud-fp.si

Lana Bunjevac është gazetare e pavarur nga Zagrebi, ndërsa për një kohë të gjatë ka qenë gazetare në Jutarnji list dhe Globus, si dhe gazetare dhe lektore e portalit muzikor Muzika.hr. Ka diplomuar për Sociologji në Fakultetin e Filozofisë, dhe Gazetari në Fakultetin e Shkencave Politike në Zagreb, ndërsa ka magjistruar në Sociologji dhe Antropologji Sociale në Universitetin e Evropës Qendrore në Budapest. Është anëtare e Shoqatës Kroate të Kritikëve të Filmit. Ka botuar një kapitull në librin *Svijet jazza - Od Adorna do Johna Zorna*. Shkruan përditë, edhe kur nuk publikon.

Lidija Dedush ka lindur në vitin 1977. Ka shkruar tri përmbledhje me poezi dhe një dramë, dhe është duke punuar për një roman dhe një përmbledhje me prozë të shkurtër. Për poezi është shpërblyer tri herë, ndërsa tekstet e saj janë përkthyer në anglishte, frëngjishte, maqedonishte, lituanishte dhe greqishte dhe janë botuar nëpër revista në Kroaci, rajon dhe botë. Për tekstin më të mirë dramatik bashkëkohor, në vitin 2022 ka marrë shpërblimin e Teatrit Kombëtar Kroat në Zagreb. Është anëtare e Shoqatës Kroate të Shkrimtarëve. Jeton me dy mace, punon dhe shkruan në Varazhdin.

Kontakt: dollutkica@gmail.com, Facebook: erzsebethorko

Milosh Perishiq (1992) është nga Arangjelovaci. Ka studiuar letërsi në Beograd. Prej vitesh ka jetuar në Romë dhe Amsterdam, ndërsa në Serbi kthehet në vitin 2021, kur fillon të shkruajë për revistën LGBT Optimist. Një vit më vonë, me tregimin Boršč, fiton vendin e tretë në konkursin për çmimin Miodrag Borisavljević, ndërsa me tregimin *Rutava Mara* merr çmimin Lepasava Mijušković për tregimin më të mirë me temë LGBT. Po atë vit, *Rutava Mara* lexohet në programin *Putevi*

proze në Radio Beograd. *Boršč*, *Rutava Mara* dhe *Reči* janë pjesë të dy romaneve të pabotuara për të cilat ai kërkon botues.

Instagram: soul_odeo

Naida Mujkiq ka lindur në Doboj (BeH) në vitin 1984. Është fituese e çmimit të parë të ngjarjes letrare dhe kulturore Slovo Gorčina në Stoc: çmimi Mak Dizdar për poetin e ri për përmbledhjen e parë të poezive të pabotuara, 2006. Ka marrë pjesë në disa festivale letrare ndërkombëtare. Poezia e saj është përkthyer në disa gjuhë dhe është botuar në revista letrare dhe antologji në mbarë botën. Ka mbaruar doktoraturën në fushën e letërsisë. Ka botuar shtatë libra me poezi. Është anëtare e Shoqatës së Shkrimtarëve të Bosnjës e Hercegovinës, si dhe e Qendrës PEN të Bosnjës e Hercegovinës. Aktualisht shkruan columnë për Publishers Weekly në Sharjah.

Sanja Muçkajeva Vidanovska, ka lindur më 12.05.1967 në Manastir. Arsimin fillor dhe të mesëm e kreu në Manastir, diplomoi në Fakultetin e Pylltarisë në Shkup, ndërsa magjistroi në degën Menaxhmenti në Arsim. Romane të publikuara: *Mëkatarët*, *Mëkatarët-2*, *Biruca*, *Pesë rrëfimet*, *Poezi për hënën* – përmbledhje poezish, *Udhëkryqet e nëntorit* dhe *Edhe zotërat kanë internet*. Romani *Udhëkryqet e nëntorit* është përkthyer dhe publikuar në Republikën e Turqisë. Tregimet e saj janë përkthyer dhe publikuar në Rusi. Është pjesëmarrëse në antologji në maqedonishte, greqishte, bullgarishte, serbishte dhe italishte.

Kontakt: sanjamuchkaeva@yahoo.com, Facebook: sanja.muchkajevavidanovska

Senad Jusiq është artist joformal. Ka lindur, punon dhe jeton në Bugojno. Me profesion është teknik elektrik, i angazhuar shoqërisht me inercion, kultivon idenë e lirisë, së vërtetës dhe rebelimit. Prozaist dhe poet, provon veten edhe në muzikë. Ka botuar dy libra, prozën dokumentare *Posljednji napad Prve čete* dhe përmbledhjen satirike *Smrt općinskog vijećnika i druge*

jezive priče. Shkruan kolona dhe komente në portale, reciton nëpër tavolina. Disa nga tregimet dhe poezitë janë përfshirë në përmbledhje rajonale.

Kontakt: gornjikopic@gmail.com

Sërgjan Mileviq (1985) është filolog i diplomuar i letërsisë së përgjithshme dhe teorisë së letërsisë dhe magjistër i menaxhimit kulturor. Është i angazhuar në projekte në fushën e të drejtave të njeriut dhe pajtimit. Tregimet e tij janë vlerësuar në konkurset rajonale në Zagreb, Banja Llukë, Beograd, Nish... Tregimi *Ja, dželat* është vlerësuar me çmimin e dytë në Festivalin Evropian të Tregimit të Shkurtër 2017. Në projektin Write the Change ishte mentor i shkrimit kreativ për të rinjtë nga rajoni. Përmbledhjen e parë me tregime *Svima nam je prvi put* e boton në vitin 2019. Jeton dhe punon në Beograd.

Sllagjana Nina Perković ka lindur më 1981 në Banja Llukë. Ka diplomuar për Gazetari në Universitetin e Banja Llukës dhe Komunikim Politik në Sorbonë. Ka punuar si gazetare për media të shumta evropiane, si dhe në ish-Jugosllavi. Është autore e përmbledhjes me tregime *Kuhanje* (2017) dhe romanit *U jarku* (2020) i cili ka hyrë në përzgjedhjen e gjerë për shpërblimin e NIN-it, dhe shpërblimin rajonal Meša Selimović, ndërsa në vitin 2022 ka marrë edhe vlerësimin e veçantë të jurisë së Çmimit Evropian për Letërsi. Sllagjana jeton, punon dhe shkruan në Banja Llukë e Paris.

Tena Lonçareviq ka lindur në vitin 1978 në Vinkovci. Është profesoreshë e gjuhës dhe letërsisë kroate, jeton dhe punon në Zhupanja. Tekstet e saj i ka botuar në portale të ndryshme në internet dhe në revista. Në shtëpinë botuese Ogranka Matice hrvatske në Vinkovci në vitin 2020 boton përmbledhjen me tregime të shkurtra *Nijemi monoloji*. E do familjen e saj, fjalët, fotografinë dhe qenin.

Vasilije Peroviq ka lindur në vitin 1951 në Riga (Letoni) nga nëna ukrainase dhe babai malazez. Gjatë studimeve ka punuar në klubin e famshëm studentor të Beogradit KST dhe në gazetën Student si dizajner grafik, karikaturist, skenarist dhe skenograf. Pas një karriere profesionale si menaxher projekti, në vitin 1997 në Kiev themeloi LFG-në, studion e dizajnit të enterierit dhe dizajnit grafik, ku realizoi 52 projekte të suksesshme gjatë 20 viteve... Në vitin 2021 nisi të shkruante, dhe *Razmera boga* është një nga tregimet nga omnibusi i pabotuar i tregimeve të shkurtra LOO për gjyshen e tij Cvijeta. Jeton dhe punon në Beograd.

Kontakt: perovic.vasilije@gmail.com

Vesna Todorovska, ka lindur në vitin 1970 në Kumanovë, ku edhe jeton dhe punon. E suksesshme, si në planin privat, ashtu edhe në atë profesional. Një karrierë njëzetetrevjeçare e përmbushur me shumë trajnime dhe çmime me nxënësit. Diplomoi në vitin 1995 në grupin e Gjuhës Maqedonase në Fakultetin Filologjik. Shkruan prozë dhe poezi. Ky tregim është teksti i parë i shkruar që është publikuar. Shpreson se së shpejti do të publikojë një përmbledhje me poezi. Ajo që e udhëheq në jetë është mendimi “Ngjitu në mal, jo për të të parë bota, por që ti ta shohësh botën”.

Biografske bilješke/beleške

Aida Šečić Nezirević (Zenica, 1978.) po struci je lektorica. Dobitnica je nagrade *Fra Grgo Martić* za poetski prvijenac *Lutke* (2011.), nagrade Fondacije za izdavaštvo FBiH za roman *Vraćanja* (2020.), III nagrade na konkursu Write Queer (2021.), II nagrade na konkursu *Marija Jurić Zagorka* (2022.), te nagrade za najbolju monodramu na regionalnom festivalu Inbox (2022.) Učestvovala je na književnom festivalu Na pola puta (2018.). Piše poeziju, prozu, drame i bajke, lektoriše i bori se za rodnu ravnopravnost u jeziku.

Kontakt: aida_secic@yahoo.com

Albina Idrizi (1966.) studirala je albanski jezik i književnost na Univerzitetu u Prištini. Od 2014. godine članica je predsedništva Udruženja pisaca Kosova, a od 2018. do 2022. godine vrši dužnost potpredsednice Udruženja. Objavila je tri zbirke poezije, jednu zbirku priča i tri romana. Njen roman *Hijet e kullave* (2009.) preveden je na rumunski. Za roman *Përsëri mars* (2019.) dobila je nagradu *Anton Pashku* za najbolji prozni rad. Živi u Gnjilanu.

Kontakt: al.bina@live.com, www.albinaidrizi.com,
Instagram: albina.idrizi

Amina Kaja je aktivistkinja i studentkinja Opšte medicine Univerziteta u Prištini. Predstavlja Kosovo kao Mlada evropska ambasadorica, a ambasadorica je i u kampanji Saveta Evrope *Blokiraj mržnju. Podeli ljubav!* Tokom godina je provela 600 sati volonterskog rada s organizacijama kao što su EU, USAID, UN

i YIHR. Deluje kroz umetnost – od crtanja, slikanja i grafičkog dizajna, do poezije i performansa. Amina se nada da će umetnost i aktivizam u budućnosti kombinovati s medicinom i hirurgijom.

Instagram: @aminakaja.ak, Facebook: amina.kaja.77

Ana Jugo rođena je 1988. godine u Sarajevu. Ljubav prema knjiženosti razvila je u ranom djetinjstvu, a njene pjesme i eseji su redovno objavljivani u školskom listu. Tokom studija učestvovala je u brojnim studentskim razmjenama, gdje je otkrila strast prema putovanjima i interes za socijalne teme i aktivizam. Živjela je u više država na dva kontinenta što je oblikovalo njene svjetonazore i poslužilo kao inspiracija njenom pisanju. Dobitnica je više nagrada za poeziju i kratke priče.

Ana Kutleša (Rijeka, 1985.) povjesničarka je umjetnosti i kustosica iz Zagreba. Članica je kustoskog kolektiva BLOK, posvećenog produkciji, edukaciji i istraživanju u području društveno angažirane umjetnosti. Autorica je više istraživačkih tekstova, a njene su kritike, eseji i prikazi objavljeni u različitim domaćim medijima. Pohađala je radionice kratke priče u Centru za kreativno pisanje i klubu Booksa, a njena priča *Redukcije* uvrštena je u zbirku *Dekameron 2020: priče iz karantene* (ur. Cerovac/Kurilić/Mežnarić, vlastita naklada).

Andrea Hribar Livada rođena je 1976. godine u Zagrebu. Prvi radovi objavljeni su joj u reviji Kana u izdanju Kršćanske sadašnjosti gdje je surađivala i kao urednica rubrike za mlade. Dječje pjesme i priče objavljivane su joj u dječjim časopisima Radost i Zvrk. U uredništvu časopisa Zvrk radila je 1997. i 1998. godine, a 1998. godine izdana joj je slikovnica *Dar svetoga Nikole*, u izdanju Teovizije. Idejna je začetnica i glavna urednica časopisa za djevojčice Luna koji je izlazio 2009. i 2010. godine, te časopisa za trudnice i roditelje Mamino sunce koji izlazi od 2004. do danas.

Kontakt: andrea@optimamedia.hr

Anica Marcelić rođena je u Ričicama 1955. godine. Školovanje hotelijersko-turističkog smjera završava u Zagrebu, gdje i odrađuje radni vijek. Pisanju kratkih priča vraća se 2018. godine, nakon poduže stanke. Objavljuje u raznim časopisima i na internetskim stranicama. Povremeno se javlja na književne natječaje gdje je često među finalistima, ponegdje i nagrađena. Kratke priče su joj uvrštene u nekoliko skupnih zbirki.

Kontakt: anica.marcelic@gmail.com

Ante Storić živi i radi u Šibeniku, gdje je i rođen 1980. godine. Autor je kratkih priča, kratkih igranih filmova, dokumentaraca, glazbenih videospotova i rap poezije. Ovo mu je drugo sudjelovanje na konkursu Biber.

Kontakt: ante.storic@gmail.com

Dražana Marković Krezić rođena je 1956. godine u Mostaru. Djetinjstvo je provela u Duvnu, sada Tomislavgradu, i smatra ga svojim zavičajem. Završila je studij arhitekture na Arhitektonsko urbanističkom fakultetu u Sarajevu. Kao arhitektica je radila u Mostaru, Duvnu, Hamburgu, Grazu, Samoboru i Zagrebu. Majka je dvije odrasle kćerke. Borkinja je za ženska prava i jednakost svih. Sada živi i radi u Zagrebu i Mostaru. Odrastajući u Duvnu, maloj sredini tada na tromedi Bosne i Hercegovine i Dalmacije, zavoljela je knjige.

Dubravka Tintor rođena je u Rijeci 1987. godine. Godine 2014. završava studij glume na Akademiji umetnosti Novi Sad i stječe naziv master dramski i audiovizuelni umetnik. Godine 2016. završava program stručnog osposobljavanja u Gradskom kazalištu lutaka Rijeka. Članica je Hrvatskog društva dramskih umjetnika. Godine 2021. izdaje zbirku *Vežali smo želje u šarene krpice* (naklada Redak, Split) gdje uz poeziju potpisuje ilustracije i dizajn naslovnice. Nove pjesme su joj objavljene u Balkanskom književnom glasniku 2022. godine.

Kontakt: dubitintor@gmail.com

Dušan Radaković rođen je 1968. u Zrenjaninu. Piše priče.

Ena Katarina Haler rođena je 1996. godine u Osijeku, Hrvatska. Objavila je 2019. godine roman *Nadohvat*, za koji je dobila nagrade *Ksaver Šandor Gjalski*, za najbolje prozno djelo, i Josip i Ivan Kozarac, za knjigu godine. Trenutno završava diplomski rad na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, radi kao kulturna novinarka, piše književne kritike i eseje.

Kontakt: enakatarina.haler@gmail.com

Ernad Osmić rođen je 30. septembra 1989. u Brčkom. Od 1992. do 1999. godine živio je u Hamburgu. Nakon povratka u Bosnu i Hercegovinu, u Brčkom završava gimnaziju, a 2012. godine studij Bosanskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Godine 2014. postaje magistar iz iste oblasti. Objavio je dvije knjige poezije: *Inat jezika* (2016.) i *Bosanski robot* (2018.). Radi kao nastavnik bosanskog jezika i književnosti u Brčkom.

Goran Janković rođen je 1959. u Zenici. Diplomirao filozofiju i opštu književnost na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Od rata živi u Ljubljani gdje je, u KUD-u France Prešeren, pokrenuo i dvije decenije vodio izdavačku djelatnost. Prevodi sa slovenačkog. Sporadično se javlja u regionalnoj periodici. Knjige: 1993. roman *Riječ-dvije o Petroniju*; 1995. *O prostim stvarima – forma emigrantica*; 1997. haiku *Dok oblaci promiču*; 2013. roman *Događaj na brdu iznad puta*; 2001. *Antologija kratke priče ex YU (1990-2000.)*.

Kontakt: rudolf@kud-fp.si

Lana Bunjevac je freelance novinarka iz Zagreba, a prije toga bila je dugogodišnja novinarka Jutarnjeg lista i Globusa, te novinarka i lektorica glazbenog portala Muzika.hr. Diplomirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu i novinarstvo na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a magistrirala sociologiju i socijalnu antropologiju na Central European University u

Budimpešti. Članica je Hrvatskog društva filmskih kritičara. Objavila jedno poglavlje u knjizi *Svijet jazza - Od Adorna do Johna Zorna*. Piše svakodnevno, čak i kad ne objavljuje.

Lidija Deduš rođena je 1977. godine. Napisala je tri zbirke poezije i jednu dramu, a radi na romanu i zbirci kratkih proza. Za poeziju je dobila tri nagrade, a tekstovi su joj prevedeni na engleski, francuski, makedonski, litavski i grčki jezik i objavljuvani u časopisima u Hrvatskoj, regiji i inozemstvu. Za najbolji suvremeni dramski tekst dobila je 2022. godine nagradu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Članica je Hrvatskog društva pisaca. Živi s dva mačka, radi i piše u Varaždinu.

Kontakt: dollutkica@gmail.com, Facebook: erzsebethorko

Miloš Perišić (1992.) dolazi iz Arandelovca. Studirao je književnost u Beogradu. Godinama je živio u Rimu i Amsterdamu, a u Srbiju se vraća 2021. godine, kad počinje da piše za LGBT magazin *Optimist*. Naredne godine sa pričom *Boršč* osvaja 3. mesto na konkursu za Nagradu *Miodrag Borisavljević*, a sa pričom *Rutava Mara* Nagradu *Leposava Mijušković* za najbolju priču sa LGBT tematikom. *Rutava Mara* je iste godine pročitana u emisiji *Putevi proze* na Radio Beogradu. *Boršč*, *Rutava Mara* i *Reči odlomci* su iz dva neobjavljena romana za koje traži izdavača.

Instagram: [soul_odeo](https://www.instagram.com/soul_odeo)

Naida Mujkić rođena je u Doboju (BiH) 1984. godine. Prvonagrađena na književno-kulturnoj manifestaciji *Slovo Gorčina* u Stocu: nagrada *Mak Dizdar* mladom pjesniku za prvu zbirku neobjavljenih pjesama, 2006. Učestvovala je na nekoliko internacionalnih književnih festivala. Njena poezija prevedena je na nekoliko jezika i objavljena u književnim časopisima i antologijama širom svijeta. Doktorirala je iz oblasti književnost. Objavila je sedam knjiga poezije. Članica je Društva pisaca BiH, kao i PEN Centra BiH. Trenutno piše kolumnu za časopis *Publishers Weekly* u Sharjahu.

Sanja Mučkajeva Vidanovska rođena je 12.5.1967. godine u Bitoli. Osnovno i srednje obrazovanje završila je u Bitoli, diplomirala na Fakultetu šumarstva u Skoplju, a magistrirala na odseku za menadžment u obrazovanju. Objavila je romane *Grešnici*, *Grešnici 2*, *Samica*, *Peta priča*, *Novembarska raskršća* i *Bogovi imaju Internet*, te zbirku poezije *Poezija za mesečinu*. Roman *Novembarska raskršća* preveden je i objavljen u Turskoj. Njene priče su prevedene i objavljene u Rusiji. Njena dela su objavljena u zbornicima i antologijama na makedonskom, grčkom, bugarskom, srpskom i italijanskom jeziku.

Kontakt: sanjamuchkaeva@yahoo.com, Facebook: sanja.muchkajevavidanovska

Senad Jusić neformalni je umjetnik. Rodio se, radi i živi u Bugojnu. Elektrotehničar po struci, društveno angažovan po inerciji, baštini ideje slobode, istine i pobune. Prozaist i poeta, okušava se i u muzici. Objavio dvije knjige, dokumentarističku prozu *Posljednji napad Prve čete* i zbirku satire *Smrt općinskog vijećnika i druge jezive priče*. Piše kolumne i kritike na portalima, recituje za astalima. Neke od priča i pjesama ušle su u zbirke regiona.

Kontakt: gornjikopcic@gmail.com

Slađana Nina Perković rođena je 1981. godine u Banjaluci. Diplomirala je novinarstvo na Univerzitetu u Banjaluci i političku komunikaciju na Sorboni. Radila je kao novinarka za brojne evropske, kao i medije u bivšoj Jugoslaviji. Autorica je zbirke priča *Kuhanje* (2017.) i romana *U jarku* (2020.) koji je ušao u širi izbor za NIN-ovu nagradu, te regionalnu nagradu *Meša Selimović*, a 2022. godine dobio i posebno priznanje žirija Evropske nagrade za književnost. Slađana živi, radi i piše na relaciji Banja Luka – Pariz.

Srdan Miljević (1985.) diplomirani je filolog opšte književnosti i teorije književnosti i master menadžer u kulturi. Angažovan je na projektima u oblasti ljudskih prava i pomirenja. Njegove

priče nagrađivane su na regionalnim konkursima u Zagrebu, Banja Luci, Beogradu, Nišu... Priča *Ja, dželat* nagrađena je drugom nagradom na Festivalu europske kratke priče 2017. Na projektu Write the Change bio je mentor kreativnog pisanja mladima iz regiona. Prvu zbirku kratkih priča *Svima nam je prvi put* objavljuje 2019. godine. Živi i radi u Beogradu.

Tena Lončarević rođena je 1978. godine u Vinkovcima. Profesorica je hrvatskoga jezika i književnosti, živi i radi u Županji. Tekstove je objavljivala na raznim internetskim portalima i u časopisima. U nakladi Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima 2020. godine objavljuje zbirku kratkih priča *Nijemi monolozi*. Voli svoju obitelj, riječi, fotografiju i psa.

Vasilije Perović rođen je 1951. u Rigi (Letonija) u braku majke Ukrajinke i oca Crnogorca. Tokom studija radio je u čuvenom beogradskom studentskom klubu KST i listu Student kao grafički dizajner, karikaturista, scenarista i scenograf. Nakon profesionalne karijere project managera, u Kijevu je 1997. godine osnovao LFG, studio interijerskog i grafičkog dizajna i pritom realizovao 52 uspešna projekta tokom 20 godina... Godine 2021. počeo je pisati i *Razmera boga* je jedna od priča iz neobjavljenog omnibusa kratkih priča LOO o njegovoj babi Cvijeti. Živi i radi u Beogradu.

Kontakt: perovic.vasilije@gmail.com

Vesna Todorovska rođena je 1970. godine u Kumanovu, gde živi i radi. Uspešna je na privatnom i poslovnom planu. Njena dvadesettrogodišnja karijera ispunjena je mnogim obukama i nagradama koje je dobila sa svojim učenicima. Diplomirala je 1995. godine na grupi za Makedonski jezik na Filološkom fakultetu. Piše prozu i poeziju. Kratka priča u zbirci Biber 05 njen je prvi objavljeni tekst u prozi. Očekuje uskoro objavljivanje zbirke pesama. Njena misao vodilja je: „Popni se na planinu, ne da bi svet video tebe, nego da ti vidiš njega.“

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821(497)-32(082.2)

BIBER 05 : конкурс за краток расказ = konkurs për tregim të shkurtër = konkurs za kratku pričū / [подготвиле, përgatitur nga, priredile Ivana Franović, Davorka Turk, Katarina Milićević] ; [превод, përkthimi, prevod Borislav Pavlovski.. [et al.]]. - Beograd ; Sarajevo : Centar za nenasilnu akciju, 2023 (Beograd : Standard 2). - 447 стр. ; 20 cm

Упор. текст на више језика. - Тираж 1.000. - Предговор: стр. 7. -
Биографски белешки: стр. 425-447.

ISBN 978-86-89845-15-0

COBISS.SR-ID 108316425

